

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

«CİNAYƏT-AXTARIŞ HÜQUQU»

M Ü H A Z İ R Ə L Ə R   T O P L U S U

Dərs vəsaiti

BAKI - 2017

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR NAZİRLİYİ

P O L İ S   A K A D E M İ Y A S I

«CİNAYƏT-AXTARIŞ HÜQUQU»

M Ü H A Z İ R Ə L Ə R   T O P L U S U

Dərs vəsaiti

(əlavə və dəyişikliklərlə)

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16 mart 2009-cu il tarixli 301 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş dərs vəsaitinə Polis Akademiyasının Elmi Şurasının ___ dekabr 2017-ci il tarixli 2 nömrəli iclas protokolu ilə əlavə və dəyişikliklər edilərək yenidən nəşr edilməsi məqsədmüvafiq hesab edilmişdir.

BAKI – 2017

Elmi redaktorlar:

Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının rəisi, polis
general-mayoru, hüquq üzrə fəlsəfə
doktoru, dosent

Nazim Əliyev

Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyası rəisinin tədris
və elmi işlər üzrə müavini, polis
polkovniki, hüquq üzrə elmlər
doktoru, professor, əməkdar müəllim

Mahir Əhmədov

Müəlliflər:

Polis Akademiyasının «Daxili işlər
orqanlarının əməliyyat-axtarış
fəaliyyəti» kafedrasının rəisi,
polis polkovniki

Famil Muradov

Polis Akademiyasının «Daxili işlər
orqanlarının əməliyyat-axtarış
fəaliyyəti» kafedrasının baş
müəllimi, polis polkovnik-leytenantı

Nurəddin Salmanzadə

Rəy verənlər:

Bakı Dövlət Universitetinin
«Kriminalistika və məhkəmə
ekspertizası» kafedrasının müdiri,
hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Kamil Səlimov

Hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Bəhram Zahidov

Ö N S Ö Z

Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən hüquqi islahatlar hüququn müstəqil sahəsi kimi, cinayət-axtarış hüquq sahəsini də əhatə etmişdir. Bu hüquq sahəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir. Bu baxımdan qeyd olunan sahədə biliklərin əldə olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təcrübədə tətbiqinin səmərəliliyini şərtləndirən əsas amildir.

Cinayət-axtarış hüququ fənni üzrə yeni proqrama uyğun olaraq mühazirələr toplusu şəklində tərtib edilmiş bu dərs vəsaiti Polis Akademiyasında təhsil alan kursant və dinləyicilər üçün nəzərdə tutulmuşdur. Digər ali məktəblərdə «hüquqşünas» ixtisasına yiyələnən tələbələr də bu vəsaitdən istifadə edə bilirlər.

Dərs vəsaitinin hazırlanmasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə daxil olan normativ hüquqi aktlardan, dərsliklərdən, dərs vəsaitlərindən, monoqrafiyalardan və məqalələrdən geniş istifadə edilmişdir.

Dərs vəsaitinin quruluşu elə müəyyən olunmuşdur ki, burada kursant və dinləyicilərin müasir əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin bütün institutları barədə təsəvvürləri yaransın. Dərs vəsaitində cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri, cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri, mənbələri, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, əməliyyat-axtarış tədbirləri, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunması, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət və s. mövzuların öyrənilməsinə yer ayrılmışdır.

Onu da qeyd etməyi vacib hesab edirik ki, bu dərs vəsaitində müəyyən qüsurlar və çatışmamazlıqlar olmaya bilməz. Buna görə də vəsaitlə bağlı deyiləcək və ya yazılacaq haqlı irad və təklifləri əvvəlcədən qəbul edib, onların müəlliflərinə minnətdarlığımızı bildiririk. Onları əmin edirik ki, təqdim olunmuş haqlı irad və təkliflər dərs vəsaitinin gələcək nəşrlərində mütləq nəzərə alınacaqdır.

İnanırıq ki, «Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə hazırlanmış bu dərs vəsaiti kursant və dinləyicilərin diqqətini cəlb edəcək və tədris prosesində onlara yardımçı olacaqdır.

Mövzu № 1.
Cinayət–axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.

Plan:

1. Cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.
2. Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri və digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi.
3. Cinayət-axtarış hüquq elminin predmeti, prinsipləri və vəzifələri.

Sual 1.

Cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.

«Cinayət-axtarış hüququ»nun anlayışını dörd cəhətdən yanaşmaqla izah etmək olar:

- hüquq sahəsi kimi;
- qanunvericilik sahəsi kimi;
- elm sahəsi kimi;
- tədris fənni kimi.

Hüquq nəzəriyyəsində hüququn bu və ya digər sahəsinin meydana gəlməsi üçün əsasən iki faktorun mövcud olması tələb olunur. Birincisi ondan ibarətdir ki, müəyyən qrup ictimai münasibətlərin hüquqla tənzimlənməsinə obyektiv zərurət yaranсын və həmin münasibətlər eynicinsli olsun. Digər əlamət isə ondan ibarətdir ki, hüquq sahəsi özünəməxsus tənzimləmə metodlarına malik olsun. Əgər birinci faktor obyektiv, maddi xarakter daşıyırsa, ikinci, müəyyən mənada subyektiv xarakterlidir. Belə ki, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi üçün bu və ya digər metodun seçilməsi həm də qanunvericinin iradəsindən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, ictimai inkişafın müəyyən mərhələsində bu və ya digər qrupdan olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə obyektiv zərurətin yaranması heç də mexaniki olaraq hüququn uyğun sahəsinin tələb olunan anda meydana gəlməsi üçün kifayət etmir. Bunun üçün yaranmış və yaxud da yaranmaqda, formalaşmaqda olan obyektiv zərurətin özünün vaxtında aşkar edilməsi və ona düzgün reaksiya verilməsi tələb olunur. Buradan belə bir qənaətə gəlmək olur ki, zərurətin özünün qiymətləndirilməsi, rəsmi səviyyədə tanınması subyektiv elementlərdən azad deyildir.

Rəsmi sovet hüquq doktrinası sovet hüquq sisteminin təbiət və cəmiyyətin obyektiv inkişafı qanunlarına uyğun olaraq inkişaf etdirildiyini təsdiq etsə də, həqiqətdə bu inkişaf subyektiv müdaxilələrdən heç də azad olmamışdır. Bunun nəticəsidir ki, cinayətlərin qarşısının alınması, cəmiyyətin və təhlükəsizliyinin

təmin edilməsi üçün konfidensial, qeyri-leqal üsul və vasitələrdən istifadə edilməsi ilə bağlı fəaliyyət – cinayət-axtarış fəaliyyəti sovet dönməndə kölgədə qalmışdır. Cinayət-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli, çoxmərhləli, mürəkkəb bir fəaliyyət növü olduğundan, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilirdi və bu fəaliyyət onu həyata keçirən dövlət orqanlarının qəbul etdiyi idarədaxili məxfi normativ aktlarla tənzimləndirdi. Bu fəaliyyəti tənzimləyən vahid normativ hüquqi akt mövcud olmamışdır.

Müsbət haldır ki, müstəqil dövlətimizdə aparılan demokratik, hüquqi islahatlar qeyd olunan fəaliyyət sahəsindən də yan keçməmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun qəbul edilməsi, bu fəaliyyətin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış təcrübi materialların nəzəri təhlilinə, mövcud olan problemlərin müzakirəyə çıxarılmasına və düzgün həllini tapmasına şərait yaratmışdır.

Əgər nəzərə alsaq ki, biz bütünlükdə tədqiq olunmamış bir sahənin öyrənilməsi və onun mövcudluğunun öz elmi təsdiqini tapması məsələsini elmi müstəviyə çıxardırıq, onda problem məsələlərin qoyuluşu və həlli onların məntiqi ardıcılığına söykənməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, onda ilk növbədə cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil bir sahəsi kimi mövcudluğu məsələsinə aydınlıq gətirmək lazımdır.

Bildiyimiz kimi, hüquq nəzəriyyəsində hüququn sahələrini səciyyələndirən meyarlar mövcuddur ki, cinayət-axtarış hüququnun həmin meyarlara cavab verib-verməməsini müəyyən etmək kifayətdir.

Hüquq nəzəriyyəsində görə hüquq ayrı-ayrı sahələrə tənzimləmə predmetinə və metodlarına görə bölünür. Hüquqi tənzimləmənin predmeti dedikdə, tənzimlənməsi zəruri olan, yəni hüquqi təsirə məruz qalan münasibətlər (bu münasibətləri formalaşdıran hərəkətlər, fəaliyyətlər) anlaşılır. Hüquq elmləri doktoru, professor V.V.Lazarevin¹ redaktorluğu ilə hazırlanmış dərslikdə nəzəriyyəçi rus müəlliflərinin fikrincə, buna yalnız aşağıdakı əlamətlərə cavab verən münasibətlər aid edilir:

- a) sabit, hadisələrin və insanların hərəkətlərinin davamlılığı ilə səciyyələnən;
- b) öz mahiyyətinə görə üzərində dövlət-hüquqi nəzarət imkanına yol verən;
- c) tənzimlənməsinə obyektiv tələbat olan.

Hüquqi tənzimləmə predmetinə aşağıdakı elementlər daxildir:

1. ictimai münasibətlərin müəyyən qrupu;
2. həmin münasibətlərin subyektləri;
3. ictimai münasibətlər qrupunun meydana gəlməsini şərtləndirən sosial faktlar;
4. insanların təcrübi fəaliyyəti.

¹ Ömumi göquq vc düvlet nczcricyysi (V.V.Lazarevin redaktorluhu ilc). Bakı, «Qanun», 2007, scg. 202

Hüquqi tənzimləmə metodu mürəkkəb bir element olub, tərkib hissələrinə malikdir. Hüquqi tənzimləmə metoduna daxildir:

- a) tənzimlənən münasibətlərin sərhədlərinin müəyyən edilməsi;
- b) uyğun normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi;
- c) ictimai münasibət iştirakçılarının hüquq və fəaliyyət qabiliyyətinə malik olması;
- ç) nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrin pozulmasına görə məsuliyyətin müəyyən edilməsi.

Qeyd olunanları ardıcıl olaraq cinayət-axtarış hüququna tətbiq etsək görərik ki, o, göstərilən bütün ölçülərə cavab verir və artıq hüquq sisteminin müstəqil bir sahəsi kimi mövcuddur. Cinayət-axtarış hüququnun predmeti digər kriminal istiqamətli hüquq elmlərinin predmetləri ilə oxşarlıq təşkil etsə də, o, bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir ki, həmin xüsusiyyətlər onun predmetinə daxil olan ictimai münasibətləri müstəqil bir qrup halında ayırmağa imkan verir. Həmin münasibətlərin mühüm bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı meydana gəlir, inkişaf edir və xitam olunur. Bu ictimai münasibətlərin digər mühüm xüsusiyyəti onların subyektin cinayət törədən ana qədərki davranışını da əhatə etməsidir (məsələn, şəxsin cinayətə hazırlıq görməsi ilə bağlı məlumatın daxil olması və bununla əlaqədar müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi). Şübhəsiz ki, bu halda hazırlıq hərəkətlərində cinayət tərkibi olmamalıdır. Belə olan halda şəxsin davranışı həm də cinayət hüququnun predmetinə daxil olacaqdır. Bundan başqa, cinayət-axtarış hüququ həm də bu fəaliyyəti həyata keçirən subyektlərinin əməliyyat-xidməti fəaliyyətini tənzimləyir.

Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini təşkil edən münasibətlərin meydana gəlməsini şərtləndirən sosial fakt cinayətkarlıq, ona qarşı mübarizə və bununla əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsidir. Həmin münasibətlərin subyektii isə cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxslər, cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan və sair katiqoriya şəxslər, həmçinin cinayətkarlığa qarşı müdafiədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları və həmin orqanların vəzifəli şəxsləridir.

Qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək, cinayət-axtarış hüququna aşağıdakı formada anlayış vermək olar: **cinayət-axtarış hüququ** – hüququn bir sahəsi olub, insan və cəmiyyəti cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan münasibətləri tənzimləyən normalar sistemidir.

Verilən tərifdən göründüyü kimi, cinayət-axtarış hüququnun tənzimlədiyi ictimai münasibətlər eynicinsli olub, məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilən zaman meydana gəlir. Dövlətin cinayətkar qəsdlərə qarşı qeyri-aşkar üsullarla mübarizə fəaliyyəti uzun tarixi keçmişə malik olduğundan, onu təşkil

edən ictimai münasibətlərin xüsusiləşərək, eyni bir qrup halını alması təbiidir. Bu ictimai münasibətlərin uzun müddət qanuni tənzimləmə sahəsindən kənar qalması müstəqil hüquq sahəsi kimi inkar edilməsi üçün heç də əsas ola bilməz.

Hüquq nəzəriyyəsində bəzi hallarda oxşar hüquq sahələrinin predmetlərinin fərqləndirilməsində çətinliklər meydana çıxır ki, bu da əsasən hüquq normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlərin dinamikliyi ilə əlaqədardır. Sualın əvvəlində cinayət-axtarış hüququnun predmetini digər hüquq sahələrinin predmetindən fərqləndirən əsas amilləri qeyd etdik. Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-axtarış hüququ dövlətlə vətəndaş arasında sonuncunun cinayət törətməsi yaxud da buna kifayət qədər əsas olması ilə əlaqədar olaraq kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti ilə bağlı meydana gələn ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Diqqət çəkən əsas məsələlərdən biri cinayət-axtarış hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edən münasibətlərin yarandığı əməliyyat-axtarış fəaliyyətidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlığa qarşı mübarizədə dövlətin təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından biridir.

Tarixi kontekstindən yanaşaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin inkişafı haqqında danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, tarixi faktlar uzaq keçmişdə dövlət başçıları və onların müvəkkil etdiyi şəxslər tərəfindən idarəçiliyin həyata keçirilməsində məxfi məlumatların seçilmiş mənbələrdən alınması və digər gizli üsullardan istifadə edilməsi məhz həmin dövürlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ilkin rüşeymlərinin yaranmasına bariz sübut kimi çıxış etmiş olur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin inkişafı haqqında danışarkən orta əsrlərə nəzər salmağımız da vacibdir. Belə ki, bu dövürlərdə Avropanın aparıcı dövlətləri olan Almaniyada, Fransada, İngiltərədə, İtaliya və s.dövlətlərdə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti polis orqanları, əsasən isə kriminal polis dəstələri və fərdi dedektivlər meydana çıxdıqdan sonra daha da inkişaf etməyə başlamışdır. Bu dövürlərdə cinayəti törədən şəxslərin aşkarlanması və məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün xüsusi orqanlar tərəfindən cinayət törədilən yerdə yaşayan əhali arasında müəyyən sorğular keçirmək və dəlillər toplamaq kimi tədbirlər aparılmağa başlanılmışdır.

Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində xüsusi yeri olan Səfəvilər dövlətində ümumi idarəçilikdə, xüsusilə inzibati idarəçilikdə daruqələrin rolu böyük idi. Daruqələr bir növ məxfi işi də təşkil edir və həyata keçirirdilər. Daruqələrin adamları gündəlik gizli nəzarəti həyata keçirir, gün ərzində baş vermiş bütün hadisələr haqqında geniş məlumatlar alırdılar. Alınmış məlumatlar yoxlanıldıqdan sonra tədbirlər görülürdü.

Müasir elmi-tədqiqat materialları, tarixi arxiv sənədlərinə istinad edərək belə demək olar ki, qədim zamanlarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin özəyini, əsasını məxfi məlumatların əldə edilməsi və digər gizli iş metodları təşkil edib. Bu metodlar hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının əməliyyat əhəmiyyətli

informasiyanın əldə edilməsi və hüquqazidd hərəkətlərin sənədləşdirilməsi üçün informasiyaya malik olan şəxslərlə etibarlı əlaqələrin qurulması və ya inkişafı üzrə əməliyyat işçilərinin və digər tədbirlərin məcmusu kimi başa düşülür.

Keçmiş SSRİ dönməində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübi olaraq daxili işlər və xüsusi xidmət orqanları tərəfindən tətbiq olunsada, qanun səviyyəsində nizamlanmamış və bu sahədə elmi araşdırmalar aparılmamışdır.

İlk dəfə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi anlayışı Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 1-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Anlayışda deyilir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti – müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir». Deməli, cinayət-axtarış hüququ ilə nizamlanan münasibətlərin əsas xüsusiyyətləri onların qanunda öz əksini tapması və cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması üçün istifadə edilən xüsusi üsul və vasitələrlə (aşkar və qeyri-aşkar) qırılmaz bağlılığıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri hüdudlarında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməklə insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədini güdürlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dedikdə nə başa düşülür? Fəaliyyət – özlüyündə məşğuliyyət, iş və yaxud əməl deməkdir. Bu mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanlarının aşkar və qeyri-aşkar üsullarla gerçəkləşdirdiyi qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsinin xüsusi forması, o cümlədən həm də xüsusi sosial vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəldilmiş, dövlət hüququ ilə müəyyən edilmiş ictimai faydalı fəaliyyətinin hüquqi mahiyyət daşıyan bir növüdür.

Qeyd edilənlərdən nəticə çıxararaq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini səciyyələndirən aşağıdakı xüsusiyyətləri qeyd etmək olar:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Belə ki, bu fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirir. Digər orqanlar buna səlahiyyətli deyildir.

2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti aşkar üsullarla yanaşı, qeyri-aşkar üsullarla da həyata keçirilir.

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu ilə müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun

10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və digər hərəkətlərin (məsələn, şəxslərin məxfi əməkdaşlığa cəlb olunması və onların köməyindən istifadə olunma) həyata keçirilməsidir

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələr Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu ilə müəyyən edilmişdir. Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələr aşağıdakılardır:

1. hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
2. törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
3. cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
4. məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;
5. naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

Qeyd olunan vəzifələrin hər biri konkret məzmun və mahiyyətə malikdir. Bu vəzifələr bir-biri ilə əlaqəli və yaxud müstəqil şəkildə həyata keçirilə bilər. Onların hər birinin mahiyyəti uyğun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin seçilməsini və həyata keçirilməsinin spesifikliyini müəyyən edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələrdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, onlar ümumi xarakter daşıyır və konkret cinayət hadisəsi ilə bağlı həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında konkret spesifik xüsusiyyətlərə malik vəzifələr meydana gəlir.

Hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısını almaq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran mühüm vəzifələrdəndir.

Hazırlanan cinayətin qarşısını almağa yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirləri daim səmərəlidir. Çünki cinayətə hazırlıq hərəkətlərində bir çox hallarda cinayət tərkibi olmur. Digər tərəfdən isə, hazırlıq hərəkətlərində konkret cinayət tərkibinin olmaması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini çətinləşdirir. Ona görə də hazırlanan cinayətlər haqqında daxil olan informasiyalar o dərəcədə əsaslandırılmış olmalıdır ki, cinayət əməlinin bilavasitə həyata keçirilməsindən əvvəl, onun qarşısını almaq üçün əməliyyat tədbirlərinin aparılması mümkün olsun.

Hazırlanan cinayətin qarşısını almaq əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə cinayət törətmək məqsədində olan, yaxud onu törətmək üçün müəyyən hərəkətlər etmiş şəxsə və ya cinayəti törətməyə şərait yaradan səbəb və şəraitə bilavasitə təsir etməyi nəzərdə tutur. Profilaktik tədbirlər istər bir nəfərə, istərsə də bir qrup şəxsə münasibətdə həyata keçirilə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, xəbərdarlıq tədbirləri cinayətin hazırlanması barədə daxil olan informasiya əsasında həyata keçirilir. Belə əsaslandırılmış məlumatların daxil olmasında əməliyyat-axtarış orqanlarına konfidensial əsaslarla kömək

göstərən şəxslərin, kriminogen qruplara və obyektlərə daxil edilmiş məxfi əməkdaşların rolu əvəzənməzdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısındakı ümumi vəzifələrin əsas hissəsi cinayətlərin aşkar edilib açılmasından, onları hazırlayan, törədən və törətmiş şəxsləri müəyyən etməkdən ibarətdir. Qeyd etmək lazımdır ki, qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinin 2-ci bəndində istifadə edilmiş «aşkar edilməsi» və «açılması» anlayışları heç də eyni məzmun tutumuna malik deyildir. Belə ki, bu anlayışlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran konkret vəzifənin mahiyyətini daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verir. Həmin vəzifə tək cə cinayət əlamətlərinə malik olan hadisənin aşkar edilməsi, onu törətmiş, hazırlayan şəxslərin müəyyən edilməsi ilə başa çatmış olmur. O həm də cinayətin görünməyən tərəflərini, bütün hallarını açmağı nəzərdə tutur. Belə olan halda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti öz funksiyasını tam yerinə yetirmiş olur.

Cinayəti aşkar edib açmaq əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə qeyri-aşkar şəraitdə törədilən və hüquq-mühafizə orqanlarına məlum olmayan cinayətləri müəyyən edib, üstünü açmaqdan ibarətdir. Aşkar törədilən cinayətlərə münasibətdə belə bir vəzifə və onun həllinə heç bir zərurət yaranmır. Çünki, cinayət hadisəsi və onu törətmiş şəxslər məlum olurlar. Belə hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri cinayətin motiv və məqsədinin, digər məlum olmayan tərəflərinin müəyyən edilməsinə yönəlir.

Əməliyyat-axtarış yolu ilə cinayətin aşkar edilib açılması vəzifəsi cinayət-prosessual fəaliyyəti ilə əlaqəli öyrənilməlidir. Çünki, həmin vəzifə müvəffəqiyyətlə yerinə yetirildikdə, prosesual qaydada cinayət işi başlanır. Bu zaman əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmiş şəxs cinayətin subyektini müəyyən etməyə borcludur.

Cinayət törədən və ya törətmiş şəxsləri xarakterizə edən halların, onların ibtidai istintaqa mane olmaq üçün planlaşdırdıqları məqsədlərin, hərəkətlərin müəyyən edilməsi də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinə daxildir. Bəzi hallarda əməliyyat yolu ilə cinayət əməlinin şahidlərini, zərərçəkmiş xarakterizə edən halların aşkar edilməsi zəruri olur. Qeyd olunan şəxsləri xarakterizə edən məlumatların toplanması onların qarşısındakı dindirmə zamanı hansı mövqedə duracaqlarını müəyyən etməyə və uyğun taktiki üsulları seçməyə imkan verir.

Cinayət-prosessual fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində real şəraitin yaradılması həmin orqanın əməkdaşlarından cinayət işinin başlanması, sübut etmə, sübutların anlayışı, toplanması, qiymətləndirilməsi və s. kimi prosesual institutları ətraflı və dərindən bilməyi tələb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müstəqil vəzifələrindən biri də təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya

itkin düşən şəxslərin axtarılmasıdır. Belə axtarış haqqında təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb etmək barədə prosesual qaydada qərar çıxarılmış, yaxud haqqında ittiham hökmü çıxarılmış şəxsə münasibətdə onun yerini müəyyən etmək üçün həyata keçirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, belə hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri cinayət prosesinin subyektləri olan şəxslərə münasibətdə həyata keçirilir. Ona görə də axtarış təhqiqat, istintaq, məhkəmə və prokurorluq orqanları ilə qarşılıqlı şəkildə həyata keçirilir.

Hüquq-mühafizə orqanlarından gizlənən təqsirləndirilən şəxsin axtarışı əməliyyat-axtarış orqanını tərəfindən müstəntiq, yaxud təhqiqatı həyata keçirən şəxsin (təhqiqatçının) qəbul etdiyi qərar əsasında (axtarışa elan olunma barədə qərar) həyata keçirilir. Təqsirləndirilən şəxsin axtarışı ibtidai araşdırma ilə paralel şəkildə və ya ibtidai araşdırmanın dayandırılması haqqında prosesual qaydada qərar çıxarılandan sonra həyata keçirilir.

Cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər axtarılan şəxslərin xüsusi qrupunu təşkil edir. Cəzaçəkmə müəssisələrinin rəhbərliyi əməliyyat-axtarış orqanına cəzaçəkmə yerindən qaçmış konkret şəxslərin axtarışı ilə bağlı tapşırıq verə bilər. Bu zaman axtarışın aparılması üçün zəruri olan sənədlər təqdim olunmalıdır.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin axtarışı vətəndaşların və ya hər hansı bir müəssisə, idarə rəhbərliyinin ərizələri əsasında cinayət işi ilə əlaqəli olmadan və cinayət işi başlamadan aparılır. Lakin Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 209.2.6-cı maddəsinə əsasən insanların oğurlanması və ya onların girov götürülməsi əlamətləri, habelə insanlar xəbərsiz itkin düşdüyü hallarda onların qətlə yetirilməsinə şübhələr olduqda fakt üzrə dərhal cinayət işi başlanılmalıdır. Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışı ilə bağlı aparılmış əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar məhkəmə orqanına təqdim olunur. Məhkəmə təqdim olunmuş materiallar əsasında Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş iki qərardan birini – xəbərsiz itkin düşmək və ya ölmüş elan etmək qərarını çıxarır.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışını müvəffəqiyyətlə təşkil etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqandan axtarılda maraqlı olan şəxsdən itkin düşmüş barədə mümkün qədər çox məlumat alınmalıdır. Bu məlumatlar təkcə onun şəxsiyyətini deyil, həmçinin itkin düşməsindən bilavasitə əvvəl və sonra mövcud olmuş halları əhatə etməlidir. İtkin düşmüş şəxslə bağlı xəstəxanalara, meyitxanalara, müvəqqəti saxlama yerlərinə və s. sorğular göndərilməlidir.

Xəbərsiz itkin düşmüş şəxsin axtarışını həyata keçirərkən, onun itkin düşməsinə səbəb ola biləcək müxtəlif xarakterli hallar nəzərə alınmalıdır. Həmin

hallar təbii, şəxsi xarakterli, onun sağlamlığı ilə bağlı ola bilər. Məsələn, psixi xəstə olan şəxsin itkin düşməsi.

Belə halların nəzərə alınması uyğun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin seçilməsini, planlaşdırılmasını müəyyən etməyə kömək edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifə – naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsidir.

Şəxsiyyəti məlum olmayan meyit aşkar etdikdə, təcrübədə bir qayda olaraq cinayət işi başlamadan dərhal hadisə yerinin baxışı həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 236-cı maddəsinə əsasən cinayətin izlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədilə müstəntiq hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların, insan meyitlərinin və heyvan cəsədlərinin baxışını aparır. Müayinənin nəticələri sonradan zərərçəkmişin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində istifadə olunur. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 209.2.2-ci maddəsinə əsasən tanınmamış insan meyiti, insan bədəninin hissələri, yaxud onların basdırılma yerləri aşkar edildikdə fakt üzrə dərhal cinayət işi başlanılmalıdır.

Buradan da belə qənaətə gəlmək olar ki, cinayət-axtarış hüququnun predmeti ən azı 2 mühüm elementdən ibarətdir. Birinci element – şəxsin cinayət törətdiyi, ona qədər və ondan sonrakı davranışı, ikinci element isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bu fəaliyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənən fəaliyyətidir.

Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun predmetini aşağıdakılar təşkil edir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin müəyyən olunması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyətlərinin müəyyən olunması;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, həyata keçirilməsi və bununla əlaqədar hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatlarının müəyyən olunması və hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunmasının hüquqi tənzimlənməsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və onlarla əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsinin hüquqi tənzimlənməsi.

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin təşkili, həyata keçirilməsi və bununla hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsi.

Cinayət-axtarış hüququ digər hüquq sahələri kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində meydana gələn münasibətlərə səmərəli təsir etmək, tənzimləmək üçün hüquqi üsul və vasitələr sistemi tətbiq edir. Başqa sözlə desək, o, hüquqi tənzimləmə metodundan istifadə edir. Məlumdur ki, hüquq ədəbiyyatında hüquqi tənzimləmə metodu ilə bağlı prinsipcə bir-birindən fərqlənən iki yanaşma mövcuddur.

Birinci yanaşma ondan ibarətdir ki, hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə predmeti ilə yanaşı, xüsusi hüquqi tənzimləmə metoduna malikdir.

İkinci yanaşmaya görə isə bütün hüquq sahələri eyni metoda malikdir və bu, hüququn təbiətindən irəli gəlir.

Cinayət-axtarış hüququ Azərbaycan hüquq sisteminin tərkib hissəsi kimi universal hüquqi tənzimləmə metodlarından sərəncam, icazə və qadağadan istifadə edir. Lakin, bu o demək deyildir ki, cinayət-axtarış hüququnun yuxarıda qeyd etdiyimiz spesifik xüsusiyyətləri inkar edilir. Əksinə, bu zaman bir tərəfdən müxtəlif hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi üçün istifadə edilən metodların prinsipcə eyni olması, digər tərəfdən isə tənzimlənmə münasibətlərinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Məhz belə olan halda, cinayət-axtarış hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunun özünəməxsus xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Cinayət-axtarış hüququnda eyni bir metodun digərinə münasibətdə (qadağanın icazəyə nisbətdə) tətbiq edilməsi və həmin metodların digər hüquq sahəsində (məsələn, mənzil hüququnda) tətbiqi ilə müqayisəsi göstərir ki, cinayət-axtarış hüququnda qadağa, mənzil hüququnda isə icazə metodu üstünlük təşkil edir. Təbii ki, bu göstərilən hüquq sahələrinin tənzimləmə predmetlərinin spesifik xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Odur ki, cinayət-axtarış hüququnun və onun tənzimləmə predmetinin xüsusiyyətləri aşağıdakı formalarda təzahür edilir:

1. qadağan metodunun hüquqi tənzimləmə mexanizminin digər elementlərinə, sərəncam və icazəyə münasibətdə üstünlük təşkil etməsi;

2. cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin xüsusiyyətləri və onların meydana gəlməsini, dəyişməsini, xitam edilməsini şərtləndirən faktların spesifikliyi;

3. qanunla və idarədaxili aktlarla müəyyən edilmiş dövlət hüquq fəaliyyətinin yalnız bu növünə məxsus olan prosedur formaya malik olması;

4. qanunla vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasının nəzərdə tutulması.

Bundan başqa, cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə metodunun digər özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunçuluq prinsipinə riayət edilməsi üçün xüsusi prosedur forma nəzərdə tutulmuşdur. Qanunçuluq prinsipinin mühüm cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki,

o, cinayət-axtarış hüquq normalarının ən düzgün və səmərəli formada həyata keçirilməsini, hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının qeyri-aşkar fəaliyyəti zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin etsin.

Beləliklə, cinayət-axtarış hüququnun hüquqi tənzimləmə metodunu cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin spesifikliyi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri ilə müəyyənləşən, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin toplusu kimi xarakterizə etmək olar.

Sual 2

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri və digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müəyyən hissəsinin leqallaşdırılması və qanunla tənzimlənməsi formalaşmaqda, özünün rəsmi təsdiqini tapmaqda olan cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yerinin müəyyənləşdirilməsini zəruri edir. Bu obyektiv zərurət həm də ondan irəli gəlir ki, cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yerinin müəyyən edilməsi onun müstəqil hüquq sahəsi kimi mövcudluğunu təsdiq etməli olan mühüm amillərdən biridir. Belə ki, hüququn bu və ya digər sahəsinin formalaşması təkcə onun ictimai münasibətlərin müəyyən bir qrupunu tənzimləməsi ilə deyil, həm də müstəqil surətdə digər hüquq sahələri ilə qarşılıqlı münasibətdə olması ilə müəyyən edilir. Çünki müstəqil hüquq sahəsinin formalaşması heç də boş yerdən, heç bir kənar təsir olmadan baş vermir. Əksinə, müstəqil hüquq sahəsinin formalaşması digər hüquq sahələrinin və ilk növbədə ona qohum olan hüquq sahələrinin normalarının bilavasitə təsiri altında baş verir və bu təsir öz izini təzə meydana gələn hüquq sahəsi üzərində həmişəlik qoymuş olur. Bu prosesin gedişini əslində başqa cür təsəvvür etmək heç mümkün də deyildir.

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri şübhəsiz ki, ilk növbədə onun predmeti ilə müəyyən edilir. Cinayət-axtarış hüququnun predmeti obyektiv olaraq ilk növbədə kriminal silsilədən olan hüquq sahələri ilə sıx əlaqəsini zəruri edir. Bu hüquq sahələrinə, bildiyimiz kimi, cinayət, cinayət-prosessual və cəza-icra hüquq sahələri aiddir. Ona görə də cinayət-axtarış hüquq sahəsinin hüquq sistemində yerini adı çəkilən hüquq sahələrinə müraciət etmədən müəyyən etmək mümkün deyildir. Çünki, bu hüquq sahələrinin hamısını bir sosial vəzifə – cinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi qanunvericilik bazasını yaratmaq birləşdirir.

Hüquq nəzəriyyəsi bütün hüquq elmlərində olduğu kimi, cinayət-axtarış hüququ üçün də metodoloji əhəmiyyətə malikdir. Hüquq nəzəriyyəsi hüquq hadisələrini öyrənən elmdir. Bildiyimiz kimi, bu elm hüquq elmidir və hüququn inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarını öyrənir. Hüquq nəzəriyyəsi eyni zamanda

sahəvi hüquq elmlərinin öz nəzəriyyələrinin formalaşması üçün onları zəruri ümumnəzəri baza ilə təmin edir. Bu fikirləri xüsusi hüquq elmlərinə də şamil etmək olar. Hüquq və hüququn funksiyaları, hüquq mənbələri, hüquq normaları, hüquq düşüncəsi, hüquqi prinsiplər, normativ-hüquqi aktlar, hüququn realizə formaları, hüquq prinsiplərinin sistemləşdirilməsi və onların təfsiri, hüququayğun davranış, hüquq pozuntuları və hüquq məsuliyyəti, ictimai münasibətlərin hüquqi nizamlanma mexanizmi, qanunçuluq və hüquq qaydası, istər sahəvi, istərsə də xüsusi hüquqi elmlərin özəyini təşkil edir.

Cinayət-axtarış hüququ ilk növbədə cinayət hüququ ilə sıx əlaqədədir. Cinayətkarlıqla mübarizədə cinayət hüququnun bir çox institut və normaları istiqamətverici xarakter daşıyır və bir çox hallarda onların məzmununu əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Əgər cinayət hüququ hansı ictimai-təhlükəli əməllərin cinayət olduğunu müəyyən edirsə, cinayət-axtarış hüququ həmin ictimai-təhlükəli əməllərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, onu törətmiş şəxsləri axtarib yerini müəyyən edib tutmaq üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərini müəyyən edir. Digər tərəfdən, əməliyyat-axtarış orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin normaları cinayət hüququnun prinsip və vəzifələrinə heç cürə zidd ola bilməz. Belə birbaşa asılılıq təsadüfi olmayıb, adı çəkilən hüquq sahələrinin təbiətindən və qarşılarında duran vəzifənin ümumiliyindən irəli gəlir. Bu vəzifə isə şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin cinayətkar qəsdlərdən qorunmasından ibarətdir.

Cinayət-axtarış hüququnu cinayət hüququ ilə bağlılığını özündə əks etdirən digər mühüm həlqə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində hadisənin düzgün tövsif olunmasıdır. Məlum olduğu kimi, cinayətin tövsifinin bütün nəzəri və təcrübi problemləri, hüquqi müddəaları cinayət hüququnun nəzəriyyəsi tərəfindən öyrənilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində bu müddəalar hadisənin tövsifi üçün də eyni cür əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman hadisənin tövsifində hər hansı yanlışlığa yol vermək sonradan bir sıra məsələlərin düzgün həll olunmamasına gətirib çıxarır.

Cinayət-axtarış hüququ cinayət-prosessual hüququ ilə sıx əlaqədədir. Cinayət-prosessual hüququ qanunla müəyyən edilmiş dövlət orqanlarının, vəzifəli şəxslərin cinayətlərinin ibtidai və məhkəmə istintaqı zamanı bir-biri ilə və onların vətəndaşlarla münasibətlərini tənzimləyir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-prosessual hüququ həmin ictimai münasibətlərin təkcə mahiyyətini deyil, həm də prosesual formasını da müəyyən edir. Bu prosesual forma heç də formal xarakter daşımır və cinayət təqibi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsini təmin edən mühüm amillərdən biridir. Cinayət-axtarış hüququ da öz qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün həmin prosedur formalardan istifadə edir.

Bundan başqa, cinayət-prosessual hüququ elmində bir sıra alimlər tərəfindən işlənib hazırlanmış prosessual sübutetmənin müddəaları cinayət-axtarış hüququnda müvəffəqiyyətlə istifadə edilir. Hər iki hüquq sahəsini yaxınlaşdıran digər mühüm amil onların qarşısında duran mühüm vəzifənin - cinayətlərin qarşısının alınmasından ibarət olmasıdır. Həmçinin, cinayət-axtarış və cinayət-prosessual hüquqları hər ikisi vətəndaşların və cəmiyyətin cinayətkar qəsdlərdən müdafiə vasitələrindən biridir.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirləri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsində və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 445-447-ci maddələrində öz əksini tapmışdır.

Cinayət prosesində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə məhkəmə tərəfindən baxılma qaydaları 447-ci maddədə öz əksini tapmışdır. Burada qeyd olunur ki, istintaq hərəkətinin məcburi aparılması, prosessual məcburiyyət tədbirinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbaşına, qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələləri üzrə qapalı məhkəmə iclasında yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş şəxs və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən prokuror iştirak edirlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində qeyd edilir ki, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisələrindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması halları ilə bağlı məhkəmənin qərarı olmadan vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirə bilər və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidir.

Cinayət-axtarış və cəza-icra hüququ digər kriminal hüquq sahələri kimi eyni bir zəncirin əlaqəli həlqələridir. Cinayət-axtarış hüququ bu zəncirin birinci həlqələrindəndirsə, cəza-icra hüququ onun sonuncu həlqəsidir. Cəzaların icrası siyasəti dövlət siyasətinin tərkib hissəsidir. Cəzanın icrası siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin realizə olunması cəzaların icrası hüququ vasitəsilə həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cəzaların icrası siyasətinin vəzifələrini həll edərkən, Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsini əsas tutur. Məsələn, Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 76-cı maddəsində cəzaçəkmə

müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz hüquq sahələrindən başqa, cinayət-axtarış hüququ həmçinin konstitusiya, inzibati və mülki hüquq sahələri ilə də əlaqəlidir.

Məlumdur ki, konstitusiya hüququ hüququn sahələri içərisində aparıcı yer tutur və bütün hüquq sahələrinin başlanğıc istinad nöqtəsidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinin 1-ci hissəsində qeyd olunmuş qanunçuluq, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət kimi fundamental prinsiplər göstərir ki, əməliyyat-axtarış hüququ konstitusiya hüququna istinad edir və onun hər bir norması konstitusiya hüquq normalarına ciddi şəkildə uyğun olmalıdır.

İnsan hüquq və azadlıqlarının konstitusiya ilə təsbit olunmuş müdafiə hüququ (mad. 26) və onların cinayət-axtarış hüququ tərəfindən təcrübədə məhdudlaşdırılması arasında olan ziddiyyət onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqənin dialektik vəhdətinə uyğun olaraq həll edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 28-ci maddəsində göstərilir ki, azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada məhdudlaşdırıla bilər. Yaxud Konstitusiyanın 33-cü maddəsinə nəzər salaq. Maddənin II bəndində göstərilir ki, qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Eyni zamanda bu tələblər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, maddədə qeyd olunur: əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığını, o cümlədən, şəxsi və ailə həyatının sirlinə, habelə, onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini pozmaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər.

Buradan belə məlum olur ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cü maddəsinin 8-ci bəndində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbiri binalara, o cümlədən, yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə heç də konstitusiya ilə ziddiyyət təşkil etmir. Bu, o dövrdə ziddiyyət təşkil edirdi ki, həmin əməliyyat-axtarış tədbiri

və digər tədbirlər qanunla nəzərdə tutulmurdu və qeyri-aşkar formada məhkəmə orqanının xəbəri olmadan həyata keçirilirdi. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, insan hüquq və azadlıqlarının cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi naminə onların qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada müvəqqəti olaraq məhdudlaşdırılması nə təbii, nə də pozitiv hüququn prinsiplərinə zidd deyildir. Cinayət-axtarış hüququ digər hüquq sahələri kimi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası normalarının reallaşmasına xidmət edir.

Cinayət-axtarış hüququ inzibati hüquqla da dərin əlaqələrə malikdir. Lakin, bu o demək deyildir ki, cinayət-axtarış hüququ inzibati hüququn tərkib hissəsidir. Baxmayaraq ki, hüquq ədəbiyyatlarında belə cəhdlər mövcuddur. Həqiqətən də, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mövcud olan çoxsaylı ictimai münasibətlərin müəyyən qismi inzibati hüququn normaları ilə tənzimlənir. Məsələn, mühüm dövlət işinə qəbul edilən şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti vasitəsi ilə yoxlanması. Ancaq yaddan çıxarmaq olmaz ki, belə qarşılıqlı təsir digər hüquq sahələri arasında da mövcuddur.

Fikrimizcə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində münasibətlərin əsas hissəsi icra hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı deyil, cinayət əməlinin törədilməsi ilə bağlı meydana gəlir. Bundan başqa, cinayət-axtarış və inzibati hüququn subyektləri də əsasən müxtəlifdir. İnzibati hüququn subyektləri icra hakimiyyəti orqanlarından, vətəndaşlardan, yerli idarəetmə orqanlarından, dövlət xidmətçilərindən, idarə və müəssisələrindən, ictimai qurumlardan ibarətdir. Cinayət-axtarış hüququnun subyektləri isə istisna qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarından və onların vəzifəli şəxslərindən ibarətdir. İctimai birliklər heç bir halda əməliyyat-axtarış hüququnun subyektləri ola bilməzlər. Bununla yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, üst-üstə düşən ümumi cəhətlər də mövcuddur. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin X hissəsində qeyd edilir ki, gizli informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Cinayət-axtarış hüququ eyni zamanda mülki hüquqla da yaxın əlaqədədir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsində qeyd edilir: əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Bildiyimiz kimi, əqdlərin bağlanması hüququ mülki hüququn mühüm institutlarından biridir. Təbii ki, müqavilə bağlayan əməliyyat-axtarış orqanının əməkdaşı ilə konfident həmin institutun normalarına müraciət etmədən keçinə bilməz. Qeyd olunan misaldan görünür ki, əməliyyat-axtarış hüququnda mülki hüquq münasibətləri də mövcud olur və gələcəkdə belə əlaqələrin əməliyyat-axtarış hüququ tərəfindən geniş elmi şərhə verilməlidir.

Cinayət-axtarış hüququnun əmək hüququ ilə əlaqəsi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun müvafiq normaları ilə əhatə olunmuşdur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin müvafiq bəndlərində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin əmək haqqı, mükafat və digər maddi təminatlar almaq hüququ vardır. Əsas fəaliyyət növü kimi şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etdiyi dövr onların əmək stajına daxil edilir və şəxslərə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təqaüd verilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müavinət verilir, həmçinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqaüd təyin edilir.

Sual 3.

Cinayət-axtarış hüquq elminin predmeti, prinsipləri və vəzifələri.

Cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil sahəsi kimi qəbul edilməsi obyektiv olaraq həmin hüquq sahəsini öyrənən eyni adlı elm sahəsinin mövcudluğunu da qəbul etməyi zəruri edir.

Cinayət-axtarış hüququnun uzun illər «gizli» hüquq sahəsi kimi mövcud olması cinayət-axtarış hüquq elminin də kölgədə qalmasını şərtləndirilmişdir. Bu sahədə aparılan elmi araşdırmalar, tədqiqatlar, yazılmış monoqrafiyalar və dissertasiyalar məxfiləşdirilmişdir və yalnız ayrı-ayrı şəxslərin onlarla tanış olmaq imkanları olmuşdur.

Cinayət-axtarış hüququnun leqallaşdırılması və müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmağa başlaması cinayət-axtarış hüquq elmi üçün də geniş imkanlar yaratmışdır.

Bu və ya digər elm sahəsinin tam və qəti olaraq formalaşmasının, müstəqil elm sahəsi kimi mövcudluğunun qəbul edilməsi üçün o, bir sıra əlamətlərə malik olmalıdır. İlk növbədə cinayət-axtarış hüquq elminin tədqiqat predmeti müəyyən edilməli və oxşar hüquq sahələri elmlərinin predmetlərindən fərqləndirilməlidir. Məhz konkret tədqiqat predmetinin müəyyənləşdirilməsi, onun özünəməxsus əlamətlərinin aydınlaşdırılması və metodoloji bazasının nəzəri cəhətdən işlənib hazırlanması cinayət-axtarış hüquq elminin müstəqil elm sahəsi kimi tanınıb qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Yuxarıda qeyd olunanlara əsaslanaraq cinayət-axtarış hüquq elmini bütünlüklə hüquq elminin tərkib hissələrindən biri kimi qəbul etmək olar.

Cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüququ, onun prinsipləri, tarixi, inkişaf perspektivləri və s. haqqında baxışlar, ideyalar, biliklər və təsəvvürlər sistemindən ibarətdir.

Cinayət-axtarış hüququ elminə verdiyimiz tərifə əsaslanaraq, onun predmetini aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar.

Cinayət-axtarış hüququ elminin predmeti cəmiyyəti cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə qanunla səlahiyyət verilmiş subyektlərin həyata keçirdiyi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən normalar sisteminin formalaşması qanunauyğunluqlarından və həmin sahədə meydana gələn ictimai münasibətlərdən ibarətdir. Tərifdən göründüyü kimi, cinayət-axtarış hüququ elminin predmeti cinayət-axtarış hüququnun predmetindən daha genişdir.

Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahəsi kimi predmeti həmin sahədə meydana gələn eynicinsli ictimai münasibətlərdən ibarətdir. Cinayət-axtarış hüququ elmi isə həmin ictimai münasibətlərlə yanaşı, həm də onları tənzimləyən normaları, institutları, onların meydana gəlmə qanunauyğunluqlarını, təcrübədə tətbiqini və s. öyrənir. Beləliklə də, cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüquq normalarını öyrənmək və onların səmərəliliyini təmin etmiş olur və onun gələcək inkişaf perspektivlərini müəyyən edir.

Cinayət-axtarış hüququ elmi çərçivəsində aparılan tədqiqatlar ümumilikdə dünya gerçəkliklərinin dərk edilməsi, öyrənilməsi prosesinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir və ona görə də bu elm sahəsinin bütün digər elm sahələrinin tədqiqat prinsiplərindən fərqlənən prinsipləri ola bilməz.

Cinayət-axtarış hüququ elminin tədqiqat prinsiplərinə elmilik, obyektivlik, tarixilik, sistemlilik və s. prinsiplər aiddir.

Elmilik və obyektivlik prinsipləri bir-biri ilə əlaqəli şəkildə mövcuddur. Hər bir elm sahəsi o zaman həqiqətən də elm sahəsi adını daşımağa layiq olur ki, o, tədqiqat obyektlərinin, hadisələrin tabe olduğu qanunauyğunluqları öyrənsin və onları olduğu kimi şərh etsin. Bu zaman qrupp, sinif marağından çıxış edərək, onların təhrif edilməsi elmi ümumbəşəri mənafehlərdən uzaq olan qrupp maraqlarına xidmət edən alətə çevrilir və nəticədə o, əsl elmiliyini itirmiş olur.

Tarixilik prinsipi materialist dialektikanın öz mahiyyətindən irəli gəlir. Ümumelmi metod olan dialektika tədqiqat predmetini onun keçmişi, bu günü və gələcəyi ilə vəhdətdə öyrənməyi, maddi aləm obyektlərinin daim inkişafda, hərəkətdə olduğunu nəzərə almağı tələb edir.

Sistemlilik prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayət-axtarış hüququ elmi cinayət-axtarış hüququnun normalarını, institutlarını, bölmələrini, tədqiq etdiyi bütün obyektləri, hadisələri bir-biri ilə əlaqəli və ardıcıl şəkildə tamın hissələri kimi öyrənməlidir.

Formalaşmaqda olan cinayət-axtarış hüququ elminin qarşısında bir sıra vəzifələr durur ki, onlar birinci növbədə öz həllini tapmalıdır. Bu vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Cinayət-axtarış hüququnun müstəqil hüquq sahəsi kimi fundamental nəzəri problemlərini işləyib hazırlamaq;
2. Cinayət-axtarış qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi və təcrübi tövsiyələr vermək;
3. Xarici dövlətlərin bu sahədəki təcrübəsini öyrənmək;
4. Hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsindəki təcrübəsini öyrənilib ümumiləşdirmək.

«Cinayət-axtarış hüququ» tədris fənni kimi hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanları üçün hüquqşünas kadrların hazırlanmasına xidmət edən, cinayət-axtarış hüquq normalarının və institutlarının elmi-nəzəri tədqiqinə əsaslanan biliklər sistemindən ibarətdir.

Bildiyimiz kimi, hüquq fənlərinin tədris kurslarının əsasını bu və ya digər hüquq sahəsinin (məsələn, cinayət-prosessual, cinayət və s.) öyrənilməsi təşkil edir. Cinayət-axtarış hüququnun tədrisində bu nöqtəyi-nəzərdən istisnalıq təşkil etmir.

Bu tədris kursu həcmində qanunvericiliyə daxil olan normativ-hüquqi aktlar öyrənilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili məsələləri tədris kursuna o həcmdə daxil edilmişdir ki, bu tədris materiallarının lazımi səviyyədə mənimsənilməsinə kömək etsin.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin taktiki məsələləri isə fənnin predmetinə daxil deyildir və ona görə də burada öyrənilmir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənninin predmeti onun mahiyyətini müəyyən edir və öz növbəsində onun sistemli şəkildə əks etdirilməsini tələb edir. Fənnin sisteminin, quruluşunun düzgün müəyyən edilməsi onun öyrənilməsinə asanlaşdırıcı mühüm amillərdən biridir. «Cinayət-axtarış hüququ» fənninin sistemi, qeyd etdiyimiz kimi, müstəqil şəkildə, onun predmetinin təbiətini nəzərə almadan müəyyən edilə bilməz. Bununla yanaşı, bu və ya digər fənnin tədrisi birinci növbədə onun proqramının tərtib edilməsini tələb edir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənni üzrə Polis Akademiyasının «DİO-nun Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» kafedrasının əməkdaşları tərəfindən tərtib edilmiş proqrama cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və vəzifələri, prinsipləri, mənbələri, hüquqi əsasları, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, əməliyyat-axtarış tədbirləri, onların həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslar, həmin tədbirlərin nəticələrindən istifadə edilməsi, əməliyyat-qeydiyyat işi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək

göstərilməsi və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət haqqında mövzular daxil edilmişdir.

«Cinayət-axtarış hüququ» fənninin ali təhsilli hüquqşünas kadrlar hazırlayan tədris müəssisələrində tədris olunması məqsədəuyğundur. Fikrimizcə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsini bilmədən nə yaxşı əməliyyat müvəkkili, nə təhqiqatçı, nə də müstəntiq olmaq mümkün deyildir.

Mövzu № 2

Cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri.

Plan:

1. Cinayət-axtarış hüququnun prinsiplərinin anlayışı, əhəmiyyəti və sistemi.
2. Cinayət-axtarış hüququnun ümumhüquqi prinsipləri.
3. Cinayət-axtarış hüququnun sahələrarası və sahəvi prinsipləri.

Sual 1

Cinayət-axtarış hüququnun prinsiplərinin anlayışı, əhəmiyyəti və sistemi.

Hüququn prinsipləri öz mahiyyətinə görə cəmiyyətin inkişafının obyektiv qanunauyğunluqlarının ümumiləşdirilmiş əksidir. Bu prinsiplər hüquqi təzahürlərin təşəkkülünün, yaranışının, dirçəlişinin və fəaliyyət göstərməsinin birləşdirici, ideoloji təməlidir. Onlar normayaradıcı və hüquqtətbiqedici fəaliyyəti müəyyən edir, hüquqi tənzimləmə mexanizminin fəaliyyət göstərməsini əlaqələndirir. Bundan başqa, onlar dövlət orqanlarının qərarlarının və vətəndaşların hərəkətlərinin hüquqiliyini dəyərləndirmə meyarlarıdır, habelə hüquq düşüncəsini və hüquq mədəniyyətini formalaşdırırlar, hüquq sistemini möhkəmləndirirlər.

Təyinat baxımından hüququn prinsipləri hüquq normalarının eyni cür formalaşmasını, habelə onların ictimai münasibətlərə hüquqi nizamlama formasında təsir etməsini təmin edir. Bu baxımdan hüququn prinsipləri ilə bağlı məsələ ənənəvi olaraq hüquq elmində vacib məsələlərdən biridir. O, cinayət-axtarış hüququ nəzəriyyəsində də bu qismdə çıxış edir. Hər bir hüquq sahəsində olduğu kimi cinayət-axtarış hüququnun da qanunvericilikdə təsbit olunmuş prinsipləri mövcuddur. Bu prinsiplər cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində spesifik qanunauyğunluqların əksidir və bu mübarizə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə, vasitə və metodları ilə aparılır. Cinayət-axtarış hüququnun tənzimləmə predmetini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı münasibətlər təşkil etdiyindən, elə prinsiplər var ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübəsində formalaşmış və bu fəaliyyətin mahiyyətini, səciyyəvi cəhətlərini ifadə edir.

Beləliklə, **cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri** dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə ifadə olunan və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təcrübəsində formalaşmış, cəmiyyətin inkişafının siyasi, iqtisadi və sosial qanunauyğunluqlarını, eləcə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətinə, məqsədlərinə, vəzifələrinə və həyata keçirilməsi prosesinə münasibətdə vətəndaşların əxlaqi və hüquqi təsəvvürlərini əks etdirən ümumi müddəalar, rəhbər ideyalar başa düşülür.

Cinayət-axtarış hüququ prinsiplərinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayət-axtarış hüququnun mahiyyəti öz əksini məhz bu prinsiplərdə tapır. Həmçinin də hüquq prinsiplərinin anlayışı yalnız nəzəri-idrak deyil, həm də tətbiqi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, hüquq tətbiq edən prinsipləri rəhbər tutaraq, cinayət-axtarış hüququ ilə tənzimlənen münasibətlərin subyektlərinin davranışı qiymətləndirməlidir. Bundan başqa, prinsiplərə əsaslanaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimindəki boşluqlar doldurulmalıdır. Belə bir halı qeyd etmək vacibdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqyaratma hüquqi tənzimləməyə ehtiyacı olan yeni ictimai münasibətlərdən çox vaxt geridə qalır. Bu

halda məhz cinayət-axtarış hüququ prinsipləri hələ hüquq norması ilə tənzimlənməmiş münasibətlərin tənzimləyicisi rolunda çıxış edir.

Hüququn istənilən sahəsi, həmçinin bütünlükdə hüquq özü müəyyən prinsiplərin əsasında formalaşır və mövcud olur. Hüququn prinsipləri özündə onun mühüm, xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Hüququn müəyyən prinsiplər üzərində qurulması onun səmərəliliyini yüksəldir, məntiqi və sistemli quruluşa malik olmasını təmin edir. Əgər bir anlığa hüququn bütün normalarını ardıcıl düzməli olsaq, onların özülündə hüququn prinsiplərini əks etdirən normalar dayanacaqdır. Çünki, prinsiplərin məzmunu və mahiyyəti bütün digər normaların məzmun və mahiyyətini müəyyən edir. Hüquq normalarının tələblərinin ciddi və dəqiqliklə həyata keçirilməsi hər şeydən əvvəl onun prinsiplərində əks olunmuş tələblərin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi deməkdir.

Cinayət-axtarış hüququnun prinsiplərini sistemləşdirərək məzmun və məqsədləri baxımından əsas 3 qrupa bölmək olar:

- ümumhüquqi prinsiplər (konstitusion və yaxud təməl prinsipləri);
- sahələrarası prinsiplər;
- sahəvi prinsiplər.

Ümumhüquqi prinsiplər bütün hüquq sahələrinə xasdır, onlar hüququn təbiəti, bütövlükdə keyfiyyət özünəməxsusluğunu əks etdirir.

Sahələrarası prinsiplər odur ki, bu cür prinsiplər bir neçə yaxın hüquq sahələri üçün xarakterikdir. Bu prinsiplər bir neçə hüquq sahəsinin əsas xüsusiyyətlərini və başlıca cəhətlərini ifadə edir. Məsələn, cinayət-axtarış hüququnun mahiyyətini ifadə edən bəzi prinsiplər mövcuddur ki, ƏAF haqqında qanunvericilikdə təsbit olunsada, digər hüquq sahəsinə də aiddir və həmin hüquq sahəsinə tənzimləyən normalarda ifadə olunur.

Hüquq nəzəriyyəsinə görə sahəvi prinsiplər ayrı-ayrı hüquq sahəsinin nisbətən daha mühüm xüsusiyyətlərini və əsas cəhətlərini, onun spesifikasiyasını müəyyənləşdirən ümumi müddəalar hesab olunur ki, həmin prinsiplər hüquq sahəsinin mahiyyətini, hüquqi təbiətini, sosial təyinatını və başlıca sahəvi xüsusiyyətlərini ifadə edir. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun sahəvi prinsipləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunauyğunluğundan irəli gəlir və bu fəaliyyəti həyata keçirən orqanların təcrübəsinin hüquqi baxımdan əsaslandırılmış tələblərinə cavab verir. Çünki onlar lokal xarakterə malikdirlər və yalnız bu sahədə reallaşdırılırlar.

Məlum olduğu kimi ən mühüm, ümumi prinsiplər əsas normativ-hüquqi akt olan Konstitusiyada öz əksini tapır. Sahələrarası və sahəvi prinsiplər digər qanunvericilik aktlarında əks olunur. Bununla belə, ümumi prinsiplər heç də yalnız konstitusiyada öz əksini tapmır. Həmin prinsiplər sahə qanunvericilik aktlarında sonradan təkrarlana da bilər. Lakin, bu o demək deyildir ki, ümumhüquqi

prinsiplər sahə qanunvericilik aktlarında təkrar edildikdə, onlar əvvəlki mahiyyətini itirmiş olurlar. Ümumhüquqi prinsiplər təkrarən sahə qanunvericilik aktlarına daxil edilməklə, qanunverici onları bir daha həmin qanunları icra edəcək subyektlərin diqqətinə çatdırmış olur. Eyni zamanda sahə qanunvericilik aktlarında əks olunmuş ümumi konstitusion prinsiplər, həm də həmin normativ aktların Konstitusiyaya ilə əlaqəsini əks etdirir, ona uyğun olaraq qəbul edildiyini göstərir. Bu, həm də həmin normativ-hüquqi aktın nüfuzunu artırır, tətbiqi səmərəsini yüksəltməyə xidmət edir.

Cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsində əks olunmuşdur. Qeyd edilən maddənin I bəndində əks olunmuş prinsiplərin təhlili göstərir ki, onlar dövlətin hüquq-mühafizə fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar üçün əldə rəhbər tutulmalı olan ümumi müddəalardır. Bu müddəalarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təyinatı, daxili qanunauyğunluqları, yəni xüsusiyyətləri əks olunmuşdur. Bu prinsiplər bütünlükdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətini və sosial təyinatını, hüquqi təbiətini və s. aspektlərini xarakterizə edir.

Cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri həmin fəaliyyətin dövlət-hüquqi xarakter daşmasını müəyyənləşdirməklə, eyni zamanda onu dövlətin hüquq-mühafizə fəaliyyətinin bir müstəqil növü kimi xarakterizə edir. Prinsiplərin mahiyyətindən aydın olur ki, onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əsas qarantı rolunda çıxış edirlər.

Cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri onun nəzəriyyə və təcrübəsinin sürətlə inkişafını təmin edə biləcək mühüm faktorlardan biridir. Həmin prinsiplərin qanunda öz əksini tapması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində mövcud olan ictimai münasibətlərin qanunla tənzimlənməsini əvvəlcədən müəyyənləşdirir, qanun normalarının təcrübədə dəqiq tətbiq edilməsini, düzgün, qanuni və əsaslandırılmış qərarlar çıxarılmasını təmin edir.

Cinayət-axtarış hüququnun prinsiplərinin normativ-hüquqi xarakterli olması, onların təkcə həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanlara, onların ayrı-ayrı əməkdaşlarına deyil, həmçinin bu fəaliyyətin təsir dairəsinə düşən vətəndaşlara da təsirini artırır.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanununda nəzərdə tutulmuş prinsiplər vahid bir sistemin elementləri kimi çıxış edir. Bu elementlərin hər birinin həmin sistemdə özünəməxsus yeri olmaqla yanaşı, eyni zamanda onlar bir-biri ilə əlaqəli olub, biri digərini tamamlayır. Məhz belə əlaqəli və sistemli şəkildə həmin prinsiplər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xidmət edə bilər.

Eyni zamanda cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri müxtəlif kriminal şəraitlərdə əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin qanuniliyini müəyyən edən etalon kimi çıxış edir. Bununla yanaşı, prinsip normaları öz əməli fəaliyyətlərində rəhbər tutan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri mövcud əməliyyat şəraitini nəzərə almaqla, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və taktikasını onlara uyğun şəkildə təkmilləşdirməli olurlar.

Sual 2

Cinayət-axtarış hüququnun ümumhüquqi prinsipləri

Ümumhüquqi prinsiplər hər bir hüquq sahəsinə nüfuz edərək, həmin sahələrdə eyni dərəcədə hüquqi rol oynayır, həmin sahələri birləşdirir və bütövlükdə hüquqa aid olur. Hüququn ümumi prinsipləri hüququn bütün sahələrində eyni və bərabər qaydada hüquqi əhəmiyyət kəsb edir.

«ƏAF haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28.10.1999-cu il tarixli Qanununun 3-cü maddəsinin təhlili göstərir ki, ümumi prinsiplərə bunlar aiddir: qanunçuluq, humanizm, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət, şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyi. Bu prinsiplərin ayrı-ayrılıqda mahiyyətinə baxaq.

Qanunçuluq – bu prinsip konstitusion prinsip olaraq, təkcə Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanununda deyil, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının statusunu müəyyən edən qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapmışdır. Onun məzmununu hüququn bütün subyektləri tərəfindən hüquq normaları göstərişlərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsi tələblərində ifadə edilir. Qanunçuluğun ən mühüm cəhəti onun ümumiliyidir. Hüquq normalarına riayət etmək tələbi eyni səviyyədə hüquqi fəaliyyət həddində olan hər kəsə aiddir. Qeyd olunan prinsip ilk növbədə qanunun cəmiyyətdə yerini, şəxsiyyətlə dövlətin qarşılıqlı münasibətində onun aparıcı rolunu müəyyən edir. Qanunçuluq prinsipi ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında qeyd olunan normaları, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən qanun və digər normativ aktların bu fəaliyyəti həyata keçirən orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən düzgün və dürüst yerinə yetirilməsində ifadə olunur. Həmin prinsipi qanunverici «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanuna daxil etməklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində də qanunçuluğun prioritet təşkil etdiyini qeyd edir.

Qanunverici bu fəaliyyətin hansı məhdud sayda dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyini qanunla müəyyən etmişdir. Bu dövlət orqanları tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilini, taktikasını dəqiq müəyyən edən idarədaxili normativ-hüquqi aktlar qəbul edilir (əmrələr, qərarlar, təlimatlar,

sərəncamlar və s.). Bundan başqa, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı həcmdə həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı ilə müəyyən edilmişdir. Qanunçuluq prinsipi eyni zamanda həmin normativ-hüquqi aktların mövcud qanunvericiliyə ciddi şəkildə uyğun olmasını tələb edir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunması prosesində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının qanuniliyinə və əsaslı olmasına məhkəmə nəzarəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında mühüm yer tutur. Qeyd olunan məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların hüquqazidd hərəkətlərindən vətəndaşların məhkəməyə şikayətindən fərqlənir. Məhkəməyə şikayət etmək vətəndaşların hüququdur. Məhkəmə nəzarəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı zəruri olan prosessual mərhələdir.

Şübhəsiz ki, planlaşdırılan, yaxud həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirinin qanuniliyini müəyyən edərkən, hakimlər idarədaxili normativ aktları deyil, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Cinayət, Cinayət-Prosessual və s. qanunvericilik aktlarını rəhbər tutmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunçuluq prinsipinə ciddi şəkildə əməl edilməsini təmin edən mühüm təminatlardan biri də həmin fəaliyyətə prokuror nəzarətidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunun 20-ci maddəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikası Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər».

Prokurorluq orqanlarının fəaliyyətinin bir istiqaməti də əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların qanunçuluğa riayət edilməsinə nəzarətin həyata keçirilməsidir. Prokuror əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədilə bu orqanlar tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Bundan başqa, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarədaxili nəzarət də həyata keçirilir. Nəzarətin bu forması qanunçuluğun pozulma hallarının xəbərdar edilməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdarədaxili nəzarətin məqsədi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman qanun pozuntularını və çatışmazlıqlarını aşkar edib xəbərdar etmək, əməliyyat-axtarış orqanları ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən vətəndaşların təhlükəsizliyini və konspirativliyini təmin etmək, qərarların qəbul və icra edilməsini təmin etməkdən ibarətdir.

İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət əsas ümumhüquqi prinsipi olub, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır.

Demokratik, hüquqi dövlətdə ən ali dəyər insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının və qanuni mənafeələrinin qorunmasıdır. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində qeyd edilir ki, «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşının layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir». Bu prinsipin inkişafı kimi 71-ci maddənin 1-ci hissəsində qeyd edilir: «Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur».

İnsan hüquqları insanın şəxsi, sosial, iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə onun təbiətinə xas olan imkanları və tələbləridir ki, bunlar öz əksini Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-71-ci maddələrində tapmışdır. Bunlar onun dövlətə münasibətdə hüquqi statusunu xarakterizə edir və bu hüquqi status beynəlxalq və milli qanunvericilikdə tanınır, sanksiyalaşdırılır və bütün beynəlxalq birlik tərəfindən təmin olunur.

İnsan hüquqları qırılmaz tellərlə ictimai münasibətlərlə əlaqəlidir, onlar insanların qarşılıqlı əlaqəsinin, bu əlaqələrin nizama salınmasının, onların hərəkətlərinin və fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin, ziddiyyətlərin, münaqişələrin, qarşıdurmanın aradan qaldırılmasının normativ formasıdır.

Daxili işlər orqanlarının fəaliyyətində əsas prinsip olaraq insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunur ki, bu polis əməkdaşının funksional vəzifələrinin yerinə yetirməsindən irəli gəlir. «Polis haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən «polis öz vəzifələrini yerinə yetirərkən irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bütün şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələrdə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını və qanuni mənafeələrini hüquqazidd əməllərdən qoruyur». Polisin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və açılmasıdır ki, bu əsasən, daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində həyata keçirilir.

Bu və ya digər səbəblərə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətləri sahəsində şəxsin hüququnun və qanuni maraqlarının təmin olunması məsələsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. «ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipinə əsaslanır. Qanunvericilikdə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri,

sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz. Bu müddəə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində demokratikliyin ifadəsidir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsində əks olunmuş «hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabər olduğunu» təsbit edən müddəaya tam uyğundur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o, əksər hallarda qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilir. Belə halda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyinin artırılması üçün çox vaxt vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına zərurət yaranır. Bunun nəticəsində bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin üstünün açılması təmin olunur.

Qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədini müəyyən edərkən, xüsusi olaraq insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını müdafiə obyektləri sırasında ilk cərgədə müəyyən etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-aşkar əməliyyat-axtarış işi əsas etibarlı ilə cinayətkarlıqla mübarizənin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Bir çox ağır və xüsusilə ağır cinayətlər məhz əməliyyat aparatının əməkdaşları tərəfindən aşkar olunur. Bir çox hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tədbirlərinin keçirilməsi vətəndaşların şəxsi həyatına dövlətin elə dərin müdaxiləsi ilə bağlı olur ki, əməliyyat işinin bəzi metodlarından istifadə edilməsinin mümkünlüyü şübhə altına alınır. Əməliyyat-axtarış orqanlarının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi, onların xüsusi texnika ilə təchiz olunması şəraitində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının təmin olunması getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında qoyulmuş məqsəldə və vəzifələrin dairəsi olduqca geniş və rəngarəng olduğundan, onu həyata keçirən dövlət orqanları bu və ya digər formada müxtəlif kateqoriyadan olan insan və vətəndaşlarla təmasda olur. Bu vətəndaşların hər birinin müxtəlif qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulmuş hüquqları vardır və əməliyyat-axtarış orqanı onlara hörmətlə yanaşmalıdır. Əgər cinayətkarlığa qarşı mübarizə insan hüquq və azadlıqlarının hər hansı formada pozulması ilə müşayiət olunursa, onda bu, onun səmərəsini və sosial mahiyyətini heçə endirmiş olur. Ümumiyyətlə, cinayətkarlığa qarşı mübarizənin hər hansı formada qanunların pozulması ilə müşayiət olunması vətəndaşlarda həmin fəaliyyəti tənzimləyən qanunlara və həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanlara qarşı inamsızlıq, etinasızlıq yaradır. Bu isə öz növbəsində hüquqi nihilizmin genişlənməsi üçün münbit şərait yaradır.

«ƏAF haqqında» Qanunda (mad. 4) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət olunması üçün çoxsaylı təminatların nəzərdə tutulması son dərəcə

əhəmiyyətlidir. Bu təminatların əhəmiyyəti həm də onların real xarakter daşmasındadır. Çünki təminatların əhəmiyyəti onların sayı, rəngarəngliyi ilə deyil, hər şeydən əvvəl reallığı ilə müəyyən edilir və bu reallığın özünün təmin olunması üçün qeyd olunan qanunda bütöv bir mexanizm nəzərdə tutulmuşdur. «ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsi həm də Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş «şərəf və ləyaqətin müdafiəsi» (mad. 46), «məlumat azadlığı» (mad. 50), «mənzil toxunulmazlığı» (mad. 33), «insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatı» (mad. 71), «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» (mad. 32) və s. kimi insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının konkret olaraq reallaşmasını təmin edir.

Təminatların əsas hissəsinin sistemli şəkildə «ƏAF haqqında» Qanunun bir maddəsində əks olunması onların mahiyyətinin əlaqəli şəkildə dərk edilməsini asanlaşdırır. Sadə vətəndaşın nəzərində onun üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin kimlər tərəfindən və necə həyata keçirilməsindən çox, onun hüquq və azadlıqlarının həmin fəaliyyət zamanı necə təmin olunması daha maraqlıdır.

Şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasını təşkil edən ən mühüm hüquqlardan biri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 32-ci maddəsində təsbit olunmuş şəxsi toxunulmazlıq hüququdur. Bu hüququn məzmunu çox genişdir. Şəxsi həyat sahəsinə sırf şəxsi və ailə münasibətləri, qohumluq və dostluq əlaqələri, mədəni tələbatlar, simpatiya və antipatiyaya əsaslanan şəxslərarası münasibətlər, təfəkkür tərzii, yaradıcılıq və s. daxildir. Beləliklə, şəxsi həyat dövlətin və vətəndaşların nəzarət etməməli olan xüsusi münasibətlər sahəsinə aiddir. Müvafiq olaraq konstitusiya göstərişləri əməliyyat-axtarış orqanlarına, habelə vəzifəli şəxslərə əsassız olaraq vətəndaşların şəxsi həyatına müdaxilə etməyi qadağan edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən şəxsin öz razılığı olmadan onun şəxsi həyatı barədə məlumatın toplanmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Lakin, istisna hal kimi göstərmək olar ki, qanunvericiliyə əsaslanaraq, istintaq və əməliyyat-axtarış tədbirləri aparılarkən, şəxsin razılığı tələb olunmur. Şəxs haqqında məlumatların onun razılığı olmadan toplanması, saxlanılması və istifadəsi qadağan olduğu halda, cinayət əməli onun şəxsi həyat sahəsinə aid edilmir, ehtimal olunan cinayətin baş verdiyinə görə onun barəsində məlumatın toplanmasına yönəlmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini konstitusiya hüquqlarının pozulması kimi qiymətləndirmək olmaz.

Şəxsi və ailə həyatı sirlinin də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı yayılmasına yol verilmir. Şəxsi sirlərə yaradıcılıq və ünsiyyət sirlərini, ailə və intim münasibətləri, yaşayış yeri sirlərini, poçt-teleqraf və telefon rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumat sirlərini aid etmək olar. Sonuncu iki sirlin izahı xüsusilə vacibdir. Bu ondan irəli gəlir ki, müştəri poçt və teleqraf göndərişlərinin

və telefon danışıqlarının özünün məzmunu yox, yalnız onun göndərilməsini və yaxud telefon danışıqlarının texniki təminatı etibar edir. Digər tərəfdən onu da qeyd etmək lazımdır ki, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş «telefon danışıqlarına qulaqasma», «poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması», «texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması» əməliyyat-axtarış tədbirləri vətəndaşların yuxarıda qeyd olunan rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququnu məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləridir.

Konstitusiyanın 33-cü maddəsində öz əksini tapmış «mənzil toxunulmazlığı» hüququ şəxsi toxunulmazlığın daha bir təzahürüdür. Mənzil toxunulmazlığı dedikdə, xüsusi ev və ona daxil olan yaşayış və qeyri-yaşayış binalarına qanunla müəyyən olunmuş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, orada yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəsin daxil ola bilməməsi başa düşülür.

Bu Konstitusiya hüququndan belə nəticə çıxır ki, mənzilə yalnız onun içərisində yaşayan şəxslərin razılığı ilə daxil olmaq olar. Onların razılığı olmadan evdə bütün baş verənlər haqqında məlumat vermək olmaz. Toxunulmazlıq prinsipinə görə onun içərisindəki sənədlər, yazışma və müxtəlif predmetlər də toxunulmazdır. Mənzilə daxil olmağın qadağan edilməsi, habelə müasir texniki vasitələrin köməyi ilə evin içərisində baş verənlər barədə məlumatın toplanmasına, müşahidə edilməsinə də aid edilmişdir («ƏAF haqqında» Qanun mad. 10.I hissə 9-cu bənd, CPM mad. 445.1.5). Belə hərəkətlərə yalnız qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada yol verilir.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərindən biri də Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 10-cu bəndində nəzərdə tutulmuş «insanların güdülməsi» tədbiridir ki, bu da qanunla müəyyən edilmiş hallarda vətəndaşın şəxsi həyatına müdaxilənin bir formasıdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən, hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirrini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

İnsanın hər bir hüququ mütləq deyil, çünki bir subyektin hüquqlarının qeyri-məhdud olaraq həyata keçirilməsi başqalarının hüquqlarının pozulmasına şərait yarada bilər. Müvafiq olaraq hər bir bəzi hüquq məhdudiyyəti onun başqa hüquq sahələri ilə tarazlaşdırılması, habelə ilk növbədə bütövlükdə cəmiyyətin hüquqlarının və mənafelərinin tarazlaşdırılması məqsədi güdür. Bununla əlaqədar olaraq, «İnsan hüquqları haqqında» Ümumi Bəyannaməsində (10.12.1948, mad. 29, bənd 2), «Vətəndaş və siyay hüquqlar haqqında» Beynəlxalq Paktda (6.12.1966,

mad. 22, bənd 2) və digər sənədlərdə vətəndaşların hüquqlarının və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması əsasları göstərilir və bunlar onu şərtləndirir ki, xeyirxah məqsəd şəxsin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını bəraətləndirir. Bəyannamədə qeyd edilir: «Hər bir insan öz hüquq və azadlıqlarını həyata keçirdiyi zaman ancaq o məhdudiyyətlərə məruz qala bilər ki, onlar qanun tərəfindən yalnız başqalarının hüquq və azadlıqlarının lazımi dərəcədə təmin edilməsi, əxlaqın, ictimai asayişin və təhlükəsizliyin ədalətli tələblərinin demokratik cəmiyyətdə təmin olunması məqsədilə müəyyənləşdirilib».

Şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqlarının və qanuni mənafeələrinin səmərəli təminatı ondan ibarətdir ki, bu fəaliyyət dəqiq hüquqi əsas üzərində həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi əsasən üç yolla həyata keçirilir. Birincisi, bu istiqamətdə ƏAF haqqında qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qadağalardır. İkincisi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zaman qanuni mənafeələrinin pozulduğunu hesab edən şəxsin şikayəti və həmin şikayətə baxılması ilə, üçüncüsü isə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində idarədaxili, prokuror və məhkəmə nəzarətinin həyata keçirilməsi ilə təmin olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar daha çox insanların hüquqlarının məhdudlaşdırma səlahiyyətinə malikdirlər, lakin bu məhdudiyyət qeyri-aşkar xarakter daşıyır və vətəndaşların bu barədə məlumatı olmaya bilər. Buna baxmayaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində şəxsin hüquqlarının və mənafeələrinin təmin olunması mexanizmi ƏAF haqqında qanunvericilikdə öz əksini tapmışdır ki, bu da əsasən müəyyən qadağalarla əhatə olunur.

Hüquq və azadlıqların təmin olunması dedikdə, təminatlar sistemi, yəni ümumi şərtlər və xüsusi (hüquqi) vasitələr sistemi nəzərdə tutulur. Bunlar onların qanuni reallaşdırılmasını, lazımi halda isə qorunmasını təmin edir, digərləri isə dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların, vəzifəli şəxslərin öz funksiyalarının, vəzifələrinin, hüquqlarının qanun çərçivəsində həyata keçirilməsinə optimal şərait yaratmaq məqsədilə fəaliyyətini təmin edir.

Bütün qeyd olunan anlayışların ümumi cəhəti hüquqların təmin olunması, onların reallaşdırılması və qorunması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində «ƏAF haqqında» Qanunun müddələrinin ciddi surətdə gözlənilməsi, habelə vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əsasını və keçirilməsi qaydasını tənzimləyən normativ aktların tələblərinin təmin olunması yolu ilə mümkündür.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatını nəzərdə tutan müddəalar dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilir. Qanunun 6-cı maddəsində insan hüquq və azadlıqlarının təmin

olunması istiqamətində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri genişləndirilmişdir. Belə ki, həmin maddənin 1-ci bəndinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, fiziki və hüquqi şəxslərin qanunla müdafiə olunan mənafelərinin qorunması üçün öz səlahiyyətləri daxilində bütün qanuni tədbirləri görməlidirlər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci bəndində göstərilir ki, hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirrinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır. Maddənin bu bəndi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində əks olunmuş «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» və 46-cı maddəsində əks olunmuş «şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ» ilə bilavasitə əlaqəlidir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə münasibətdə onun məzmunu konkretləşdirilir və həyata keçirilməsini təmin edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətləri həmin fəaliyyəti həyata keçirən vəzifəli şəxslərin ayrı-ayrı şəxslərin həyatı, əlaqələri və onun özünə aid olan bir sıra məqamlar barədə məlumatlarla tanış olmasını, bu məlumatlarla işləməyi zəruri edir. Həmin məlumatları yaymağı qadağan etməklə qanun vəzifəli şəxslər tərəfindən sui-istifadə hallarına yol verilməsinin, bu cür məlumatlardan cinayətkar məqsədlərlə (məsələn, barəsində məlumat olan şəxsin şantaj edilməsi) istifadə olunmasının cinayət məsuliyyəti yaratdığını önə çəkir və belə halların qarşısını alır. Bu müddəə 8-ci maddənin 3-cü bəndində əks olunmuş əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, ƏAF subyektinə insanları hədələməklə, zor işlətməklə şantaj etməyi, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla qorunan mənafelərini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmağın qadağan edilməsi barədə müddəanı gücləndirir. Belə ki, hər hansı şəxs barədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi zamanı əldə olunmuş nüfuzdan salan məlumatlar vəzifəli şəxs tərəfindən həmin şəxsi hədələyərək və şantaj edərək öz məqsədinə uyğun davranışa, hətta əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədlərinə çatılması üçün uyğun ifadə verməyə məcbur etmək üçün istifadə edilə bilməz. Həmçinin hər hansı şəxs barəsində əldə olunmuş məlumatlardan digər şəxslərin, siyasi qurumların məqsədləri naminə istifadə etməyə yol verilmir.

Qanunun 4-cü maddəsinin 2-ci hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini pozmağın qadağan edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün ümumi normadır. Yəni, bu fəaliyyəti həyata keçirən hər bir orqan və əməliyyat işçisi daima qeyd olunan hüquq və azadlıqların pozulmasına gətirəcək şəraitin yaranmasının qarşısını almaq üçün tədbirlər görməlidir. Vətəndaşların konstitusiya və qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər hüquqlarının, hüquqi şəxslərin qanuni

mənafelərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı hər hansı formada məhdudlaşdırılması yalnız o vaxt qanuni və əsaslandırılmış hesab edilə bilər ki, bu hər hansı bir şəkildə cinayətlərin qarşısının alınması, açılması, məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənen, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı ilə bağlı olsun.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin 3-cü hissəsində ƏAF subyektlərinin hər hansı bir siyasi partiyanın və ya ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkət etməsinin qadağan edilməsi bu maddənin 1-ci hissəsinin 1-ci bəndinin qanunla əlavə təsbit olunmasıdır, yəni bu qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdməyin və ya vəzifələri yerinə yetirməyin qadağan edilməsi ilə eynilik təşkil edir. Qanunun 1-ci maddəsinin məzmunundan və mahiyyətindən irəli gələrək, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təyinatı siyasi mənsubiyyətindən, dini baxışlarından, vəzifəsindən və statusundan asılı olmayaraq, insanların həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən qorumaqdır. Hər hansı bir siyasi partiyanın və ya digər ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkətlər edilməsi, ƏAF subyektlərinin həmin qurumların siyasi məqsədlərinə çatmasında iştirak etməsini, onların siyasi aksiyalarını dəstəklənməsini (məsələn, seçki kompaniyasında bu və ya digər şəkildə köməklik göstərilməsi, siyasi rəqiblər barədə nüfuzdan salan məlumatlar toplanması, siyasi rəqiblərin sıradan çıxarılması məqsədilə digər işlər görülməsi və s.) nəzərdə tutur. Bütün bunlar qanunla qadağan olunur. Lakin bu qadağa cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olduğu barədə kifayət qədər əsaslı məlumatlar olduğu hallarda ayrı-ayrı siyasi partiyaların və ictimai bir-birliklərin üzvlərinin, eləcə də qanunla qadağan olunmuş, insanların və bütövlükdə cəmiyyətin həyatı üçün təhlükə yaradan fəaliyyəti təbliğ edən, dəstəkləyən və maliyyələşdirən qurumların fəaliyyətinin qarşısının alınması məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə mane ola bilməz («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 3, II hissə).

Qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, habelə qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak edilməsinin qadağan olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı qanunçuluğun, insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına xidmətin daha bir bariz nümunəsidir. Qeyd olunan qurumların işində məxfi iştirak etmək, həmin qurumlara qarşı qeyri-aşkar üsulların tətbiq olunması deməkdir. Şərh olunan müddəaların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ƏAF subyektləri tərəfindən qeyri-aşkar üsul və vasitələrin tətbiqi qeyd olunan qurumların qanuni fəaliyyətinə müdaxilə etmək, onların fəaliyyətinə mane olmaq, fəaliyyətlərini istiqamətləndirmək məqsədinə xidmət etməməlidir. Lakin yuxarıda qeyd olunduğu kimi hər hansı bir qurumun özünün və

ayrı-ayrı üzvlərinin cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olmaları, xarici xüsusi xidmət orqanları, terrorçu və digər mütəşəkkil cinayətkar təşkilatlarla əlaqələri barədə kifayət qədər əsaslı məlumat olduqda, onlar barəsində əməliyyat-axtarış və qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər tədbirlərin keçirilməsi ƏAF subyektlərinin vəzifəsidir, yəni hansısa şəxsin siyasi partiyaya, dini təşkilata və ya ictimai birliyə mənsub olması, eləcə də həmin qurumların siyasi mövqeyi deyil, yalnız onların hüquqazidd əməlləri onlar barəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə əsas ola bilər.

Qanunun 13-cü maddəsinin III hissəsinə görə şəxs tərəfindən cinayət törədilməsi və ya hazırlanması barədə kifayət qədər əsas olduqda, onun özü və əlaqələri haqqında məlumat almaq məqsədilə tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərində insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vuran texniki vasitə, psixotrop, kimyəvi və digər maddələrdən istifadə edilməsi qadağandır. Bu təminat Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 41-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş «sağlamlığın qorunması hüququ»nu və 39-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnu tamamlayır. Digər tərəfdən maddənin III hissəsində əks olunmuş müddəə ƏAF-nin öz təyinatından irəli gəlir. 1-ci maddənin II hissəsində qeyd olunduğu kimi, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir». Bu təyinatın özü əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı insan səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vurulmasını yolverilməz edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin digər növlərini əvəz edə bilməz. Əməliyyat-axtarış tədbirləri vasitəsilə əldə olunmuş konkret cinayət tərkibinin əlamətləri olduqda belə, onlar aid olduqları şəxsi təqsirkar hesab etmək üçün əsas ola bilməz. Belə məlumatlar «ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və istintaq zamanı yoxlanıldıqdan sonra, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər. Həmin maddənin II hissəsi ilə ƏAT-nin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədinə uyğun olmadıqda, onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə olunması qadağan olunur. Eyni zamanda maddənin IV və V hissələrinə əsasən qanunun tələblərinə riayət olunmadan əldə edilmiş və insanın şəxsi həyatına, şərəfinə və ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir.

Qeyd olunduğu kimi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması və təmin olunması formalarına əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət etmək hüququ və həmin hüquq təmin edilməsi, eyni zamanda bu fəaliyyətə nəzarətin həyata keçirilməsi aid edilir.

«ƏAF haqqında» Qanunda hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət hüququnun nəzərdə tutulması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları təminatlarının reallığını təmin edən faktorlardan biridir. Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir». Bu müddəə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 26-cı maddəsinin I hissəsindəki «hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır» müddəsinə və eyni zamanda Konstitusiyanın 60-cı maddəsinə (hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı) uyğundur. Həmin maddənin II hissəsinə əsasən hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən məhkəməyə şikayət edə bilər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsində şikayət edilə biləcək orqanlar konkret olaraq göstərilmişdir:

- ƏAF subyektinin tabe olduğu yuxarı orqan;
- prokuror;
- məhkəmə.

Əməliyyat-axtarış hərəkətləri o vaxt şikayət obyektinə ola bilər ki, əgər onların nəticəsində:

- vətəndaşın hüquq və azadlıqları pozularsa;
- vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneə yaradılsa;
- vətəndaşların üzərinə qeyri-qanuni hansısa öhdəliklərin qoyulması;
- vətəndaşın əsassız məsuliyyətə cəlb olunması.

Şikayət verilməsi üçün şəxsin ona qarşı edilmiş hərəkətləri əsassız, qeyri-qanuni hesab etməsi kifayətdir. Lakin şikayətin təmin olunması onun nə dərəcədə əsaslandırılmış olmasından və aparılmış araşdırmanın nəticəsindən asılı olacaqdır.

Aşağıdakı şəxslər şikayət etmək hüququna malikdirlər:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə olmuş şəxs;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxs və ya onun qanuni nümayəndəsi;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquq və azadlıqlarının hər hansı formada pozulduğunu güman edilən istənilən vətəndaş, xarici vətəndaş, yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxs.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunun 4-cü maddəsinin V bəndində deyilir ki, daxil olmuş şikayət üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq olaraq xidməti yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqana edilmiş şikayətə Azərbaycan Respublikasının «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu və digər normativ aktlara müvafiq olaraq baxılmalıdır. «DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» DİN-müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuş Təlimat vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və onların qəbulunun təşkili məsələlərini nizamlayır. Vətəndaşlar DİO rəhbərinin və yaxud onun müavininin qəbuluna yazıla bilərlər. Bütün daxil olmuş şikayətlər xüsusi jurnalda qeyd olunur, rəhbər işçi şikayətin yoxlanılmasının vaxtını və icrasını təmin edir. Bu zaman vətəndaşların ərizələrini barəsində şikayət olunan orqanlara və vəzifəli şəxslərə göndərmək olmaz. Şikayət əsasında aparılan xidməti yoxlamanın nəticələri barədə şikayət emiş şəxsi tanış etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektnin qarşısında bir öhdəlik kimi qoyulmuşdur. Xidməti yoxlamanın nəticəsində həqiqətən də vəzifəli şəxs tərəfindən şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması barədə şikayətin əsaslı olduğu aşkar edilərsə, ƏAF subyektinin rəhbəri həmin vəzifəli şəxsin müvafiq qaydada cəzalandırılması və şikayətçiyə dəyən maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə tədbirlər görməlidir. Vəzifəli şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olduğu müəyyən edilərsə, xidməti araşdırmanın materialları hüquqi qiymət verilməsi üçün prokurorluq orqanlarına təqdim olunur.

Hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxs şikayəti birbaşa prokurorluq və ya məhkəmə orqanlarına da edə bilər. ƏAF subyektlərinin hərəkətləri nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxslərin məhkəməyə müraciət etməsi və bu müraciətə məhkəmədə baxılması qaydaları «Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət etməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 11 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə tənzimlənir. Əgər şikayətçinin ərazəsinin baxılmasından yuxarı orqan imtina edibse və yaxud şikayətinə qanunvericilikdə göstərilən müddətdə baxılmayıbsa, onun məhkəməyə aşağıdakı müddətdə müraciət etmək hüququ vardır:

- vətəndaşa onun hüququnun pozulması məlum olandan 3 ay müddətində;
- vətəndaş yazılı bildiriş aldıqdan 1 ay sonra və yaxud 1 ay ötdükdən sonra vətəndaş yazılı cavab almadıqda.

«ƏAF haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin III hissəsinə görə şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumatlar açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

Şikayətin mahiyyətindən asılı olaraq məhkəmə orqanı həmin şikayətin baxılıb araşdırılması üçün aidiyyəti üzrə ƏAF subyektinə göndərə və ya özü araşdırma

apara bilər. Həmin şikayətlərin məhkəmədə araşdırılması məhkəmə baxışında həyata keçirilir.

Verilən şikayətə onun daxil olduğu andan 10 gün müddətində qapalı məhkəmə iclasında hakim tərəfindən təkbaşına baxılır. Həmin məhkəmə iclasında şikayət vermiş və ya qərarı barəsində şikayət verilən şəxs, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya yuxarı prokuror iştirak etmək hüququna malikdirlər. Məhkəmə iclasının vaxtı və yeri barədə vaxtında məlumatlandırılmış həmin şəxslərin məhkəmə iclasına gəlməməsi iclasın keçirilməsinə mane olmur. Məhkəmə iclasında tərəfləri və prokuroru dinlədikdən sonra hakim CPM-in, cinayət və digər qanunvericiliyin tələbləri və özünün daxili inamı əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkətlərinin və qərarlarının qanuni və əsaslı olub-olmaması barədə aşağıdakı qərarlardan birini çıxarıb, məhkəmə iclasında elan edir:

- barəsində şikayət verilmiş hərəkətin və ya qərarın qanuni hesab edilməsi barədə;

- barəsində şikayət verilmiş hərəkətin və ya qərarın qanunsuz hesab edilməsi və bu qərarın ləğv edilməsi barədə.

Şikayətin predmeti olan hərəkət və ya qərar qanunsuz hesab edildikdə, hakimin qərarına əsasən ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror şikayət vermiş şəxsin hüquq və azadlıqlarının yol verilmiş pozuntularına son qoyulması, pozulmuş hüququn və azadlıqların bərpası üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görür, şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulmasına yol vermiş vəzifəli şəxsə qarşı təcəvilik qaydasında yuxarı orqanın rəhbəri təqsirli şəxsin məsuliyyəti barədə məsələni Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada həll edir və şikayət vermiş şəxsə vurulmuş ziyanın ödənilməsini tələb etmək hüququ izah edilir.

Məhkəmə baxışının nəticəsində hakimin qəbul etdiyi qərarın surəti qərar çıxarıldıqdan 3 gün sonra şikayət vermiş şəxsə, hərəkətdən və ya qərarından şikayət verilən şəxsə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və hüquq və azadlıqların pozulmasına yol vermiş vəzifəli şəxsin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə göndərilir.

Prokuror əməliyyat-axtarış orqanının fəaliyyəti ilə bağlı daxil olmuş və məhkəmənin səlahiyyətlərinə aid olmayan şikayətlərə baxır və həll edir. Ərizə prokurorluğa şikayətinin yaşadığı yer və yaxud barəsində şikayətlə müraciət edilən orqanın yerləşdiyi ərazi üzrə verilir. Onun baxılmasının qaydası və müddəti Azərbaycan Respublikasının «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» 30.09.2015-ci il tarixli «Prokurorluq haqqında» 07.12.1999-cu il tarixli «Prokurorluq haqqında» 07.12.1999-cu il tarixli Qanunları, CPM və s. normativ aktlarla müəyyən edilir. Şikayətin nəticəsində prokuror şikayətçiyə əsaslandırılmış cavab hazırlayır.

Bundan başqa, əməliyyat-axtarış orqanlarının qeyri-qanuni hərəkətləri barədə insan hüquqları üzrə müvəkkilə (ombudsmana) şikayət edə bilər. Bu, Azərbaycan Respublikasının «İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) haqqında» Konstitusiyaya Qanununda nəzərdə tutulub (28 dekabr 2001). Şikayət ərizəsi şəxsin hüquqlarının pozulduğu və ya ona bu barədə məlum olduğu gündən 1 il müddətində verilə bilər.

Bundan əlavə, şikayət vermiş şəxs bəzi istisnalar olmaqla əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində toplanmış məlumatlarla tanış olmaq hüququna malikdirlər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə görə, verilmiş şikayətin məhkəmə baxışının hərtərəfliliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin məhkəmənin qərarına əsasən, dövlət və xidməti sirrin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat-axtarış işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur. Lakin bu məlumatlar ona arayış vasitəsilə təqdim edə bilər. Bu arayışa əməliyyat-qeydiyyat işlərində və yaxud digər əməliyyat-xidməti sənədlərindəki məlumatlar daxil ola bilər. Məlumatla tanışlıqdan imtina etmə yalıt surətdə tərtib edilməlidir.

Bir çox hallarda məhkəmə araşdırmasının predmeti əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin qanuniliyi, vurulmuş ziyanın ödənilməsi deyil, vətəndaşın hüquqlarının bilavasitə toxunulmasına aid sənəd və materiallarla tanışlığa qoyulan məhdudluğun əsaslandırılmasıdır. Məhkəməyə şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması ilə bağlı sənəd və materiallarla tanış olmağa dair rədd cavabının verilməsi ilə əlaqədar şikayət ərizələri verilə bilər. Belə hallar olduqda hakim əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində alınmış məlumatların gizlilik (konspirasiya) və dövlət sirrinin yayılmaması şərti ilə şikayətçiyə təqdim edilməsi barədə həmin orqana göstəriş verə bilər.

«ƏAF haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxslər haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş materialların saxlanma müddəti bir ildir və sonra isə məhv edilir.

Ədalət mühakiməsi naminə hallar dedikdə, ilk növbədə cinayətkarlıqla mübarizədə yaranan maraqlar, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin vacibliyi və mümkünlüyü nəzərdə tutulur. Əməliyyat materiallarının saxlanılma müddətinin uzadılmasına tələbat, bir qayda olaraq, əməliyyat yolu ilə toplanmış məlumatların şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına kifayət etmədikdə, lakin onun cinayətkar fəaliyyətinin təsdiq edildiyi halda yaranır. Əməliyyat-qeydiyyat işinin əsassız olaraq açılması, yəni şəxsin cinayətin törədilməsinə heç bir

aidiyyəti olmadığı müəyyənləşdikdə, materialların saxlanma müddəti qanunun müəyyən etdiyi çərçivədən kənara çıxmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının təmin olunmasının hüquqi təminatını Cinayət Məcəlləsində şəxsi həyatın toxunulmazlığının (mad. 156), yazışma, telefon danışqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirlərinin (mad. 155) mənzil toxunulmazlığının (mad. 157) pozulmasına görə cinayət məsuliyyətinin müəyyən edilməsi təşkil edir.

ƏAF sahəsində qeyri-qanuni qərarların qəbul edilməsinə və bunun nəticəsində şəxsin hüquq və qanunla qorunan mənafeələrinin pozulmasına görə əməliyyat aparatının əməkdaşları üçün CM-nin 302-ci maddəsinə əsasən cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Humanizm prinsipi – bu prinsip sivil hüquq sistemlərinə xasdır. O, hüququn vacib, dəyərli səciyyəvi xüsusiyyətlərindən birini üzə çıxarır. Hüquq hər bir insanın yaşamaq, sağlamlıq hüquqlarına, şəxsi azadlıq və təhlükəsizliyinə, öz şərəf və ləyaqətinin qorunması kimi digər təbii və ayrılmaz hüquq və azadlıqlarına real təminat verir və onu təsbit edir. Hüququn humanistliyi onun şəxsiyyətinin toxunulmazlığına təminat verilməsində ifadə olunur: qəddar rəftara və cəzaya məruz qala bilməz və s. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti əsasən qeyri-aşkar yollarla həyata keçirildiyi üçün günahı olmayan şəxslərin zərər çəkməməsi üçün əməliyyat müvəkkili təkcə qanun normalarını deyil, eyni zamanda humanizm normalarını da nəzərə almalıdır. Məsələn, əgər mütəşəkkil cinayətkar dəstənin üzvü cinayətin açılması və qrupun bütün üzvlərinin məsuliyyətə cəlb olunmasına kömək edibsə, onun sonrakı taleyi nəzərə alınmalıdır. Bu prinsip Azərbaycan Respublikasının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən və onu həyata keçirən orqanların statusunu müəyyən edən normativ-hüquqi aktların hamısında öz əksini tapmışdır. Humanizm prinsipini iki aspektdən izah etmək olar. Birincisi ondan ibarətdir ki, humanizm prinsipini rəhbər tutmaqla, öz vətəndaşlarını cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməklə dövlət onların qeydinə qalır, qayğısını çəkir. Digər aspekt isə eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin obyektə olan vətəndaşlara insani yanaşmadan ibarətdir. Bu prinsip həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əxlaqi-etik aspektini müəyyənləşdirir, yəni əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas məqsədinin cinayətkarlıqla mübarizə, qanunçuluğun təmin edilməsi olduğunu onun subyektlərinin bir daha nəzərinə çatdırır. Bu nöqtəyi-nəzərdən əməliyyat-axtarış orqanlarının fəaliyyətində cinayətin qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər üstünlük təşkil edir.

Humanizm prinsipi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız istisna hallarda, bir qayda olaraq ağır cinayətlərin qarşısının alınması, açılması üçün nəzərdə tutur. Bununla yanaşı, humanizm prinsipi əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş

məlumatların yayımlanmasına qadağa qoymaqla vətəndaşların şəxsi və ailə həyatlarına təcavüzün qarşısını alır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunun 16-cı maddəsinin VII hissəsində deyilir: «Hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

Humanizm prinsipi ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edir, lakin hüquqi sahədə daha çox əhəmiyyət kəsb edir, belə ki, ən əhəmiyyətli ictimai münasibətləri tənzim edir. Bu prinsip dövlətin, onun orqanlarının və vəzifəli şəxslərinin, eyni zamanda hüquq münasibətləri iştirakçılarının fəaliyyətinin hüquqi formalarına tətbiq edilən, ədalət tələbini konkretləşdirən, habelə hüquqi məsuliyyətin yol verilmiş hüquqpozmayaya ciddi mütənasibliyində və bərabər hüquqi davranış miqyasında ifadə olunur. Bu baxımdan dövlətin hüquqi fəaliyyət formalarından biri olan əməliyyat-axtarış fəaliyyətində humanizmin və ədalətliliyin təmin olunması bu fəaliyyətin səmərəsini artıran və sosial mahiyyətinin dərk olunmasının başlıca şərtlərindən biridir. Humanizm prinsipi əməliyyat-axtarış orqanları əməkdaşlarının təcrübi fəaliyyəti və xidməti vəziyyəti arasında, onların xidmətləri ilə cəmiyyətdə qəbul edilmələri arasında, hüquq və vəzifələri arasındakı qarşılıqlı uzlaşdırılmasının nəzərdə tutulmasını tələb edir. Bu münasibətlərdəki uyğunsuzluq ədalətsizlik kimi qiymətləndirilir. Bu prinsip cinayət yolu ilə varlanmağın mümkünlüyünün, kiməsə hüquqazidd olan himayədarlığın edilməsi, əsassız imtiyazların verilməsinin qarşısının alınmasında, habelə əməliyyat-axtarış münasibətlərinin iştirakçılara hüquqi və sosial təminatların verilməsində çox böyük rol oynayır. Bu baxımdan humanizm prinsipi ƏAF haqqında qanunvericiliyin bəzi maddələrində öz ifadəsini tapmışdır. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin VIII bəndinə əsasən ƏAF-nin subyektii ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında fəal iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü, tərkibində cinayət əlamətləri olan ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur. Qeyd olunduğu kimi, şəxsin hər hansı bir cinayətdə iştirak etməsindən asılı olaraq, qanunvericilik həmin şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə kömək etməsinin, onun sonrakı taleyinin müəyyən edilməsində nəzərə alınmasını vacib sayır. «ƏAF haqqında» Qanunun digər bir maddəsində – 14-cü maddənin VII hissəsinə əsasən, əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin tərkibində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan

Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır.

Şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi insan hüquqları haqqında Bəyannamədə, insan hüquqları haqqında beynəlxalq aktlarda, dünya ölkələrinin əksəriyyətinin Konstitusiyalarında öz əksini tapmışdır. Bu prinsip Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində də öz əksini tapmışdır. Həmin maddənin III bəndində deyilir: «Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, cinsi mənsubiyyətindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır». Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən yuxarıda qeyd olunan əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilmək əməliyyat-axtarış fəaliyyətində bu prinsipin təmin olunmasının hüquqi əsası «ƏAF haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, «Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

Aşkarlıq prinsipinin mahiyyəti «Polis haqqında» Qanunun 6-cı maddəsində daha geniş formada açıqlanmışdır. Həmin maddənin I bəndində deyilir: «Polis öz fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət orqanlarına və əhaliyə məlumat verir». Maddənin I bəndini heç də hərfi mənada, yəni bütün məlumatların istisnasız olaraq açıqlanması kimi başa düşmək olmaz. Həmin maddənin II bəndində göstərilir: «Polisə dövlət, peşə və kommersiya sirrini, prokurorun, müstəntiqin və ya məhkəmənin müvafiq icazəsi olmadan ibtidai və məhkəmə istintaq materiallarını, habelə insanların şəxsi həyatına, fiziki və hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrinə toxunan, onların ləyaqətini alçalda bilən məlumatları açıqlamaq qadağandır». Maddənin bu bəndindən həm də belə qənaətə gəlmək olur ki, o, konspirasiya prinsipi ilə əlaqəli şəkildə mövcuddur.

Aşkarlıq prinsipi həm də vətəndaşların hüquqi şüurunda əhəmiyyətli müsbət dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Belə ki, aşkarlıq prinsipi bu vaxta qədər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərindəki məxfilik pərdəsini qismən götürməklə vətəndaşlarda onun məqsəd və vəzifələri, üsulları, subyektləri barədə düzgün təsəvvürün formalaşmasına kömək edir. Bu da öz növbəsində vətəndaşların əməliyyat-axtarış

orqanlarına etimadlarının artmasına, onlarla daha sıx əməkdaşlıq etməsinə zəmin yaradacaqdır.

Sual 3

Cinayət-axtarış hüququnun sahələrarası və sahəvi prinsipləri

Mövzunun əvvəlində qeyd olunduğu kimi, cinayət-axtarış hüququna aid olan prinsiplər o prinsiplərdir ki, onlar cinayət-axtarış hüququnun mahiyyətini ifadə edərək, əməliyyat-axtarış qanunvericiliyində təsbit olunsa da, məzmununa görə digər hüquq sahəsinə də aiddir və həmin hüquq sahəsinə tənzimləyən normalarda da ifadə olunur. Məsələn, cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan ictimai münasibətlərin cinayətkar qəsdlərdən müdafiə edilməsi, operativlik, işlərin icraatının hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi, hüquqi fəaliyyətin qanunvericiliklə səlahiyyət verilmiş subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsinə, planlılıq və nəzarət.

Cinayət-axtarış hüququnun sahəvi prinsiplərinə konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarını uzlaşdırılması, konfidentlərdən istifadə edilməsi, həmləvərlik (qabaqlama, üstünlüyü əldə saxlama) aiddir.

Qeyd olunan sahələrarası və sahəvi prinsiplər konkretlik dərəcəsinə görə əməliyyat-axtarış təcrübəsi gedişatında yaranmış və qanunverici tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplərə ayrılır. Qanunverici tərəfindən müəyyən edilmiş prinsiplər öz növbəsində «ƏAF haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində bilavasitə göstərilmiş və dolayısı ilə əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin normalarının məzmunundan doğan prinsiplərə bölünür (məsələn, işlərin icraatının hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi və cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan ictimai münasibətlərin cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi və s.).

Cinayət-axtarış hüququnun bütün prinsipləri müstəqildir. Onların sırasında əsas və ikinci dərəcəliyə yoxdur. Prinsiplər sistemi daxilində bir prinsip digərinə qarşı qoyulması mümkün deyil və ola da bilməz.

Cinayət qanunvericiliyi ilə qorunan ictimai münasibətlərin (obyektlərin) cinayətkar qəsdlərdən müdafiə edilməsi prinsipi «ƏAF haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin II hissəsinin məzmununda ifadə olunur. Belə ki, bu maddəyə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirlərini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir. Sadalanan müdafiə olunan obyektlər öz növbəsində cinayət qanunvericiliyi ilə qorunur. Bunlara qarşı edilən ictimai-təhlükəli əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab olunur və cəzalandırılır.

Operativlik (əməliyyat çevikliyi) prinsipi əməliyyat aparatlarının təcrübəsi əsasında yaranmışdır və cinayət-axtarış hüquq normalarının məzmunundan doğur. Operativlik – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əlüstülük (dövrilik) və fasiləsizlik xassələrini, onun iştirakçılarının fəallığını, cəlb edilmiş qüvvə və vasitələrin kütləviliyini, hərəkətlərinin tam razılaşdırılmasını özündə ehtiva edən sistem anlayışıdır.

Operativlik (əməliyyat çevikliyi) – əməliyyat işçilərinin və digər vəzifəli şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq üzrə ən fəal iş aparmağı, onları aşkar etməkdə təşəbbüs göstərməyə, vaxtında və əsaslandırılmış əməliyyat-qeydiyyat işi başlamağa, cinayət etmiş və ya etmək niyyəti olan şəxslərin müəyyənləşdirilməsi üçün əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş bütün tədbirləri həyata keçirməyə, habelə cinayətin törədilməsi səbəblərini və onun törədilməsinə imkan yaratmış və yaradan şəraiti araşdırmağa borclu olmalarından ibarətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində işlərin icraatının hərtərəfliliyi, tamlığı və obyektivliyi prinsipi əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə iş prosesində özünü göstərir. Hərtərəflilik və tamlıq prinsipi əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə bütün mümkün əməliyyat fərziyyələrinin (ehtimal olunan mülahizələrin) irəli sürülməsini, onların eyni dərəcədə yoxlanılmasını və bunun nəticəsində əsaslandırılmış qərar çıxarılmasını tələb edir.

Obyektivlik dedikdə, əməliyyat tədqiqi zamanı törədilmiş hüquqazidd əmələ, onu törədən şəxsə qərəzsiz yanaşma, bitərəfliliyi gözləmə, həm ittihamedicini, həm də bəraətverici meyllərin olmaması başa düşülür. Bundan əlavə, əməliyyat işçisi ictimai-təhlükəli əməlin törədilməsinin səbəb və şəraitinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər görməlidir. Əməliyyat tədqiqi prosesində vətəndaşlardan məlumat almaq məqsədilə onlara qarşı güc və digər qanunsuz vasitələri tətbiq etmək, şantaj etmək qadağandır («ƏAF haqqında» Qanunun 8-ci maddəsinin 3-cü bəndi). Obyektivliyin təmin edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin daha səmərəli həll edilməsinə və həqiqətin müəyyənləşdirilməsinə şərait yaradır.

Hüquqi fəaliyyətin səlahiyyətli subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsi prinsipi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyinin mahiyyətindən irəli gəlir. «ƏAF haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 5-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində (CPM, mad. 214) nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirirlər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı subyekt tərəfindən və hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü Azərbaycan Respublikasının müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (AR Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 nömrəli Fərmanı) müəyyən edir. Təhqiqat orqanlarının müvəkkil

olunmuş şəxsləri öz vəzifələrini yalnız bu orqanların səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər.

Planlılıq prinsipi – dövlət orqanlarının fəaliyyətinin bütün sahələrində, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyətində də öz təzahürünü tapır. Planlaşdırma əməliyyat işçilərinin ilk növbədə cinayətkarlıqla mübarizədə əsas vəzifələrin istifadəsinin daha səmərəli yollarının arzuolunan məqsədlərə çatmaq üçün müəyyənləşdirməyə imkan verir. Bu eyni zamanda əməkdaşların funksional vəzifələrinin bərabər bölüşdürülməsini təmin edir və əməliyyat aparatlarının öz aralarında, digər xidmət sahələri ilə qarşılıqlı əlaqəsi üçün etibarlı əsas yaradır.

Yaxşı təşkil olunmuş planlaşdırma əməliyyat aparatlarının fəaliyyətinin təşkilinin mühüm elementidir, o, qüvvələrin kompleks ifadə edilməsini təmin edir, bütün səviyyələrdə işin təşkili, o cümlədən yuxarı vəzifəli rəhbərlərin əmr və göstərişlərinin dəqiq yerinə yetirilməsi üçün şərait yaradır.

Nəzarət prinsipi. Bu prinsip «ƏAF haqqında» Qanunun 19, 19.1 və 20-ci maddələrinin tələbləri ilə gerçəkləşdirilir. Bunun məzmununu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarədaxili məhkəmə və prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsi təşkil edir. Məqsəd əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qəbul edilən qərarların, onların icrasının qanunauyğunluğunun təmin olunmasından, hüquqpozmaların vaxtında aşkar olunması, qarşısının alınması və nəticələrinin aradan qaldırılmasından ibarətdir.

Cinayət-axtarış hüququnun **sahəvi prinsiplərinə** konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması, konfidentlərdən istifadə edilməsi, müvafiqlik və həmləvərlik (hücum səciyyəli) aiddir.

Konspirasiya prinsipi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə xas olan kəşfiyyat xarakterli xüsusiyyətləri özündə əks etdirdiyi üçün, ənənəvi olaraq xüsusi qrupa aiddir. Konspirasiya – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas xüsusi prinsipi olub, onu cinayətkarlığa qarşı mübarizədə digər dövlət-hüquqi formalardan fərqləndirir.

Qeyd olunan prinsip hüquq-mühafizə orqanlarına əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman cinayətkarlardan öz hərəkətlərini gizli saxlamağa imkan verən qayda, üsul, fəndlərdən istifadə etməyin zəruri və qanuni olmasını ifadə edir. Eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təkcə cinayətlə bağlı olan şəxslərdən deyil, həmçinin kənar şəxslərdən də gizli həyata keçirilir. Konspirasiya prinsipi həmçinin əməliyyat-axtarış səciyyəli informasiyanın əldə olunması, rəsmiləşdirilməsi, saxlanması və istifadə olunmasının xüsusi qaydasını da ifadə edir. Buraya həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərdə əlaqənin gizli saxlanması da aiddir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində dövlət sirrinə əməliyyat-axtarış orqanları ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin şəxsiyyəti ilə yanaşı, eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vasitələri, metodları, mənbələr, planlar,

tədbirlərin təşkili və taktikası, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri aiddir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VIII və IX hissəsinə əsasən Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər məlumatlar dövlət sirrinin bir növü kimi müvafiq qanunla müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən dövlət sirri və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatlarının mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi və ailə həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır. Zərurət yarandıqda, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlanma bilərlər.

Konspirasiya prinsipi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun bir sıra maddələrində (4, 10, 16 və s.) də əks olunmuşdur. Bundan başqa, həmin prinsipin mahiyyəti həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilini tənzimləyən idarədaxili normativ-hüquqi aktlarda da əksini tapmışdır.

Aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətini əks etdirir. Cinayətkarlığa qarşı mübarizədə rəhbər tutulan bu prinsip bir sıra hallardan irəli gəlir və vəziyyətlə şərtləndirilir. Yalnız aşkar tədbirlərin istifadə edilməsi ədalət mühakiməsi ilə bağlı məsələləri tam həcmdə həll etməyə imkan vermir və əksinə, yalnız qeyri-aşkar tədbirlər həyata keçirməklə bu məsələlərin həll edilməsini həmişə təmin etmək mümkün deyil. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu tədbirlərin və onların keçirilməsi üsullarının bir-birinə qarşı qoyulması işi çətinləşdirir, özünü doğrultmayan xərclərə, bəzən isə cinayətkarlıqla mübarizədə gizli qüvvə, vasitə və metodların açıqlanması riskinə gətirib çıxarır.

Təcrübə göstərir ki, cinayətkarlıqla mübarizə üzrə vəzifələrin səmərəli həlli əməliyyat-axtarış qüvvələrinin kompleks istifadəsi ilə, aşkar və gizli tədbirlərin optimal əlaqələndirilməsi ilə təmin olunur. Belə əlaqələndirmə mövcud olan real əməliyyat şəraitinə, həll edilməsi tələb olunan vəzifələrə müvafiq olaraq müəyyən olunur.

Qeyri-aşkar tədbirlər cinayətin törədilməsinə şərait yaradan hallar, hüquqazidd meyilli şəxslər haqqında məlumatlar almaq üçün daha səmərəli hesab olunur və vətəndaşların əməliyyat aparatlarının əməkdaşları ilə məxfi əməkdaşlıq prosesində intensiv istifadə olunur. Aşkar tədbirlərin tətbiq edilməsində isə profilaktiki tədbirlərin keçirilməsi üçün vətəndaşların ərizə və şikayətlərinin, aşkar mənbələrdən daxil olan informasiyaların öyrənilməsi daha səmərəlidir.

Bu prinsip eyni zamanda cinayətlərin aşkar olunması və açılması istiqamətlərində əməliyyat-axtarış və cinayət-prosessual fəaliyyətin sıx əlaqədə olmasını ifadə edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri cinayət işinin başlanması və sübutetmə prosesində istifadə edilə və əsas ola bilər. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsində qeyd olunur: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər».

Cinayət prosesində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadəni təmin etmək üçün gizli yolla əldə olunmuş məlumatların aşkar metodlarla yoxlanılması və rəsmi sənədlərlə möhkəmləndirilməsi zəruridir.

Aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması əldə olunmuş əməliyyat-axtarış səciyyəli informasiyanın yoxlanılmasına imkan yaradıb, əməliyyat-axtarış və prosesual qərarların qəbul edilməsində səhf qərarların qəbul edilməsi hallarını aradan qaldırır.

Konfidentlərdən istifadə olunması – bu prinsip əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin ən mühüm cəhətlərindən birini əks etdirir. Bu prinsip haqqında «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6, 7, 9, 14, 16 və 17-ci maddələrində bəhs olunmuşdur.

Konfident dedikdə, əməliyyat-axtarış orqanları, onların əməkdaşları ilə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində onun qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yardım etmək məqsədilə məxfi əməkdaşlıq edən fiziki şəxslər başa düşülür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin cinayətkarlıqla mübarizə kimi mühüm dövlət əhəmiyyətli vəzifənin həyata keçirilməsində konfidentlərdən istifadə etmədən təsəvvür etmək mümkün deyildir. Bu əməliyyat-axtarış fəaliyyətini hüquqi fəaliyyətin digər növlərindən fərqləndirən əsas əlamətlərdən biridir. Əməliyyat-axtarış orqanları onların qarşısında qoyulan vəzifələri həll etmək üçün ayrı-ayrı şəxslərin konfidensial köməkliklərinə istinad edirlər. Əməliyyat-axtarış orqanları, onların əməkdaşları ayrı-ayrı vətəndaşları onların razılığına əsasən əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlığa cəlb etməklə Konstitusiyada təsbit olunmuş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etməklə bağlı vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün vacib olan şərtlərdən birini yerinə yetirmiş olur. «ƏAF haqqında» Qanunun 7-ci maddəsinin 2 və 4-cü bəndinə əsasən ƏAF subyektləri məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək, müqavilə və şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdirlər.

Cinayət-axtarış hüququnun «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində əks olunmuş prinsiplərlə yanaşı, digər prinsipləri də vardır ki, onlar əməliyyat-axtarış təcrübəsinin özündən irəli gələrək, uzun illər ərzində formalaşmışdır. Belə prinsiplərə müvafiqlik və həmləvərlik aiddir.

Müvafiqlik prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti o hallarda və vəziyyətlərdə tətbiq olunur ki, məlumatın əldə edilməsi digər metod və vasitələrlə mümkün deyil və ya çətindir. Bu prinsip göstərir ki, birincisi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunla təhlükəsizliyi təmin olunan obyektlərin cinayətkar qəsdlərdən qorunması üçün qanunvericinin iradəsinə müvafiq olaraq tətbiq edilən məcburi vasitədir. Elə buna görə həmin obyektlərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün bütün digər qanuni tədbirlər tükəndiyi və yaxud onların təsir göstərmədiyini hallarda əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirmək məqsədəuyğundur. İkincisi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyəti onun tətbiq edildiyi ictimai təhlükəli əməlin xüsusiyyətinə və dərəcəsinə uyğun olmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, qanunda nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri mahiyyətinə, taktiki imkanlarına və tətbiqi şərtlərinə görə biri digərindən fərqlənir. Bunun üçün hər bir tədbir tətbiq edilərkən mövcud vəziyyət təhlil olunmalı və tədbirin səciyyəvi cəhətləri nəzərə alınmalıdır. Elə əməliyyat-axtarış tədbirləri var ki (məsələn cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil olma, hüquqi şəxsin yaradılması) heç də bütün cinayətləri deyil,ancaq mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin habelə xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması və açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir («ƏAF haqqında» Qanun maddə 10.VII hissə).

Bu prinsipin mahiyyətindən irəli gələrək digər bir misal göstərə bilərik. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 13-cü maddəsinin I hissəsinə əsasən qanunla mühafizə edilən yazışma, telefon, poçt-teleqraf və digər rabitə üsulları ilə ötürülən məlumatların sirlərinin qorunması, eləcə də mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə ancaq cinayət hazırlayan, cinayət törətməyə sui-qəsd edən, cinayət törədən, həmçinin məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər barədə məlumat toplamaq, habelə oğurlanmış əmlakı tapmaq, dəlillərinin gizlədilməsinin və məhv edilməsinin qarşısını almaq məqsədi ilə tətbiq edilən tədbirlər nəticəsində əldə olunmuş məlumatların cinayət işi üzrə sübut ola biləcəyini və axtarılan şəxslərin tutula biləcəyini güman etmək üçün kifayət qədər əsas olduğu halda icazə verilir.

Həmləvərlik (hücum, qabaqlama, üstünlüyü əldə saxlama) prinsipi – əməliyyat-axtarış orqanları əməkdaşlarının cinayətkar əməlləri qabaqlamaq məqsədilə çevik, cəld hərəkət etmələrini tələb edir. Bu zaman cinayət niyyətlərinin

həyata keçirilməsinə yol verməməlidir. Belə cinayətkarların əməllərinin qabaqlanmasına nail olunur. Cinayət-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində əməliyyat səciyyəli məlumat o vaxt qiymətli və vacib sayılır ki, o vaxtında alınsın və müvafiq əməliyyat-axtarış tədbiri lazımı anda həyata keçirilsin.

Bundan əlavə, bu prinsip öz hüquqazidd niyyətlərini gerçəkləşdirməyə nail olmuş cinayətkarların sonrakı niyyətlərinin və cinayət əməllərinin bütün hallarda qabaqlanmasını nəzərdə tutur. Belə hallarda əməliyyat işçisi elə tədbirlər görməlidir ki, cinayətkarların qaçıb gizlənmə imkanı istisna edilsin, ona əməli ilə bağlı izləri gizlətməyə, oğurluq malları satmağa yönəlmiş hərəkətlər etməsinə, habelə onun qanunla nəzərdə tutulmuş məsuliyyətdən qaçmasına yol verilməsin.

Beləliklə, həmləvərlik mahiyyəti cinayətkarlıqla mübarizə ilə bağlı vəzifələrin ən əlverişli tərzdə yerinə yetirilməsindən ötrü qüvvə, vasitə və metodlardan vaxtında və tam istifadə edilməsindən ibarətdir.

Mövzu № 3 **Cinayət-axtarış hüququnun mənbələri.**

Plan:

1. Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin anlayışı, növləri və ümumi səciyyəsi.
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Cinayət-axtarış hüquq normaları.
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar.

Sual 1.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin anlayışı, növləri və ümumi səciyyəsi

Hüquq nəzəriyyəsinin əsas institutlarından biri də hüququn mənbələridir. «Hüququn mənbəyi» anlayışı müxtəlif mənalarda (genetik, ideoloji və formal yuridik) işlədilməsinə baxmayaraq, hüquq nəzəriyyəsində daha çox yuridik mənada işlədilir və onun məhz bu mənada izahına daha çox üstünlük verilir. Ümumiyyətlə, həmin kateqoriyanın bu mənada işlədilməsi hüquq nəzəriyyəsində ümumi ənənəyə çevrilmişdir.

Beləliklə, hüquq nəzəriyyəsində özünə geniş yer almış ənənəyə əsasən, dövlət iradəsinin ümumməcburi hüquq normaları kimi ifadəsinin üsul və formaları yuridik mənada hüquq mənbələri hesab olunur. Bu halda hüquq normasının zahiri ifadə və cəmiyyətə çatdırılma formaları və üsulları əsas götürülür. Hüquq normasının zahiri ifadəsi deyərkən, normanın məzmununun zahiri ifadə forması nəzərdə tutulur.

Hüququn mənbələri hüquq normalarının təsbit olunduğu rəsmi dövlət sənədidir. Hüquq ədəbiyyatlarında hüquq mənbələrinin növlərinə əsasən aşağıdakılar aid edilir:

- hüquqi adətlər;
- normativ-hüquqi aktlar;
- normativ müqavilələr;
- məhkəmə presedenti;
- hüququn ümumi prinsipləri.

Hüquqi adət uzun müddət təkrar olunmaqla faktiki olaraq konkret ictimai münasibətləri tənzimləyən və ya bilavasitə münasibətdə ifadə olunan və dövlət tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli norma kimi qəbul edilən (sanksiyalaşdırılan) normativ qaydadır.

Normativ-hüquqi akt səlahiyyətli dövlət orqanlarının və ya bilavasitə xalqın hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində (referendum yolu ilə) rəsmi yazılı sənəd formasında yaranan və ümumi məcburi xarakterli hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən, dəfələrlə tətbiq olunan aktdır.

Normativ müqavilə tərəflərin razılığı əsasında yaranmaqla hüquqi normalar müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən normativ aktdır.

Məhkəmə presedenti konkret iş üzrə səlahiyyətli məhkəmə orqanı tərəfindən qəbul olunan və eyni, həmçinin aşağı instansiya məhkəmələri tərəfindən analoji işlərin həllində rəhbər tutulan normativ əhəmiyyətli qərardır. (Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində əsas olaraq tətbiq edilmir).

Hüququn ümumi prinsipləri bütövlükdə hüququn və ya onun müəyyən sahələrinin ilkin, əsas və prinsipial müddəalarıdır. Hüququn ümumi prinsiplərinin hüququn mənbəyi kimi çıxış etməsi konkret norma olmadıqda münasibətin tənzimlənməsi və ya məhkəmə tərəfindən mübahisəli həll olunması, işə baxılması üçün əsas prinsiplərin rəhbər tutulması ilə bağlıdır. Ümumi prinsiplərin hüququn mənbəyi kimi çıxış etməsi bəzi dövlətlər üçün (məsələn, Fransa, Rusiya Federasiyası) xarakterikdir.

Hüquq sistemləri daxilində mövqeyinə və əhəmiyyətinə görə hüququn mənbələri iki qrupa bölünür:

- hüququn əsas (ilkin) mənbələri;
- hüququn tamamlayıcı (törəmə) mənbələri.

Bu bölgüyə əsasən hüquqi adət, normativ-hüquqi aktlar, məhkəmə presedenti hüququn əsas mənbələri hesab olunur. Tamamlayıcı mənbələrə isə normativ müqavilə və hüququn ümumi prinsipləri aiddir.

Hüququn əsas mənbələri ilkin mənbələrdir və onlar hüquq sistemində aparıcı rola malikdir. Hüququn tamamlayıcı mənbələri isə əsas mənbələrə əlavə olunan, hüquq sistemi daxilində bütövlük yaradan və onun inkişafına yönələn mənbələrdir. Tamamlayıcı mənbələr əsas mənbələr olmadan öz əhəmiyyətini itirir.

Hüquq ədəbiyyatında hüququn mənbəyi kimi adətən dövlətin qanunvericilik fəaliyyətinin zahiri forması ifadə olunur, yəni hüquq normalarını müəyyən edən səlahiyyətli dövlət orqanlarının aktları başa düşülür. Davranış qaydasının hüquq norması olması üçün o, müəyyən hüquqi formaya salınmalıdır. Bu, dövlətin hüquqyaratma fəaliyyəti nəticəsində baş verir ki, bunun köməyi ilə qanunvericinin iradəsi öz ifadəsini icra üçün məcburi olan bu və ya digər normativ aktlarda tapır.

Hüquqi aktların ifadə üsulları, formaları hüququn yuridik mənada mənbələri adlandırılır. Hüququn mənbələri hüquq normalarının təsbit olunduğu rəsmi dövlət sənədləridir. Məsələn, qanun, prezidentin fərman və sərəncamları, hökumətin qərarları və s.

Yuxarıda qeyd olunan, hüquq nəzəriyyəsinin fundamental əsaslarını rəhbər tutaraq, cinayət-axtarış hüququnun mənbəyini, mənbələr sisteminin məzmununu və mahiyyətini açıqlamaq olar. Bildiyimiz kimi, hüququn, onun müxtəlif sahələrinin ümumi maddi mənbələri inkişaf edən ictimai münasibətlərdir. Cinayət-axtarış hüququ da bir hüquq sahəsi kimi özünün tənzimləmə predmetinə malikdir ki, bu da əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı yaranan, inkişaf edən və xitam olunan ictimai münasibətlərdir. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüququnun mənbələri dedikdə, həmin hüquq sahəsində mövcud olan normaların rəsmi ifadə formaları nəzərdə tutulur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun qəbul ediləndəkinə cinayət-axtarış hüququnun normaları hansı formada təzahür etmişdir? Doğrudanmı, cinayət-axtarış hüququ yalnız bir mənbəyə (normativ akta) malik olmuşlar? Bu suallara cavab verərkən, nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət-axtarış hüququnun ümumi maddi mənbəsi ictimai münasibətlər hesab edilir və bu ictimai münasibətlər fasiləsiz olaraq dəyişir, inkişaf edir. Ona görə də cinayət-axtarış hüquq normalarının yalnız bir formada – qanun formasında təzahür etməsi mümkün deyildir. Cinayət-axtarış hüquq normaları üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz mənbələrin bəziləri xarakterikdir və qanunda təsbit olunana qədər mövcud olmuş, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ənənəvi olaraq tətbiq olunmuş, sonradan qanun şəklində rəsmiləşdirilmişdir. Şübhəsiz ki, buna görə müasir dövrdə həmin mənbələrdən normativ-hüquqi aktlar daha böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ümumilikdə qeyd etsək, cinayət-axtarış hüququnun mənbələrini kifayət dərəcədə böyük həcmə malik 2 qrupa bölmək olar: milli və beynəlxalq-hüquqi mənbələr. Cinayət-axtarış hüququnun milli-hüquqi mənbələri sırasında normativ hüquqi aktı, normativ müqaviləni və hüquqi adəti misal göstərmək olar.

Cinayət-axtarış hüququnun milli-hüquqi mənbələri sırasında ilk növbədə **hüquqi adətlər** qeyd edilməlidir. Hüquqi adətlər uzun müddət ərzində təkrar edildiyinə görə adət şəklinə düşmüş və dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılmış ümumi məcburi davranış qaydalarıdır.

Hüquqi adətlərdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, onlar bəzən dövlət tərəfindən sanksiyalaşdırılmadan da paralel mövcud olurlar. Qanundan kənar qalmış adətlər heç də həmişə ictimai münasibətlərin nizamlanmasına müsbət təsir etmir, yəni, təsir iki cür – müsbət və mənfi olur. Məsələn, sovet dövrünün 30-cu illərində əməliyyat-axtarış orqanlarının təcrübəsində «müttəhimin təqsirini könüllü etirafı bütün sübutların şahıdır» kimi əsassız tezis bir sıra mənfi adətlərin kök salmasına təsir etmişdir.

İctimai münasibətlərin tənzimlənməsinə adətlərin müsbət təsirinin inkişaf etdirilməsində normativ-hüquqi aktın rolu əvəzəilməzdir. Çünki, normativ-hüquqi aktda öz əksini tapmış adətlər artıq ümumi məcburi xarakter almış olur.

Normativ-hüquqi akt eyni zamanda ictimai münasibətlərin normal funksiyasına mane ola biləcək adətlərin aradan qaldırılmasında da müsbət rol oynayır. Belə adətlər ya birbaşa qanunla qadağan edilir, ya da onları neytrallaşdırmaq üçün mexanizm nəzərdə tutulur. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş, konstitusion hüquqları məhdudlaşdırılan tədbirlərin tətbiqi üçün qanun şərtlər müəyyən edir və belə tədbirlərin məhkəmə qərarı əsasında həyata keçirilməsini və bunun xüsusi qaydasını nəzərdə tutur ki, bu da belə tədbirlərin əsassız tətbiq olunmasının qarşısını alır, buna nəzarəti təmin edir. Bunun təmin olunması sui-istifadə hallarının və digər qeyri-qanuni hərəkətlərin qarşısını alır. Bu baxımdan ƏAF haqqında qanunvericilik əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların təcrübəsində kök salmış neqativ adətlərin aradan qaldırılmasında mühüm rol oynayır.

Cinayət-axtarış hüququnun milli mənbələri sırasında mərkəzi yeri **Azərbaycan Respublikasının normativ hüquqi aktları** tutur. Bu obyektiv olaraq ictimai münasibətlərin dinamikliyindən, dəyişkənliyindən və inkişafından irəli gəlir. Sürətlə dəyişən, inkişaf etməkdə olan ictimai münasibətlərə tez bir zamanda reaksiya vermək, tələblərini ödəmək üçün ən yaxşı vasitə normativ hüquqi aktdır.

Cinayət-axtarış hüququnun bu mənbəyinin dairəsi olduqca genişdir. Bura Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından tutmuş idarədaxili normativ hüquqi

aktların hamısı daxildir. Bütün bunlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin normativ-hüquqi tənzimlənməsinin böyük hissəsini təşkil edir.

Normativ hüquqi aktlar hüquqi qüvvəsinə görə qanun və qanunqüvvəli aktlara bölünür. Hüququn mənbələrinə ilk növbədə qanunlar aid edilir. Qanunlar dövlətin ali nümayəndəli orqanı – Milli Məclis tərəfindən qəbul olunan və yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan normativ-hüquqi aktdır. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında», «Polis haqqında», «Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında» və s. qanunlar Milli Məclis tərəfindən Konstitusiyaya uyğun olaraq qəbul olunur. Konstitusiya bütün hüquq sisteminin başlanğıcı kimi hüququn əsas mənbəyi olduğundan, Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyi üçün də hüquqi bazadır və onun xarakterini müəyyən edir.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbəyi kimi qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar içərisində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları, sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları və Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin normativ aktları mühüm yer tutur. Bu sıradan «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» 1994-cü il 09 avqust tarixli, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun tətbiq edilməsi barədə» 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını misal göstərmək olar.

Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrindən biri də **normativ müqavilələrdir**. Hüquq nəzəriyyəsində normativ müqavilə tərəflərin razılığı əsasında yaranan, hüquq normaları müəyyən edən, dəyişdirən və ya ləğv edən normativ akt kimi qeyd olunur. Ən mühüm normativ müqavilələr dövlətlərin razılığı ilə müəyyənləşən ümumi məcburi xarakterli normalardan ibarət müqavilələrdir. Normativ müqavilələr normativ-hüquqi aktlardan fərqli olaraq, bir tərəfin yox, bir neçə tərəfin könüllü iradə ifadəsi və qarşılıqlı razılaşması əsasında yaranır. Normativ müqavilələr iki qismə beynəlxalq və dövlətdaxili müqavilələrə bölünür. Hazırda beynəlxalq müqavilələr dövlətlərarası münasibətləri tənzimləməklə yanaşı, dövlətdaxili münasibətlərin tənzimlənməsində də çox mühüm rol oynayır. Dövlətdaxili müqavilələri isə daha çox əmək kollektivləri ilə müəssisələrin rəhbərliyi arasında qarşılıqlı razılaşma əsasında bağlanan müqavilələr təşkil edir.

Normativ müqavilənin cinayət-axtarış hüququnun mənbələri sırasına aid edilməsi onun heç də hüququn ənənəvi mənbələrindən biri olması ilə bağlı deyildir. Azərbaycan Respublikasının əməliyyat-axtarış orqanlarının təcrübəsində hüquq münasibətlərinə müqavilə forması tətbiq olunmaqdadır. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin müqavilə formasında mövcud olması Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsindən irəli gəlir. Həmin maddənin II bəndində qeyd edilir: «Əməliyyat-axtarış

tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər». Maddənin göstərilən bəndi imperativ xarakter daşıyır. Deməli, bu münasibətlərin digər formada təzahür etməsi mümkün deyil.

Qanunun 17-ci maddəsinin II hissəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətində meydana gələn münasibətlərin mühüm bir hissəsini (konfidentlərin cəlb olunmasını) əhatə edir. Bu münasibətlərin meydana gəlməsi yalnız normativ müqavilə əsasında mümkündür. Əməliyyat-axtarış orqanının və ya onun əməkdaşının konfidentlə bağladığı müqavilə hər iki tərəf üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin meydana gəlməsinə əsas olur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun başqa bir maddəsində (maddə 7, bənd 4) qeyd olunur ki, Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı müqavilə və ya şifahi razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və ya digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdir». Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, normativ müqavilə cinayət-axtarış hüququnun hüquqi mənbələrindən biridir.

Cinayət-axtarış hüququnda yuxarıda qeyd etdiyimiz müqavilələr mülki hüquq baxımından nəzərdə tutulmuş müqavilələrdən qismən fərqlənir. ƏAF sahəsində mövcud olan müqavilələr hüquqi akt olub, bağlanması və qüvvəyə minməsi hüquqi nəticələrlə bağlıdır və bu prosesdə xüsusi cinayət-axtarış hüquqi münasibətləri yaranır. Bununla yanaşı, belə müqavilə həmçinin digər hüquq münasibətlərinin (əmək, mülki-hüquq və s.) yaranmasına da səbəb olur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə vətəndaşlar arasında bağlanmış müqavilə yazılı formada rəsmiləşdirilir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədləri, onlara nail olmaq üçün vəzifələrinin həyata keçirilməsinə dair onun iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini əhatə edir.

Mülki hüquqi müqavilə fərdi, xüsusi marağa xidmət edirsə, əməliyyat-axtarış müqaviləsi cəmiyyət üçün əhəmiyyət kəsb edən nəticələrin əldə edilməsinə – insanları, cəmiyyət və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qorumağa xidmət edir.

Bağlanan müqavilələrdə onun predmeti və qüvvədə olma müddəti, tərəflərin hüquq və vəzifələri, köməkliyin əvəzli olub-olmaması, həmçinin onun uzadılma şərtləri və qaydaları göstərilir. Müqavilədə tərəflərin Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həlli ilə bağlı hansı öhdəlikləri öz üzərinə götürməsi qeyd olunur.

Əgər müqavilənin mətnində başqa müddət göstərilməyibsə, o, hər iki tərəfdən imzalandığı andan qüvvəyə minir. Müqavilə vaxtından əvvəl də öz qüvvəsini itirə bilər və buna səbəb müxtəlif əsaslar ola bilər (məsələn, müqavilə bağlanması üçün əsas olan məqsədə vaxtından əvvəl nail olmaqla, şəxsin xəstəliyi, əməliyyat imkanlarının itirilməsi, tərəflərdən birinin müqavilənin şərtlərinə əməl etməməsi və s.).

Məhkəmə presedenti. Məhkəmə presedenti bildiyimiz kimi, ingilis-sakson hüquq sisteminin nüvəsini, mühüm mənbəyini təşkil edir. Məhkəmə presedentinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin məhkəmə tərəfindən konkret iş üzrə çıxarılan qərar həmin və ya aşağı instansiyadan olan məhkəmələr üçün analoji işlərin həll edilməsində bir qayda kimi istifadə edilir. Məsələn, bir sıra MDB-yə üzv ölkələrində, o cümlədən RF-də əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində belə qərarlar ali məhkəmə tərəfindən qəbul edilmişdir. Məsələn, 14 iyul 1998-ci il RF-nin Konstitusiyaya Məhkəməsi RF-nin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Federal Qanununun bir sıra müddələrinin Konstitusiyaya müvafiq olmasına dair vətəndaş İ.Q.Çernovanın şikayət ərizəsi ilə bağlı yoxlama əsasında qərar çıxarmışdır. Bu qərarla müəyyən edilmişdir ki, RF-nin 12 avqust 1995-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Federal Qanununun müddələrinin tətbiqi ilə bağlı vətəndaş Çernovanın şikayətində göstərilən konstitusion hüquqlarının pozulması hallarına yol verilməyibdir və əməliyyat-qeydiyyat işinin açılması konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə yol vermir.

Bu qeyd edilənlərlə yanaşı, məhkəmə hakimiyyətinin bir sıra digər aktları da var. Məsələn, RF Ali Məhkəməsinin Plenumu 24 dekabr 1993-cü il tarixli 13 nömrəli Konstitusiyanın 23 və 25-ci maddələrinin tətbiqi ilə bağlı və 31 oktyabr 1995-ci il tarixli «Məhkəmə prosesinin həyata keçirilməsində məhkəmələr tərəfindən RF Konstitusiyasının tətbiq edilməsi haqqında» qərar qəbul etmiş və onlarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi nizamlanmasının bir sıra çox vacib aspektlərinin şərhini vermişdir.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində aparılan islahatlar məhkəmə orqanlarının hakimiyyətin müstəqil bir qolu kimi formalaşmasında icra və qanunvericilik hakimiyyəti arasında həqiqi arbitr rolunun təmin edilməsinə yönəlmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi də məhkəmə orqanlarının iştirakı olmadan mümkün deyildir. Bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirləri mövcuddur ki, onlar qanunla müəyyən edilmiş qaydada məhkəmənin qərarı ilə həyata keçirilə bilər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı konkret bir məsələnin həllində məhkəmələr əgər qanunda nəzərdə tutulmayıbsa, hüququn analogiyasına görə qərar çıxarmırlar. Təcrübədə bəzi cinayət işləri üzrə Ali Məhkəmənin Plenumunun qərarları mövcuddur. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və digər qanunlarının təfsiri cinayət prosesi iştirakçılarına o halda məcburidir ki, bu təfsir Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında verilmiş olsun. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun məhkəmə təcrübəsinə dair məsələlər üzrə izahları cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar üçün tövsiyə xarakteri daşıyır.

Lakin, təcrübədə bu vaxta qədər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin təfsiri ilə bağlı hər hansı məhkəmə qərarı mövcud deyildir. Bəlkə də, yaxın dövr üçün məhkəmə presedenti Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində özünə yer tapacaqdır. Ancaq müasir təcrübədə, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübəsində məhkəmə presedentinin hüquq mənbəyi kimi qəbul etməyə kifayət qədər material yoxdur.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri. Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə müxtəlif hüquqi qüvvəyə malik, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı konvensiya, pakt və sazişləri aid etmək olar. Bu növ hüquqi sənədlərin qeyd olunan mənbələrə aid edilməsinin əsasını Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 148-ci maddəsinin II hissəsi və 151-ci maddəsi təşkil edir.

Məlumdur ki, beynəlxalq hüquq normaları yalnız daxili hüquq sistemlərinin iştirakı ilə lazımi qaydada realizə oluna bilər. Təcrübədən irəli gələrək, beynəlxalq müqavilələrin dövlətdaxili qüvvəsinin təmin edilməsinin 3 əsas üsulunu ayırmaq olar:

- qəbuletmə;
- inkorporasiya;
- transformasiya.

Qəbuletmə onu bildirir ki, beynəlxalq müqavilə müddəaları daxili hüquq sistemində olduğu kimi özü-özlüyündə qüvvədə olur. Onlar öz beynəlxalq xarakterini və mənşəyini saxlayır. Lakin, mülki hüquq qaydası çərçivəsində tətbiq olunur. İnkorporasiya zamanı beynəlxalq müqavilə normaları daxili hüquqa mahiyyətə daxil edilir və milli hüquq kimi tətbiq olunur.

Transformasiya isə o deməkdir ki, bu halda müqavilə müddəaları dövlətdaxili hüquqa ayrı-ayrı qanunvericilik aktları, yəni əlavə və dəyişikliklər vasitəsilə daxil edilir (transformasiya edilir).

Azərbaycan Respublikası inkorporasiya yolunu seçmişdir. Belə ki, Konstitusiyamızın 148-ci maddəsinə görə «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir».

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla, milli qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlarla Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri aşağıdakı formada qruplaşdırılır:

a) universal xarakterli, məsələn, BMT-nin «Mülki və siyasi hüquqlar haqqında» 16 dekabr 1996-cı il tarixli Paktı; 1988-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» Vyana Konvensiyası; 2000-ci il tarixli «Transmilli, mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» Palermo Konvensiyası və s.

b) regional əhəmiyyətli: Avropa Şurasının 4 noyabr 1950-ci il tarixli «İnsan hüquqları və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında», 13 dekabr 1957-ci il tarixli «Hüquq pozanların verilməsi haqqında» Konvensiyaları, «MDB iştirakçısı olan ölkələrin cinayətkarlığa qarşı mübarizə haqqında» 25 noyabr 1998-ci il tarixli sazişi və s.

c) İkitərəfli və çoxtərəfli sazişlər: Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında» 1992-ci il 22 dekabr tarixli Müqavilə; Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında hüquqi yardım haqqında» 2 noyabr 1992-ci il tarixli Müqavilə; GUÖAM-in iştirakçı dövlətlərinin hökumətləri arasında terrorizmlə, mütəşəkkil cinayətkarlıqla və cinayətkarlığın digər təhlükəli növləri ilə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 20.07.2002-ci il tarixli Saziş; Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikaları arasında terrorizm, mütəşəkkil cinayətkarlıq və digər ağır cinayətlərə qarşı mübarizə haqqında» 30.04.2002-ci il tarixli Saziş.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələri sırasına eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları və xüsusi xidmətlərinin xarici dövlətlərin analoji xidmətləri ilə imzaladığı saziş və protokollar da daxildir. Məsələn, «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi və Rusiya Federasiyasının Narkotiklərin dövriyyəsinə nəzarət üzrə Federal xidməti arasında «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə əməkdaşlıq haqqında» 04.04.2008-ci il tarixli Saziş; «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi və Misir Ərəb Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi arasında cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında» 2007-ci il tarixli Anlaşma Memorandumu və s.

Cinayət-axtarış hüququnun yuxarıda qeyd edilən beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə həmçinin beynəlxalq təşkilatların məcburi olmayan və yalnız tövsiyə xarakteri daşıyan beynəlxalq-hüquqi aktları da aid edilir. Məsələn, BMT-nin 17 dekabr 1999-cu il tarixli «Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının Davranış Məcəlləsi, 7 sentyabr 1990-cı il tarixli «Hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşları tərəfindən gücün və odlu silahın tətbiqinin əsas prinsipləri», MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Parlamentlərarası Assambleyasının iclasında qəbul edilmiş «ƏAF haqqında» Model Qanunu və s.

Cinayət-axtarış hüququnun beynəlxalq-hüquqi mənbələrinə dair qeyd edilən fikirlərin mahiyyəti bir daha təsdiqləyir ki, bu mənbələr özünəməxsus xarakterinə görə digər hüquq mənbələrindən fərqlənir və onun formalaşması, inkişafı və tətbiqi prosesi müasir reallıqda bir zərurətdir.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Cinayət-axtarış hüquq normaları

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ hüquqi aktlar qəbul edirlər. Bu fəaliyyət qeyd olunan normativ-hüquqi aktlara əsasən həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları nəinki onda yaranmış hüquqi münasibətləri tənzimləyir, habelə cinayətkarlığın səviyyəsinin aşağı salınması, onun yaranma səbəblərinin aradan qaldırılması üçün zəruri olan yeni münasibətlərin qurulmasına, möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır.

Problemə hansı müstəvidən baxılmasından asılı olaraq hüquqi nizamlanmanın əsaslandırılmış səviyyələri fərqləndirilir. Qeyd olunan məsələdə xüsusi olaraq normativ aktın hüquqi qüvvəsi və onun təsirinin məkan etibarını ilə hədlərini ayırırlar. Burada ən vacibi odur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi nizamlanması səviyyəsinə normativ-hüquqi aktın hüquqi qüvvəsini əks etdirən müstəvidə baxılsın. Məhz bu baxımdan hüquqi nizamlamanın 3 səviyyəsini fərqləndirirlər:

- əsas (baza);
- orta (və ya inkişaf edən);
- təfəsilatı (detallaşdırıcı).

Əsas (baza) səviyyəsində hüquqi nizamlanma konstitusiya və konstitusiya qanunları səviyyəsində həyata keçirilir. Bəzi ədəbiyyatlarda bunu hüquqi nizamasalmanın konstitusiya səviyyəsi də adlandırırlar.

Orta (inkışafda olan) səviyyədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ictimai münasibətlər, bir qayda olaraq, adi qanunlarda, məcəllələrdə öz əksini tapmalıdır. Bu səviyyədə hüquqi nizamlanma yalnız qanun və məcəllələrdə öz modelinin tapılmasını tələb edən ictimai münasibətləri əhatə edir. Bu qanun və məcəllələrdə blanket, göndərici xarakterli normalar olur ki, nəticədə hüquqi nizamlanmanın bir variantı kimi konkret normativ aktlar ola bilər. Məsələn, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 12-ci bəndində «nəzarət qaydasında mal alınması» kimi əməliyyat-axtarış tədbiri qeyd edilmişdir, lakin bu qanunun rəsmi təfsiri olmadığından, onun elə bir müddəası yoxdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin konkret olaraq narkotik vasitələrin, odlu silahın qeyri-leqal dövriyyədən götürülməsi üçün həyata keçirməsi qaydasını müəyyən etsin. Belə norma Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» 28 iyun 2005-ci il tarixli Qanununun 31-ci maddəsi ilə qismən müəyyənləşdirilir. Bu səviyyədə ictimai münasibətləri nizamlayan normativ-hüquqi aktlar sırasına cinayət, cinayət-prosessual, gömrük, vergi, cəza-icra məcəllələrini də aid etmək olar.

Təfəsilatı (detallaşdırıcı) səviyyədə nizamasalma qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlar səviyyəsində həyata keçirilir. Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, bu səviyyədə qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktları qəbul edən orqanların vəziyyətindən, habelə aktların xarakter və təyinatından asılı olaraq ümumi qanunqüvvəli aktlara, yerli qanunqüvvəli aktlara, idarə və idarələrarası (sahələrarası) səciyyəli qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktlara bölmək olar. Bu aktlarda aparıcı yer prezident fərmanlarına, hökumət qərarlarına məxsusdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ-hüquqi aktları 6 qrupda sistemləşdirmək olar.

Birinci qrupa Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və Konstitusiya qanunlarını aid etmək olar. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əməliyyat-axtarış fəaliyyəti münasibətlərinin bilavasitə obyektinin sonrakı inkışafının və tənzimlənməsinin dairəsinin və istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi üçün ilkin hüquqi əsası təşkil edir. Konstitusiyanın ali hüquqi mahiyyəti ilkin mərhələdə özünü iki cür ifadə edir. Birinci, onun normaları qanunların və qanunqüvvəli normativ-hüquqi aktların üzərində ali hüquqi qüvvəyə malikdir, yəni onda prioritet xarakter daşıyır. İkincisi, qanunların özləri və digər aktlar Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş dövlət orqanları tərəfindən və müəyyən olunmuş qaydada qəbul olunurlar.

Hüquqi əsasların ikinci qrupunu və ya başqa sözlə desək, özəyini «ƏAF haqqında» Qanun təşkil edir. Bu kompleks məzmunlu ali hüquqi qüvvəyə malik normativ-hüquqi aktdır. «ƏAF haqqında» Qanun 28 oktyabr 1999-cu ildə Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş, 11 noyabr 1999-cu ildə onun tətbiq edilməsinə

dair prezident fərmanı imzalanmış və 17 noyabr 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. «ƏAF haqqında» Qanunun preambulasında qeyd olunur ki, «bu qanun ƏAF-ın həyata keçirilməsi ilə bağlı hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Məhz bu baxımdan «ƏAF haqqında» Qanun əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktların nüvəsini təşkil edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu və ya digər məsələlərini tənzimləyən digər normativ-hüquqi aktlar Konstitusiyaya uyğun olmaqla, həm də «ƏAF haqqında» Qanunun norma və prinsiplərinə uyğun olmalıdır. Çünki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində meydana gələn ictimai münasibətlərin əsas hissəsi bu qanunla tənzimlənir və orada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas prinsipləri, məqsəd və vəzifələri əks olunmuşdur.

Keçmiş SSRİ-yə daxil olan respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsindəki ictimai münasibətlər əsas etibarlı ilə qanunaltı normativ aktlar, xüsusilə də idarə səciyyəli əmr, təlimatlarla tənzimlənirdi. Həmin normativ-hüquqi aktlar kifayət dərəcədə hüquqi tələblərə, sosial-kriminoloji əsaslara söykənməyərək qəbul edilirdi, eyni zamanda dövlət və ictimai nəzarətdən kənar qalırdı.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ümummillî liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təməli qoyulmuş və inkişaf etdirilən hüquqi islahatlar nəticəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində də hüquqi əsasların yaradılması istiqamətində mühüm tədbirlər görülmüşdür. Məhz bu islahatlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tənzimlənməsinin qanunaltı səviyyədə qanunvericilik səviyyəsinə keçməsinə təkan verdi və nəticədə 28 oktyabr 1999-cu ildə «ƏAF haqqında» Qanun qəbul olundu ki, bunu da qanunvericilik siyasətində tarixi bir hadisə kimi qiymətləndirmək olar. Bununla əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində dövlət hüquqi fəaliyyət forması statusu aldı.

Qanunun rolu və əhəmiyyətinin kifayət dərəcədə artmasının əsas səbəblərindən biri də odur ki, o, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində ən mühüm və əhəmiyyət kəsb edən münasibətləri bəyan edən ilk və açıq formada qəbul olunmuş ali qüvvəli normativ-hüquqi aktdır. Bu isə öz növbəsində cinayət işləri üzrə prosessual fəaliyyətdə və məhkəmə prosesində onun müddəalarına açıq-aşkar istinad edilməsinə imkan verir.

İstifadə edilməni asanlaşdırmaq üçün Qanunun strukturu fəsillər və maddələr üzrə sistemləşdirilmişdir ki, həmin fəsil və maddələrdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məzmunu öz əksini tapmışdır. Bu normativ aktın strukturunun ilkin elementi maddədir. Maddə müxtəlif münasibətləri tənzimləyən hissələrə malik ola

bilər. Maddələr fəsillər üzrə birləşdirilmişdir. Fəsillərin, maddələrin nömrələnməsi akta sonradan daxil edilən dəyişikliklər zamanı daim qalır.

Qüvvədə olan «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun preambuladan, 3 fəsildən, 24 maddədən (Qanun ilkin qəbul edilərkən 21 maddədən ibarət olmuş, sonradan 3 yeni maddə - 14-1; 14-2 və 19-1 əlavə edilmişdir) və keçid müddəalardan ibarətdir.

I fəsil – ümumi müddəalar (1-9-cu maddələr). Bu fəsildə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı, onun məqsədləri, vəzifələri, bu fəaliyyətin hüquqi əsasları, prinsipləri, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təminatları, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri, onların vəzifələri, hüquqları, səlahiyyət hədləri və s. öz əksini tapmışdır.

II fəsil – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi (10-16-cı maddələr). Bu fəsildəki maddələrlə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı, həyata keçirilməsinin səbəb və əsasları, onların tətbiqinin şərtləri, əməliyyat-qeydiyyat işi, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsinin qaydası müəyyən edilmişdir.

III fəsil – yekun müddəalar (17-21-ci maddələr). Burada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin maddi-texniki və maliyyə təminatı, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində qanunçuluğun təminatı və onun pozulmasına görə məsuliyyət, məhkəmə və prokuror nəzarəti öz əksini tapmışdır.

Keçid müddəalarında «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun qüvvəyə minməsi və onun tətbiq olunması ilə əlaqədar müvəqqəti xarakter daşıyan müddəalar göstərilmişdir. Son illərdə qanuna edilən əlavə və dəyişikliklər nəticəsində maddələrin sayı 24 olmuşdur.

Bundan əlavə, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda xüsusi siyahılar öz əksini tapmışdır, yəni sıra üzrə müəyyən tədbirlər, qaydalar və s. sadalanmış, həmçinin belə sıralanmanın siyahısı verilmişdir. Məsələn, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı – maddə 10, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin səbəb və əsasları – maddə 11, əməliyyat-qeydiyyat işləri – maddə 15 və s.

Təsir dairəsinə görə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun ölkənin daxilində qüvvədə olan normativ-hüquqi aktlara aiddir və Azərbaycan Respublikasının ərazisində həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məzmununu müəyyən edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisinə daxili sular, Xəzər

dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan hissəsi, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı daxildir.

Bir sıra beynəlxalq müqavilələr istisna hal təşkil edir, belə ki, onlarda başqa qaydalar nəzərdə tutula bilər, o cümlədən əməliyyat-axtarış tədbirləri Azərbaycandan kənar da keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikasının başqa dövlətlərlə cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində bağladığı müqavilə və sazişlər çərçivəsində respublikanın hüduqlarından kənar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi imkanlarını reallaşdırmaq mümkündür.

MDB-yə daxil olan dövlətlərin daxili işlər nazirlikləri Şurası tərəfindən 17 dekabr 1998-ci ildə imzalanmış «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusi müşayiət sferasında əməkdaşlıq haqqında» Saziş (əməliyyat kəşfiyyatının, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, gizli xarici müşahidənin müşayiət olunması nəzərdə tutulur) imzalanmışdır. Bu sazişin 2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, tərəflər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusi müşayiət olunmasına dair sorğuların icra edilməsi yolu ilə əməkdaşlıq edirlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun zamana görə qüvvəyə minməsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və normativ-hüquqi aktlar haqqında qanuna əsaslanır. Məsələn, Konstitusiyanın 98-ci maddəsində göstərilir ki, «Qanun və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qanun və qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir».

Normativ-hüquqi aktın qüvvəyə minməsinin dəqiq vaxtının müəyyən edilməsi o deməkdir ki, məhz həmin vaxtdan etibarən, o, icra olunmalıdır, yəni normativ-hüquqi akt hüquqi qüvvəyə mindiyi vaxtdan sonrakı münasibətlərə aid edilir. Qanunun geriyə qüvvəsi yoxdur. Bu prinsipdən istisnaya iki halda yol verilir.

1. Əgər normativ-hüquqi aktın özündə onun geriyə qüvvəsi müəyyən edilmişdirsə;

2. Konstitusiyanın 149-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriyə şamil edilir.

Yuxarıda qeyd edilənləri rəhbər tutaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin zamana görə qüvvəsinin əsas qaydasını belə ifadə etmək olar: «Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xarakter və məzmunu konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi vaxtı qüvvədə olan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin normaları ilə müəyyən edilir». Həmin qanun 17 noyabr 1999-cu il tarixində qüvvəyə minmiş hesab olunan «ƏAF haqqında» Qanundur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun şəxslərin dairəsinə görə qüvvəsinin şərhini vermək üçün ilk növbədə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 24-71-ci maddələri rəhbər tutulmalıdır. Qeyd edilən maddələr

içerisində, xüsusilə də 25-ci maddənin (bərabərlik hüququ) I və III hissələrini bir fundamental əsas kimi rəhbər tutmaq lazımdır. Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin göstərilən hissələrində qeyd edilir ki, hamı məhkəmə və qanun qarşısında bərabərdir və dövlət irqindən, milliyyətindən, dinə münasibətindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. Məhz bu normalar rəhbər tutaraq, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinin III hissəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə mane ola bilməz.

Lakin qanunun şəxslər dairəsinə görə qüvvəsində bəzi istisna hallar mövcuddur ki, həmin istisna hallar bəzi kateqoriya şəxslərin toxunulmazlıq hüququ ilə bağlıdır. Bununla bağlı məsələlərin həll olunması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələri (mad. 12, 13, 24-80, 90, 91, 106, 107, 123 və 128) və eyni zamanda bir sıra qanunlarla tənzimlənir. Məsələn, «Konstitusiya Məhkəməsi haqqında» 26 dekabr 2003-cü il tarixli, «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» 10 iyun 1997-ci il tarixli, «Prokurorluq haqqında» 7 dekabr 1999-cu il tarixli və s. Qanunlar.

Deyilənləri yekunlaşdırarkən, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun səciyyəvi cəhətlərini qeyd etmək lazımdır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qüvvədə olan Qanun:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunvericilik səviyyəsində həyata keçirilməsinin ümumi qaydalarını müəyyən edir;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin əhəmiyyətini artırmışdır;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri üçün bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinin ümumi müddəalarını müəyyənləşdirmişdir;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquq normalarının kodifikasiyasının (sistemləşdirilməsinə) və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin yeni sahəsinin formalaşdırılmasının təməlini qoymuşdur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi nizamlanmasının III qrupuna digər qanunlar daxil edilir. Bu qrupa daxil olan qanunları şərti olaraq bir neçə yarımqrupa bölmək, sistemləşdirmək olar.

Birinci yarımqrupa və onun həyata keçirilməsi ilə bağlı meydana çıxan qrup ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktları aid etmək olar. Bu cür normativ hüquqi aktlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin bazis əsaslarını müəyyən edən aktlarıdır. Bu yarımqrupa Cinayət Məcəlləsi, Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, «Dövlət sirri haqqında» Qanunu və s. aid edilir.

İkinci yarımqrupa əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik subyektlərin fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar aiddir. Bu yarımqrupa 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Polis haqqında», Qanunu, Gömrük Məcəlləsini, Vergilər Məcəlləsini və s. misal göstərmək olar.

Üçüncü yarımqrupa ayrı-ayrı cinayətlərə qarşı mübarizə istiqamətində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan konkret (ayrıca) ictimai münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktları aid etmək olar. Onların sırasında «Terrorizmə qarşı mübarizə haqqında», «Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında», «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunları və s. misal göstərmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının dördüncü yarımqrupuna qanunlar istisna olmaqla, digər normativ-hüquqi aktları aid etmək olar. Belə normativ-hüquqi aktlara Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarlarını aid etmək olar. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» fərmanı, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vəsaitlərin xərclənməsi qaydaları və normalarının təsdiq edilməsi barədə» 28 noyabr 2002-ci il tarixli 190-8 nömrəli qərarı və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsaslarının beşinci qrupunu əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların normativ-hüquqi aktları təşkil edir. Bu aktlara ümumi tələblər verilir. Bu tələblər «ƏAF haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinin II hissəsində aşağıdakı redaksiyada öz əksini tapmışdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar qəbul edirlər. Bu qrup normativ hüquqi aktlara hər hansı bir konkret nazirlik, komitə tərəfindən qəbul edilən və yaxud əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu və ya digər istiqamətləri üzrə onların birgə qəbul etdikləri normativ hüquqi aktları aid etmək olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində ictimai münasibətlərin hüquqi nizamasalmasının altıncı və ya xüsusi qrupuna o qanunvericilik aktlarını aid etmək olar ki, onlarda xüsusi əməliyyat-axtarış münasibətlərinin bilavasitə nizamlanması

ilə bağlı hüquq institutları və ayrıca qaydalar yoxdur, lakin onlarda təsbit olunan göstərişlər universal xarakter daşıyaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mütləq realizə olunur. Məsələn, onlara «Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında», «Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən (hərəkətsizlikdən) məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları və s. aid etmək olar.

Azərbaycan Respublikasının hüquq sistemində cinayət-axtarış hüququnun mahiyyəti, sosial təyinatı və rolu barədə məlumat əldə etmək üçün bu sahədə mövcud olan münasibətləri nizamlayan hüquq normalarının təhlilini aparmaq başlıca amillərdən biridir.

Cinayət-axtarış hüquq normaları əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan, dəyişən və xitam olunan ictimai münasibətləri tənzimləmə məqsədilə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş davranış qaydasıdır.

Cinayət-axtarış hüquq normaları digər hüquq sahələrinin normaları kimi müvafiq quruluşa malikdir. Hüquq normasının quruluşu dedikdə, onu təşkil edən elementlərin vəhdəti və onlarla qarşılıqlı əlaqədə olma başa düşülür.

Hüquq nəzəriyyəsindən bizə məlumdur ki, hüquq norması quruluşuna görə, üç elementdən hipoteza, dispozisiya və sanksiyadan ibarətdir. Cinayət-axtarış hüquq normalarının quruluşunu səciyyələndirərkən, həmin normaların əsasən iki elementdən – hipoteza və dispozisiyadan ibarət olduğu məlum olur. Belə ki, hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, hipoteza normada əks olunan qaydanın hansı faktiki şəraitdə və şərtlərlə realizəsini özündə ehtiva edir. Cinayət-axtarış hüquq normalarında hipoteza normada əks olunan qaydanın hansı faktiki şəraitdə realizəsini özündə ehtiva edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin VI hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakim qərarı olmadan telefon danışıklarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə bilər.

Hüquq nəzəriyyəsinə əsasən, dispozisiya hüquq normasının hipotezasında nəzərdə tutulmuş şərtlər olduqda, davranışın necə ola biləcəyini və olmalı olduğunu əks etdirən elementdir. Dispozisiya - cinayət-axtarış hüquq normalarının əsas hissəsi olub, icazə verilən və qadağan edilən davranış qaydasının özüdür. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 8-ci maddəsi – Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyət hədləri və ya 10-cu maddəsi – əməliyyat-axtarış tədbirləri, yaxud 16-cı maddə – Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi və s.

Cinayət-axtarış hüquq normalarının hipotezasının aşağıdakı 3 növü fərqləndirilir:

- sadə- hüquq normasının realizəsi üçün konkret bir şərait və şərt nəzərdə tutulur. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsi (Bu maddənin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri bu maddənin IV hissəsində göstərilən hallar istisna olmaqla, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir);

- mürəkkəb- hüquq normasının realizəsi üçün iki və ya daha çox şərt və şərait nəzərdə tutulur. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin I hissəsi (Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar bu qanuna müvafiq əldə edildikdə və Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda, cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər.);

- alternativ- hüquq normasının realizəsi üçün alternativ şərt və şərait nəzərdə tutulur. Həmin şərtlərdən birinin olması normanın realizəsi üçün kifayət edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin VI hissəsi (Açılmamış cinayətlər üzrə insanların təhlükəsizliyinə və ya istintaqa ziyan vura biləcək əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarını yaymaq qadağandır.);

Cinayət-axtarış hüquq normalarının dispozisiyasının əsasən 3 növü fərqləndirilir:

- sadə – davranış bu və ya digər birmənalı məzmunu əks etdirən dispozisiya. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin IV hissəsi (Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səsyazmadan, kino və fotoşəkillərdən, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmeyən digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edilə bilər);

- göndərici – davranış qaydasının özü həmin normada göstərilmir, istifadəçi həmin normativ-hüquqi aktın digər normasına göndərilir. Çünki, həmin davranış qaydası digər normada öz əksini tapmışdır. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdmək və ya vəzifələri yerinə yetirmək qadağandır;

- blanket dispozisiya növündə digər hüquq mənbələrinə istinad edilir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin pensiya təminatı «Əmək pensiyaları haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir.

Cinayət-axtarış hüquq normalarını müxtəlif meyarlar əsasında səciyyələndirmək olar.

Cinayət-axtarış hüquq normaları tənzimləmə predmetinə görə iki növə ayrılır:

- maddi cinayət-axtarış hüquq normaları;
- prosessual cinayət-axtarış hüquq normaları.

Maddi cinayət-axtarış hüquq normaları Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin hüquqlarını, vəzifələrini və məsuliyyətini müəyyən edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6 (ƏAF subyektlərinin vəzifələri), 7 (ƏAF subyektlərinin hüquqları), 17-ci (ƏAF subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi) maddələri.

Prosessual cinayət-axtarış hüquq normaları maddi normalarda göstərilən hüquq və vəzifələrin həyata keçirilmə qaydalarını nəzərdə tutur. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III və V hissələri, 14-cü maddəsi (Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi), CPM-nin 445-448-ci maddələri və s.

Hüquqi məzmununa görə cinayət-axtarış hüquq normalarını aşağıdakı növlərə bölmək olar:

- məcbureddici normalar – hər hansı hərəkətlərin görülməsi vəzifəsini müəyyən edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin V hissəsinə əsasən, həmin maddənin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş hallarla (məhkəmə qərarı olmadan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirildiyi hallar) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər;

- qadağanedici normalar – müəyyən hərəkətləri qadağan edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin I hissəsinin 2-ci bəndi «hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının sirlinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır»;

- səlahiyyətverici normalar – müəyyən hərəkətlərin görülməsi üçün səlahiyyət verir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin VIII hissəsinə əsasən, hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir.

Qeyd olunan normalardan başqa, cinayət-axtarış hüquq sahəsinə aidiyyəti olan normativ-hüquqi aktlarda xüsusiləşdirilmiş normalarda rast gəlinir. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- təsbitedici normalar – ümumi şəkildə tənzimlənən münasibətlərin müəyyən elementlərini ifadə edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VII hissəsi: «Əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cəzayət tərkibini yaratmır.

- definitiv normalar – hüquqi anlayış və kateqoriyaların elmi ifadə olunmuş təriflərini əks etdirir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin anlayışı verilmişdir. Bundan əlavə, DİN-in müvafiq normativ aktında əməliyyat-qeydiyyat işlərinin hər bir növünə anlayış verilmişdir.

- prinsip normalar – fəaliyyətin müəyyən olunmuş prinsiplərini özündə əks etdirir. Misal olaraq «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsini (Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsipləri) göstərmək olar.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar.

Hüquq nəzəriyyəsində hüquqi qüvvəsinə görə bütün normativ hüquqi aktlar qanunlara qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlara bölünür. Hüquqi qüvvə onların təsnifatının mühüm əhəmiyyətli əlamətidir və dövlət normativ nizamasalma sistemində yerini və əhəmiyyətini müəyyən edir. Hüquqyaratma nəzəriyyəsində və təcrübəsinə müvafiq olaraq ali hüquqyaratma orqanlarının normativ normativ hüquqi aktları aşağı hüquqyaratma orqanlarının normativ hüquqi aktlarından daha yüksək hüquqi qüvvəyə malik olur. Bu baxımdan qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar qanun əsasında, qanuna uyğun, qanunverici göstərişlərin konkretləşdirilməsi üçün, onun icrası naminə qəbul edilən normativ hüquqi aktların növlərindən biridir.

Qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar qanunların icrasını təmin edən əvəzsiz vasitələrdir. Qanunverici normaların həyata keçirilməsi mexanizmində qanunlarla yanaşı, qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar böyük əhəmiyyətə malikdir. Mühazirənin əvvəlində qeyd olunduğu kimi, qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar onu qəbul edən orqanların hüquqi vəziyyətindən, habelə aktların xarakter və təyinatından asılı olaraq bir neçə növə bölünür ki, bu aktlarda aparıcı yer prezident

fərman və sərəncamlarına, hökumət qərarlarına məxsusdur. Nazirlik və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanları əmr və təlimatlar hazırlayaraq təsdiq edirlər.

Qanunvericilik sistemində mövcud olan iyerarxiya Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində də mövcuddur və Konstitusiyanın 149-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Belə ki, həmin maddənin III-VI hissəsinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının qanunları Konstitusiyaya, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları öz növbəsində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli, mürəkkəb bir fəaliyyət olduğundan, həmin sahəyə aid olan ictimai münasibətlərin hamısının qanunla əhatə olunaraq nizamlanması mümkün deyildir. Ona görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mövcud olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlardan geniş istifadə olunur.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin nizamlanmasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin normativ aktları xüsusilə mühüm rol oynayır. Prezident tərəfindən qəbul olunmuş normativ aktlardan danışarkən, onların tək cə əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinin həyata keçirilməsindəki rolu deyil, ümumiyyətlə, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə onların mühüm əhəmiyyəti qeyd olunmalıdır. Təsadüfi deyil ki, cinayətkarlığa qarşı respublikamızda əsl mübarizə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin prezidentliyi dövründə onun tərəfindən imzalanmış 09 avqust 1994-cü il tarixli «Cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi tədbirləri haqqında» fərmanı ilə elan edilmişdir. Prezidentin bu fərmanı cinayətkarlıqla mübarizədə zəruri hesab edilən bir sıra normativ aktların qəbul edilməsini tezləşdirmiş, bəzi hallarda isə həmin qanunların ayrı-ayrı normalarının məzmununu müəyyən etmişdir. Məsələn, adı çəkilən fərmanın 9-cu bəndində deyilir ki, respublika prokurorluğuna və daxili işlər nazirliyinə tapşırılsın ki, hazırlanan cinayət haqqında ciddi dəlillər olduqda, təhqiqat orqanlarının əməkdaşlarına mülkiyyət formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq idarə, müəssisə və təşkilatlara məxsus bina və tikililəri müayinə etmək hüquqları verilməsi üçün qanunvericilik aktlarında zəruri dəyişikliklər edilməsi haqqında təklifləri bir ay ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim etsinlər. Fikrimizcə, fərmanın bu bəndi Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin bir sıra bəndlərinin məzmununu müəyyən etmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun tətbiq edilməsi barədə» fərmanı mühüm rol oynayır. Fərmanda Qanunun tətbiqini təmin etmək məqsədilə fərmanda bir sıra mühüm addımların atılması nəzərdə tutulmuş və bu məqsədlə dövlət orqanlarının konkret vəzifələri müəyyən edilmişdir.

Fərmanda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə qüvvədə olan qanunvericilik aktlarını «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna uyğunlaşdırmaq, müvafiq mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının həmin qanuna uyğunlaşdırılmasını təmin etmək, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun pozulmasına görə məsuliyyət növlərini müəyyən edən qanunvericilik aktının layihəsinin hazırlanması barədə göstərişlər verilmişdir ki, bunlarsız qeyd olunan qanunun tətbiqi mexanizmini təsəvvür etmək mümkün deyil. Prezidentin fərmanda qeyd olunan göstərişləri qanunvericilik sisteminin təkmilləşdirilməsi prosesində icra olunmuşdur.

Fərmanda sərəncam xarakterli normalarla yanaşı, şərhedici normalar da vardır. Qanunda geniş istifadə edilmiş bəzi anlayışların izahı fərmanın ikinci hissəsində verilmişdir. Məsələn, burada qeyd olunur ki, Qanunun 5-ci maddəsinin IV hissəsində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanının səlahiyyətlərini Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 19 iyun tarixli 507 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi), Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirirlər».

Bundan sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı fərman və sərəncamlar əsas etibarilə cari təşkilati və prosedural məsələlərinə toxunur ki, bu sıraya aşağıdakı normativ aktları aid etmək olar:

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanı, «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin tətbiq edə biləcəkləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı müəyyən olunmasına baxmayaraq, həmin tədbirlərin konkret olaraq hansı subyekt tərəfindən hansı həcmdə tətbiq olunması bu fərmanla müəyyən olunmuşdur;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan

Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə» 22 may 2007-ci il tarixli Fərmanı və s.

Sonuncu qeyd etdiyimiz fərmanda əsasən şərhedici normalar öz əksini tapmışdır. Belə ki, «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunun 24, 30 və 31-ci maddələrində narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və onların prekursorlarının qanunsuz idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına qarşı mübarizəni həyata keçirmək məqsədilə «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş nəzarət qaydasında mal alma və nəzarətli göndəriş tədbirlərinin tətbiq olunması hüququ müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının əməkdaşlarına verilmişdir. Qanunda qeyd olunan müvafiq icra hakimiyyəti orqanları Prezidentin 22.05.2007-ci il tarixli 578 nömrəli fərmanda konkretləşdirilmiş və fərmanın 1.4-cü bəndinə əsasən qanunun 24, 30 və 31-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş «müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi öz səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər».

Ali icra hakimiyyətinin normativ hüquqi aktları içərisində ikinci yeri hökumətin (Nazirlər Kabinetinin) qərarları tutur. Məsələn, Nazirlər Kabinetinin «Sərxoşluq hallarının bütün növlərinin və insan bədəninin daxilində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin gizlədilməsi hallarının müəyyən edilməsi məqsədilə tibbi müayinənin keçirilməsi qaydası barədə» 20.09.2000-ci il tarixli, «Vəzifəli şəxs və ya vətəndaşın dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyə buraxılması Qaydasının təsdiq edilməsi barədə» 17.10.2002-ci il tarixli, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərinin siyahı» barədə qərarlar və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində mövcud olan ictimai münasibətlərin tənzimlənməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanlarının idarədaxili və idarələrarası normativ hüquqi aktları özünəməxsus rol oynayır. Əməliyyat-axtarış orqanlarının normativ hüquqi aktları Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində meydana gələn və qanunla tənzimlənən ictimai münasibətlərin konkretləşdirilərək həyata keçirilməsinə xidmət edir. Belə normativ aktlar bir qayda olaraq məhdud, xidməti xarakter daşıyır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 2-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar qəbul edirlər. Buradan idarə səciyyəli normativ aktların aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən etmək olar:

- idarə səciyyəli aktların qüvvəyə minməsi üçün xüsusi qayda mövcuddur;

- həmin aktlar onları qəbul edən dövlət orqanlarının qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri çərçivəsində qəbul edilir;
- onların hüquqi qüvvəsi mühüm dərəcədə onları qəbul edən orqanların funksiyalarından asılıdır;
- idarə səciyyəli normativ aktlar mövcud qanunlara, prezident fərmanlarına və hökumətin qərarlarına uyğun olmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin idarədaxili hüquqi tənzimlənməsində dövlət sirrinin mühafizəsi və məxfilik rejiminin təmin edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikasının konspirativliyi və s. məsələlər nəzərdə tutulur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, «Dövlət sirri haqqında» 7 sentyabr 2004-cü il tarixli Qanunun 5-ci maddəsində kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində bir çox məlumatlar dövlət sirrinə aid olduğundan, idarə səciyyəli əmr və təlimatların əksəriyyəti «məxfi», «tam məxfi» qrifli olurlar. Bu növ normativ aktlara əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikası, əməliyyat tədqiqi və əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə icraatın həyata keçirilməsi və s. dair əmr və təlimatları misal göstərmək olar.

Bu növ normayaradıcılığı əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən müxtəlif subyektlər tərəfindən əmr, qərar, təlimat, əsasnamə, göstəriş, kollegiya qərarları qəbul etmək yolu ilə reallaşdırılır. Bu aktların məzmunu tam həcmdə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun tələblərinə cavab verir və bu fəaliyyətin formasını, onun təcrübədə tətbiqinin metodikası və taktikasını müəyyənləşdirir.

İdarələrarası hüquqi tənzimləmə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müxtəlif subyektlərinin fəaliyyət sahəsinə aid edilən idarələrarası funksiyaları həyata keçirmək məqsədilə aktların qəbul edilməsini nəzərdə tutur.

Faktiki olaraq bu növ normativ aktlar daha geniş miqyasda təsir qüvvəsinə malik olur və icrası zəruri olan idarələrarası normativ aktlara aid edilir. Qeyd edilən normativ aktlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi və cinayətkarlığa qarşı mübarizədə ümumi vəzifələrin həlli üçün qəbul olunur və tətbiq edilir. Bu normativ aktlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların dövriyyəsinə, habelə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə iştirak edən, o cümlədən narkomanlıq xəstəliyinə düşər olan şəxslərə dair ümummilli məlumat bankının təşkili, həmçinin məlumat bankına məlumatların göndərilməsi və oradan məlumatların alınması qaydaları barədə» Təlimatın təsdiq edilməsi haqqında» əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin birgə əmri;

- «Axtarışda olanların, naməlum meyitlərin, səhhətinə və yaşına görə özləri haqqında məlumat verə bilməyən şəxslərin vahid uçotunun təşkili və aparılması qaydaları barədə» Təlimatın təsdiq edilməsi haqqında» əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin birgə əmri;

- «Törədilmiş və hazırlanan cinayətlərə dair məlumatların yoxlanılması zamanı səlahiyyətli orqanlar tərəfindən ilkin tədbirlərin aparılması qaydası və ya bu sahədə qarşılıqlı əlaqələrin təşkili haqqında» Təlimatın təsdiq edilməsi barədə» əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə Baş Prokurorluğun birgə əmri və s.

Mövzu № 4

Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri.

Plan:

1. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin anlayışı və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri.
2. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin quruluşu və növləri.

Sual 1

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin anlayışı və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri

İnsanlar cəmiyyətdə mövcud olan, müxtəlif sosial normalarla nizama salınan ictimai münasibətlərin iştirakçısı olurlar. Bu münasibətlərin müxtəlif tərəfləri və xarici ifadə formaları vardır. Belə ki, onlar əxlaqi, siyasi, dini, o cümlədən həm də

hüquqi xarakterli ola bilər. Əxlaq normalarına əsaslanan münasibətlər əxlaq münasibətlərini, hüquq normaları ilə nizama salınan ictimai münasibətlər hüquq münasibətlərini təşkil edir və s. Hər bir ictimai münasibət ictimai maraqların və tələbatların müxtəlif elementlərini özündə birləşdirə bilən mürəkkəb və çoxtərəfli hadisədir.

Hüquq nəzəriyyəsində hüquq münasibəti mərkəzi hüquqi kateqoriyalardan biri kimi qeyd olunur. Bu münasibətlər bir çox cəhətləri elmi baxımdan müzakirə olunmuşdur. Bu cəhətlərdən biri – hüquq münasibətlərinin və hüquq normalarının nisbətidir.

Hüquq münasibətlərini hüquq normalarına nisbətdə geniş və dar mənada nəzərdən keçirmək olar. Geniş mənada hüquq münasibəti adı altında qanundan əvvəl obyektiv meydana gələn xüsusi sosial qarşılıqlı fəaliyyət forması anlaşılır. Dar mənada isə «hüquq münasibəti» anlayışı hüquq normasının nizamladığı sosial münasibətin növlərindən biri kimi başa düşülür. Başqa sözlə desək, hüquq münasibəti adı altında fəaliyyətdə olan hüquq norması anlaşılır.

Hüquq norması, hüquq sisteminin ilkin ünsürünü təşkil edərək, eyni tipli ictimai münasibətləri tənzimləyir. Öz məzmununa görə ictimai münasibətlər müxtəlif olur. Həmin münasibətlərin hər bir növü onun xarakterini və sosial yönümünü əks etdirən müəyyən hüquq normaları qrupu ilə tənzimlənir. Hüquq normalarının hər bir qrupu isə ayrı-ayrı hüquq sahələrini təşkil edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hüququn sistemliliyi (sahəliliyi) ictimai münasibətlərin sistemliliyindən doğur.

Hüquq nəzəriyyəsinə görə hər bir hüquq sahəsi tənzimləmə predmetinə və metodlarına görə bölünür ki, tənzimləmə predmetini də ictimai münasibətlərin müəyyən qrupu təşkil edir. Belə hüquq sahəsindən biri də cinayət-axtarış hüququdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Qeyd etdiyimiz kimi, cinayət-axtarış hüququnun kölgə sahəsi kimi mövcud olması və onun varlığının müasir dövrdə də bir sıra hüquqşünas alimlər tərəfindən inkar edilməsi, onun müstəqil hüquq sahəsi kimi digər atributlarının də inkar edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Aydın məsələdir ki, bu və ya digər normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi mexaniki olaraq onun ictimai münasibətlərin hansısa qrupunu əhatə etməsindən xəbər verir. Elə bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək, birmənalı qeyd etmək olar ki, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin mövcudluğunun inkar edilməsi heç də düzgün fikir deyil. Belə ki, bu sahəni tənzimləyən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun mövcuddur. Bununla yanaşı, məsələnin ikinci bir tərəfini də qeyd etmək lazımdır ki, eyni bir hüquq sahəsinin predmetinə aid olan ictimai münasibətlər heç də həmişə vahid normativ aktla tənzimlənir. Həmin ictimai münasibətlərin qrupu bir neçə normativ aktlarla

tənzimləmə bilər və həmin normativ aktların eyni adlı olması tələb olunmur. Buna misal olaraq konstitusiyaya, inzibati və s. hüquq sahələrini göstərmək olar. Məsələnin qeyd etdiyimiz tərəfi, fikrimizcə, problemin həllinin çıxış nöqtəsi sayılmalıdır. Belə ki, uzun illər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayət-prosessual fəaliyyətinə gizli üsullarla kömək edən bir fəaliyyət kimi qəbul edilmişdir. Bu gün cinayət-axtarış hüququnun hüququn müstəqil bir sahəsi kimi yaranması həmin köhnəlmiş təsəvvürlərə uyğun gəlmədiyindən, onları ciddi cəhdlə inkar edir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, kriminal hüquq sahələri eyni adlı sosial bir hadisə (cinayət hadisəsi) ilə bağlı meydana gəlsələr də, onlar heç də bir-birlərini təkrar etmirlər. Məsələyə dolaşlıq gətirən nüans, sadəcə olaraq kriminal hüquq sahələrinin predmetinə aid olan ictimai münasibətlərin sıx əlaqəli olmasıdır. Həmin əlaqələrin harada başlayıb, harada qurtarmasını müəyyən etməklə məsələyə aydınlıq gətirmək mümkündür.

Kriminal hüquq sahələrinin hamısının cinayət hadisəsi ilə əlaqəli olduğunu nəzərə alıb, qeyd etdiyimiz sosial hadisənin törədilməsi, baş verməsi ilə bağlı hansı hüquq münasibətlərinin meydana gəlməsinə fikir verək. Bütün hüquqşünas-alimlər uzunmüddətli diskussiyalardan sonra hamılıqla qəbul etdikləri fikrə əsasən, cinayət hadisəsi törədildikdən sonra meydana gələn hüquq münasibətləri məhz cinayət-hüquq münasibətləridir. Həmin münasibətlər cinayət törədildikdən sonra məhz onu törətmiş şəxslə dövlət arasında yaranır. Bu münasibətlər cinayət-prosessual, cəza-icra hüquq münasibətləri ilə eyni deyildir. Çünki, cinayət məsuliyyəti cinayət qanunu institutudur. Belə olan halda, bəs cinayət-prosessual hüquq münasibətləri hansı anda meydana gəlir? Fikrimizcə, cinayət-hüquq münasibətləri, M.P.Karpuşkinin qeyd etdiyi kimi, cinayətin törədildiyi, cinayət məsuliyyətinin yarandığı andan mövcud olmağa başlayır.² Cinayət-prosessual hüquq münasibətləri isə daha sonra, prosessual qaydada cinayət işi başlandığı andan mövcud olmağa başlayır. Bəzi hallar da olur ki, prosessual qaydada cinayət işi başlamazdan əvvəl, hadisə yerinə baxış keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207.4-cü maddəsində qeyd olunur ki, hadisə yerinə baxış istisna hallarda cinayət işi başlanana qədər də aparıla bilər və belə olan hallarda cinayət-prosessual münasibətləri baxış (prosessual hərəkətlər) həyata keçirildiyi andan mövcud olmağa başlayır.

Cinayət və cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin meydana gəlmə ardıcılığından danışarkən, bir mühüm fakta fikir vermək olduqca zəruridir. Bu da ondan ibarətdir ki, cinayətin törədildiyi andan prosessual qaydada cinayət təqibi başlanana qədər müəyyən zaman kəsiyi mövcud olur ki, həmin zaman kəsiyində cinayət-prosessual hüquq münasibətləri hələ meydana gəlmir. Başqa sözlə desək, zahirən müəyyən boşluq yaranmış olur. Əslində isə, praktiki olaraq heç bir boşluq

² М.П.Карпушкин. Автореферат докторской диссертации. Москва, 1979. стр. 27

yanarmır. Çünki, həmin boşluq cinayət-axtarış hüquq münasibətləri tərəfindən doldurulur. Qeyd olunan boşluq yalnız nəzəri şəkildə mövcud olur. Bu da ondan irəli gəlir ki, cinayət-prosessual hüquq elmində belə bir yanlış fikir mövcud olmuşdur ki, cinayət-hüquq normaları yalnız və yalnız cinayət-prosessual hüquq normaları ilə realizə olunur, cinayət-prosessual hüquq normaları olmadan cinayət qanunu mövcud ola bilməz. Təcrübə bu fikrin yanlış olduğunu sübut edir və bu yanlışlıq ondan irəli gəlir ki, əməliyyat-axtarış hüququnun özü hüququn müstəqil bir sahəsi kimi rəsmi olaraq tanınmamış, kölgədə qalmış hüquq sahəsi kimi mövcud olmuş və elə bu səbəbdən də cinayət-axtarış hüquq münasibətləri də kölgədə qalmışdır.

Həqiqətən də təcrübə göstərir ki, cinayət-hüquq normalarının faktiki olaraq reallaşması cinayət-prosessual hüquq normalarının hərəkətə gəlməsindən əvvəl baş verir. Cinayət-hüquq normalarının tətbiqi hadisənin tövsifi anından başlayır. Beləliklə, məsələnin mahiyyəti qeyd olunan boşluğun mövcud olub-olmamasında yox, onun hansı münasibətlərdə, cinayət-prosessual, yoxsa, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri ilə tamamlanmasındadır. Fikrimizcə, ikinci variant daha məqsədəuyğundur. Çünki o, real olaraq mövcuddur. Digər tərəfdən, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinə Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş prosessual formanın verilməsi həmin fəaliyyətin əsl mahiyyətinin operativliyinin (tezliyinin) itirilməsinə gətirib çıxarardı. Məsələnin digər mühüm bir aspektini qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlət fəaliyyətinin mühüm bir növü olub, ilk növbədə cinayətlərin üstünün açılmasına, qarşısının alınmasına xidmət edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas formalarından biri əməliyyat tədqiqinin həyata keçirilməsidir ki, bu zaman əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri üçün maraq kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatlar toplanılır və bu istiqamətdə müvafiq əməliyyat tədbirləri həyata keçirilir. Məsələn, daxil olmuş ilkin əməliyyat məlumatları şəxsin cinayətkar fəaliyyəti ilə məşğul olmasını ehtimal edir və həmin məlumat əsasında ilkin əməliyyat yoxlaması həyata keçirilir. Bu zaman yaranan ictimai münasibət nə cinayət hüquq, nə də prosessual hüquq münasibətləridir. Həmin münasibətlər cinayət hüquq və cinayət-prosessual hüquq münasibətləri yaranana qədər mövcud olan cinayət-axtarış hüquq münasibətləridir. Ola bilər ki, ilkin əməliyyat yoxlaması və əməliyyat tədqiqinin nəticələri şəxsin cinayət törətmədiyini, təqsirkar olmadığını və ümumiyyətlə, cinayət faktının mövcud olmadığını müəyyən etsin. Belə olduğu halda cinayət və cinayət-prosessual normalar tətbiq olunmur. Lakin faktiki olaraq əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirildiyindən cinayət-axtarış hüquq münasibətləri yaranır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməliyyat-axtarış orqanları, onların vəzifəli şəxsləri dövləti fəaliyyətin digər növlərində olduğu kimi, öz səlahiyyətlərini cinayət-axtarış hüquq münasibətləri vasitəsilə həyata keçirirlər. Cinayət-axtarış

hüququnun normalarını həyata keçirən əməliyyat-axtarış orqanları, onların nümayəndələri cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləridir. Bundan əlavə, əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılmasında iştirak edən şəxslər, axtarılan, yoxlanılan və konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslər də cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləridir. Çünki, göstərilən subyektlərin hər biri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Nəticə etibarlı ilə qeyd olunanlara əsaslanaraq, belə mühüm bir qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müasir hüququn heç bir sahəsi tərəfindən tənzimlənməyən böyük ictimai münasibətlər qrupu mövcuddur. Bu ictimai münasibətlər törədilmiş cinayət və ya onun törədilməsinin real hesab edilməsi ilə bağlı əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması, icraatı və xitam edilməsi prosesində dövlət tərəfindən səlahiyyət verilmiş subyektlər arasında meydana gəlir, inkişaf edir və xitam olunur.

Beləliklə, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri hazırlanan törədilən, törədilmiş və ya törədilməsi real hesab edilən cinayət hadisəsi ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə meydana gələn və cinayət-axtarış hüquq normaları ilə nizamlanan ictimai münasibətlərdir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərindən danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, həmin münasibətlər digər hüquq münasibətləri ilə müqayisədə bəzi spesifik xüsusiyyətlərə malikdirlər. Belə spesifik xüsusiyyətlərdən biri ondan ibarətdir ki, mülki, cinayət-prosessual və s. hüquq münasibətləri üçün xarakterik olan avtonomiya metodu əməliyyat-axtarış hüquq münasibətləri üçün mühüm rol oynamır, yəni bir tərəfin hüquqlarına cavab verən qarşı tərəfin bilavasitə vəzifələri müəyyən edilmişdir. Ancaq bu o demək deyildir ki, bu münasibətlərdə bir tərəf hüquqlara, digər tərəf isə məhz vəzifələrə malik olur. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsində deyilir: əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin təbə olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir. Misaldan belə məlum olur ki, hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin bunun nəticəsində əldə etmiş olduğu hüquq adekvat olaraq müqəssir şəxs üçün bilavasitə heç bir vəzifə yaratmır. Maddənin qeyd olunan hissəsində sonra qeyd olunur: belə şikayətin mahiyyəti üzrə qərar qəbul etmək üçün Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş qaydada müvafiq olaraq xidməti yoxlama və ya məhkəmə baxışı aparılmalıdır. Göründüyü kimi, bilavasitə vəzifə dövlət orqanı üçün yararlı və həmin orqanın qəbul etdiyi qərar müqəssir şəxsin üzərinə hansısa vəzifəni qoya bilər.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin digər spesifik xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan tərəflərin hüquq və vəzifələrinin mühüm bir hissəsi qanunla deyil, idarədaxili və digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilir. Məsələn, əməliyyat orqanının əməkdaşı ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxs arasında yaranan münasibətlər.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin daha bir spesifikliyi onların böyük bir hissəsinin qeyri-aşkar xarakter daşmasıdır. Bu spesifiklik ondan irəli gəlir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlətin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə xüsusi üsul və vasitələrdən istifadə etməklə, qarşısında qoyduğu məqsədlərə nail olmaq üçün ən səmərəli vasitədir və səmərəlilik də əsasən onun qeyri-aşkar xarakter daşması ilə bağlıdır. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin böyük bir hissəsinin daxili normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənməsi onların ikinci dərəcəli xarakter daşmasından deyil, obyektiv olaraq onların məxfiliyindən irəli gəlir.

Sual 2

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin quruluşu və növləri

Bütün ictimai hadisələrdə olduğu kimi, hüquq münasibətlərinin də müəyyən quruluşu və tərkib hissələri mövcuddur. Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri hüquq münasibətlərinin bir növü olduğundan, hüquq münasibətlərinə xas olan bütün ümumi əlamətlərə malikdirlər.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin tərkib elementləri, bu elementlərin quruluşunu müəyyən edir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin elementləri aşağıdakılardır:

1. cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri;
2. cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyektləri;
3. cinayət-axtarış hüquq münasibətlərini yaradan hüquqi faktlar.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində iştirak edən, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələrə malik olan, habelə yaranan hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olan digər şəxslər hesab olunur. Çünki, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları arasında bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar ayrı-ayrı dövlət orqanları ilə ayrı-ayrı vətəndaşlar və hüquqi şəxslər arasında yaranır. Bu baxımdan cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri aşağıdakılardır:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan dövlət orqanları və həmin orqanların vəzifəli şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində ƏAF subyektlərinə köməklik göstərən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərən şəxslər;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslər;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malik olan (yalnız aşkar üsullarla) təhqiqatçılar;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə tədqiq olunan şəxslər;
- barəsində axtarış həyata keçirilən şəxslər;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə təhlükəsizliyi və digər qanuni maraqları müdafiə olunan fiziki və hüquqi şəxslər;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin bütün iştirakçıları bu münasibətlərin subyekti kimi qanunla müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrə malikdirlər.

Yuxarıda qeyd olunan subyektləri səlahiyyət dairəsinə görə təsnifləşdirmək olar ki, onlar arasında əsasən dövlət səlahiyyətinə malik subyektləri qeyd etmək olar. Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində ƏAF subyektlərinə kömək göstərən dövlət orqanının vəzifəli şəxsləri;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslər;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan təhqiqatçılar;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər.

Qeyd olunan subyektləri təhlil edərkən, «cinayət-axtarış hüquq münasibətləri subyekti» anlayışı ilə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekti» anlayışını fərqləndirməliyik. Ona görə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti yalnız «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən, bu fəaliyyəti həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan təhqiqat orqanları və korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı hesab olunur.

Digər kateqoriyalı subyektlər isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində meydana gələn ictimai münasibətlərin iştirakçısı olduğundan, cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektini hesab olunurlar. Məsələn, müdafiə olunan şəxslər, məxfi əməkdaşlar və s.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyektləri icra etdikləri əsas funksiyalardan asılı olaraq dörd əsas qrup üzrə təsnif edilir.

Birinci bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlər. Bu qrupda bir neçə altqruplar seçilir. Belə ki, subyektin hüquqi statusunun və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində səlahiyyətinin qanunvericilikdə təsbit olunmasından asılı olaraq iki altqrupu fərqlənir. Birinci altqrupu «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna uyğun olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməliyyat bölmələri, əməliyyat işçiləri, məxfi əməkdaşlar və s. təşkil edir («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 5 və 17).

İkinci altqrupa isə Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirməyə və ya cinayət-axtarış işində iştirak etməyə səlahiyyətli subyektlər aiddir. Bunların sırasında ilk növbədə qeyd etmək olar: Cinayət-prosessual qanunvericiliyinə görə təhqiqat orqanlarının təhqiqatçılarını (CPM, mad. 86) və təhqiqatçı funksiyasını həyata keçirən şəxsləri. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 86.5-ci maddəsinə əsasən təhqiqatçı öz icraatında olan işlə əlaqədar qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməyə haqlı deyil. Buradan belə bir məntiqi nəticəyə gəlmək olar ki, təhqiqatçı əməliyyat-axtarış tədbirlərini gizli üsullarla keçirməyə haqlı deyilsə, deməli, aşkar üsullarla keçirməyə onun səlahiyyəti var. Bu halda təhqiqatçı cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin iştirakçısı olur. O cümlədən, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214.2.2.-ci maddəsinə əsasən, rəhbərlik etdikləri hərbi hissələrin, hərbi idarələrin, cəzaçəkmə müəssisələrinin, həbsdə saxlama yerlərinin, dəniz gəmilərinin yerləşdiyi ərazidə (ərazi üzrə) törədilmiş cinayət işləri üzrə təhqiqatçı səlahiyyətlərini hərbi hissə komandirləri, hərbi idarə rəisləri, cəzaçəkmə müəssisələrinin və həbsdə saxlama yerlərinin rəisləri, dəniz gəmilərinin kapitanları yerinə yetirir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin iştirakçılarından biri ƏAF subyektlərinə kömək göstərən dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləridir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 9-cu maddəsinin I hissəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərməyə borcludurlar.

Həmin maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, AR-ın ərazisində olan hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə onların səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Eyni zamanda şəxslər şifahi və yazılı razılıq

əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edirlər.

İkinci qrup əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri bu fəaliyyətin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsindən irəli gələrək cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxsləri əməliyyat yolu ilə tədqiq edir, axtarışda olanların axtarışını həyata keçirir. Bundan irəli gələrək, yuxarıda qeyd olunan bütün kateqoriya subyektlər cinayət-axtarış hüquq münasibətinin tərəfləridir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin üçüncü qrupunu əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə qanuni maraqları müdafiə olunan şəxslər təşkil edir, yəni müdafiə olunan kateqoriyalı subyektlər.

Dördüncü qrupa isə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən dövlət orqanları aid edilir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 19-1-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmələr nəzarəti həyata keçirir. Həmin qanunun 20-ci maddəsinə görə isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti AR-ın Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər.

Anlayışda qeyd etdiyimiz kimi, cinayət-axtarış hüquq münasibətləri eyni zamanda dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərlə vətəndaşlar arasında da yarana bilər. Lakin, bu münasibətlərin subyektlərindən biri mütləq dövlət orqanı, yaxud vəzifəli şəxs olmalıdır.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin heç bir itirakçısı dövlət orqanının nümayəndəsinin, yəni əməliyyat müvəkkilinin konkret iştirakı olmadan öz hüquqlarını və üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirə bilməz. Elə bu səbəbdən əməliyyat aparatlarının vəzifəli şəxsləri cinayət-axtarış hüquq münasibətlərin mütləq iştirakçısıdır.

Bu münasibətlərdə əməliyyat işçilərinin iştirakı əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən vətəndaşların və hüquqi şəxslərin fəaliyyətini məqsədəuyğun istiqamətə yönəldir və üzərinə düşən vəzifələrin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə təminat yaradır.

Cinayət-axtarış hüquq normalarının tənzimlənməsinin ümumi obyektini başqa hüquq normalarında olduğu kimi, ictimai münasibətlər, bilavasitə obyektini isə ictimai münasibətlərdə iştirak edən subyektlərin davranışları təşkil edir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyektini həmin münasibətlərin yaranma səbəbi təşkil edir.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin obyektinin iki növü mövcuddur:

1. subyektin qanuna uyğun davranışı nəticəsində yaranan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri. Məsələn, hər hansı bir şəxsə qarşı zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zərurəti olduqda, onların

telefon və ya digər cihazlarla apardıqları danışıqlara əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt tərəfindən qulaq asılması barədə şəxsin ərizə ilə müraciəti («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 10, VI hissə).

2. subyektin qanunazidd davranışı nəticəsində yaranan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri. Məsələn, şəxsin cinayəti hazırlaması və törədilməsində şübhəli olması barədə əməliyyat məlumatlarının əldə olunması və ya şəxsin cinayət törətməsi.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin yaranmasında, dəyişməsində və xitam olunmasında hüquqi faktlar əsas rol oynayır. Hüquqi faktlar cinayət-axtarış hüquqi nəticələr yaradan hərəkət və ya hadisələrdir.

Hadisələr şəxslərin (fərdlərin) iradəsindən və ya davranışlarından asılı olmayaraq yaranan təzahürlərdir. Məsələn, şəxsin itkin düşməsi və namlum meyitin aşkar edilməsi. Belə olduqda, itkin düşmüş şəxslərin tapılması və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunması istiqamətində əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilir.

Hərəkətlər şəxslərin iradə ifadəsi ilə əlaqədar olaraq əmələ gələn hüquqi faktlardır. Həmin hərəkətlər qanunauyğun və qanunazidd olan hərəkətlərdir ki, bu barədə yuxarıda sizə məlumat verdik.

Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri bir neçə müxtəlif meyarlara görə təsnifləşdirilir:

I. Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri hüquqi məzmununa görə iki yerə bölünür:

- maddi cinayət-axtarış hüquq münasibətləri;
- prosessual cinayət-axtarış hüquq münasibətləri.

Maddi cinayət-axtarış hüquq münasibətləri dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan və cinayət-axtarış hüququnun maddi normaları ilə tənzimlənən ictimai münasibətlər başa düşülür. Həmin maddi hüquq normaları subyektlərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin subyektin rəhbər olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir. Eyni zamanda bura həmin qanunun 6 və 7-ci maddələrini də aid edə bilərik.

Prosessual cinayət-axtarış hüquq münasibətləri isə prosessual normalarla tənzimlənən hüquq münasibətləridir, yəni subyektin hüquq və vəzifələrinin realizə prosesini nəzərdə tutur. Misal olaraq, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə, 10-cu maddəsinə, CPM-in 445-447-ci maddələrini və eləcə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bəzi məsələləri tənzimləyən idarədaxili normativ aktları və həmin

normalarla tənzimlənən ictimai münasibətləri göstərmək olar (məsələn, konfidensial əsaslarla şəxslərin əməkdaşlığa cəlb edilməsi qaydasını müəyyən edən DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuş təlimat).

II. Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri yarıdan hüquqi faktların xarakterinə görə münasibətlər iki yerə bölünür:

- qanunauyğun hərəkətlər əsasında yaranan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri;

- qanunazidd hərəkətlər əsasında yaranan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri.

III. Subyektlərin hüquq və vəzifələrinə və ya bir-birinə qarşı olan münasibətlərinə görə cinayət-axtarış hüquq münasibətləri 2 qrupa bölünür:

- cinayət-axtarış hüquq münasibətləri subyektlər arasında tabelilik üzrə (şaqli xətt üzrə) mövcud olur. Belə münasibətlər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində idarəçilik xarakterinə malikdir. Məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlə, onun tabe olduğu yuxarı orqan və onun vəzifəli şəxsi arasında mövcud olan münasibətlər. Yuxarı orqan və onun rəhbəri aşağı orqanın fəaliyyətinə nəzarət etməklə rəhbərliyi həyata keçirir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 14-cü maddəsnə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin rəhbərliyinin nəzarəti altında həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi (əməliyyat işçisi) əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir.

- bərabərhüquqlu subyektlər arasında yaranan cinayət-axtarış hüquq münasibətləri (üfüqi hüquq münasibətləri). Belə hüquq münasibətləri əlaqələndirmə və qarşılıqlı fəaliyyət xarakterli münasibətlərdir. Məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar DİN ilə DTX-nin qarşılıqlı fəaliyyəti və bu zaman mövcud olan münasibətlər.

IV Cinayət-axtarış hüquq münasibətləri subyektlər arasında mövcud olan münasibətlərin xarakterinə görə 2 qrupa bölünür:

- konfidensial (gizli, məxfi) münasibətlər;

- aşkar münasibətlər.

Münasibətlərin bu formada qruplaşdırılması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xarakterindən irəli gəlir. Belə ki, digər fəaliyyət formalarından fərqli olaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həm aşkar, həm də qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilir.

Konfidensial münasibətlərə əməliyyat işçiləri ilə məxfi əməkdaşlar arasında yaranan münasibətləri misal göstərmək olar.

Bundan əlavə, DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan münasibətləri sistem daxili və sistemdən kənar mövcud olan münasibətlər kimi təsnifləşdirmək olar.

Sistem daxili münasibətlərə funksional vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar əməliyyat işçiləri arasında yaranan münasibəti və yaxud əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin təşkili ilə əlaqədar orqan rəisi ilə əməliyyat müvəkkilləri arasında yaranan münasibətləri misal göstərmək olar.

Sistemdən kənar (xarici münasibətlər) münasibətlərə isə cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxs və digər tədqiq olunan şəxslər barədə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar, həmin şəxslərlə əməliyyat aparatlarının vəzifəli şəxsləri (əməliyyat işçiləri) arasında yaranan, dəyişən və xitam olunan cinayət-axtarış hüquq münasibətlərini aid etmək olar.

Mövzu № 5

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri.

Plan:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin anlayışı və təsnifatı.
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri, hüquqları və səlahiyyət həddi.
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi və sosial müdafiəsi.

Sual 1.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin anlayışı və təsnifatı

Hüquq nəzəriyyəsinə görə subyekt qarşılıqlı hüquqlara və vəzifələrə malik hüquq münasibətlərinin iştirakçısıdır. Bu və ya digər subyektin hüquq münasibətinin iştirakçısı olması onun hüquq subyektliliyi, yəni hüququn subyektliyi olmaq imkanı ilə müəyyən edilir. Hüquq subyektliliyi müəyyən şəxsin özəl xüsusiyyətidir, siyasi-hüquqi vəziyyətidir və özündə üç elementi birləşdirir:

- hüquq qabiliyyəti – subyektiv hüquqlara və vəzifələrə malik olmaq imkanı;
- fəaliyyət qabiliyyəti – öz fəaliyyəti ilə hüquq və vəzifələri əhatə etmək, həyata keçirmək imkanı;
- öz hərəkətlərinə görə hüquqi məsuliyyət daşıma imkanı.

Ümumilikdə, hüquq münasibətlərinin subyektlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. fiziki şəxslər;
2. hüquqi şəxslər;

Hüquq münasibətlərinin subyektliyi hesab edilən dövlətin hüquq və vəzifələrini müvafiq dövlət orqanları öz səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlətin hüquqi fəaliyyət formularından biridir və bu fəaliyyətin subyektliyi dedikdə, onu həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş dövlət orqanları başa düşülür.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektliyi» anlayışını təhlil edərkən, buna ikili baxımdan yanaşmaq lazımdır. Yəni, həm hüquqi, həm də fiziki şəxs baxımından. Hüquqi şəxsə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları, onların əməliyyat aparatları, fiziki şəxsə isə əməliyyat aparatlarının qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətlərə malik, müvəkkil edilmiş əməkdaşları aid edilir. Bu baxımdan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektliyi kimi bu sahədə, qanunla müəyyən edilmiş hüquq və vəzifələrə malik olan və öz vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirmədiyinə görə məsuliyyət daşıyan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçısı olan hüquqi və fiziki şəxslər çıxış edir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları, korrupsiya ilə bağlı cinayətlər üzrə isə korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanı həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214.2.1-ci maddəsinə və «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimlənmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən təhqiqat orqanlarına daxili işlər, dövlət təhlükəsizliyi, sərhəd xidməti, fəvqəladə hallar, vergi və gömrük orqanları aid edilir:

Yuxarıda qeyd olunan təhqiqat orqanlarını əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini kimi təhlil edərkən, məsələnin incə və mühüm bir məqamını mütləq nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214.2.1-ci maddəsinə baxsaq, görürük ki, təhqiqat ibtidai araşdırmanın bir növü kimi müəyyən edilmişdir. Yəni, təhqiqat Cinayət-Prosessual Məcəlləsi çərçivəsində həyata keçirilən prosessual bir fəaliyyətdir. Təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə tanış olan hər bir şəxs yaxşı bilir ki, onları eyniləşdirmək mümkün deyildir. Onlar qarşısında duran ümumi məqsəd eyni olsa da, konkret vəzifələrinə, spesifik xüsusiyyətlərinə, həyata keçirilmə formasına görə bu fəaliyyət növləri bir-birindən ciddi şəkildə fərqlənir. Buradan da belə bir məntiqi nəticəyə gəlmək olur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini istənilən təhqiqat orqanının istənilən bölməsi və ya vəzifəli şəxsi həyata keçirə bilməz. Ona diqqət yetirmək lazımdır ki, təhqiqat orqanı dedikdə, həmin orqanın fəaliyyətinin yalnız prosessual fəaliyyətdən ibarət olması kimi dərk etmək lazım deyil. Təhqiqat orqanı eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan hesab olunur və bu fəaliyyəti təhqiqat orqanının əməliyyat aparatları həyata keçirir. Düzdür, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 86-cı maddəsinə əsasən, təhqiqat orqanının təhqiqatçısı əməliyyat-axtarış fəaliyyətini müəyyən şərtlərlə və istisnalarla həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Biz bununla bağlı məsələləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini təşkil edən fiziki şəxsləri təhlil edərkən müzakirə edəcəyik.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab olunan təhqiqat orqanlarının dairəsi Cinayət-Prosessual Məcəlləsində müəyyən olunsa da, lakin sonradan digər dövlət orqanlarına da əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində ƏAF subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 nömrəli Fərmanına görə Ədliyyə Nazirliyi və Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmişdir.

Beləliklə, cinayət-prosessual qanunvericiliyində göstərilən təhqiqat orqanlarının siyahısı hazırda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək

səlahiyyəti verilmiş dövlət orqanlarının siyahısından fərqlənir. Bu isə, «ƏAF haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin I hissəsi və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 214.2-ci maddəsi ilə ziddiyyət təşkil edir və bu problemin həll edilməsi mütləqdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təhqiqat orqanlarının əməliyyat bölmələrinə həvalə olunması barədə yaxşı olardı ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda və Cinayət-Prosessual Məcəllədə birmənalı şəkildə konkret qeyd olunaydı. Təsadüfi deyildir ki, bəzi MDB dövlətlərinin (məsələn, Rusiya, Belarus və s.) eyni adlı qanunlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi bilavasitə hüquq-mühafizə orqanlarının əməliyyat bölmələrinə həvalə edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ heç də yalnız nəzəri-hüquqi xarakter daşımır. O, böyük təcrübi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, əməliyyat bölmələri bu və ya digər dövlət orqanlarının tərkibində mövcud olmaqla yanaşı, qanunvericiliklə müəyyən olunmuş konkret vəzifələri yerinə yetirirlər («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 1).

Təhqiqat orqanlarının vəzifəsi prosessual, əməliyyat-axtarış və ya digər fəaliyyət zamanı cinayətin əlamətlərinin müəyyən olunmasından ibarətdir. Təhqiqat orqanları cinayət işi başlamaq səlahiyyəti olan digər orqanlardan vəzifələrinin bu cür funksional müxtəlifliyinə görə fərqlənirlər. Təhqiqat orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində səlahiyyətləri məhz cinayət xarakterli hərəkətlərin fəal axtarışına yönəlmişdir. Belə nəticə çıxır ki, cinayət-prosessual fəaliyyətin fəal təşəbbüskarı rolunda əməliyyat-axtarış səlahiyyəti verilmiş təhqiqat orqanları çıxış edirlər. Deməli, təhqiqat aparmaq səlahiyyətinin verilməsi əməliyyat-axtarış səlahiyyətinin də verilməsini doğurur.

Cinayət işi üzrə prosessual fəaliyyət (cinayət-mühakimə icraatı) başlayan ana qədər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri bu fəaliyyəti həyata keçirməkdə, bunun üçün qüvvə, vasitə və metodların seçilməsində müstəqildirlər. Həmçinin təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icra edildiyi hallarda da onların nisbi müstəqilliyi qalır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə olunmuş materiallar ibtidai araşdırmanı aparan müstəntiqə verildikdən sonra isə fikrimizcə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilməsi barədə təşəbbüsləri müstəntiq tərəfindən həyata keçirilən istintaq (prosessual) hərəkətlərinə uyğunlaşdırılır. Belə ki, müstəntiq cinayət-mühakimə icraatı zamanı cinayət işi üzrə halların tam araşdırılması, cinayətin tam açılmasının təmin olunması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məqsədilə ƏAF-ın subyektinə yazılı tapşırıq verir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin II hissəsinin 7-ci bəndinə əsasən bu tapşırıq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərdən biridir. Bu halın özü

əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təhqiqat orqanlarının əməliyyat aparatları tərəfindən həyata keçirilməsini bir daha təsdiq edir.

Yuxarıda qeyd olunan təhqiqat orqanları tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyü qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin II hissəsində təsbit olunmuş müddəadan irəli gələrək, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 nömrəli Fərmanı ilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü müəyyənləşdirilmişdir.

Həmin fərmana və sonradan ona edilmiş dəyişikliklərə görə hazırda «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri Azərbaycan Respublikasının daxili işlər, ədliyyə (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi), vergilər, fəvqəladə hallar nazirlikləri, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti, Dövlət Gömrük Komitəsi, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən bu orqanların səlahiyyətləri daxilində, əməliyyat-axtarış subyektlərinin tələbatları və fərmanda müəyyən olunmuş məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilə bilər. Həmin məhdudiyyətlərə misal olaraq telefon danışqlarına qulaq asma tədbirinin milli təhlükəsizlik və daxili işlər nazirliyi tərəfindən, məhkumların məktublarının yoxlanılması tədbirinin yalnız Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsini göstərmək olar. Bu və ya digər məhdudiyyətlər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı olduğundan, bununla əlaqədar məsələləri əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı mövzular keçirilərkən, daha geniş formada təhlil olunacaq. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarıda qeyd olunan Fərmanının III hissəsində göstərilmişdir ki, ƏAF subyektləri tətbiqi məhdudlaşdırılmış əməliyyat-axtarış tədbirlərini qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada onların icrası həvalə edilmiş orqanlara sorğu göndərməklə həyata keçirirlər («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 11, 5-ci bənd). Lakin bir məsələni xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır ki, bu subyektlərin səlahiyyətləri dedikdə bu yalnız əməliyyat-axtarış tədbirlərinə nisbətə nəzərə alınmamalıdır. Eyni zamanda cinayət-prosessual qanunvericiliyə uyğun olaraq ibtidai araşdırma üzrə səlahiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Belə ki, «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimlənmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 avqust 2000-ci il tarixli Fərmanının 3-cü bəndinə əsasən Azərbaycan Respublikası

Cinayət Məcəlləsinin konkret maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayətlərə dair işlər üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab olunan orqanların ibtidai istintaqı aparmaq səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir. Həmin səlahiyyətlərə uyğun olaraq subyektlər istintaq aidiyyəti olan cinayətlər üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirə bilərlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin III hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil olunmuş şəxsləri öz vəzifələrini yalnız bu orqanların səlahiyyətləri daxilində həyata keçirirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil olunmuş şəxsləri dedikdə, bu subyektlərin rəhbərliyi tərəfindən həmin orqanların qarşısında qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə bağlı tapşırıqların icrası həvalə olunmuş və müvafiq səlahiyyət verilmiş əməkdaşlar nəzərdə tutulur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini kimi konkret dövlət orqanı nəzərdə tutulsa da, bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirləri bu fəaliyyəti həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş orqanların cinayət-axtarış aparatlarının əməkdaşları tərəfindən keçirilir. Həmin əməkdaşlar bu vəzifələri yerinə yetirərkən yalnız xidmət etdikləri orqanın səlahiyyətləri çərçivəsində hərəkət edə bilərlər.

Cinayət-axtarış aparatlarında kiçik inspektor vəzifəsini icra edən əməkdaşlar da var ki, onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətini qismən həyata keçirirlər (məsələn, vətəndaşların sorğusu tədbirini keçirmək). Bu baxımdan onlar müvəkkil edilmiş şəxs hesab olunmur. Müəyyən mənada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab olunsa da, tamhüquqlu subyekt deyildilər. Məsələn, kiçik inspektorlar konfidensial əsaslarla vətəndaşları əməkdaşlığa cəlb etmək hüququna malik deyillər. Onlar müvəkkil edilmiş vəzifəli şəxslərin tapşırığını icra edən əməkdaşlardılar.

Təhqiqat orqanlarının təhqiqatçılarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab olunması ilə bağlı onu qeyd etməliyik ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 86.5-ci maddəsinə əsasən, təhqiqatçı öz icraatında olan işlə əlaqədar qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirməyə haqlı deyildir. Bundan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, təhqiqatçı (o cümlədən, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214.2.2-ci maddəsinə əsasən, təhqiqatçı səlahiyyətlərini həyata keçirən hərbi hissə komandirləri, hərbi idarə rəisləri cəzaçəkmə müəssisələrinin və ya həbsdə saxlanma yerlərinin rəisləri, dəniz gəmilərinin kapitanları) aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdirlər. Lakin burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 86.5-ci maddəsinin məzmunu həmin Məcəllənin 86.1 və 86.6-cı maddələri ilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 86.1-ci maddəsində qeyd edilmişdir ki, təhqiqatçı qanunun tələblərini rəhbər tutaraq, zəruri prosessual

qərarlar qəbul edir, öz səlahiyyətləri çərçivəsində istintaq və digər prosesual hərəkətləri həyata keçirir. Əməliyyat-axtarış tədbirləri isə prosesual hərəkət hesab edilmir. Digər bir hal ondan ibarətdir ki, Cinatət-Prosesual Məcəllənin 86.6-cı maddəsinə görə təhqiqatçı müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız prokurorun və ya müstəntiqin göstərişləri ilə işlədiyi təhqiqat orqanı vasitəsilə həyata keçirir. Yəni, işlədiyi təhqiqat orqanı vasitəsilə dedikdə, burada əməliyyat aparatları nəzərdə tutulur. Bu maddənin məzmunundan irəli gələrək söyləmək olar ki, təhqiqat orqanının təhqiqatçısı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti hesab olunmur. Lakin, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində elmi araşdırma aparın mütəxəssislər tərəfindən bu heç də birmənalı qarşılanmır, fərqli fikirlər mövcuddur. Bu fərqli yanaşma əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin sistemləşdirilməsində də mövcuddur.

Belə ki, biz subyektlərin təhlilini apararkən, buna mövcud qanunvericilik baxımından yanaşaraq, onların dairəsini və təsnifatını veririk. Bundan fərqli olaraq, Rusiyalı alim A.Y.Şumilov öz dərs vəsaitlərində³ ƏAF subyektlərini müxtəlif meyarlara görə sistemləşdirir. Bu sistem üç əsas meyar nəzərə alınmaqla təqdim olunur:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin funksional vəzifələrinə görə;
- hüquqi və fiziki şəxslərin bölgüsünə görə;
- subyektlərin dövlət aidiyyətinə görə.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin funksiyalarından asılı olaraq, onlar bir neçə qrup üzrə təsnif edilir:

Birinci qrupa bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirənlər aiddir. Bu qrupdan bir neçə altqruplar seçilir. Belə ki, subyektin hüquqi statusu və qanunvericilikdə təsbit olunmuş səlahiyyətlərindən asılı olaraq iki altqrup fərqlənir. Birinci altqrupu «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna uyğun olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməliyyat aparatları, həmin aparatların əməliyyat müvəkkilləri və onlarla əməkdaşlıq edən məxfi əməkdaşlar təşkil edir. Müəllifin fikrindən fərqli olaraq, bizim fikrimizcə, məxfi əməkdaşların əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakının hüquqi əsasları qanunvericilikdə mövcud olsa da, onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tam hüquqlu subyekti hesab olunmur. Belə ki, bunlar konfidensial əməkdaşlar hesab olunur və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tamhüquqlu subyekti olan əməliyyat aparatı əməkdaşlarının tapşırıqına əsasən yalnız kəşfiyyat metodlarından istifadə etməklə informasiya toplamaq imkanına malik olurlar.

İkinci altqrupa isə digər qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirməyə və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etməyə səlahiyyəti olan subyektlər aiddir. İlk növbədə bunların sırasında cinayət-

³ А.Ю.Шумилов. Основы уголовно-розыскного права. Москва, 2000

prosessual qanunvericiliyə görə təhqiqat orqanlarının təhqiqatçıları və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən detektiv (xəfiyyə) fəaliyyəti ilə məşğul olan özəl təşkilatlar qeyd olunur. Təhqiqatçıların əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekt hesab olunması barədə yuxarıda subyektiv fikirlərimizi qeyd etmişik. Detektiv fəaliyyətlə məşğul olan özəl təşkilatlara gəldikdə isə, Rusiya Federasiyasında belə təşkilatların yaradılması və fəaliyyətinin təşkili ilə bağlı normativ-hüquqi əsaslar olduğu halda, Azərbaycan Respublikasında belə təşkilatlar mövcud deyildir.

Bu baxımdan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin üçüncü meyarə görə təsnifləşdirilməsi milli qanunvericilik baxımından zəruri deyildir. Respublikamızda özəl detektiv təşkilat olmadığı halda, yalnız əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş subyektləri dövlət aidiyyəti olan subyektlər hesab olunur.

Subyektlər həm də əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tam və ya qismən həyata keçirmələrindən asılı olaraq da fərqlənir. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 5) əməliyyat-axtarış tədbirlərini tam həcmdə keçirməyə yalnız CPM-nin 214-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş təhqiqat orqanları və onların əməliyyat bölmələri səlahiyyətliyərlər. Bundan başqa, bu altqrupa həmçinin göstərilən əməliyyat bölmələrinin vəzifəli şəxsləri olan əməliyyat işçiləri də aiddir.

A.Y.Şumilovun fikrincə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini qismən həyata keçirən subyektlər sırasına təhqiqatçılarla bərabər, rabitə müəssisələri və rabitə operatorları da aid edilir. Bu, onunla əlaqələndirilir ki, telefon danışıqlarına qulaqasma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması və s. kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar rabitə müəssisələri və onların operatorları əməliyyat aparatları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər. Bu fikirlə qismən razılaşmaq olar. Lakin, bir halı da nəzərə almaq lazımdır ki, rabitə müəssisələri yuxarıda qeyd olunan tədbirləri əməliyyat aparatlarının yazılı tapşırığı əsasında həyata keçirir. Onların bu tədbiri sərbəst keçirmək səlahiyyəti yoxdur, sadəcə köməkçi funksiyasını yerinə yetirirlər. «Rabitə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 20.06.1997-ci il tarixli Qanununun 31-1-ci maddəsində qeyd olunur ki, «təşkilati-hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən rabitə müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada ƏAT-ın keçirilməsi üçün şərait yaratmağa, bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən orqanın (Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi) şərtlərinə uyğun rabitə şəbəkələrini əlavə texniki vasitələrlə təchiz etməyə, təşkilati məsələləri həll etməyə və bu tədbirlərin keçirilməsində istifadə olunan üsulları gizli saxlamağa borcludurlar».

Müəllif eyni zamanda, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin funksiyalarından asılı olaraq ikinci qrupa əməliyyat yolu ilə öyrənilən (tədqiq olunan) şəxsləri, üçüncü qrupa isə cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan şəxsləri aid edir. Burada bir məqama diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekt» anlayışı ilə «cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin subyekt» anlayışını fərqləndirmək lazımdır. Yuxarıda qeyd olunan kateqoriya şəxslər cinayət-axtarış hüququnun subyekt hesab olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt dedikdə isə, bu fəaliyyəti həyata keçirən dövlət orqanları və onun əməkdaşları nəzərdə tutulur. Tədqiq olunan və cinayətkar qəsdlərdən müdafiə olunan şəxslər isə bu fəaliyyəti həyata keçirmir, sadəcə bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlərin iştirakçısı olurlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin dördüncü qrupuna Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri aid edilir (məhkəmə, prokuror və s.). Lakin, bunlar da tamhüquqlu subyekt hesab olunmur, çünki Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə görə («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 19, 19-1, 20) qeyd olunan orqanlar və vəzifəli şəxslər əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmir, həmin fəaliyyətin subyektlər tərəfindən həyata keçirilməsində qanunçuluğa əməl olunmasına nəzarət edirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tamhüquqlu subyekt hesab olunan əməliyyat aparatlarının və onların müvəkkil olunmuş şəxslərinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onlar digər hüquq-mühafizə orqanları və onların bölmələri ilə müqayisədə geniş əhali kütləsi ilə daha çox təmasda olurlar və cinayətkarlıqla mübarizədə bilavasitə onun köməyinə arxalanırlar. Bu baxımdan onlar qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həllinə aşkar və qeyri-aşkar formada vətəndaşları cəlb etmək hüququna malikdirlər.

Əməliyyat bölmələrinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini hüquqmühafizə fəaliyyətinin digər növləri ilə əlaqəli şəkildə həyata keçirmələri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən səmərəli şəkildə istifadə etməyə imkan verir. Ona görə də, əməliyyat bölmələri insan və vətəndaş, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən qoruyan ayrı-ayrı hüquq-mühafizə orqanlarının struktur bölmələrinə daxil edilmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin səlahiyyətlərini və strukturunu qanunvericiliyə əsasən, ölkə Prezidenti təyin edir (məsələn, Prezidentin 30 iyun 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə DİN-in Əsasnaməsi və strukturu təsdiq olunmuşdur). Bu subyektlərin tərkibinə daxil olan strukturları və onların səlahiyyətlərini isə (məsələn, BCAİ-nin və s.) ƏAF-ın subyektinin rəhbəri (məsələn, Daxili İşlər Naziri, Vergilər Naziri və s.) müəyyən edir və həmin xidmətlərin əsasnamələri təsdiq edilir. Əsasnamələrdə cinayət-axtarış xidmətlərinin səlahiyyətləri və işinin əsas istiqamətləri müəyyən edilir. Müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini

həyata keçirən orqanın əməliyyat aparatları sisteminin daxili strukturu sahə xidmətləri formasındadır, onlar əməliyyat-axtarış orqanının ümumi səlahiyyətinə müvafiq olaraq fəaliyyət göstərirlər.

DİN-in ölkə Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş Əsasnaməsinə əsasən, DİO üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyəti əsas funksiyalarından biridir və bu fəaliyyətin həyata keçirilməsinə dair müddəalar Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanununun 3, 13, 15, 19 və s. maddələri ilə əhatə olunmuşdur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsinə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti polisin aşağıdakı vəzifələrinin həll edilməsi üçün keçirilir: hazırlanan və törədilmiş cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmədən, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən yayınan, itkin düşmüş şəxslərin axtarışı, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

DİO-da cinayət-axtarış xidmətləri (əməliyyat aparatları) cinayətkarlıqla mübarizə üçün inzibati rayonların ərazisində, habelə nəqliyyat obyektlərində (dəmiryolu, hava və su nəqliyyatında) təşkil edilir. İdarəetmənin təşkilinin elmi-nəzəri və təcrübi əsasları rəhbər tutularaq cinayət-axtarış xidmətlərinin məqsəd və vəzifələrindən, əməliyyat şəraitinin xüsusiyyətləri və əməkdaşların müxtəlif növ cinayətlərə qarşı mübarizə üzrə istifadə olunmasından asılı olaraq, DİO-da cinayət-axtarış xidmətləri əsasən üç prinsip üzrə təşkil olunur:

1. Təşkilati-idarəçilik prinsipi üzrə;
2. Xətt prinsipi üzrə;
3. Əməliyyat-ərazi prinsipi üzrə.

Təşkilati-idarəçilik prinsipi üzrə ixtisaslaşma onunla xarakterizə olunur ki, cinayət-axtarış xidmətinin rəhbərləri cinayət-axtarış xətti üzrə ixtisaslaşmış əməkdaşları öz rəhbərlikləri altında birləşdirərək, onların fəaliyyətində məqsədyönlü qarşılıqlı əlaqələr yaradıb, qarşıya qoyulmuş vəzifələri həyata keçirirlər. Cinayət-axtarış xidməti işinin bu formada təşkili bir qayda olaraq, BCAİ, Bakı şəhəri BPI, NBPI-nin CA idarələrində, şəhər, rayon polis idarə və şöbələrinin cinayət-axtarış şöbə və bölmələrinin fəaliyyətində tətbiq edilir.

Xətt prinsipi üzrə ixtisaslaşma onunla xarakterizə olunur ki, CA xətti üzrə cinayətlərin ayrı-ayrı növləri üzrə kriminogen vəziyyət dərindən öyrənilir və bu növ cinayətlərlə mübarizə məqsədilə əməliyyat bölmələri yaradılaraq, onların funksional vəzifələri müəyyənləşdirilir. Məsələn, şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlərə qarşı mübarizə üzrə, mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərlə mübarizə üzrə və s. cinayətlər üzrə ixtisaslaşmalar tətbiq olunur. Xətt prinsipi üzrə təşkil olunma, bir qayda olaraq respublikanın mərkəzində və iri şəhərlərdə, nəqliyyatda polis orqanlarında daha çox tətbiq olunur.

Əməliyyat-ərazi prinsipi üzrə təşkil olunma onunla xarakterizə olunur ki, şəhər, rayonun ərazisi krimonogen vəziyyətdən asılı olaraq xidməti ərazilərə bölünür və bu ərazilərdə cinayət-axtarış xətti üzrə bölmələr yaradılır. Bu prinsip üzrə işin təşkili aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilir:

1. Xidməti ərazinin əməliyyat şəraitinin öyrənilməsi, təhlili, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması;
2. Əməliyyat şəraitinə müvafiq olaraq qüvvə və vasitələrin yerləşdirilməsi;
3. Cinayət-axtarış xidmətləri ilə digər xidmətlərin və polis orqanlarının qarşılıqlı əlaqələrinin təşkili;
4. Cinayət-axtarış xidmətlərində icraçılığın yoxlanılması, nəzarət və əməli köməkliyin göstərilməsi;
5. Cinayət-axtarış xidmətlərinin əməkdaşlarının peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi və tətbiq olunması.

Cinayətkarlıqla mübarizə üzrə ixtisaslaşma və digər hüquq-mühafizə vəzifələrinin yerinə yetirilməsi tələbatına əsaslanaraq, DİO-nun müxtəlif struktur bölmələrinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilir. Əməliyyat-axtarış funksiyasını əsas funksiya kimi yerinə yetirən DİN Baş Cinayət Axtarış İdarəsi onun RPİ(ş)-də olan struktur bölmələridir.

Bununla belə, DİO-nun tərkibində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tam həcmdə yerinə yetirən əməliyyat aparatları (CAŞ), habelə məhdud həcmdə və köməkçi funksiyasını yerinə yetirən bölmələri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər orqanlarında tam həcmdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək hüquqları aşağıdakı struktur bölmələrə verilmişdir:

- Baş Cinayət Axtarış İdarəsi;
- Baş Mütəşəkkil Cinayətkarlıqla Mübarizə İdarəsi;
- Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsi;
- İnsan alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsi;
- Daxili Təhlükəsizlik İdarəsi;
- şəhər (rayon) və nəqliyyatda polis orqanlarının cinayət-axtarış xidmətləri;

Cinayətkarlıqla mübarizənin vəzifələrinə əsaslanaraq, məhdud həcmdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirməyə səlahiyyəti olan struktur bölmələrə İnterpolun Azərbaycan MMB-si, Baş İctimai Təhlükəsizlik İdarəsi, Xüsusi Əməliyyat-Axtarış Tədbirləri Baş İdarəsi, Baş Əməliyyat-Statistik İdarəsi aid edilir. Bu bölmələrin tam və ya məhdud səlahiyyətə malik olması «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsində qeyd olunan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinə, 6 və 7-ci maddələrində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin vəzifə və hüquqlarına əsasən

müəyyən olunur. Məsələn Baş Əməliyyat-Statistik İdarəsi yalnız Qanunun 7-ci maddəsində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemini yaratmaq hüququna malikdir, Xüsusi Əməliyyat-Axtarış Tədbirləri Baş İdarəsi təşəbbüskar orqanların tapşırıqına əsasən xüsusi əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirir, İnterpolun Azərbaycan MMB-si beynəlxalq axtarışı həyata keçirir və s.

Öz növbəsində, daxili işlər orqanları sistemində bir sıra bölmələr köməkçi funksiyalarını yerinə yetirirlər və digər aparatlara əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tam miqyaslı vəzifələrinin həllində kömək göstərilir. Belə aparatlara Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsinin əməliyyat-texniki xidmətləri və s. aiddir.

Əməliyyat aparatlarının xüsusiyyəti ondan irəli gəlir ki, onların şəxsi heyəti leqal əməkdaşlardan və gizli fəaliyyət göstərən əməliyyat işçilərindən ibarət ola bilər, onların hüquq-mühafizə orqanlarına(xüsusi xidmətlərə) mənsubiyyəti məxfi saxlanılır. Əməkdaşların birinci kateqoriyası əməliyyat-axtarış tədbirlərini digər qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqi xarakterli hərəkətlərlə (cinayət-hüquqi, cəza-icra) əlaqələndirməyə ixtiyarları vardır. Bu əməliyyatlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların normativ hüquqi statusunu müəyyənləşdirən qanunvericilik aktları ilə müəyyənləşdirilib. Xüsusi işçilərin ikinci kateqoriyası məlumatın əldə edilməsinin yalnız kəşfiyyat səciyyəli bəzi metodlarını tətbiq etmək imkanlarına malikdirlər.

Əməliyyat-axtarış aparatları aşağıdakı əsas əlamətlərlə xarakterizə edirlər:

- hüquq-mühafizə orqanlarının tərkibində (DİN, ƏN) və ya dövlətin təhlükəsizliyini təmin edən orqanın tərkibində (DTX, XDMX, DSX) fəaliyyət göstərilir;

- əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulan vəzifələri öz səlahiyyətləri çərçivəsində yerinə yetirirlər;

- öz fəaliyyətlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə, vasitə, metodlarından və əməliyyat-axtarış tədbirlərindən istifadə edirlər;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həllində məxfi əməkdaşların imkanlarından istifadə edirlər;

- əməliyyat-axtarış orqanı vəzifəli şəxsin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərilir;

- öz idarələrinin xidmət və hissələri ilə, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən digər orqanlarla qarşılıqlı əlaqəli tədbirlər həyata keçirirlər.

Qeyd edək ki, milli təhlükəsizlik, o cümlədən xüsusi xidmətlərin strukturunda da onların üzərinə qoyulmuş vəzifələrin həll edilməsini təmin edən əməliyyat qurumlarının (idarə, şöbə, bölmə) sistemi mövcuddur. Onun fəaliyyətinin əsas istiqaməti bunlardır: casusluq fəaliyyətinin aşkar edilməsi, xəbərdarlığı, qarşısının alınması və açılması (habelə terrorçuluq fəaliyyətinin, korrupsiyanın, silahların

qanunsuz dövriyyəsinin, qaçaqmalçılığın və başqa cinayətlərin). Bununla belə, həmin xidmət tərəfindən qarşılarına dövlətin konstitusiyaya quruluşunu zorla dəyişmək məqsədi qoymuş qanunsuz silahlı birləşmələrin fəaliyyətinin aşkar edilməsi, qarşısının alınması üzrə əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir. Əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin həyata keçirildiyi dövrdə belə orqanlar bir qayda olaraq, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında, təhlükəsizlik haqqında qanunvericiliyin, cinayətkarlıqla mübarizəni təşkil etdikdə isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin müddəalarını rəhbər tuturlar.

Daxili İşlər, Vergilər Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin və s. strukturlarına daxil olan əməliyyat bölmələrinin siyahısını qanunqüvvəli normativ aktlara (idarə səciyyəli) müvafiq olaraq bu qurumlara rəhbərlik edən şəxsləri (nazir, komitə sədri) müəyyənləşdirir.

Azərbaycan Respublikasının DGK-nin əməliyyat aparatları Gömrük Məcəlləsi və “DGK haqqında” Əsasnaməyə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir və onların tərkibində təhlükəsizlik idarəsi, qaçaqmalçılıq və gömrük qaydalarının pozuması ilə mübarizə baş idarəsi vardır. DGK-nin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti aparatlarının məqsədləri Gömrük Məcəlləsi və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla əhatə olunmuşdur.

Bir sözlə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirməyə hüququ olan əməliyyat aparatlarının özünün strukturunu və səlahiyyətlərini, əsas vəzifə və funksiyalarını müəyyən etmək hüququ verilmişdir. Lakin bu orqanların rəhbərlərinin əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə müəyyən olunmuş səlahiyyətlərin çərçivəsindən kənara çıxmaq hüquqları yoxdur.

Ədliyyə Nazirliyi (penitensiar xidmət) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin müstəqil subyektidir. Bu cəza-icra sisteminin Daxili İşlər Nazirliyindən Ədliyyə Nazirliyinə keçməsi ilə əlaqədardır. Ədliyyə Nazirliyi sistemində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi səlahiyyətlərinə əməliyyat aparatları malikdir, onların öz müstəqil strukturu vardır.

Cəzaların İcra Məcəlləsinə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cəzaçəkmə müəssisələrində məhkum olunmuşların, bu müəssisələrin şəxsi heyətinin və digər şəxslərin şəxsi təhlükəsizlik şəraitinin yaradılması ilə rejimin təmin edilməsi vasitəsi kimi, cəzaçəkmə yerlərində cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və açılması, məhkumların qaçışının qarşısının alınması, cəzaçəkmənin tələblərinə riayət olunmamasının aradan qaldırılması vasitəsi kimi həyata keçirilir.

Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, Ədliyyə Nazirliyinin penitensiar xidmətinin strukturuna daxil olan istintaq təcridxanasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanununun 3-cü

maddəsinin II hissəsinin 12-ci bəndinə müvafiq olaraq Ədliyyə Nazirliyinin penitensiar xidməti ilə birgə polis orqanları həyata keçirirlər. Eyni zamanda «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-2 maddəsinə əsasən. Həbs yerlərində və cəzaçəkmə müəssisələrində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini müvafiq olaraq həbs yerlərinin və cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti həyata keçirir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həbs yerlərinin və ya cəzaçəkmə müəssisələrinin müdiriyyəti ilə birgə həyata keçirirlər. Bu Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il tarixli fərmanına əsasən müvafiq icra hakimiyyəti orqanları dedikdə Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti nəzərdə tutulur. əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektləri həbs yerlərində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə dair öz tələbatlarını bu orqanlar vasitəsi ilə həyata keçirirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin təhlili əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlara verilən səlahiyyətlər bilavasitə həmin orqanların vəzifəli şəxsləri tərəfindən reallaşdırılır. Bu vəzifəli şəxslər qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifə daşıyıcılarıdır.

Bu baxımdan **vəzifəli şəxs** dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi və ona nəzarət sahələrində xüsusi səlahiyyəti üzrə hakimiyyət nümayəndəsi funksiyalarını reallaşdıran şəxs nəzərdə tutulur.

Əməliyyat aparatının vəzifəli şəxsləri rəis heyətinin xüsusi və ya hərbi rütbəli, əməliyyat-axtarış funksiyasını əsas peşəkar vəzifə kimi yerinə yetirən ştatda olan əməkdaşlarıdır. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə dair Təlimat»a əsasən DİO-da əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxsləri aşağıdakı təsnifata görə ayıraraq göstərmək olar:

I Tutduğu vəzifəyə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə birbaşa buraxılan rəhbər vəzifəli şəxslər:

- Azərbaycan Respublikası daxili işlər nazirinin birinci müavini;
- Naxçıvan Muxtar Respublikası daxili işlər naziri və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə kuratorluğu həyata keçirən müavini;
- Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası DİN-in əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən struktur qurumlarının (BCAİ, BMCQMİ, BNMI, İAQMBİ) rəisləri və onların müavinləri;
- Bakı, Gəncə şəhəri və Nəqliyyatda Baş Polis İdarələrinin rəisləri, onların əməliyyat işi üzrə müavinləri.

-şəhər, rayon, nəqliyyatda polis orqanlarının rəisləri, onların əməliyyat işi üzrə müavinləri.

- Azərbaycan Respublikası və Naxçıvan Muxtar Respublikası DİN-in əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən struktur qurumlarında idarə, şöbə və bölmə rəisləri, onların müavinləri;

- DİN-in regional qurumlarının rəisləri və onların müavinləri;

- şəhər, rayon və nəqliyyatda polis orqanlarının cinayət-axtarış və narkotiklərlə mübarizə qurumlarının rəisləri, onların müavinləri;

- ərazi polis bölmələrinin rəisləri və onların müavinləri.

II Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə buraxılan digər vəzifəli şəxslər:

- xüsusilə mühüm işlər üzrə baş əməliyyat müvəkilləri;

- baş əməliyyat müvəkilləri;

- əməliyyat müvəkilləri.

Qeyd edilən şəxslərin fəaliyyəti müəyyən xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Məsələn, əməliyyat aparatının əməkdaşına öz fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün müəyyən şərtlər tələb olunur. Onlara aşağıdakılar aid edilir:

- konkret əməliyyat aparatında vəzifəyə təyin edilmə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinə uyğun səlahiyyətlərin verilməsi;

- əməliyyat-axtarış işi üzrə bacarıq və qabiliyyətinə uyğun ixtisaslaşma (əməliyyat işi, analitik fəaliyyət, əməliyyat-texniki və s.).

Cinayətkarlıqla mübarizədə əməliyyat-axtarış tədbirlərini şəxsən həyata keçirən əməliyyat aparatlarının əməkdaşlarının hüquq və vəzifələri DİO-nun ştatda nəzərdə tutulan xidmət və bölmələrinin səlahiyyətlərindən irəli gəlir. Onların səlahiyyətləri əməliyyat-axtarış orqanına verilmiş ümumi hüquq və vəzifələrdən, habelə müvafiq əməliyyat aparatının səlahiyyətini təşkil edən, vəzifəyə uyğun olan hüquq və vəzifələrdən ibarətdir. Ümumi və bilavasitə işlə əlaqədar vəzifələr və hüquqlar ümumilikdə əməliyyat işçilərinin səlahiyyətlərini təşkil edir. Həcminə və əməliyyat-axtarış funksiyasına aid edilməsinə görə DİO-nun əməliyyat aparatlarının vəzifəli şəxslərinin bir kateqoriyası bu səlahiyyətlərin hamısına malikdir, digər kateqoriya isə əməliyyat aparatlarının ixtisaslaşmasından asılı olaraq məhdud səlahiyyətlərə malikdirlər.

Tam həcmdə əməliyyat-axtarış səlahiyyətinə malik əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə cinayət axtarışı aparatlarının rəhbər heyətinin ştatda olan vəzifəli şəxsləri aiddir (cinayət axtarış, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə, narkotiklə mübarizə, insan alverinə qarşı mübarizə qurumları və s.)

Vəzifəli şəxslərin bu kateqoriyası şəxsən və yaxud digər mütəxəssislərin cəlb olunması ilə cinayətkarlığa qarşı mübarizədə öz peşə vərdişlərinin həyata keçirilməsində «ƏAF haqqında» Qanunun nəzərdə tutduğu əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əksər hissəsinin həyata keçirilməsində qanunvericiliklə müəyyən

edilmiş hüquqlara malikdirlər. Onların səlahiyyətlərinin tamlığı, habelə əvəzli və yaxud əvəzsiz əsaslarla yardım göstərməyə razılıq verən vətəndaşlarla məxfi əməkdaşlıq münasibətləri qurmaq hüququ ilə müəyyənləşdirilir.

Göstərilən əməliyyat aparatlarının əməkdaşları əməliyyat-axtarış təyinatlı əməliyyat-axtarış sistemlərinin yaradılmasının təşəbbüskarları və təşkilatçılarıdır (bu, habelə əməliyyat-axtarış və əməliyyat-texniki bölmələrin, həmçinin başqa hüquq-mühafizə orqanlarının imkanlarının əməliyyat-axtarış vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün istifadə edilməsinə aiddir).

Məhdudlaşdırılmış əməliyyat-axtarış səlahiyyətlərinə malik əməliyyat aparatlarının kateqoriyasına axtarış fəaliyyəti ilə məşğul olan aparatların, xüsusi texniki tədbirlər bölmələrinin rəis heyəti və s. aiddir.

Göstərilən vəzifəli şəxslərin əməliyyat-axtarış səlahiyyətlərinin məhdudluğu DİO-nun bu xidmət və bölmələrinin səlahiyyətləri və onların peşə üzrə ixtisaslaşması ilə müəyyən edilir. Belə ki, əməliyyat-axtarış səlahiyyətlərinin tam həcmdə olmasının əsas əlaməti məxfi əməkdaşlarla iş aparması, habelə cinayətlərin aşkar edilməsi, qarşısının alınması və açılması üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini təşkil etmək hüququnun olması ilə müəyyən olunur. Əməliyyat-texniki xidmətlərinin (bölmələrinin) əməkdaşları texniki metod və vasitələrin tətbiqi barədə əsasən tam həcmdə əməliyyat-axtarış səlahiyyətlərinə malik əməliyyat aparatlarının tapşırıqları üzrə ixtisaslaşırlar.

Əməliyyat aparatları əməkdaşlarının qarşısına xüsusi tələblər qoyulur. Bu tələblər aşağıdakıları qadağan edir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmayan məqsəd və vəzifələrə nail olunması üçün istifadə etmək;

- hər hansı bir siyasi partiyanın və ya digər ictimai birliklərin mənafeyi naminə hərəkətlər etməsi, qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının, habelə qanunla müəyyən edilmiş qaydada qeydiyyatdan keçmiş ictimai birliklərin və dini təşkilatların işində onların qanuni fəaliyyətinə təsir etmək məqsədilə məxfi iştirak etməsi;

- hər hansı şəxsin razılığı olmadan onun şəxsi həyatının toxunulmazlığına, o cümlədən şəxsi və ailə həyatının sirlərinə, habelə onun şərəf və ləyaqətinə dair əldə edilmiş məlumatları yaymaq.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu subyektlərinin vəzifə və əməliyyat-axtarış səlahiyyətlərinin ümumi həcmində onların polis əməkdaşı kimi müvafiq icraedici orqanlarının dövlət-hakimiyyət səlahiyyətləri də əlavə olunur. Səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun pozulmasına görə əməliyyat aparatının əməkdaşları cinayət, inzibati, intizam və s. məsuliyyəti daşıyırlar («ƏAF haqqında» Qanunun 21-ci maddəsi).

Əməliyyat aparatlarının əməkdaşları öz sosial roluna görə geniş hakimiyyət səlahiyyətlərinə malikdirlər və onlar hüquqazidd hərəkətlərə meyilli, ona yol verən vətəndaşlara təsir etməyə imkan verir. Bu səlahiyyətlərin reallaşdırılmasından ötrü əməkdaşların peşəkar və şəxsi keyfiyyətlərinə müvafiq tələblər irəli sürülür. Əməliyyat aparatı əməkdaşları qarşısında qoyulan tələblər sistemi müəyyən funksiyaların yerinə yetirilməsinin təsiri altında formalaşır.

Əməliyyat işçisinin fəaliyyətinin sosial funksiyası ondan hər bir hüquq qaydalarına əməl edən vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə humanist, ədalətli və eyni münasibət bəsləməsinə və hüququ pozan şəxslərin əməllərinin obyektiv qiymətləndirilməsini tələb edir. Peşə borcunun yerinə yetirilməsində peşəkar davranış, cinayətkarlığa qarşı barışmaz mövqe tutmaq, mərdlik, vicdanlılıq, bacarıq və s. kimi keyfiyyətlər əməliyyat aparatı əməkdaşlarının cəmiyyətdə sosial əhəmiyyətini artırır.

Əməliyyat-axtarış funksiyalarının yerinə yetirilməsi yaddaş, diqqət, təmkin, müşahidə qabiliyyəti, yüksək fiziki və psixoloji dözümlülük tələb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin kommunikativ (kontakt, əlaqə) funksiyası da mühüm əhəmiyyətlidir. Bu funksiya əməliyyat işçisindən müxtəlif kateqoriyadan olan insanlarla tez və qısa müddətdə səmimi əlaqə qurmaq, onların etimadını qazanmaq, şübhə yaratmadan açıq söhbətə sövq etdirmək, onlardan lazımı məlumatları almaq bacarığını tələb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin konstruktiv (səmərəli) tərəfi əməliyyat işçilərində analitik təfəkkür tələbləri, insanlarla münasibət qurmaq bacarığı, məqsədyönlük və sözsüz hüquq qaydalarına əməl etmə və peşəkar intuisiya (hissiyat) keyfiyyətləri aşılayır.

Əməliyyat işçisi ekstremal vəziyyətlərdə soyuqqanlı, cəld, çevik hərəkət etmək, lazımı obrazlara (rollara) girmək və s. kimi bacarıq və qabiliyyətə malik olmalıdır.

Bununla belə, əməliyyat işçisi özünün gördüyü işi qanunvericiliyə müvafiq olaraq sənədləşdirməyi bacarmalıdır (raportlar, arayışlar, izahatlar, qərarlar, aktlar və s.). Bunlar dəqiqliyi, aydınlığı, məntiqliyi, şifahi və yazılı nitqi, səliqəliliyi, faktların hüquq normalarına uyğun olaraq dəqiq izahını tələb edir.

Əməliyyat aparatlarında kadrların fasiləsiz peşə hazırlığı üçün elmi və təcrübi baxımdan əsaslandırılmış sistemin yaradılması vacibdir. Bu sistemə ixtisasartırmanın bir neçə mərhələsi daxildir.

İlkin hazırlıq işi (tədrisi) əməliyyat aparatlarına yeni qəbul olunmuş əməliyyat işçiləri üçün nəzərdə tutulur. O, bir qayda olaraq tədris mərkəzləri, xüsusi ali təhsil məktəbləri (Polis Akademiyası, xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının təhsil müəssisələri və s.) bazasında tədris planları, proqramları üzrə aparılır, bunlar xidmət sahəsinə və təlim alanların vəzifəsinə uyğun gəlməlidir.

Əməliyyat işçiləri müstəqil olaraq öz peşə hazırlığının və əməliyyat ustalığının artırılması (özünə təhsil) üzərində çalışırlar, ixtisasartırma kurslarında, öz peşə biliklərinin artırılması və vərdeşlərinin təkmilləşdirilməsinə nail olurlar.

Bu qeyd edilənlər əməkdaşların tutduqları vəzifəyə tələb olunan bilik və vərdeşlərinin artırılmasına, inkişaf etdirilməsinə şərait yaradır. Təlim-tədris prosesi əməliyyat-axtarış təcrübəsinin konkret və müasir materialları üzərində qurulur: yeni normativ aktların öyrənilməsi, hüquq tətbiqi təcrübəsinin təhlili, real vəziyyətə yaxın olan şəraitlərdə işgüzar oyunların əməliyyat-taktiki və qərargah təlimlərinin keçirilməsi, qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi və s.

Xidməti hazırlıq kabinetləri (hadisə yeri qismində mənzil, əmanət kassası, mağaza və s.) idarələrin, təhsil müəssisələrinin bazası üzərində mövcud ola bilənlər, onlar həm ayrı-ayrı əməliyyat xidmətlərinin, həm də müxtəlif bölmələrin konkret nümayəndələrinin əməliyyat-xidməti vəzifələrin həlli zamanı qarşılıqlı əlaqə problemləri üzrə qrup şəklində təlimindən ibarətdir.

Tədris edənlər qismində tədris müəssisələrinin əməliyyat-axtarış və digər kafedraların professor-müəllim heyəti, əməliyyat xidmətlərinin rəhbərləri və daha təcrübəli, peşəkar cəhətdən hazırlıqlı əməkdaşlar çıxış edirlər. Məşğələlərdə illüstrasiyalı materiallar, texniki vasitələr, kriminal silsilədən olan videofilmlər və s. istifadə olunur. Tədris prosesində təlimin fəal (interaktiv) metodları və formalarından daha çox istifadə edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu metodlara konkret əməliyyat-axtarış situasiyalarının analiz metodu, əməliyyat təlimləri metodu, elmi-praktiki konfranslar, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi üzrə seminarlar, treninqlər aiddir.

Kadrların yenidən hazırlığı əsas xidməti vəzifələrdən ayrılmaqla və ayrılmamaqla həyata keçirilir. Xidmətdən ayrılmaqla təhsil qısamüddətli kurslarda və yaxud əməliyyat işçilərinin peşəkar fəaliyyətinin tələblərinə cavab verən xüsusi təhsil məktəblərinin və ya ali hüquq məktəblərinin nəzdində qısamüddətli kurslarda və yaxud qiyabi təhsil formasında həyata keçirilir.

Əsas xidməti fəaliyyətdən ayrılmaqla uzunmüddətli təhsil ali məktəblərdə həyata keçirilir. Əməliyyat işçilərinin əyani və qiyabi təhsil prinsipinin əsasını kadrların hüquqi və xüsusi hazırlığı təşkil edir.

Rəhbər kadrların hazırlanma sahəsində Polis Akademiyasının nəzdində idarəetmə fakültəsi, rəhbər işçilərin ixtisasartırma kursları fəaliyyət göstərir.

Sual üzrə apardığımız təhlildən belə qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas subyektləri bu fəaliyyəti həyata keçirmək səlahiyyəti olan ayrı-ayrı dövlət orqanlarının struktur tərkibinə daxil edilmiş əməliyyat bölmələridir və onların vəzifəli şəxsləridir. Bu məsələ «ƏAF haqqında» Qanunda birmənalı şəkildə öz əksini tapmışdır.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri, hüquqları və səlahiyyət həddi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyətləri və onların həddləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələri, subyektlərin vəzifələri, həmin vəzifələrin icrası üçün onlara verilən hüquqlar və qanun pozuntusuna yol verdikləri halda, məsuliyyətə cəlb edilmələrinin mümkünlüyü ilə müəyyən olunur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində əksini tapmış məqsədə çatmaq və vəzifələri həll etmək üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin üzərlərinə müəyyən vəzifələr qoyulur və həmin vəzifələri yerinə yetirmək üçün onlara müvafiq hüquqlar verilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin vəzifələri – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin icrası üçün qanunverici tərəfindən həyata keçirilməsi onlara həvalə olunmuş hərəkətlərin məcmusudur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin hüquqları onlara həvalə olunmuş vəzifələrin lazımı qaydada icrası üçün qanunverici tərəfindən müəyyən olunmuş imkanların məcmusudur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin hüquq və vəzifələri arasında balans olmalıdır. Əgər bu balans pozularsa, birinci halda (yəni, hüquqlar vəzifələrdən az olarsa) subyekt insanı, cəmiyyəti və dövləti cinayətkar qəsdlərdən səmərəli şəkildə qoruya bilməz, ikinci halda isə (hüquqlar vəzifələrdən çox olarsa), subyektin hərəkətləri qanunçuluğun pozulmasına gətirə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Bu normanın məzmununun təhlili göstərir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri qarşısında qoyulmuş vəzifələr Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının dövlət orqanları qarşısında qoymuş olduğu vəzifələrdən irəli gəlir. Konstitusiyaya görə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi dövlətin və onun bütün orqanlarının ən ümdə vəzifəsidir. Konstitusiyanın bu müddəası əməliyyat-axtarış orqanlarının qarşısına öz səlahiyyətləri çərçivəsində bütün tədbirlərdən istifadə etməklə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, onun mülkiyyətinin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək vəzifəsini qoyur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məhkəmə və istintaq orqanlarının qərarlarını və ya cinayət işləri üzrə yazılı tapşırıqlarını, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarlarını yerinə yetirməyə borcludurlar. Qeyd etmək lazımdır ki,

əməliyyat-axtarış orqanlarına istintaq, məhkəmə və prokurorluq orqanlarının göstərişləri verilərkən, onların fəaliyyət istiqamətləri (vergi, gömrük və s.) nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə əsasən, xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və müvafiq beynəlxalq təşkilatların sorğularına cavab vermək, həmin sorğular əsasında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirmək əməliyyat-axtarış orqanlarının qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrinə aiddir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə bağlı bir sıra beynəlxalq müqavilələr bağlamışdır. Ona görə də belə sorğuların göndərilməsi və icra edilməsi qaydaları həmin müqavilələr və idarədaxili normativ aktlarla müəyyən edilir.

Bir qayda olaraq, göndərilən sorğuda onu göndərən və göndərilən orqanların ünvanları, işin mahiyyəti, sorğunun məqsədi və əsasları, işə aidiyyəti olan şəxsin adı, atasının adı, ləqəbi, vətəndaşlığı, doğulduğu, yaşadığı yer, məşğuliyyəti, işə aidiyyəti olan firmanın, təşkilatın ünvanı, əməlin təsviri, tövsif olunduğu qanunun mətni və s. məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Beynəlxalq müqavilələr sorğunun tamamilə və ya qismən yerinə yetirilməməsini də nəzərdə tutur. Bunun üçün aşağıdakı əsaslar olmalıdır: sorğu göndərilən dövlətin məafeyinə ziyan vurula biləcəyi, dövlətin daxili qanunvericiliyi və ya beynəlxalq öhdəlikləri ilə ziddiyyət təşkil etməsi, sorğuda təsvir olunmuş əməlin onun göndərildiyi dövlətdə cinayət olmaması.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanına elə həcmdə verilməlidir ki, dövlət sirri olan məlumatlar ora daxil edilməsin.

Sorğunu icra edən orqan onun Azərbaycan Respublikası ərazisində digər cinayət təqibinin həyata keçirilməsinə mane olduğuna əmin olarsa, onda onun icrasını müəyyən vaxta qədər dayandıra bilər.

Sorğunu göndərən orqan onun məxfiliyinin təmin edilməsini xahiş edərsə, onda icraçı orqan buna əməl etməlidir.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası İnterpolun üzvüdür. Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarının İnterpol üzvü olan dövlətlərin analoji hüquq-mühafizə orqanları ilə əlaqəsi İnterpolun Azərbaycan Milli Mərkəzi Bürosu vasitəsilə həyata keçirilir.

Bəzən əməliyyat-axtarış orqanları elə cinayətlər barəsində məlumatlar əldə edirlər ki, onların açılması, qarşısının alınması onu əldə etmiş orqanın səlahiyyətlərinə aid deyildir. Bununla əlaqədar olaraq Qanunun 6-cı maddəsinin 5-ci bəndində deyilir ki, Azərbaycan Respublikası ərazisində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektlərinin səlahiyyətinə aid olan faktların aşkar edildiyi

təqdirdə təxirəsalınmaz tədbirlər keçirməklə, onları xəbərdar etmək və lazımı kömək göstərmək zəruridir.

Əməliyyat-axtarış orqanları arasında informasiya mübadiləsi, onun həcmi, əhatə etdiyi məsələlər, qarşılıqlı əlaqənin formaları, intensivliyi idarələrarası aktlarla müəyyənləşdirilir. Məsələn, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanması DTX-nin əməliyyat-texniki xidmətindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Bu zaman həmin tədbirin həyata keçirilməsi üçün verilən informasiyanın həcmi, alınmış nəticələrlə bağlı informasiya mübadiləsi DTX ilə həmin əməliyyat orqanının daxil olduğu idarə arasında əldə olunmuş razılaşmaya əsasən müəyyən edilir.

Əməliyyat-axtarış orqanları axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməlidirlər. Konspirasiya prinsipinə ciddi olaraq riayət edilməsi hər şeydən əvvəl ondan irəli gəlir ki, cinayətin törədilməsi ilə əlaqəli olduğu güman edilən şəxslərdən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini gizli saxlamaq mümkün olsun. İdarədaxili aktlarda müxtəlif əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı müxtəlif konspirasiya qaydaları nəzərdə tutulmuşdur və onlara əməl olunması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsidir. Konspirasiya qaydaları hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanlarının uzun illər ərzindəki təcrübi fəaliyyətinin ümumiləşdirilmiş nəticələridir ki, onlar da insanların, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyinə qəsd edən ictimai təhlükəli əməllərlə bağlı məlumatların əldə edilməsinin və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gizli aparılmasının üsul və vasitələrindən ibarətdir. Konspirasiya qaydalarına həmçinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasını və nəticələrini əks etdirən sənədlərlə davranış qaydaları, insanın zahiri görünüşünün, morfoloji və dinamik əlamətlərinin dəyişdirilməsi, sənədlərin şifrələnməsi üsulları və s. aiddir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların digər mühüm vəzifələrindən biri də öz əməkdaşlarının, onların yaxın qohumlarının, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının, habelə cinayət prosesi iştirakçılarının, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyinin və əmlakının hüquqazidd qəsdlərdən qorunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu vəzifə həm də dövlətin müdafiə funksiyasından irəli gəlir. Ona görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən hər bir dövlət orqanının tərkibində onun öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün xüsusi bölmələr yaradılmışdır və fəaliyyət göstərir.

Qanunda sadalanan şəxslərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün hər şeydən əvvəl, fikrimizcə, konspirasiya qaydalarına ciddi əməl olunmalıdır. Ancaq onu da nəzərə almaq lazımdır ki, peşəkar səviyyədə cinayət fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər, qurumlar ənənəvi iş üsullarına malikdirlər və əks-fəaliyyətlə məşğul

olaraq, çox zaman istədiklərinə nail ola bilirlər. Ona görə də həmin şəxslər tərəfindən kriminal qruplara daxil edilmiş əməkdaşların, konfidentlərin tanınıb aşkar edilməsi ehtimalı çox böyükdür. Eyni zamanda kriminal aləmin nüfuz sahibləri cinayət prosesinin iştirakçılarna – hakimlərə, prokurorlara və s. müxtəlif üsullarla təsir göstərməyə çalışırlar. Bununla əlaqədar olaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş bütün təhlükəsizlik tədbirlərindən istifadə etmək hüququ vardır.

Əməliyyat-axtarış orqanları öz qulluq mövqeyinə görə məxfi məlumatlara və ya xüsusi icazə tələb edən işlərə buraxılan şəxsləri yoxlamalıdır. Bu vəzifənin icrasının təmin olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq Qərarı ilə «Vəzifəli şəxslərin və vətəndaşların dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyə buraxılma və buraxılışın yenidən rəsmiləşdirilməsi Qaydası» təsdiq edilmişdir. DİN-in müvafiq Qərarı ilə «Daxili işlər orqanları əməkdaşlarının, Daxili Qoşunların hərbi qulluqçularının və Daxili İşlər Nazirliyi sistemində işə götürülən mülki işçilərin dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyə buraxılması və işləməyə buraxılmasının yenidən rəsmiləşdirilməsi qaydaları barədə Təlimat» təsdiq edilmişdir. Qeyd olunan normativ hüquqi aktlara əsasən dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyə buraxılmağa namizəd olan şəxslər barəsində xüsusi yoxlama keçirilməlidir ki, həmin yoxlamalar məhz əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən həyata keçirilir.

Bundan əlavə, həmin orqanlar hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etməli, hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin əməliyyat uçotunu aparmalıdır.

Bu və ya digər dövlət orqanın üzərinə qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrin qoyulması vəzifə və hüquqların qarşılıqlı əlaqəsi prinsipinə uyğun olaraq müəyyən hüquqların da meydana gəlməsini zəruri edir və həmin hüquqlar qanunda öz əksini tapmışdır.

Hüquqi dövlət və demokratiya prinsiplərinə görə, dövlət orqanlarının yalnız o hərəkətləri icra etməyə hüquqları vardır ki, onlar uyğun qanunvericilik aktlarında öz əksini tapmış olsun. Məhz bu prinsip Azərbaycan Respublikası Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 7-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddədə dövlət orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində hüquqlarının tam siyahısı verilmişdir.

Həmin siyahıya əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri əməliyyat-axtarış tədbirlərini aşkar və gizli üsullarla həyata keçirə bilərlər. Aşkar formada əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən zaman əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini kənar şəxslərdən özünün şəxsiyyətini, hansı orqana mənsub olmasını, bəzən isə tədbirlərin hansı məqsədlə aparılmasını, hansı qərarların qəbul ediləcəyini gizlətmir.

Məxfi əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən zaman isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti öz şəxsiyyətini, hansı orqana aid olmasını, keçirilən tədbirlərin məqsəd və vəzifələrini, xarakterini kənar şəxslərdən gizli saxlayır. Bu əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xarakterindən irəli gəlir. Çün ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti aşkar və gizli üsullarla həyata keçirilən fəaliyyət formasıdır.

Qanunun 7-ci maddəsinin 2-ci bəndinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri həmin fəaliyyətin həyata keçirilməsinə məxfilik əsasında kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək hüququna malikdirlər. Belə əməkdaşlığın şərtləri tərəflər arasında bağlanan müqavilədə öz əksini tapır.

Məxfi əməkdaşlıq istisna qaydada qanunla əməliyyat-axtarış orqanları qarşısında qoyulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə istifadə edilir. Vətəndaşlarla məxfi əməkdaşlıq münasibətləri yalnız buna səlahiyyəti çatan vəzifəli şəxs tərəfindən yaradılır. Vətəndaşlarla məxfi əməkdaşlıq edən əməliyyat-axtarış orqanı əməkdaşının rəislərinin onlara nəzarət etmək hüquqları vardır və zəruri hallarda kömək etməyə borcludurlar.

Qanunvericiliklə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə bu fəaliyyəti təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etmək hüququ verilmişdir.

İnformasiya – hər hansı bir hadisə, şəxs, əşya və onların xüsusiyyətləri haqqında insanların anlaya biləcəyi formada tərtib olunan və bir şəxsdən (yerdən) digərinə verilə bilən məlumatdır. İnformasiya sistemi isə, rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsi ilə və digər üsullarla əldə olunan və saxlanılan məlumatların mütəşəkkil sistemləşdirilmiş çoxluğuudur.

İstənilən hüquq-mühafizə orqanının fəaliyyəti ilk növbədə cinayətlərin xəbərdar edilməsi, qarşısının alınması və açılması ilə bağlıdır. Bu orqanlar hüquq pozuntuları haqqında heç bir məlumata malik olmadıqları halda, öz vəzifələrinin öhdəsindən uğurla gələcəyini təsəvvür etmək çətindir. Əksinə, hüquq pozuntusu subyektinin fəaliyyətinin tam və hərtərəfli işıqlanması onun əməllərinin vaxtında qarşısının alınmasının təminatıdır. Beləliklə, cinayət və cinayətkarlar haqqında ilkin informasiyanın olması cinayətin açılmasına zəmin yaradır.

Məlumatların toplanması, sistemləşdirilməsi, saxlanması, qeydiyyatı və verilməsi özündə olan məlumatın istifadə məqsədinə uyğun olaraq təşkil olunmuş ayrı-ayrı obyektlərin qeydiyyat toplusundan ibarət olan cinayət və əməliyyat qeydiyyatının sistemlərinin yaradılması yolu ilə həll olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti şifahi və ya yazılı razılığa əsasən fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə edə bilirlər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı əməliyyat orqanlarının

əməkdaşlarına müəyyən zaman kəsiyi ərzində fiziki və hüquqi şəxslərə mənsub olan binalara, qurğulara daxil olmaq, onlardan istifadə etmək zərurəti yaranır. Qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə bu hüququ verməklə, həmin binaların sahibləri üçün uyğun vəzifələr müəyyən etmişdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində cinayətkarı «isti» izlərlə təqib etmək və ya zərərçəkmiş şəxsi xəstəxanaya çatdırmaq və s. ilə bağlı nəqliyyat vasitələrindən istifadə etmək zərurəti yarana bilər. Ona görə də qanun onlara nəqliyyat vasitələrindən əvəzsiz formada istifadə etmək hüququ verir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində əks olunmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısına baxsaq, görürük ki, kəşfiyyat metodları ilə həyata keçirilməli olan tədbirlər onları həyata keçirməli olan subyektlərin şəxsiyyətinin gizlədilməsini tələb edir. Bu məqsədlə, bir qayda olaraq, şifrələnmiş sənədlərdən istifadə edilir ki, bu da həmin subyektin əməliyyat-axtarış orqanına mənsub olmasını gizlətməyə imkan verir.

Bunun daha müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün Qanunun 7-ci maddəsinin 5-ci bəndinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini konspirasiya məqsədilə uydurma idarə, müəssisə və ya təşkilat (hüquqi şəxs) yaratmaq, bu məqsədlə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərinin şəxsiyyətini, bu orqanların bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin idarə mənsubiyyətini, eləcə də bu orqanlarla məxfilik əsasında əməkdaşlıq edən vətəndaşların şəxsiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə edə bilər.

Qanunun 7-ci maddəsinin bu bəndinin təhlilindən belə məlum olur ki, qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə cinayətlərin aşkar edilməsi, açılması və qarşısının alınması, həmçinin onları törədən, hazırlayan, təşkil edən şəxslərin müəyyən edilib tutulması üçün qanunla müəyyən edilmiş qaydada müəssisə və ya təşkilat yaratmaq hüququ verilmişdir. Bu cür obyektlər əməliyyat-axtarış orqanına mənsubluğunu gizlətmək üçün yaxşı imkan yaradır. Həmin iqtisadi qurumlara daxil edilmiş əməkdaşlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətini leqal vəziyyətdə olan əməliyyat orqanları kimi tam həcmdə həyata keçirə bilmir, kriminal xarakterli məlumatları kəşfiyyat metodlarından istifadə etməklə toplayırlar.

Belə xüsusi əməliyyat-axtarış tədbiri o hallarda həyata keçirilir ki, başqa üsulla cinayətlərin törədilməsi, açılması, qarşısının alınması, onu törətmiş və ya təşkil etmiş şəxslərin müəyyən edilib tutulması mümkün olmasın. Qeyd olunan əməliyyat-axtarış tədbirinin təşkili və həyata keçirilməsi yalnız əməliyyat-axtarış bölməsi rəhbərinin yazılı qərarı əsasında mümkündür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun onların səlahiyyət hədlərini

də müəyyən etmişdir. Bunu qanuna daxil etməklə, qanunverici əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin qanuni hüquqlarının mövcud olduğu sərhədləri dəqiq müəyyən etmişdir. Həmin sərhədlərdən kənarında bu hüquqlardan istifadə etmək olmaz.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin səlahiyyətlərinin həddi Qanunun 8-ci maddəsində əks olunmuşdur. Həmin maddədə deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə öz səlahiyyətlərinin icra edilməsi zamanı:

1. insanların həyatını, sağlamlığını, əmlakını və qanuni mənafelərini təhlükə altına alan hərəkətlərə yol vermək;

2. hər hansı şəxsi qanun pozuntularına təhrik etmək;

3. zor işlətmək, hədələmək, şantaj etmək, habelə insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qanunla müdafiə olunan mənafelərini məhdudlaşdıran digər qanunsuz tədbirlərə əl atmaq;

4. səlahiyyətindən kənara çıxan tədbirləri həyata keçirmək qadağan olunur».

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri bu fəaliyyəti həyata keçirərkən, qanunvericiliyin tələblərini pozduqda, vəzifələrini bu tələblərə uyğun yerinə yetirmədikdə və yaxud səlahiyyət həddini aşdıqda, qanunla müəyyən olunmuş əsaslara görə hüquqi məsuliyyət daşıyırlar. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 21-ci maddəsi qanunçuluğun pozulmasına görə məsuliyyət nəzərdə tutur. Maddənin I hissəsində qeyd olunur ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bu Qanunla müəyyən edilmiş məqsədlərə, əsaslara və ya şərtlərə əməl edilmədən təşkili və həyata keçirilməsi, onun keçirilməsi üçün etibar olunmuş və ya iş və xidmətlə əlaqədar belə məlumatlarla tanış olmuş şəxslər onları yaymağa görə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq olaraq cinayət, inzibati və intizam məsuliyyəti daşıyırlar». Deməli, ƏAF subyektlərinin hüquqi məsuliyyətinin yaranması üçün iki şərt mövcud olmalıdır. Birincisi, ƏAF qanunvericiliyinin pozulması (yəni, müəyyən edilmiş qaydaya qəsd edən şəxsin hüquqazidd hərəkəti və ya hərəkətsizliyi) və ikincisi, Azərbaycan qanunvericiliyində məsuliyyətin nəzərdə tutulması.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun müvafiq maddəsinə görə, məsuliyyətə cəlb oluna biləcək subyektlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən dövlət orqanları;

- həmin orqanların bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən və onun həyata keçirilməsinə rəhbərliyi və nəzarəti yerinə yetirən vəzifəli şəxslər;

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə sanksiya vermiş və ya onun qanuniliyinə nəzarət edən şəxslər (hakim, prokuror);

- əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlığa cəlb olunmuş ayrı-ayrı şəxslər;

- «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun tələblərini pozan digər fiziki və hüquqi şəxslər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 21-ci maddəsinə görə ƏAF subyektlərinin məsuliyyətinin əsas növlərinə aiddir: cinayət, inzibati, intizam və maddi məsuliyyət.

Qanunun bu maddəsində qeyd olunan məqsəd, əsas və şərtlər qanunun bir sıra maddələrində bu və ya digər şəkildə əks olunmuşdur. Məsələn, 4-cü maddənin I hissəsinin 1-ci bəndində Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmayan məqsədləri güdməyin və vəzifələri yerinə yetirməyin qadağan olunduğu qeyd olunmuşdur. Qanunun 1-ci maddəsində isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədləri və vəzifələri göstərilmişdir. Bununla yanaşı, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin səbəb və əsasları, 13-cü maddəsində tətbiqi şərtləri, 14-cü maddəsində isə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi qaydaları əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində (302-ci maddə) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Cinayət Məcəlləsinin 302-ci maddəsinin obyektiv cəhəti aşağıdakı zəruri əlamətləri özündə əks etdirir:

1. əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmayan şəxslər tərəfindən belə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

2. əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan şəxslər tərəfindən həmin tədbirlərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan keçirilməsi;

3. həmin hərəkətlər nəticəsində şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinin əhəmiyyətli pozulması.

Cinayət Məcəlləsinin yuxarıda qeyd olunan maddəsindən əlavə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyinin pozulması ilə bağlı aşağıdakı normalar nəzərdə tutulmuşdur:

- yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər məlumatların sirlərini pozma (mad. 155);

- şəxsi həyatın toxunulmazlığını pozma (mad. 156);

- mənzil toxunulmazlığını pozma (mad. 157);

- dövlət sirlərini yayma (mad. 254);

- məzmununda dövlət sirri olan sənədləri itirmə (mad. 285);

- qanunsuz olaraq tutma, həbsəalma və ya həbsdə saxlama (mad. 292);

- vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə etmə (mad. 308);

- vəzifə səlahiyyətlərini aşma (mad. 309) və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində inzibati məsuliyyət vəzifəli şəxslər tərəfindən öz qulluq vəzifələrinin yerinə yetirilməməsi və ya lazımınca yerinə yetirilməməsi ilə bağlı inzibati xətalara görə yarana bilər. Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalər Məcəlləsində birbaşa əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı inzibati

məsuliyyət nəzərdə tutan normalar olmasa da, həmin Məcəllənin bir çox fəsilərində təsbit olunmuş xətalərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı baş verməsi mümkündür. Məsələn, əhalinin sağlamlığı, sanitariya-epidemioloji salamatlığı əleyhinə olan (bax, «ƏAF haqqında» Qanunun 13-cü maddəsinin III hissəsi və 14-cü maddənin IV hissəsi); mülkiyyət əleyhinə olan («ƏAF haqqında» Qanunun 8-ci maddəsinin I hissəsinin 1-ci bəndi); ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji təhlükəsizlik qaydaları əleyhinə olan (mad. 13 və 14); rabitə qaydaları əleyhinə olan; informasiyadan istifadə edilməsi, onun yayılması və mühafizəsi qaydaları əleyhinə olan və s. inzibati xətaləri qeyd etmək olar.

İntizam məsuliyyəti xidməti və ya əmək intizamını pozanlara müxtəlif intizam cəzaları tətbiq etməklə təsiretmə vasitəsidir. ƏAF subyektlərinin əməkdaşlarının intizam məsuliyyəti müvafiq orqanların intizam nizamnaməsi və xidmətkeçmə haqqında əsasnaməsi ilə müəyyən edilir. Məsələn, Dövlət Təhlükəsizliyi və Dövlət Sərhəd Xidmətində «Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin İntizam Nizamnaməsi, Daxili İşlər Nazirliyində «DİO-nun İntizam Nizamnaməsi», «Xidmətkeçmə haqqında Əsasnaməsi» və s. tətbiq olunur. ƏAF prosesində xidməti intizamın pozulmasına görə aşağıdakı cəza növləri verilə bilər:

- məzəmmət;
- töhmət;
- şiddətli töhmət;
- vəzifəsinə tam uyğun olmaması barədə xəbərdarlıq;
- tutduğu vəzifədən aşağı vəzifəyə keçirmə;
- xüsusi rütbənin bir pillə aşağı salınması;
- xidmətdən xaric edilmə.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 21-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, insan hüquq və azadlıqları, hüquqi şəxslərin qanuni mənafeləri pozulduqda, habelə haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilmiş şəxsin hüquqpozmağa aidiyyəti təsdiq olunmadıqda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini pozulmuş hüququ bərpa etməyə və vurulmuş maddi və mənəvi ziyanı ödəməyə borcludur. Bu müddəə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin mülki-hüquqi və maddi məsuliyyətinin əsasını təşkil edir.

Mülki-hüquqi məsuliyyət vətəndaşın şikayətlərinə məhkəmə tərəfindən baxıldıqda və əməliyyat-axtarış subyektinin hərəkətləri qanunsuz hesab edildikdə yaranır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri mülki-hüquqi məsuliyyətə cəlb edilə bilərlər. Bu qanun pozuntusuna yol verən dövlət orqanına qarşı qanunla və ya müqavilə ilə müəyyən edilmiş müəyyən təsir vasitələrinin tətbiq edilməsindən ibarətdir. Bu cür vasitələr dövlət orqanı üçün əmlak xarakterli sərfəsiz nəticələrə (dəymiş zərərin ödənilməsi) gətirə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həyata keçirilərkən pozulmuş hüquqların bərpa edilməsi və vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi məsələləri «Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 1998-ci il tarixli Qanununun 36, 55-63 və Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 189-191-ci maddələri ilə tənzimlənir.

Maddi ziyan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt tərəfindən dəymiş ziyanın aradan qaldırılması və ya kompensasiyanın verilməsi şəklində ödənilir. Hər bir zərərçəkmiş şəxsə qanunsuz hərəkətlər nəticəsində onun itirdiyi mənfəət və digər gəlirlər ödənilməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatların qanunsuz olaraq yayılması (bax, «ƏAF haqqında» Qanun, mad. 16) şəxsin şərəf və ləyaqətinə, işgüzar nüfuzuna xələl gətirirsə və digər mənəvi xarakterli mənfi nəticələr yaradırsa, bu, həmin şəxsə vurulmuş mənəvi ziyan hesab edilir. Belə olduğu halda şəxs mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə tələb irəli sürə bilər. Şəxsə vurulmuş mənəvi ziyan mülki qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmə tərəfindən müəyyən olunmuş miqdarda pul və ya digər maddi dəyər şəklində ödənilir.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi və sosial müdafiəsi

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi və sosial müdafiəsi – funksional vəzifələrin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həmin subyektlərin fəaliyyətinin təhlükəsizliyi və effektivliyinin təmin edilməsi, maddi və sosial tələbatlarının, həmçinin dəymiş zərərin ödənilməsi məqsədlə həyata keçirilməsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hüquqi və sosial xarakterli tədbirlər sistemidir.

Anlayışdan göründüyü kimi, yuxarıda qeyd olunan tədbirlər xarakterindən və həyata keçirilmə sahəsindən asılı olaraq iki kateqoriya tədbirlərə bölünür:

1. subyektlərin hüquqi müdafiəsi tədbirləri;
2. subyektlərin sosial müdafiəsi tədbirləri.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin hüquqi müdafiəsi dövlətin funksiyalarından biridir və normativ-hüquqi aktlarda bu subyektlər üçün zəmanətlərin, güzəştlərin və təhlükəsizlik tədbirlərinin, həmçinin bu tədbirlərin reallaşdırılması üçün hüquqi mexanizmlərin təsbit olunmasını nəzərdə tutur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin sosial müdafiəsi də dövlətin funksiyasıdır və aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- subyektlərin maliyyə təminatı;
- mənzil, ödənişsiz nəqliyyat təminatı;
- dövlət sığortası təminatı;
- istirahət hüququnun təmin olunması;
- təqaüdün verilməsi;
- dəymiş zərərin ödənilməsi;
- əmək haqqı və digər müavinatların verilməsi;
- həyat və sağlamlığının müdafiəsi;
- sosial müdafiə mexanizmlərinin yaradılması və mövcud olanların

təkmilləşdirilməsi;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin xüsusiyyətlərinə və roluna uyğun olan maddi və sosial şəraitlərin yaradılmasına yönəlmiş digər tədbirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin sosial və hüquqi müdafiəsi tədbirləri normativ-hüquqi aktlarda təsbit olunmasından asılı olaraq, iki qrupa bölünür:

1. Bilavasitə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda öz əksini tapmış tədbirlər;

2. Digər qanunvericilik aktlarında nəzərdə tutulan tədbirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin maddi-texniki və maliyyə təminatı ilə bağlı məsələlər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 18-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddənin I hissəsində qeyd olunur: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini və avtomatlaşdırılmış informasiya sistemlərinin quraşdırılmasının, saxlanılmasının və mühafizəsinin bu qanunun tələblərinə uyğun surətdə həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə zəruri maliyyə vəsaitləri və maddi-texniki təminatlar verilir».

Qeyd etdiyimiz maddədə həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maliyyə təminatının mənbəyi göstərilmişdir. Həmin fəaliyyətin maliyyələşdirilməsinin yeganə mənbəyi dövlət büdcəsidir.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun və digər qanunvericilik aktlarının təhlili göstərir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı ayrılmış maliyyə vəsaitləri əsasən aşağıdakı istiqamətlərdə xərclənir:

1. ƏAF-ı həyata keçirən orqanların əməkdaşlarının maliyyə təminatı. Bu maliyyə təminatı onların vəzifə məvaciblərindən, məharət dərəcəsinə və iş stajına görə əlavə ödənişlərdən və işin nəticələrinə görə mükafatlardan ibarətdir. Bu ödənişlərin verilməsi qaydası «Polis əməkdaşlarının maddi və sosial təminatları ilə

bağlı qaydaların təsdiq edilməsi haqqında» Nazirlər Kabinetinin 20 aprel 2000-ci il tarixli Qərarında öz əksini tapmışdır.

2. ƏAF-1 həyata keçirən orqanların yerləşdiyi binaların, yeni tikilən binaların maliyyə xərcləri. Bu istiqamətdə maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsi AR NK-nin 2001-ci il 30 iyul tarixli 130 nömrəli «AR polis orqanlarının xüsusi təchiz olunmuş binalarla təmin edilməsi normaları»nın təsdiq edilməsi barədə» Qərarı ilə nizamlanır.

3. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, xüsusilə çoxlu vəsait tələb edən tədbirlərin həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi. Məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə hüquqi şəxslərin yaradılması və fəaliyyət göstərməsi. Bu tədbir həyata keçirilən zaman mülkiyyətin icarəyə götürülməsi, alınması üçün müqavilə bağlamaq lazım gəlir və həmin müqavilədən yaranan maliyyə xərcləri əməliyyat-axtarış orqanlarının maliyyə vəsaitləri hesabına ödənilir.

Bundan əlavə, digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi digər əlavə maliyyə xərclərinin ödənilməsinə də tələb edir. Məsələn, nəzarət qaydasında mal alma tədbirinin keçirilməsi, vətəndaşların nəqliyyat vasitələrindən, yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından və digər əmlakından istifadə olunması («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 7, bənd 4), əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin maddi təminatları («ƏAF haqqında» Qanun, mad. 17, III hissə) və digər əməliyyat xərcləri. Bu istiqamətlərdə maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsi Nazirlər Kabinetinin 28 noyabr 2002-ci il tarixli 190-8 nömrəli qərarı ilə təsdiq olunmuş «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vəsaitlərin xərclənməsi qaydaları və normaları»na uyğun həyata keçirilir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, AR-nın «Dövlət sirri haqqında» Qanununun 4-cü maddəsinin IV hissəsinə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi haqqında məlumatları açıqlayan göstəricilər dövlət sirri hesab edilir.

Ona görə də «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda həmin fəaliyyətin maliyyə təminatları ilə bağlı məsələlər ümumi şəkildə əks olunmuşdur. Konspirasiya prinsipinə uyğun olaraq həmin məsələlər idarədaxili normativ aktlarla tənzimlənir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə ayrılmış maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarəti həmin fəaliyyəti həyata keçirən əməliyyat bölmələrinin tabe olduğu dövlət orqanının rəhbəri həyata keçirir. Bu nəzarəti bir qayda olaraq göstərilən orqanların birinci şəxsləri, yaxud onların müavinləri həyata keçirir.

Bundan əlavə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün ayrılmış maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsinə nəzarəti həmçinin AR-nın Nazirlər Kabinetinin, Maliyyə Nazirliyinin xüsusi səlahiyyətli nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin rəhbərlərinin həmin fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun təmin edilməsinə görə daşdıqları məsuliyyət həm də onların maliyyə vəsaitlərinin düzgün xərclənməsinə nəzarət fəaliyyətini əhatə edir. Bu sahədə yol verilmiş qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün həmin şəxslər dərhal tədbir görməlidir. Əks təqdirdə, bunun üçün bilavasitə məsuliyyət daşıyırlar.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VII hissəsində qeyd olunmuşdur ki, «əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupun və ya kriminogen obyektlərin daxilində olması, habelə bu zaman zəruri özünümədafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada cinayət tərkibini yaratmır».

Cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmə «ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərindən biridir və bu tədbiri əməliyyat işçisinin özü və ya onun tapşırığına əsasən, köməklik edən şəxs həyata keçirə bilər. Belə olduğu halda, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmiş şəxs işə olunmamaq üçün həmin qrupun digər üzvləri ilə birlikdə hərəkət etməli, onların əməllərinin iştirakçısı olmalıdır. Bu əməllərin isə əksəriyyəti cinayətkar fəaliyyətlə bağlı ola bilər. Şəxsin əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilindəki fəaliyyəti həm də Cinayət Məcəlləsinin 40-cü maddəsinə əsasən «əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi» ilə bağlı cinayət tərkibi yaratmır. Əgər şəxs cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi tədbirinin tətbiqi qanunvericiliyin pozulması ilə həyata keçirilmişdirsə, onda buna görə bu tədbirin keçirilməsinə göstəriş vermiş vəzifəli şəxs məsuliyyət daşıyır. Bu fəaliyyətə görə şəxs özü o zaman məsuliyyət daşıyır ki, o, əmrin və ya sərəncamın qanunsuz olduğunu bilərək onu icra etmiş olsun. Bununla əlaqədar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin II hissəsində qeyd edilmişdir ki, «rəisindən açıq-aşkar qanunsuz əmr və ya göstəriş aldıqda, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi qanunu rəhbər tutmalı və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqana bu barədə məlumat verməlidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi tərəfindən rəisinin əmrini, yaxud göstərişini yerinə yetirdii vaxtda cinayət baş verərsə və ya verəcəyi ehtimal olunarsa, bu barədə əməliyyat-axtarış

fəaliyyətinin subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqana və yaxud məhkəməyə şikayət verə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyət subyektinin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin daxilində olarkən, zəruri özünümüdafiə və ya son zərurət halında onun tərəfindən yol verilmiş hərəkətlər Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 36 və 38-ci maddəsinə əsasən cinayət tərkibini yaratmır.

Zəruri müdafiə – özünü müdafiə edən və ya başqa şəxsin həyatını, sağlamlığını və hüquqlarını, dövlətin və cəmiyyətin mənafelərinə qəsd edənə zərər vurmaq yolu ilə ictimai təhlükəli qəsdən qorumaq məqsədilə törədilmiş hərəkətdir. Bu zaman zəruri müdafiə həddi aşılmamışdırsa, hərəkət cinayət sayılmır (CM, mad. 36).

Son zərurət – cinayət hüququnda (CM, mad. 38) elə bir vəziyyətə deyilir ki, bu zaman şəxsin özünün və ya başqa şəxslərin həyatına, sağlamlığına, hüququna, dövlətin və cəmiyyətin qanunla qorunan mənafelərinə təhlükə törədən təhdidlərin qarşısı, qanunla qorunan obyektlərə zərər vurulmasına gətirən hərəkətlər törədilərək alınır. Cinayətin qarşısının bu cür alınması zahirən cinayətin əlamətlərinə malik olur. Son zərurət halında törədilmiş hərəkət, əgər həmin vəziyyətdə bu təhlükəni başqa vasitə ilə aradan qaldırmaq mümkün deyildisə və bu zaman son zərurət həddinin aşılmasına yol verilməmişdirsə, cinayət sayılmır. Bu baxımdan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin cinayətkar qrupların və kriminogen obyektlərin tərkibində fəaliyyət göstərərkən, zəruri müdafiə və ya son zərurət həddini aşan hərəkətlərə yol verməsi cinayət tərkibini yaradır və məsuliyyətə səbəb olur.

«Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli Qanununa əsasən özlərinin təhlükəsizliyinə qarşı qəsdlərə səbəb ola biləcək funksiyaları yerinə yetirən məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsini təmin etmək, habelə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, cinayətlərə qarşı mübarizəyə lazımi şərait yaratmaq məqsədilə həmin qanunda göstərilən şəxslərin və ya onların yaxın qohumlarının həyatının, sağlamlığının, mənzilinin və əmlakının dövlət müdafiəsi üzrə tədbirlər sistemi müəyyənləşdirilmişdir. Qanunun 1 və 4-cü maddəsinə əsasən müdafiə olunan şəxslər sırasına əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər və onların yaxın qohumları da aid edilir.

Qanunun 5-ci maddəsinə əsasən, müdafiə olunan şəxslər barədə aşağıdakı təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilə bilər:

1. müdafiə olunan şəxsi, onun mənzilini və əmlakını mühafizə etmə;
2. müdafiə olunan şəxsə xüsusi fərdi müdafiə vasitələri vermə, onu mövcud təhlükə barədə xəbərdar etmə;

3. müdafiə olunan şəxsi müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerlərdə yerləşdirmə;
4. müdafiə olunan şəxs barəsində olan məlumatların məxfiliyini qoruma;
5. müdafiə olunan şəxsi başqa iş keçirmə, onun iş və ya təhsil yerini dəyişdirmə, onu başqa yaşayış yerinə köçürmə;
6. müdafiə olunan şəxsin sənədlərini və onun xarici görkəmini dəyişdirmə.

Müdafiə olunan şəxslərin həyatına, sağlamlığına, mənzilinə və əmlakına qarşı qəsd ediləcəyi qorxusu üçün real əsaslar müəyyən edildikdə, həmin şəxslərin razılığı ilə təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən onların şəxsi mühafizəsi, mənzilinin və əmlakının mühafizəsi üçün təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilir. Zəruri hallarda müdafiə olunan şəxslərin mənzili və əmlakı yanğın təhlükəsizliyinə qarşı vasitələr və mühafizə siqnalları ilə təchiz edilə bilər, onların istifadə etdikləri telefon nömrələri və nəqliyyat vasitələrinin dövlət qeydiyyatı nişanları dəyişdirilə bilər.

Müdafiə olunan şəxslərin həyatına və sağlamlığına olan təhlükənin xarakterindən asılı olaraq Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq onlara xüsusi fərdi müdafiə vasitələri verilə bilər və onlar təhlükə barədə xəbərdar edilməlidirlər.

Zəruri hallarda yetkinlik yaşına çatmış müdafiə olunan şəxslər onların razılığı ilə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər isə valideynlərinin və ya onların qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerdə yerləşdirilə bilərlər.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qərarı ilə avtomat telefon rabitə sorğu xidmətinə, pasport-viza xidmətinə və ya digər müvafiq məlumat- sorğu xidmətlərinə müdafiə olunan şəxslərin yaşayış yeri barəsində və ya hər hansı digər məlumatların verilməsi müvəqqəti və ya daimi olaraq qadağan edilə bilər. Bəzi hallarda müdafiə olunan şəxslər barəsində olan məlumatlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq orqanlardan, sorğu xidmətlərindən götürülə bilər.

Müdafiə olunan şəxsin müraciəti və ya razılığı ilə həmin şəxslər müvəqqəti və ya daimi olaraq başqa iş keçirilə və ya başqa yaşayış yerinə köçürülə bilərlər, onların iş və ya təhsil yeri dəyişdirilə bilər. Göstərilən tədbirlər müdafiə olunan şəxslərin mənzil, əmək, pensiya və digər hüquqları pozulmamaqla həyata keçirilməlidir. Müvəqqəti olaraq başqa yaşayış yerinə köçürülən şəxslərin daimi yaşayış yeri üzrə yaşayış sahəsi saxlanılmalıdır.

Müdafiə olunan şəxslərin təhlükəsizliyini başqa tədbirlərlə təmin etmək mümkün olmadıqda ərizəsi və ya razılığı əsasında müstəsna hallarda, onlara anket məlumatları dəyişdirilmiş şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd və digər sənədlər verilə bilər, habelə onların xarici görkəmi dəyişdirilə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər və ya onun yaxın qohumlarının müdafiəsi barədə təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə qərar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektini hesab olunan müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri tərəfindən qəbul edilir və həyata keçirilir.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün səbəblər aşağıdakılardır:

- müdafiə olunan şəxsin ərizəsi;
- məhkəmə sədrinin və ya müvafiq hüquq-mühafizə orqanı rəhbərinin müraciəti;
- mövcud təhlükə barədə təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən əməliyyat məlumatlarının və ya digər məlumatların əldə edilməsi.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar müdafiə olunan şəxsin təhlükəsizliyinə real qorxu yaradan hallar barədə məlumat (ərizə) əldə etdikdə üç gün müddətində, zəruri hallarda isə dərhal müdafiə olunan şəxs barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi və ya təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqindən imtina edilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi qərarına gəldikdə təhlükəsizlik tədbirləri və onların həyata keçirilməsi müddəti konkret göstərilməklə əsaslandırılmış qərar qəbul edir.

Qəbul edilmiş qərar barədə təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi xahişi ilə müraciət etmiş məhkəmə sədrinə və ya müvafiq hüquq mühafizə orqanının rəhbərinə məlumat verilir. Bu zaman təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən müdafiə olunan şəxsə onun təhlükəsizliyi üçün zəruri olan göstərişlər verilə bilər.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanın təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqindən imtina edilməsi haqqında qərarı təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi xahişi ilə müraciət etmiş məhkəmə sədri və ya müvafiq hüquq mühafizə orqanının rəhbəri tərəfindən prokurorluğun və ya məhkəmənin yuxarı orqanına bu barədə şikayət verilə bilər. Bu şikayətlərə dərhal baxılmalıdır.

Təhlükəsizlik tədbirləri aşağıdakı hallarda ləğv edilir:

- 1) təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi müddətinin keçməsi;
- 2) mövcud təhlükənin aradan qaldırılması;
- 3) barəsində təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilmiş şəxsin ərizəsi;
- 4) yazılı surətdə xəbərdar edilməsinə baxmayaraq təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qanuni göstərişlərinin mütəmadi olaraq müdafiə olunan şəxs tərəfindən yerinə yetirilməməsi.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin ləğvi üçün real əsaslar olduqda müdafiə olunan şəxsə yazılı məlumat verilməklə bu haqda əsaslandırılmış qərar qəbul edilir. Qəbul edilmiş qərar barədə müdafiə olunan şəxs prokurorluğa və ya məhkəməyə şikayət verə bilər. Bu şikayətə dərhal baxılmalıdır. Qəbul edilmiş qərar barədə üç günün müddətində şikayət etmiş şəxsə məlumat verilməlidir.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etmiş orqanların aşağıdakı hüquqları vardır:

1) müdafiə olunan şəxslərin təhlükəsizliyinə qorxu yaradan hallar barədə edilən müraciətlər (ərizələr) əsasında zəruri materialları tələb etmək və ya izahatlar almaq;

2) təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanlardan əlavə tədbirlərin tətbiqini tələb etmək;

3) həyata keçirilən təhlükəsizlik tədbirlərini tamamilə və ya qismən ləğv etmək.

4) təhlükəsizlik tədbirlərini və onların tətbiqi vasitələrini müəyyən etmək, zəruri hallarda həyata keçirilən tədbirləri dəyişdirmək və ya onlara əlavələr etmək;

5) təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtlərinin əməl olunmasını, habelə bu tədbirlərin tətbiqi ilə əlaqədar təhlükəsizliyi təmin edən orqanların vəzifəli şəxsləri tərəfindən verilən qanuni göstərişlərin yerinə yetirilməsini müdafiə olunan şəxslərdən tələb etmək;

6) təhqiqat orqanına, müstəntiqə, prokurora, məhkəməyə (hakimə) müdafiə olunan şəxs barəsində təhlükəsizlik tədbirinin tətbiq edilməsi və ya həyata keçirilən təhlükəsizlik tədbirinin ləğvi barədə vəsatət qaldırmaq.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) müdafiə olunan şəxs barəsində edilən hər bir qanunsuz hallar haqqında məlumat daxil olduqda həmin halların aradan qaldırılması üçün dərhal cavab tədbirləri görmək;

2) mövcud təhlükənin xarakterinə uyğun olaraq müdafiə olunan şəxslərin həyatının, sağlamlığının, mənzilinin və əmlakının qorunmasını təmin etmək;

3) təhlükəsizlik tədbirlərinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi ilə bağlı qəbul edilmiş qərar barədə müdafiə olunan şəxsə vaxtında məlumat vermək.

Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən müdafiə olunan şəxslərin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi və ya edilməməsi haqqında müraciət etmək;

2) barəsində tətbiq ediləcək təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumat almaq;

3) tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirlərindən başqa, bu Qanunla nəzərdə tutulan digər tədbirlərin də tətbiq edilməsini və ya tətbiq edilən tədbirlərdən hər hansı birisinin ləğv edilməsini təhlükəsizliyi təmin edən orqanlardan tələb etmək;

4) təhlükəsizliyi təmin edən yuxarı orqana, prokurorluğa və ya məhkəməyə təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin qanunsuz qərarlarından və ya hərəkətlərindən şikayət vermək.

Müdafiə olunan şəxslərin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qanuni tələblərinə əməl etmək;

2) ona qarşı edilən qanunsuz əməllər və ya hər bir təhlükə barəsində təhlükəsizliyi təmin edən orqanlara dərhal məlumat vermək;

3) təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə onun istifadəsinə verilmiş əmlakla ehtiyatla davranmaq;

4) təhlükəsizliyi təmin edən orqanların icazəsi olmadan barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yaymamaq.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara göndərilmiş qərarının icrası həmin orqanların vəzifəli şəxsləri üçün məcburidir.

Qanunun 19-cu maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxslər xidməti vəzifələrinin icrası ilə bağlı həlak olma (vəfat etmə), zədələnmə, yaralanma, xəsarət alma hallarından icbari qaydada dövlət tərəfindən sığortalanmalıdırlar.

Xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar ƏAF-ni həyata keçirən şəxs həlak olduqda (vəfat etdikdə), ailəsinə, habelə öhdəsində olanlara dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına onların orta əmək haqqı məbləğinin yetmiş misli miqdarında vergi tutulmayan birdəfəlik müavinət ödənilir, daha sonra bu məbləğ təqsirli şəxslərdən tutulur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri eyni zamanda vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar, xidmətin davam etdirilməsinə imkan verməyən dərəcədə zədələndikdə, yaralandıqda, kontuziya aldıqda, xəsarət aldıqda, xəstələndikdə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına həmin şəxslərə onların orta əmək haqqı məbləğinin əlli misli miqdarında vergi tutulmayan birdəfəlik müavinət ödənilir, daha sonra bu məbləğ təqsirli şəxslərdən tutulur.

Vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin əmlakına dəyən ziyan dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına tam həcmdə ödənilir, daha sonra bu məbləğ təqsirli şəxslərdən tutulur.

Mövzu № 6

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Plan:

- 1.Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti, hüquqi əsasları və təsnifatı.
- 2.Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, məzmunu, obyekt və subyektləri.
- 3.Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunmasının ümumi qaydası və şərtləri.

Sual 1.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti, hüquqi əsasları və təsnifatı

Cinayətkarlıq və ona qarşı mübarizənin tarixini araşdırdıqda, onun dövlətin meydana gəldiyi dövrə təsadüf etdiyini müəyyən edirik. Tarixdən bizə məlumdur ki, cəmiyyətdə siniflərin meydana gəlməsi və əmlak bərabərsizliyinin yaranması nəticəsində dövlət meydana gəlmişdir. Dövlət meydana gəldiyi vaxtdan davranış qaydalarını (icazə verən və qadağan edən) müəyyən etməyə başlamışdır. O, cəmiyyətdə insanları, onların mülkiyyətində olan əmlakı, eləcə də dövlətin özünün ictimai təhlükəli qəsdlərdən müdafiə etmək funksiyasını da öz üzərinə götürmüşdür. O vaxtdan müasir dövrümüzdə qədər cinayətlərin baş verməməsində əsasən maraqlı tərəf kimi çıxış edir və təbii ki, bu cinayətlərin qarşısını almaq üçün müəyyən metodlardan istifadə etmək zərurəti yaranmışdır. Tarixin müxtəlif dövrlərində törədilən cinayətlər əksər hallarda gizli şəraitdə baş verirdi və onu törədənlər öz əməllərini gizli saxlamağa səy göstərirdilər. Belə hallarda çox zaman aşkar üsul və metodlarla bu cinayətlərin üstünü ancaq onları törədənləri müəyyən etmək mümkün olmurdu. Bunun üçün dövlətin müvafiq aparatları cinayətkarlığa qarşı mübarizədə gizli üsul və metodlardan istifadə edirdilər. Məhz həmin vaxtlardan qeyd olunan gizli üsul və metodları, onların tətbiqi formalarını özündə birləşdirən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin inkişaf tarixi başlanmışdır ki, müasir dövrümüzdə də cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu, dövlətin əsas fəaliyyət sahəsidir.

Müasir dövrümüzdə əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar haqqında məxfi informasiyanın toplanması və yoxlanılması üçün, eyni zamanda dövlət maraqlarına və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarına qəsdlərlə mübarizədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində fəal istifadə edilən üsul, metod və tədbirləri ən səmərəli vasitə kimi qalmaqda davam edir və çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

28 oktyabr 1999-cu il tarixdə qəbul olunmuş «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində istifadə olunan konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərini müəyyən etmişdir. Həmin tədbirlərin məzmunundan və xarakterik xüsusiyyətlərindən irəli gələrək qeyd etməliyik ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun qəbul edilməmişdən əvvəl bəzi tədbirlər əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən daxili normativ aktlarda və bu fəaliyyətlə bağlı məxfi ədəbiyyatlarda metod kimi qeyd olunurdu. Hazırda qüvvədə olan «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunla bu tədbirlərin siyahısı konkretləşdirilməklə yanaşı, onların həyata keçirilmə qaydaları, onlara verilən tələblər və s. öz əksini tapmışdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə anlayış verilərək qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu Qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Həmin tədbirlərin siyahısı «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində öz əksini tapmışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar öz səlahiyyətləri çərçivəsində həmin əməliyyat-axtarış tədbirlərini keçirməklə, insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən birbaşa müdafiə etmək məqsədi güdürlər.

Qanunun 10-cu maddəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı verilsə də, konkret anlayışı qeyd olunmamışdır. Lakin, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məzmununa əsasən, onlara aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: «Əməliyyat-axtarış tədbirləri dedikdə, səlahiyyətli subyektlər tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş səbəblər və əsaslar olduğu halda və nəzərdə tutulmuş formada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün faktiki məlumatların əldə edilməsi vasitələri başa düşülür. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəzəri əsasları barədə yazılmış bəzi ədəbiyyatlarda isə tam sadə formada qeyd olunaraq anlayış verilir ki, «Əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tərkib elementləri olub, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həll edilməsinə istiqamətlənmiş, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən hərəkətlər məcmusudur».

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində qeyd olunmuş siyahıya aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri daxil edilmişdir:

1. vətəndaşların sorğusu;
2. soraqlaşma;
3. telefon danışığlarına qulaq asma;
4. poçt, teleqraf, digər göndərişlərin yoxlanılması;
5. texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması;
6. məhkumların məktublarının yoxlanılması;
7. nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi;
8. binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
9. binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi;
10. insanların güdülməsi;
11. şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
12. nəzarət qaydasında mal alınması;
13. əşya və sənədlərin tədqiqi;
14. müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması;
15. nəzarətli göndəriş;
16. cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi;
17. hüquqi şəxsin yaradılması;
18. əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi.

Qanunda tam əksini tapmış bu tədbirlərin siyahısı yalnız qanunla dəyişdirilə bilər («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 10, II hissə).

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini təhlil edərkən, onun tərkibində aşağıdakı bir-biri ilə bağlı elementləri ayırmaq göstərmək olar. Buraya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə, məqsədli hərəkətlərin əlaqələndirilməsi, onu həyata keçirən subyektlər, onun səmərəliliyini artıran kompleks təşkilati fəndlər, üsullar və s. aiddir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslər, habelə məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşmüş şəxslərdir. Bundan başqa, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə şübhəli şəxs barədə faktiki məlumatları özündə əks etdirən kriminal hadisələr və hallar da aid edilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məqsədi onun əlavə olunmasına yönəlmiş proqnozlaşdırılmış nəticədir. Məqsədə konkret əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların əldə olunması ilə nail olunan və xüsusi vəzifələrin həlli həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyi xeyli dərəcədə əməliyyat aparatı əməkdaşları tərəfindən müəyyən hərəkətlərin bacarıqla əlaqələndirilməsindən (uzlaşdırılmasından) asılıdır. Bunlara konspirasiya fəndləri və faktiki məlumatların toplanması, qeydiyyatı, yoxlanılması və istifadə edilməsi üsulları daxildir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin xüsusiyyətlərindən biri pərdələnmə üsullarından istifadə etməkdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində əks olunmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin mahiyyətinin təhlili göstərir ki, onların hər birinin həyata keçirilməsi bu və ya digər formada vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb ola bilər. Ancaq bu əməliyyat-axtarış tədbirlərinin heç də hamısı üçün eyni dərəcədə xarakterik deyildir. Məsələn, vətəndaşların sorğusu, yaxud soraqlaşma əməliyyat-axtarış tədbirləri və s. Onların həyata keçirilməsi vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunmur.

Telefon danışığlarına qulaq asma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması, binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə, insanların güdülməsi kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi bütün hallarda vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə müşayiət olunur. Odur ki, bu əlamətə görə əməliyyat-axtarış tədbirlərini iki qrupa bölmək olar:

1. Vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri;

2. Vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin mahiyyətini şərh edərkən, ilk növbədə, məhdudlaşdırma obyektini təşkil edən hüquq və azadlıqların dairəsini müəyyən etməli və eyni zamanda «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində qeyd olunan tədbirlərin səciyəvi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq onların hansı növünün bu hüquqlarla əlaqəli olub-olmamasını müəyyən etmək vacibdir. Biz bu hüquqları məhdudlaşdırmayan tədbirlərin ayrı-ayrı növlərinin məzmun və mahiyyətini mövzunun 2-ci sualında təhlil edəcəyik. Lakin, ümumilikdə onu qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının III fəslində əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları (mad. 24-71) təsbit

olunmuşdur ki, həmin hüquq və azadlıqların təmin olunması Konstitusiyanın 12-ci maddəsinə əsasən dövlətin ali məqsədidir. Bundan irəli gələrək, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması bütün hakimiyyət orqanlarının borcudur. Dövlətin bütün hüquqi fəaliyyət sahəsində, o cümlədən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı da bu hüquqların təmin olunması qanunvericiliyin tələbidir. Lakin, bəzi əməliyyat-axtarış tədbirləri mahiyyətinə və həyata keçirilmə formalarına görə vətəndaşların qanunla müəyyən olunmuş konstitusion hüquqlarını (şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı və s.) məhdudlaşdıran tədbirlərdir. Həmin tədbirlərin məzmunu ilə «Cinayət-axtarış hüququ» fənninin növbəti mövzusunda məlumat veriləcək. Bu mövzuda təhlil olunan əməliyyat-axtarış tədbirləri məzmununa, mahiyyətinə və həyata keçirilmə formasına görə vətəndaşların hüquqlarını məhdudlaşdırmır. Ona görə ki, həmin tədbirlər tətbiq olunarkən vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edilmir və bunun üçün zərurət yaranmır. Bu tədbirlərə aşağıdakılar aiddir:

1. vətəndaşların sorğusu;
2. soraqlaşma;
3. məhkumların məktublarının yoxlanılması;
4. nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirilməsi;
5. şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
6. nəzarət qaydasında mal alınması;
7. əşya və sənədlərin tədqiqi;
8. müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması;
9. nəzarətli göndəriş;
10. cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi;
11. hüquqi şəxsin yaradılması;
12. əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 9-cu bəndində nəzərdə tutulmuş «binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi əməliyyat-axtarış tədbiri vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması meyarına nisbətə qarışıq tədbirdir. Yəni qanunla müəyyən edilmiş istisna hallarda konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbir hesab olunur. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə bu əməliyyat-axtarış tədbiri məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir. Çün ki, tədbirin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yuxarıda qeyd olunan texniki

vasitələr tətbiq edilməklə, şəxsin mənzili və onun daxilində baş verən proseslər izlənilir, müşahidə edilir və əsas məqsəd hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və törədilmiş cinayətlərin əməliyyat yolu ilə açılmasından ibarətdir.

Bu tədbirin məhkəmə qərarına əsasən həyata keçirilməsi konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə əlaqədardır. Belə ki, bu tədbir tətbiq edilərkən, şəxsin mənzilinin daxilində gedən proseslər izlənilir və bu artıq şəxsin mənzilinə müdaxilə etmək kimi qiymətləndirilir. Bu zaman şəxsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş «mənzil toxunulmazlığı hüququ» məhdudlaşır. Bu iki halda baş verir:

1. şəxsin xəbəri olmadan onun mənzilinə daxil olunur və onun mənzilində müşahidə aparılması üçün texniki avadanlıqlar quraşdırılır;

2. texniki avadanlıqlar quraşdırıldıqdan sonra ondan xəbərsiz onun mənzilində baş verən proseslər müşahidə olunur.

Müşahidə olunarkən, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» məhdudlaşdırılır. Çünki həmin maddənin II bəndinə əsasən, hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirrini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Qanunla müəyyən edilmiş hal dedikdə isə, bu hal Konstitusiyanın 32-ci maddəsinin IV bəndindən təsbit olunmuşdur. Belə ki, həmin bəndə əsasən, şəxsi toxunulmazlıq hüququ qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

Bu tədbirin texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerində aparılması istisna olmaqla, qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda (məsələn, küçədə, digər ictimai yerlərdə müşahidə aparılması və s.) tətbiqi şəxsin hüquqlarını məhdudlaşdırmır.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan əməliyyat-axtarış tədbirlərini daha iki qrupa bölmək olar. Belə ki, məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri (konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran) və buna zərurət olmadan həyata keçirilən digər əməliyyat-axtarış tədbirləri (konstitusion hüquqları məhdudlaşdırmayan).

Bundan əlavə, həyata keçirilmə üsuluna görə də əməliyyat-axtarış tədbirlərini təsnifləşdirmək olar. Bu əlamətə görə onları qeyri-aşkar(gizli) və qarışıq üsullarla həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinə bölmək olar. Məsələn, cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil etmə, əməliyyat eksperimenti, hüquqi

şəxsin yaradılması, nəzarətli göndəriş kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri bütün hallarda gizli formada həyata keçirilə bilər. Elə tədbirlər də vardır ki, onlar həm aşkar, həm də qeyri-aşkar formada həyata keçirilə bilər. Məsələn, vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi, nəzarət qaydasında mal alınması və s.

Bəzi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin mahiyyətindən irəli gələrək, qeyd etmək olar ki, həmin tədbirlərin həyata keçirilməsində texniki vasitələrin rolu əsasdır və onların başlıca əlamətidir. Telefon danışıqlarına qulaq asma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri yalnız texniki vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Ona görə onlar bəzi sənədlərdə və ədəbiyyatlarda digərlərindən fərqli olaraq əməliyyat-texniki tədbirlər adlandırılır, baxmayaraq ki, digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin də həyata keçirilməsində bu və ya digər dərəcədə texniki vasitələrdən istifadə oluna bilər. Bu baxımdan əməliyyat-axtarış tədbirlərini digər bir əsas-texniki vasitələrin istifadəsinə görə əməliyyat-texniki və texniki vasitəsiz tədbirlərə ayırmaq olar.

Qeyd olunanlardan əlavə əməliyyat-axtarış tədbirləri digər meyarlara uyğun olaraq da təsnif edilir:

İstiqamətinə və xarakterinə görə:

- kəşfiyyat xarakterli əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, vətəndaşların sorğusu; soraqlaşma və s.) ;
- axtarış xarakterli əməliyyat-axtarış tədbirləri(məsələn, binalara daxil olma və baxış keçirmə; əməliyyat eksperimenti və s.);
- təminədiçi əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması; əşya və sənədlərin tədqiqi və s.).

Müddətinə görə:

- qısa müddətli əməliyyat-axtarış tədbirləri(məsələn, vətəndaşların sorğusu; soraqlaşma və s.);
- uzun müddətli əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, insanların güdülməsi; gizli müşahidə; nəzarət qaydasında mal alınması və s.);

Subyektinə görə:

- ümumi subyektlər tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, vətəndaşların sorğusu; soraqlaşma; əməliyyat eksperimenti və s.). Yəni tədbirin tətbiqinə məhdudiyət tətbiq edilmir və həmin tədbirlər ƏAF-ın bütün subyektləri tərəfindən həyata keçirilə bilər;
- ixtisaslaşmış subyektlər tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri(məsələn, məhkumların məktublarının yoxlanılması; telefon danışıqlarına qulaq asma və s.) Yəni tədbirin tətbiqinə məhdudiyət tətbiq edilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin

səlahiyyət bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən telefon danışığılarına qulaq asma əməliyyat-axtarış tədbiri yalnız Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti tərəfindən, məhkumların məktublarının yoxlanılması isə Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Keçirilmə şərtlərinə görə:

- icazə tələb edən əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, nəzarətli göndəriş; insanların güdülməsi; əməliyyat eksperimenti və s.) Belə tədbirlər icazə əsasında(məhkəmənin və ya ƏAF subyektlərinin qərarı əsasında) həyata keçirilə bilər;

- icazə tələb etməyən əməliyyat-axtarış tədbirləri (məsələn, vətəndaşların sorğusu; soraqlaşma və s.) Belə tədbirlər əməliyyat müvəkkili tərəfindən sərbəst keçirilə bilər.

Tədbirin mürəkkəbliyinə görə:

- sadə əməliyyat-axtarış tədbirləri(məsələn, vətəndaşların sorğusu; soraqlaşma və s.);

- kompleks əməliyyat-axtarış tədbirləri(məsələn, binaların müşahidəsi; əməliyyat eksperimenti; nəzarətli göndəriş; müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması; əşya və sənədlərin tədqiqi və s.).

Əməliyyat-axtarış tədbirləri dəqiq müəyyən edilmiş kəşfiyyat-axtarış xarakteri daşıyır. Bu ondan irəli gəlir ki, həmin tədbirlər əsasən gizli fəaliyyət göstərən, pərdələnmiş, əvvəlcədən yüksək səviyyədə hazırlanmış cinayəti törətməyə meyl edən və yaxud da artıq törətmiş şəxslərə qarşı aparılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri aşağıdakı istiqamətlər üzrə həyata keçirilir:

- məlumatın əldə edilməsi;

- gizli (gizlədilmiş) cinayətlərin aşkar edilməsi;

- cinayət xarakterli fəaliyyətin əlamətlərinin və faktlarının müəyyən edilməsi;

- istintaqdan və məhkəmədən gizlənmiş şəxslərin axtarışı.

Bu istiqamətlərdən irəli gələrək, əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən şəxs öz fəaliyyətində aşağıdakıları rəhbər tutur:

1) konspirasiya;

2) aşkar və qeyri-aşkar qüvvə və vasitələrin uzlaşdırılması;

3) qanunçuluq;

4) məhkəmə qərarı ilə məxfi şəkildə informasiyanın əldə olunması üçün texniki vasitələrdən istifadə edilməsi;

5) bu tədbirlərin yalnız hazırlanan və ya törədilən cinayətlər üzrə həyata keçirilməsi;

6) yalnız cinayət işinin başlanması üçün kifayət qədər sübutlar olmadığı halda həyata keçirilməsi;

7) ölkənin təhlükəsizlik konsepsiyasına uyğun olaraq təhdidlər qarşısında qaldığı halda həyata keçirilməsi.

Kəşfiyyat xarakterli olması eyni zamanda bu tədbirləri həyata keçirən şəxslərdən də bəlli olur. Belə ki, gizli şəkildə hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması da məhz gizli şəkildə fəaliyyət göstərən əməkdaşlar tərəfindən mümkündür.

Qeyd etdiyimiz kimi, əməliyyat-axtarış tədbirləri həm aşkar, həm də qeyri-aşkar şəkildə həyata keçirilir. Qeyri-aşkarlıq dedikdə, gözlənilməzlik və keçirilən tədbirlərin kənar şəxslərdən, xüsusən də obyektə gizlədilməsi başa düşülür. Aşkarlıq dedikdə isə, keçirilən tədbirlərin məzmunu, məqsədi və iştirakçıları ətrafdakılardan və obyektə gizlədilmir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin məqsədlərini bu tədbirlərin həyata keçirildiyi obyektlərin dairəsi müəyyənləşdirir. Həmin obyektlər aşağıdakılar ola bilər:

- 1) cinayət hazırlayan, törədən, yaxud törətmiş şəxslər;
- 2) məhkəmə, təhqiqat və istintaq orqanlarından gizlənən şəxslər;
- 3) cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər;
- 4) xəbərsiz itkin düşmüşlər;
- 5) müdafiə olunanlar;
- 6) dövlət sirri ilə işləməyə buraxılan şəxslər;
- 7) məxfi əməkdaşlığa cəlb ediləcək şəxslər.

Əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər tərkib hissələrindən fərqləndirən əlamətlərdən biri qanunda nəzərdə tutulmuş tədbirin keçirilməsi üçün mənbə və şəraitin mövcudluğudur. Yalnız əməliyyat-axtarış tədbiri keçirilmə səbəbinə, əsasına və şərtinə malik olmalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təhlili, onun mahiyyətini əks etdirən aşağıdakı xarakterik cəhətləri müəyyən etməyə imkan verir:

1. Əməliyyat-axtarış tədbirləri hüquqi realizə üçün informasiyanın toplanmasına yönəlir. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektin informasiyanı bilavasitə əldə etmə prosesi müəyyən məqsədlə birləşmiş (cinayətkar qəsddən müdafiə) və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin icrasına yönəldilmiş hərəkətlər məcmusudur.

2. Əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tərkib hissəsidir. Bu əlamət qanunvericinin müəyyən etdiyi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti anlayışından doğur. Qanunvericiyə görə bu cür fəaliyyət əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması vasitəsilə həyata keçirilir.

3. Əməliyyat-axtarış tədbirləri dövlət orqanlarının fəaliyyətini nəzərdə tutur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti dövlət fəaliyyətidir. Dövlət orqanları və vəzifəli şəxslərdən başqa heç kəmin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini keçirmək hüququ yoxdur. Müvafiq olaraq

əməliyyat-axtarış tədbirləri, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hissəsi kimi, yalnız dövlət orqanları və vəzifəli şəxsləri tərəfindən aparıla bilər. Beləliklə, əməliyyat-axtarış tədbirləri fərdi şəxslər və qeyri-dövlət orqanları tərəfindən aparılmır.

4. Əməliyyat-axtarış tədbirləri birbaşa, bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti vəzifələrinin həllinə yönəldilmişdir. Göstərilən əlamət bu cür tədbirin istiqamətini, məqsədini müəyyənləşdirir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxslərinin hərəkətləri olduqca müxtəlifdir: xüsusi maliyyə işləri, maddi- texniki təminat, təşkilati və rəhbər iş və s. Bütün bu fəaliyyət son nəticədə əməliyyat-axtarış vəzifələrinə nail olunmağa yönəldilmişdir, lakin onlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin birbaşa həllinə istiqamətlənmir. Belə ki, sadəcə yeni xüsusi texnikanın əldə edilmə faktı nəticə verməyəcəkdir. Nəticəni müvafiq tədbirin aparılması gedişində əldə etmək olar. Bu əlamət əməliyyat-axtarış tədbirlərini əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların digər fəaliyyətindən fərqləndirir.

5. Əməliyyat-axtarış tədbirləri yalnız «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda birbaşa göstərilmiş səbəblər; əsaslar və şərtlər mövcud olduqda aparılır.

6. Əməliyyat-axtarış tədbirləri aşkar və qeyri-aşkar formada həyata keçirilir. Bu tədbirlərin təşkili və taktikası dövlət sirri hesab edilir. Bu o deməkdir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması taktikasını və qaydasını təşkil edən üsullar, metodlar və vasitələr məxfi saxlanılır. Haqqında bəhs edilən əlamət, həmçinin əməliyyat-axtarış tədbirlərini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan digər hərəkətlərdən, məsələn, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin cinayət prosesinə təqdim olunma qaydasından fərqləndirir. Bu əlamət əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilərkən səmərəli nəticə əldə olunmasına kömək edir.

7. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədi əxlaq və mənəviyyat tələblərinə uyğun gəlməlidir. Bu, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun ruhundan, belə fəaliyyətin mahiyyətindən irəli gəlir. Əməliyyat-axtarış tədbirləri cəmiyyət və dövlətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının, insan həyatının, sağlamlığının və mülkiyyətin cinayətkar qəsdən müdafiəsi məqsədilə aparılır. Burada xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, əməliyyat-axtarış tədbirinin məhz məqsədini nəzərdə tuturuq. Əxlaq və mənəviyyat fəlsəfi kateqoriyadır. Yəqin ki, telefon danışıqlarına qulaq asmanı, başqalarının məktublarının oxunmasını, şəxsi həyatın müşahidə altına alınmasını və s. bütünlüklə mənəvi və ya əxlaqi hərəkət kimi qəbul etmək olmaz. Ancaq əməliyyat-axtarış tədbirinin məqsədlərinin vacibliyini nəzərə almaqla, bu hərəkətlər zəruridir və əxlaq qaydalarına uyğundur. Bu zaman, əlbəttə, tədbirin keçirilməsində qeyri-qanuni hərəkətlər yolverilməzdir. Əməliyyat-axtarış tədbirinin əxlaq qaydalarına uyğunluğu onu cinayətkarlıqla mübarizə məqsədilə

deyil, şəxsi və çox vaxt isə tamahkar maraq naminə sorgunu aparan digər şəxslərin (məsələn, xususi xəfiyələrin) oxşar hərəkətlərindən fərqləndirir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə tətbiq olunması müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həyata keçirilir. Bununla əlaqədar bütün məsələləri tənzimləyən hüquqi normalar müxtəlif normativ-hüquqi aktlarda birbaşa və ya dolaylı olaraq öz əksini tarmışdır ki, həmin normalar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi əsasını təşkil edir. Bu baxımdan, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi əsası dedikdə, əməliyyat-axtarış tədbirlərini müəyyən edən, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə tətbiq olunmasının hüquqi, təşkilati-struktur və taktiki məsələlərini tənzimləyən normalar sistemi başa düşülür.

28 oktyabr 1999-cu ildə qəbul olunmuş «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 2-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, bu qanundan, Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktlarından, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən ibarətdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar qəbul edirlər». Qeyd olunanları nəzərə alaraq, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi əsasını aşağıdakı formada təsnifləşdirmək olar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası;
- Azərbaycan Respublikasının qanunları;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları;
- Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sərəncam və qərarları;
- Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr;
- Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların qəbul etdikləri

normativ-hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan ali qanun olub, qanunvericilik sisteminin əsasını təşkil edir. Bütün fəaliyyət sahələrində olduğu kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin tənzimlənməsi ilə əlaqədar mövcud olan bütün qanunvericilik aktları da Konstitusiyanın müddəaları əsasında hazırlanır və bütün normalar həmin müddələrə uyğun olmalıdır.

Konstitusiyadan sonra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin hüquqi nizamlanmasında əsas yeri Azərbaycan Respublikasının qanunları tutur. Bu qanunlardan ən mühüm və baza roluna malik olanı Azərbaycan Respublikasının 28.10.1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu hesab olunur. Bu qanunla əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı müəyyən olunur,

onların tətbiq olunmasının təşkilati, taktiki məsələləri tənzimlənir, şərtləri müəyyən olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkili ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul olunmuş normativ-hüquqi aktlar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında» Nazirlər Kabinetinin 11 avqust 2000-ci il tarixli 139-6 nömrəli qərarı;

- «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün vasitələrin xərclənməsi qaydaları və normalarının təsdiq edilməsi haqqında» Nazirlər Kabinetinin 28 noyabr 2002-ci il tarixli 190-8 nömrəli qərarı və s.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hüquqi əsasını təşkil edən normativ-hüquqi aktlar sırasına aid olan, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aşağıda qeyd olunmuş fərman və sərəncamlarını misal göstərmək olar:

- «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında» Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli Qanununun tətbiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 avqust 2005-ci il tarixli fərmanı;

- «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 nömrəli fərmanı və s.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi sahəsində beynəlxalq xarakterli normativ-hüquqi aktlara Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq Konvensiyalar, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, hökumətlərarası sazişlər aid edilir. Bunlara misal olaraq BMT-nin «Narkotik vasitələr haqqında» 30 mart 1961-ci il tarixli Konvensiyasını, BMT-nin «Psixotrop vasitələr haqqında» 21 fevral 1971-ci il tarixli Konvensiyasını, «Terrorizmin maliyyələşdirilməsi ilə mübarizə haqqında» 09 dekabr 1999-cu il tarixli Beynəlxalq Konvensiyasını, BMT-nin «Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı» 2000-ci il tarixli Konvensiyasını, BMT-nin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» 1988-ci il tarixli Konvensiyasını göstərmək olar.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən orqanların qəbul etdikləri normativ-hüquqi aktlara isə həmin orqanların səlahiyyətli subyektləri tərəfindən təsdiq olunmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkilati və taktiki aspektlərini əhatə edən əmr, təlimat, kollegiya qərarları, göstərişlər və s. aid edilir.

Sual 2.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, məzmunu, obyekt və subyektləri.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mühüm rol oynaması onların hər birinin ayrılıqda mahiyyətinin təhlil edilməsini tələb edir. Bundan irəli gələrək konstitusion hüquqları məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hər birinin məzmununun və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təhlil olunması və öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Vətəndaşların sorğusu. Bu tədbirin mahiyyəti bir və ya bəzən bir neçə şəxslə söhbət aparmaqla, onlardan malik olduqları əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların alınmasından ibarətdir. Söhbət aparılan şəxs cinayət əməli ilə əlaqəli, yaxud da kənar şəxs ola bilər. Əsas məsələ odur ki, həmin şəxslər əməliyyat aparatını maraqlandıran zəruri informasiyaya malik olsunlar. Bu zaman onların yaşı, cinsi mənsubiyyəti əhəmiyyət kəsb etmir.

Söhbət zamanı müxtəlif taktiki üsullardan istifadə oluna bilər. Ancaq hər bir halda şəxsin söhbətdə iştirakı könüllü olmalıdır. Söhbətin nəticələri yazılı formada əməliyyat işçisi tərəfindən sənədləşdirilməlidir. Danışığı fiksə etmək üçün digər texniki vasitələrdən də istifadə edilə bilər.

Sorğu gizli və aşkar formada aparıla bilər. Bu, istər sorğu aparının, istərsə də sorğu verən şəxsin təşəbbüsü ilə ola bilər. Belə təşəbbüsü sorğu verən göstərərsə, onda əməliyyatçı bunun səbəbini aydınlaşdırmağa çalışmalıdır. Sorğunun məxfi qalması onu həyata keçirən şəxsin təşəbbüsü olduqda, onda o, qarşı tərəfə əvvəlcədən xəbərdarlıq etməlidir. Taktiki cəhətdən sorğunun əsas məqsədi şifrələmə və ya onu keçirən şəxsin şəxsiyyəti gizlədilməkdir. Sorğunun müvəffəqiyyətlə aparılması ilk növbədə ona diqqətlə hazırlaşmaqdan, söhbət aparılacaq şəxs haqqında ətraflı məlumatların toplanmasından və taktiki üsulların peşəkarlıqla istifadə edilməsindən asılıdır.

Sorğu zamanı vətəndaş tərəfindən onun şəxsiyyətinin gizli qalması təklif olunarsa, onda onun haqqında məlumatlar gizli saxlanılır və təhqiqat, istintaq və məhkəmə baxışı zamanı o şahid qismində dindirilmir.

Sorğu istənilən yerdə, vaxtda, şəraitdə, həm bilavasitə əməliyyat aparatının əməkdaşı tərəfindən, həm də ona könüllü köməklik edən şəxs tərəfindən aparıla bilər.

Sorğunun obyektini, cinayətkarlığa meyilli olan və ya kriminal mühitlə əlaqəli olan, cinayətin hazırlanmasında və ya törədilməsində şübhəli olan, əməliyyat aparatları üçün maraq doğuran məlumata malik şəxslər təşkil edir.

Sorğunu müstəqil əməliyyat-axtarış tədbiri kimi dindirmədən fərqləndirmək lazımdır. Dindirmə prosesual hərəkət oldub, təhqiqat və istintaq aparən şəxsin səlahiyyətinə aiddir. Dindirmədə iştirak edən tərəflər qanunla müəyyən olunmuş hüquq və vəzifələrə malik olur və dindirmə prosesual formada aparılır. İfadə vermək dindirilən şəxsin hüququ yox, vəzifəsidir. O, ifadə verməkdən imtinaya və yalan ifadə verməyə görə məsuliyyət daşıyır. Dindirmənin gedişi protokolda əks olunur və onu hər iki tərəf imzalayır.

Qeyd olunanların nəticəsi olaraq vətəndaşların sorğusuna belə bir anlayış vermək olar: **Vətəndaşların sorğusu** dedikdə, əməliyyat marağı kəsb edən məlumatlara malik şəxslərlə ünsiyyət zamanı həmin məlumatların əldə olunması məqsədilə onlarla kəşfiyyət xarakterli söhbətin aparılması başa düşülür. Vətəndaşların sorğusu tədbirinin obyektini əməliyyat marağı kəsb edən məlumatlara malik olan şəxslər təşkil edir. Onlar aşağıdakı kimi təsnif olunur:

I Cinayət törətməyə meyilli olan şəxslər:

- əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər;
- mövqeyinə və davranışına görə mənfi xarakterizə olunan şəxslər (tüfeyli, avara);
- inzibati hüquqpozma törədənlər və s.

II Cinayətkarlıqla əlaqəsi olan şəxslər:

- cinayəti törətməkdə və ya hazırlamaqda şübhəli olan şəxslər;
- şərti məhkum olunmuş şəxslər və s.

III Cinayətkarlıqla əlaqəsi olmayan şəxslər:

- cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslərin yaxın əlaqələri;
- şahidlər, zərərçəkmiş şəxslər və s.

Bu tədbiri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çün ki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Vətəndaşların sorğusu əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiqinin əhəmiyyətini aşağıdakılar təşkil edir:

- Hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması təmin olunur;
- Törədilmiş cinayətlərin açılması təmin edilir;
- Cinayətkar şəxslər barədə məlumatı olan şəxslər müəyyən edilir;
- Cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraiti öyrənilir və təhlil olunur;
- Hazırlanan və latent cinayətlər barədə məlumat əldə olunur;
- ƏAF subyektlərinə köməklik göstərən şəxsləri müəyyən etməyə imkan yaradır;
- Cinayətkarların və itkin düşmüş şəxslərin yeri müəyyən edilir;
- Digər əməliyyat-axtarış tədbirləri istiqamətləndirilir, əməliyyat xarakterli məlumatlar yoxlanılır.

Soraqlaşma - əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələri həll etmək üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxs haqqında, eyni zamanda onun cinayət əməli ilə əlaqəsini yoxlamaq məqsədilə müəssisə, təşkilat və idarələrdən, dövlət və yerli özünüidarə orqanlarından, vətəndaşlardan, yerli və respublika səviyyəli mərkəzi informasiya sistemlərindən məlumatların alınmasıdır.

Soraqlaşmanın predmetinə müxtəlif xarakterli informasiyalar daxil ola bilər. Şübhəsiz ki, bu, ilk növbədə kriminal xarakterli məlumatlardan ibarətdir. Ancaq məlumatlar şəxsin yaşayış yeri, tərcümeyi-halı, təhsili, əlaqələri, gəlir mənbəyi, məşğuliyyəti və s. ilə də əlaqədar ola bilər. Hər bir halda bu məlumatlar əməliyyat aparatı üçün əməliyyat marağı kəsb edən olmalıdır.

Soraqlaşma zamanı hüquq-mühafizə orqanlarının informasiya sistemlərindən və digər idarə və müəssisələrin məlumatlarından istifadə olunur.

Soraqlaşma prosesində gizli xarakterli məlumatların alınmasına hər hansı bir məhdudiyət qoyulmur. Ancaq qanunla vətəndaşların şəxsi həyatına aid məlumatların toplanmasına xüsusi məhdudiyət rejimləri qoyulmuşdur. Bunlara misal kimi komməriya, bank, notariat, həkim, jurnalist sirlərini və s. göstərmək olar. Vətəndaşların razılığı olmadan belə məlumatların verilməsinə məhkəmənin, istintaq və təhqiqat orqanlarının rəsmi tələbi (sorgusu) əsasında onların icraatında olan konkret cinayət işi ilə əlaqədar olaraq icazə verilir.

Hüquq-mühafizə orqanlarının informasiya-axtarış sistemlərində soraqlaşma əməliyyat aparatı tərəfindən təsdiq olunmuş sorğu əsasında aparılır. Başqa idarələrə göndərilən sorğulara tələb olunan məlumatlar, həmçinin soraqlaşma aparmaq üçün hüquqi əsaslar göstərilməklə, qanunvericilik aktlarına istinad edilməlidir. Soraqlaşma tədbiri əməliyyat aparatının əməkdaşı və ya onun tapşırığı əsasında digər şəxs tərəfindən aparıla bilər. Bu zaman məlumatın alınma səbəbləri, soraqlaşmanı aparan şəxsin şəxsiyyəti gizli saxlanıla bilər. Soraqlaşma tədbirinin nəticələri əməliyyat müvəkkili tərəfindən sənədləşdirilməlidir.

Soraqlaşma əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çün ki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət

bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir də tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Soraqlaşma əməliyyat-axtarış tədbirinin vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- Əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların toplanması;
- Əməliyyat xarakterli məlumatların yoxlanılması;
- Cinayətlərin törədilmə səbəb və şəraitinin müəyyən olunması;
- Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin və istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri məlumatların toplanması;
- Axtarışda olan şəxslər barədə məlumatların toplanması;
- İstintaqdan yayınan şəxslərin yerinin müəyyən olunması;
- Naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən olunması;
- Konfidensial əməkdaşlığa seçilmiş şəxslər barədə məlumatların toplanması.

Məhkumların məktublarının yoxlanılması. Bu tədbirdən istifadə etməklə, məhkum edilmiş şəxslərin məktublarından cəzaçəkmə müəsisələrində törədilmiş cinayətlər haqqında məlumatları əldə etmək, yaxud da məhkum edilmiş şəxslərin azadlıqda qalıb hələ də cinayətkar fəaliyyətlərini davam etdirməkdə olan şəxslərlə cinayətkar əlaqələrini açmaq mümkündür.

Adından göründüyü kimi, bu əməliyyat-axtarış tədbiri yalnız müəyyən kateqoriyaya aid olan şəxslərə – məhkumlara tətbiq olunur. Məhkumların məktublarının yoxlanılması Cəzaların İcrası Məcəlləsinin 83.2-ci maddəsində məhkumlar tərəfindən alınan və göndərilən yazışmaların senzurası kimi adlandırılır. Məhkumların məktublarının, onlara göndərilən sovqatların, banderolların və s. göndərişlərin cəzaçəkmə müəsisələri şəraitində yoxlanılmasını bir qayda olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid etmərlər və onların həyata keçirilməsi müvafiq olaraq cəza-icra qanunvericiliyi ilə tənzimlənir, eyni zamanda həmin qanunvericiliyə əsasən cəzaçəkmənin şərtlərinə aid edilir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, məhkumların məktublarının yoxlanılması «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində qeyd olunmuş altıncı əməliyyat-axtarış tədbiridir. Həmin tədbiri «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli fərmanına əsasən Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi həyata keçirirlər. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, zərurət yarandıqda, konfidensiallıq şəraitində konkret əməliyyat-taktiki vəzifələrin həlli üçün bu tədbir tətbiq edilərsə, belə hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin tədbiri kimi sayıla bilər. Bu tədbir məhkumların adına daxil olan və onlar tərəfindən göndərilən məktubları əhatə edir.

Nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirmə əməliyyat-axtarış tədbiri nəqliyyat vasitələrində cinayətin törədilməsində istifadə edilmiş silahların, alət və vasitələrin,

cinayətkar yolla əldə edilmiş predmetlərin, əşyaların, qiymətli əşyaların və cinayətin sair izlərinin aşkar edilib götürülməsi məqsədilə həyata keçirilir. Bu əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsində mütəxəssisin iştirakı və zəruri texniki vasitələrdən istifadə edilməsi məqsədəuyğundur. Çünki dövriyyəsi qadağan olunmuş malların, predmetlərin qaçaqmalçılığı zamanı nəqliyyat vasitələrində düzəldilmiş xüsusi gizlədicilərdən istifadə edilir. Əməliyyat şəraitindən asılı olaraq bu əməliyyat-axtarış tədbiri aşkar və qeyri-aşkar formada həyata keçirilə bilər.

Nəqliyyat vasitələrinə aşkar formada baxışın keçirilməsinə dövlət yol polisi əməkdaşları cəlb edilə bilərlər. Konkret hallardan asılı olaraq tədbirin əsl məqsədi nəqliyyat vasitəsinin sahibinə açıqlanmaya, tədbirdə əməliyyat işçisinin iştirakı əfsanələşdirilə bilər. Gizli baxış isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qüvvə və vasitələri hesabına həyata keçirilir.

Binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi. Bu əməliyyat-axtarış tədbiri qanunvericiliyə müvafiq olaraq cinayətin hazırlanmasının cinayətkar fəaliyyəti və onu həyata keçirən şəxslərin, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxslərin və onların əlaqələrinin, aşkar edilməsi, axtarışda olan şəxslərin yerinin müəyyən olunması və cinayətlərin qarşısının alınması və açılması üçün əhəmiyyət kəsb edən məlumatların əldə edilməsi məqsədilə həyata keçirilir.

Müşahidə fiziki yolla (vizual), texniki və elektron müşahidə vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilə bilər. Fiziki müşahidə vizual müşahidəyə əsaslanaraq, əməliyyat aparatlarının əməkdaşları tərəfindən və ya onların tapşırığı ilə digər xidmətlərin əməkdaşları, polis orqanları ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin iştirakı ilə həyata keçirilə bilər. Müşahidə prosesində gizli foto və videoçəkilişi tətbiq etmək olar. Eyni zamanda, bu tədbir ixtisaslaşmış və yaxud xüsusi əməliyyat-texniki xidmətlər tərəfindən də həyata keçirilir. Müşahidənin həyata keçirilməsinin əsas forması gizlidir, lakin müşahidə açıq formada da həyata keçirilə bilər. Müşahidə açıq formada həyata keçirilərkən, onun məqsədi kənar şəxslərdən pərdələnir. Təcrübədə müşahidə aparılma müddətinə görə qısamüddətli, uzunmüddətli və yaxud davamedən formada təsnif edilir.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin III hissəsinə və Cinayət-prosessual məəcəlləsinin 445-ci maddəsinə əsasən texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi məhkəmənin qərarı əsasında həyata keçirilir ki, bu barədə mühazirənin birinci sualında məlumat verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində ƏAF subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü

haqqında» Fərmanın 1-ci bəndinə əsasən, binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsini Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin mühafizəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sərhəd Xidməti həyata keçirirlər. İqtisadi sahədə mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə ilə əlaqədar öz səlahiyyətləri çərçivəsində bu əməliyyat-axtarış tədbirini həmçinin Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi həyata keçirə bilər.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı tez-tez əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin tanınmasına ehtiyac yaranır. Belə şəraitdə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi əməliyyat-axtarış tədbirlərindən istifadə edilir. Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi şəxsin fərdi antropoloji (sifət quruluşu və cizgiləri, bədən quruluşu, boyu və s.) və funksional əlamətləri (hərəkəti, jestləri, nitqi və s.) barədə zərərçəkmiş və cinayətin şahidi olmuş şəxsin şüurunda və digər informasiya mənbələrində (fotoşəkillərdə, fotorobotlarda, kino və videolentlərdə və s.) əks olunmuş məlumatlardan istifadə olunur. Bu tədbir hər hansı bir şəxsiyyətin eyniləşdirilib müəyyən edilməsi, onun fərdiləşdirilməsi ilə bağlı olan dinamik əlamətlərinə uyğun şəxsin kifayət qədər optimallığı ilə tanınmasına imkan verir.

Qeyd olunanlardan irəli gələrək, bu tədbirlərə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar. **Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi** – cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olan, cinayət törətməkdə şübhəli bilinən, yaxud axtarışda olan şəxslərin müəyyən edilməsi məqsədilə onların xarici görünüşünə, əlamətlərinə və digər fərdi xüsusiyyətlərinə görə əməliyyat yolu ilə (qeyri-prosessual qaydada) tanınmasıdır.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsinin iki növü mövcuddur: bilavasitə və dolaylı eyniləşdirmə.

Bilavasitə şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi şəxsi tanımaq qabiliyyətinə əsaslanır və iki tərəfin, yəni tanıyan və tanınan şəxsin iştirakı ilə həyata keçirilir.

Dolaylı eyniləşdirmə isə şifahi təsvir və çəkilmiş portreti fotosəkil, fotorobot və s. ilə şəxsin tanınmasını nəzərdə tutur.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi axtarış eyniləşdirilməsinin bir növüdür. Belə ki, axtarış zamanı meyitlər, bədən üzvləri və s. eyniləşdirmənin obyektinə ola bilər. Eyniləşdirmə müxtəlif texniki vasitələrdən və taktiki üsullardan istifadə edilməklə həyata keçirilir. Ən geniş yayılmış üsullar daktiloskopik və s. kriminalistik uçot sistemləri üzrə yoxlama, foto, şəkildə görə tanıma, fotorobota görə tanıma, «isti izlərlə» şahidlərin, zərərçəkmişləri iştirakı ilə təqib etmə və s. Təcrübədə eyni zamanda xidməti axtarış itlərinin köməyi ilə iyə görə eyniləşdirmə aparılır.

Bu əməliyyat-axtarış tədbiri bilavasitə əməliyyat aparatı əməkdaşının özü, onun göstərişi əsasında mütəxəssis-kinoloq, inspektor-kriminalist və Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə kömək edən digər şəxslər tərəfindən aparılır.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi tədbirini, istintaq hərəkəti olan «şəxsi tanınma»dan fərqləndirmək lazımdır. Onlar bir-birindən iştirak edən subyektlərin dairəsinə, aparılma əsaslarına, formasına və nəticələrinə görə fərqlənirlər. Məsələn, prosesual qaydada tanınma Cinayət-Prosesual Məcəllənin 239-cu maddəsinə uyğun olaraq aşkar formada, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi isə gizli formada həyata keçirilir. Yəni, eyniləşdirilən şəxs keçirilən tədbir barədə məlumatsız olur.

Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çünki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir də tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Nəzarət qaydasında mal alınması. Bu tədbir istehlakçıların aldadılması, dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış malların, əşya və predmetlərin qeyri-qanuni dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətkar fəaliyyətlə məşğul olan şəxslərin qanunazidd əməllərinin müəyyən edilməsi məqsədilə onlarla aparılan uydurma alqı-satqıdır. Bu tədbirdən əvvəllər bir qayda olaraq iqtisadi sahədə törədilən cinayətlərə qarşı mübarizədə istifadə olunurdu. Mahiyyəti ondan ibarət idi ki, əməliyyat aparatının əməkdaşı, yaxud onunla əməkdaşlıq edən şəxs istehlak məqsədi olmadan cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxsdən ödənişli qaydada mal alır və bu vasitə ilə yoxlanılan şəxsin ticarət, maliyyə, təsərrüfat və sahibkarlıq fəaliyyəti qaydalarına riayət edib-etməməsi, istehlakçıları aldadıb-aldatmaması müəyyən edilirdi. Lakin hazırki dövrdə qeyd olunanlardan əlavə, bu tədbirdən dövriyyəsi qadağan olunmuş və məhdudlaşdırılmış malların, predmetlərin qeyri-qanuni dövriyyəsi ilə məşğul olan şəxslərin müəyyən olunmasında istifadə olunur.

Buradan belə məlum olur ki, nəzarət qaydasında mal alınmasının predmeti istər dövriyyədə olan, istərsə də dövriyyədən çıxarılmış, yaxud dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış predmet və əşya ola bilər. Məsələn, silah, döyüş sursatı, narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və s.

Azərbaycan Respublikasının 18 iyun 2005-ci il tarixli «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanununda bu tədbir xüsusi olaraq öz əksini tapmışdır (maddə 31).

Tədbirin məqsədini aşağıdakılar təşkil edir:

- İstehlakçıların aldadılması ilə əlaqədar cinayətlərin qarşısının alınması;

- İqtisadi sahədə baş verən cinayətlərin qarşısının alınması və açılması;
- Əşya və predmetlərin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqəli cinayətlərin qarşısının alınması və açılması;
- Cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslərin cinayətkar əməllərinin aşkar edilməsi və sənədləşdirilməsi;
- Cinayət işləri üzrə sübut ola biləcək əşya və predmetlərin aşkar edilməsi.

Nəzarət qaydasında mal alınması bir halda aşkar formada, ikinci halda gizli formada həyata keçirilə bilər. Birinci halda, alqı-satqıdan sonra dərhal satıcıya məqsəd çatdırılır, alınan mal çəkilir və ona baxış keçirilir və nəticə aktla rəsmiləşdirilir. Bu, ən çox istehlakçıların aldadılmasının müəyyən edilməsi zamanı tətbiq olunur.

İkinci halda isə, tədbir gizli formada həyata keçirilir. Belə ki, alınan malın yoxlanılması malı satan şəxsin iştirakı olmadan həyata keçirilir. Bu, əsasən dövriyyəsi qadağan olunmuş və məhdudlaşdırılmış əşya və predmetlərlə bağlı cinayətləri törətməkdə şübhəli olan şəxslərin müəyyən olunmasında istifadə olunur.

Nəzarət qaydasında mal alınması əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Lakin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa və həmin Qanunun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarət qaydasında alınmasını Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir.

Əşya və sənədlərin tədqiqi. Bu əməliyyat-axtarış tədbiri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələrin həll edilməsi üçün üzərində cinayətin izləri qalmış, cinayətin törədilməsində vasitə kimi istifadə edilmiş əşya və sənədlərin müayinə edilməsindən ibarətdir. Tədqiq zamanı aşağıdakı istiqamətlərdə məlumatlar əldə oluna bilər:

- Əşya və predmetlərin eyniləşdirilməsi üçün məlumatlar;
- Sənədlərin məzmunu və onu icra etmiş şəxslər haqqında məlumatlar;
- Bioloji obyektlər və onların kimə məxsus olması haqqında məlumatlar (qan, tük və s.).

Əşya və sənədlərin tədqiqi əməliyyat aparatlarının əməkdaşları tərəfindən, ya da onun göstərişi ilə hüquq-mühafizə orqanlarının kriminalistika və digər bölmələri tərəfindən məxfi qaydada aparıla bilər. Əşya və sənədlərin tədqiqi adi kriminalistik texniki vasitələrdən istifadə etməklə mümkün olduqda, əməliyyat aparatının əməkdaşı tərəfindən həyata keçirilir. Tədbirin aparılması üçün mürəkkəb texniki

vasitələr, laboratoriya şəraiti tələb olunduqda isə o, kriminalistika bölmələrinin sərəncamına göndərilir və tədqiqi mütəxəssis həyata keçirir.

Əşya və sənədlərin ilkin tədqiqi sonradan onların ekspertizanın obyektı olmasına maneçilik törətmir. Sadəcə ekspertizanın aparılması ilkin tədqiqat aparmış mütəxəssisə həvalə edilə bilməz.

Əşya və sənədlərin tədqiqi əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çünki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir də tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması. Qeyd olunan əməliyyat-axtarış tədbiri müqayisəli tədqiq (eyniləşdirmə) aparmaq məqsədilə üzərində cinayətin izləri qalmış, cinayətqar qəsdin obyektı olmuş, yaxud da ictimai təhlükəli əməlin qarşısını almaq, onunla əlaqəli olan şəxsləri müəyyən etmək üçün vasitə ola biləcək predmetlərin aşkar edilməsindən və götürülməsindən ibarətdir. Buna misal olaraq dövriyyəsi qadağan olunmuş və məhdudlaşdırılmış predmetlərin ayrı-ayrı nümunələrinin, xətt nümunələrinin, əl-barmaq izlərinin və s. əldə edilməsini misal göstərmək olar.

Tədqiqat nümunələri tamın hissələri olub, onun əlamətlərini, xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir və həmin əlamətlərə görə onu eyniləşdirmək mümkün olur. Nümunələr iki qrupa bölünür. Birinci qrupa bilavasitə öz xüsusiyyətlərini əks etdirən nümunələr (məsələn, qan, tüpürçək, narkotik vasitə, qiymətli əşyaların hissəcikləri və s.) daxildir. İkinci qrupa isə başqa predmetin xüsusiyyətlərini əks etdirən nümunələr aiddir (daktilokartaya köçürülmüş papilyar naxış izləri).

Mənşəyinə görə tədqiqat nümunələri sərbəst və eksperimental nümunələrə bölünür. Sərbəst nümunələr əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə əlaqəli olmayaraq meydana gələn nümunələrdir (əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektı olan şəxsin əvvəllər yazdığı məktub) eksperimental nümunələr isə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində bilavasitə əldə edilən (toplanılan) nümunələrdir (məsələn, hadisə yerindən götürülən güllə və gilizlər).

Bu əməliyyat-axtarış tədbiri ilə cinayət prosesində tətbiq olunan «Tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi» (CPM, mad. 273) istintaq hərəkəti arasında oxşarlıq olduğunu qeyd etmək olar. Lakin, əgər cinayət prosesində nümunələrin götürülməsi zamanı proses iştirakçıları bununla əlaqədar müvafiq qərarla tanış edilsə və ümumiyyətlə, bu istintaq hərəkətinin keçirilməsi barədə məlumatlı olursa, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi zamanı bu baş vermir. Məsələn, cinayət prosesində şəxsdən tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi məqsədilə ona müstəntiq tərəfindən çağırış vəərəqəsi göndərilir və ya proses onun

olduğu yerdə, onun müdafiəçisinin iştirakı ilə həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində isə əməliyyat işçisi şəxsə aid nümunələri əməliyyat yolu ilə əldə etməlidir. Məsələn, şəxsin qan nümunəsini əldə etmək üçün onun tibbi qeydiyyatda olduğu müalicə müəssisəsinin imkanlarından istifadə edilə bilər. Bu əməliyyat-axtarış tədbiri əsasən şəxsin məlumatı olmadan keçirilir.

Müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin toplanması əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çün ki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir də tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Nəzarətli göndəriş. Bu tədbir cinayətkar fəaliyyət haqqında məlumatların əldə edilməsi məqsədilə sərbəst dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış, həmçinin cinayətkar qəsdlərin obyektləri və alətləri olan predmet, əşya və məhsulların göndərilməsi, yerinin dəyişdirilməsi, üzərində nəzarətin təyin edilməsi kimi başa düşülür. Mahiyyəti ondan ibarətdir ki, həmin göndərilmə və yerinin dəyişdirilməsi əməliyyat-axtarış orqanının gizli nəzarəti altında baş verir və bu vasitə ilə cinayətlə əlaqəsi olan bütün şəxslər, qurumlar aşkar edilir. Bu tədbirin beynəlxalq-hüquqi əsasını «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında» 1988-ci il tarixli BMT Konvensiyası təşkil edir. Həmin konvensiyada nəzarətli göndəriş narkotiklərlə mübarizədə bir metod kimi təsbit olunmuş, bizim milli qanunvericiliyimizdə – «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda tədbir kimi müəyyən olunmuşdur. Qanunda nəzarətli göndərişin predmetinə daxil olan əşyaların siyahısı verilməsə də, təcrübəyə görə onun predmetinə aid olan obyektləri aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. cinayətkar yolla əldə olunmuş predmetlər, cinayətin törədilmə alət və vasitələri;

2. sərbəst dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış predmetlər. Bunlara odlu silahı, hərbi sursatı, narkotik vasitələri, psixotrop maddələri, mədəniyyət nümunələrini, qiymətli metalları, daşları və valyutanı aid etmək olar.

Nəzarətli göndəriş əməliyyat-axtarış tədbirləri aşağıdakı əsasara görə təsnif olunur və növlərə bölünür:

I Həyata keçirilmə yerinə və marşrutun əhatə dairəsinə görə növləri:

- daxili - yalnız Azərbaycan Respublikasının ərazisində keçirilir;
- xarici – beynəlxalq müqavilə və sazişlərlə müəyyən edilmiş qaydada xarici dövlətin ərazisində keçirilir;

- tranzit – xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və beynəlxalq təşkilatların təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisindən keçməklə həyata keçirilir.

II Həyata keçirilmə formasına görə növləri:

- yük daşımalarına nəzarət;
- poçt göndərişlərinə nəzarət.

III Taktiki üsullarına görə növləri:

- sadə (adi, aşkar);
- pərdələnmiş (şifrələnmiş).

Nəzarət göndəriş əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Lakin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövrüyyəsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa və həmin Qanunun icrasının təmin edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişini Daxili İşlər Nazirliyi, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti və Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir.

Cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmə əməliyyat-axtarış tədbiri əməliyyat marağı kəsb edən obyektə əməliyyat aparatı əməkdaşının və ona könüllü kömək göstərən, əməkdaşlıq etməyə razılıq verən şəxslərin gizli yolla daxil edilməsini nəzərdə tutur. Bununla kriminogen qrupun daxilində əməliyyat aparatına gizli xidmət edən informasiya mənbəyi yaradılmış olur. Mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tədbir cinayətin əlamətlərini, cinayətdə iştirak edən şəxslərin əhatəsini, maddi sübutların olduğu yeri və eyni zamanda digər bağlı qalmış cinayətlərin üstünün açılması məqsədilə əməliyyat aparatı əməkdaşları tərəfindən əməliyyat kombinasiyası qurmaqla həyata keçirilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil etmə tədbirinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir. Bu tədbirin həyata keçirilməsi üçün xüsusi şərtin müəyyən olunması həmin tədbirin xarakterindən, son dərəcə təhlükəli və çətin bir tədbir olmasından irəli gəlir. Bu tədbir yalnız gizli formada həyata keçirilir və konspirasiya qaydalarına ciddi şəkildə riayət olunmalıdır.

Bu əməliyyat-axtarış tədbirini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir. Çün ki, «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət

bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanına əsasən bu tədbir də tətbiqi məhdudlaşdırılmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aid edilmişdir.

Hüquqi şəxsin yaradılması. Bu tədbirin mahiyyətini konspirasiya məqsədilə idarə, müəssisə və ya təşkilat yaradılmasından ibarətdir. Hüquqi şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslər tərəfindən təsis edilə bilər. Bu zaman həmin şəxslərin şəxsiyyətini, eləcə də hüquqi şəxsin fəaliyyətini təşkil etmək üçün istifadə olunan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin bölmə, təşkilat, bina və nəqliyyat vasitələrinin mənsubiyyətini pərdələndirən sənədlərdən istifadə edilir. Məsələn, iqtisadi sahədə mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması və açılması məqsədilə əməliyyat aparatı tərəfindən yalançı iqtisadi, biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə yaradılır, cinayətkar qurumlarla əlaqəyə görə və s. zəruri informasiyalar toplanır və onların qeyri-qanuni əməlləri ifşa olunur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin VII hissəsinə əsasən, «hüquqi şəxsin yaradılması» əməliyyat-axtarış tədbirinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qruplar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanının 2-ci bəndinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində hüquqi şəxsin yaradılması Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər, Vergilər nazirliklərinə və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinə həvalə edilir.

Əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi. Cinayətlərin törədilmə şəraitinin və xüsusiyyətlərinin yenidən canlandırılmasını əks etdirən təcrübi hərəkət olub, idarə edilən və nəzarət olunan süni şərait yaradılması, eləcə də bu şəraitdə obyektin davranışının öyrənilməsi üzrə hərəkətlər məcmusunu özündə ehtiva edən əməliyyat-axtarış tədbiridir. Bir qayda olaraq, əməliyyat eksperimentinin obyektini öyrənilən şəxs olur. Burada şərait dedikdə, öyrənilən şəxsin davranışına təsir edə bilən hallar məcmusu başa düşülür.

Əməliyyat eksperimenti tədbirini istintaq eksperimentindən fərqləndirmək lazımdır. İstintaq eksperimenti cinayət işi başlandıqdan sonra həyata keçirilir və onun keçirilməsində hal şahidləri, müdafiəçi, şübhəli şəxs, təqsirləndirilən şəxs və d. iştirak edirlər. Əməliyyat eksperimenti isə əməliyyat-axtarış tədbiri kimi bunların iştirakı olmadan həyata keçirilir. Bəzən cinayət işinin başlanmasının özü əməliyyat eksperimentinin nəticələrindən asılı olur. Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat eksperimentinin aparılması sonradan həmin halla bağlı istintaq eksperimentinin həyata keçirilməsini istisna etmir.

Vəzifəsindən asılı olaraq əməliyyat eksperimentini aşağıdakı növlərə bölmək olar:

1. konkret faktın, hadisənin, prosesin müəyyən şəraitdə mövcud ola bilməsini müəyyən etmək üçün;

2. müəyyən şəraitdə nəyisə eşitməyin, görməyin mümkünlüyünü müəyyən etmək üçün;

3. konkret şəraitdə konkret hərəkəti etməyin mümkünlüyünü təyin etmək üçün;

4. cinayət hadisəsinin mexanizmini müəyyən etmək üçün.

Mövzunun bu sualında konstitusion hüquqları məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, təsnifatı və həyata keçirilməsinin hüquqi əsasları barədə müəyyən məlumatlar verdik. Həmin tədbirlərin həyata keçirilməsinin təşkili və taktikası ilə əlaqədar məsələlər «DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni tədris olunarkən təhlil olunaraq öyrəniləcəkdir.

Sual 3.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunmasının ümumi qaydası və şərtləri

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin ümumi qaydası və şərtləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Bu qayda və şərtlər sistemli şəkildə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 13 və 14-cü maddələrində təsbit olunmuşdur. Lakin bununla yanaşı, belə qayda və şərtlərə qanunun digər normalarında da rast gəlmək mümkündür.

Biz əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərindən danışarkən, qeyd etmişdik ki, həmin prinsiplər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun bütün normaları üçün fundamental xarakter daşıyır, onların başlanğıc nöqtəsidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən, əməliyyat-axtarış tədbirlərindən danışarkən, ilk növbədə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun II hissəsində deyilir ki, «Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, hər hansı şəxsin vətəndaşlığı, milliyyəti, cinsi, yaşayış yeri, sosial və əmlak vəziyyəti, qulluq mövqeyi, ictimai birliklərə mənsubiyyəti, dinə münasibəti və siyasi baxışları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə mane ola bilməz».

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini tətbiqi şərtlərinin mahiyyətinə görə ümumi və məhdud xarakterli şərtlərə bölmək olar.

Ümumi xarakterli şərtlər konstitusion prinsiplərlə əlaqəli olub, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun bütün normaları üçün qüvvədə olur. Məhdud xarakterli şərtlər isə ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı nəzərdə tutulmuşdur və digərləri üçün mahiyyət etibarilə əhəmiyyət kəsb etmir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi şərtlərindən birini əks etdirən 3-cü maddəsinin II hissəsi bilavasitə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insanların qanun qarşısında bərabərliyi prinsipi ilə əlaqəlidir. Ona görə də həmin şərt mahiyyət etibarilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin ümumi xarakterli şərtlərindən biri və birincisi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası sosial, irqi, milli, dini və s. məsuliyyətindən asılı olmayaraq, hamının qanun qarşısında bərabərliyini nəzərdə tutsa da, lakin bəzi istisnalar nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Milli Məclisin üzvləri, hakimlər toxunulmazlıq hüququna malikdirlər.

«Azərbaycan Respublikası Milli Məclis deputatının statusu haqqında» Qanununun (17 may 1995-ci il) 12-ci maddəsinə əsasən, deputatın toxunulmazlığı onun evinin, məqzilin, əşyalarının, şəxsi və xidməti nəqliyyat vasitələrinin, ona məxsus sənədlərin, yazışmaların toxunulmazlığını da əhatə edir. Deməli, bu kateqoriyadan olan şəxslərə münasibətdə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün (məsələn, nəqliyyat vasitələrinə baxış) xüsusi icazənin olması tələb olunur. Bununla əlaqədar, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 90-cı maddəsində qeyd olunur ki, «Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun təqdimatına əsasən, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə xitam verilə bilər». Deməli, cinayət-mühakimə icraatının ilkin mərhələsində həbs, axtarış, o cümlədən deputatın toxunulmazlığını məhdudlaşdıran bütün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması yalnız Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun təqdimatı əsasında Milli Məclisin razılığı ilə mümkündür.

Diplomatik toxunulmazlığa malik şəxslərə münasibətdə də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi məhdudlaşdırılmışdır. Xarici ölkələrin diplomatik nümayəndəsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi məsələsi beynəlxalq hüquq normalarına uyğun həll olunur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 13-cü maddəsində qeyd olunan şərtlərin bəziləri məhdud xarakterli şərtlərdir ki, həmin şərtlər konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərə şamil edilir (maddə 13, I və II hissə). Bu şərtlər növbəti mövzuda təhlil olunacaqdır. Lakin, belə məhdud xarakterli şərtlərlə yanaşı, ümumi xarakterli şərtlər də həmin maddədə öz əksini tapmışdır. Belə ki,

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 13-cü maddəsinin III hissəsinə əsasən, «şəxs tərəfindən cinayətin törədilməsi və ya hazırlanması barədə kifayət qədər əsas olduqda, onun özü və əlaqələri haqqında məlumat almaq məqsədilə tətbiq edilən əməliyyat-axtarış tədbirlərində insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vuran texniki vasitə, psixotrop, kimyəvi və digər maddələrdən istifadə edilməsi qadağandır. Bu maddədə əks olunmuş müddə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin öz təyinatından irəli gəlir. Belə ki, 1-ci maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatının, sağlamlığını, müdafiə etmək məqsədilə həyata keçirilir». Bu təyinatın özü əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vurulmasını yolverilməz edir.

Həmin maddənin IV hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirləri tətbiq edilərkən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsləri həmin tədbirlərin cinayətkar qəndlərin dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinə vura biləcəyi ziyanın ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə uyğunluğunu gözləməyə borcludurlar. Bu maddəni şərh edərkən, belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, ƏAF subyektləri keçirilən tədbirin cinayətkar qəndlərə adekvat olmasını xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Yəni, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə əsas olan məlumat törədilməsi planlaşdırılan, törədilən cinayət əməlinin dövlətin və cəmiyyətin mənafeyinə vura biləcəyi və ya vurduğu ziyanı dəqiq əks etdirməlidir və buna uyğun tədbir seçilməlidir. Ciddi əsaslar olmadan əməliyyat işçisinin istədiyi tədbiri planlaşdırıb həyata keçirməsi yolverilməzdir. Bu cür yanaşma ƏAF subyektlərinin qüvvə və vasitələrinin məqsədəuyğun olmadan istifadəsinin qarşısını alır. Eyni zamanda bu tələbə əməl olunması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin daha səmərəli həyata keçirilməsinə zəmin yaradır, əməliyyat işçisinin məsuliyyətinin və özlərinə qarşı tələbkərliliyin artmasına səbəb olur.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, məhdud xarakterli şərtlər mövcuddur ki, həmin şərtlər ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirlərinə şamil olunur. Buna misal olaraq «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cü maddəsinin VII hissəsinə göstərmək olar. Burada qeyd olunur ki, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi, hüquqi şəxsin yaradılması əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar yol verilir.

Cinayət Məcəlləsinin 34-cü maddəsinə görə iki və daha çox icraçı birgə iştirak edərək cinayət törətdikdə, «cinayətkar qrup» şəklində fəaliyyət göstərmiş olurlar.

Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayət «mütəşəkkil dəstə» tərəfindən törədilmiş hesab olunur.

Ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədilə sabit mütəşəkkil cinayətkar qrupun yaradılması və ya eyni məqsədlərlə iki və ya daha çox mütəşəkkil cinayətkar qrupun sabit birliyi «cinayətkar birlik» hesab olunur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 16-cı bəndində qeyd olunan «kriminogen obyektlər» anlayışı Cinayət Məcəlləsində təsnifləşdirilmiş mütəşəkkil dəstələri və cinayətkar birlikləri əhatə edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin əməkdaşının və ya onunla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkar qrupların, kriminogen obyektlərin içərisində fəaliyyət göstərməsi, əməliyyat tapşırığını yerinə yetirməsi onların həyatı üçün hər an təhlükəyə səbəb ola bilər. Belə tədbirin həyata keçirilməsinə kifayət qədər təcrübəli şəxslər cəlb oluna bilər. Bu tədbirin hazırlanması, uğurla həyata keçirilməsi və gələcəkdə heç bir riskə səbəb olmaması üçün kifayət qədər vaxt və vəsait tələb olunur. Bütün bunlar «hüquqi şəxsin» yaradılmasına və narkotiklərin nəzarətli göndərişinə də şamil olunur. Buna görə də qanun belə tədbirlərin keçirilməsi üçün ciddi əsasların olmasını tələb edir. Həmin əsaslar isə mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən ağır cinayətlərin hazırlanması və ya törədilməsi barədə məlumatın daxil olması, habelə xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərin qarşısının alınması, həmçinin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi zərurətinin yaranması ola bilər.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtləri dedikdə, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla müəyyən edilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanmasının, həyata keçirilməsinin səmərəliliyini və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərinə riayət edilməsini təmin edən xüsusi qaydalar başa düşülür. Bu şərtlər cinayət törətmiş və ya törətməyə cəhd edən ayrı-ayrı fərdlərin və cinayətkarlıqla mübarizədə maraqlı olan cəmiyyətin mənafeələrinin tarazlaşdırılmasına xidmət edir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi şərtləri Qanunun 13-cü maddəsində öz əksini tapdığı halda, həmin tədbirlərin bilavasitə həyata keçirilmə qaydası həmin qanunun 14-cü maddəsində ayrıca verilmişdir. Həmin maddənin I hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ƏAF subyektinin rəhbərliyinin nəzarəti altında həyata keçirilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi barədə qərarın verilməsi həmin tədbirlərin keçirilməsinə subyekt tərəfindən nəzarətin tətbiqini zəruri edir. Bu nəzarət ƏAF subyektlərinin rəhbərləri tərəfindən şəxsən və nəzarətəddici orqanlar vasitəsilə həyata keçirilir. Məsələn, rəhbər bu fəaliyyətdə bilavasitə iştirak etməklə, ona nəzarəti həyata keçirə bilər.

Nəzarətin məqsədi aşağıdakılardır:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qanunvericiliyə uyğunluğunun təmin edilməsi;
- normativ-hüquqi aktların tələblərinin pozulması faktlarının, nöqsanların vaxtında aşkar edilməsi və aradan qaldırılması;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirərkən, qanun pozuntularına yol vermiş şəxslərin müvafiq qaydada cəzalandırılması üçün tədbirlərin görülməsi və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin rəhbərliyi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələrin həlli zamanı şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulmasına, dövlət və cəmiyyətin maraqlarına dəymiş ziyana görə cavabdehlik daşıyırlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı bilavasitə və birbaşa rəisinə tabedir. Rəisindən açıq-aşkar qanunsuz əmr və ya göstəriş aldıqda, o, qanunu rəhbər tutmalı və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqana bu barədə məlumat verməlidir. Rəisinin əmrini və yaxud göstərişini yerinə yetirdiyi vaxtda cinayət baş verərsə və ya verəcəyi ehtimal olunarsa, bu barədə təbəçilik üzrə yuxarı orqana, yaxud məhkəməyə şikayət verə bilər. Bu maddədə bilavasitə rəis dedikdə, əməliyyat işçisinin fəaliyyətinə bilavasitə rəhbərliyi həyata keçirən və onun işlədiyi əməliyyat aparatının rəisi vəzifəsini tutan şəxs nəzərdə tutulur. Birbaşa rəis isə əməliyyat işçisinin işlədiyi əməliyyat aparatının rəisindən yuxarı vəzifə tutan, onun təbə olduğu vəzifəli şəxslərdir. Məsələn, ƏAF subyektinin fəaliyyət göstərdiyi hər hansı bir bölmənin təbə olduğu şöbənin, idarənin, baş idarənin rəhbər vəzifəli şəxsləri (rəis və rəis müavini vəzifəsini tutan şəxslər) birbaşa rəis hesab olunurlar.

Rəisinin əmr və ya göstərişlərinin qanunazidd olması barədə əməliyyat işçisinin əminliyi onun qanunvericiliyi və ƏAF-ın həyata keçirilməsi qaydalarını dürüst bilməsinə əsaslanır. Bu cür əmr və ya göstərişlərin yerinə yetirilməməsinin əsasları əməliyyat işçisi tərəfindən yazılı şəkildə öz rəisinə təqdim olunmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqan anlayışına aydınlıq gətirərək, onu qeyd etmək olar ki, yuxarı orqan, bölmə üçün şöbə, şöbə üçün idarə, idarə üçün baş idarə və s. hesab olunur. ƏAF subyektinin daxilində ən yuxarı instansiya subyektin rəhbəridir (məsələn, DİO sistemində Daxili İşlər Naziri).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri və onların vəzifəli şəxsləri bu fəaliyyəti həyata keçirərkən, dövləti təmsil edirlər. Ona görə də onların qanuni fəaliyyətinə qanunla müəyyən edilmiş şəxslərdən başqa heç kəs müdaxilə edə bilməz. Qanunla müəyyən edilmiş şəxslər dedikdə isə, məhkəmə və prokurorluq

əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən nümayəndələri və ƏAF subyektinin tabe olduğu yuxarı instansiya nəzərdə tutulur. Müdaxilə etmək dedikdə isə, ƏAF-ın necə və hansı istiqamətdə həyata keçirilməsinin müəyyən edilməsi deyil, yalnız qanunçuluğa əməl olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi başa düşülür.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» qanunun 14-cü maddəsinin IV hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən video və səs yazmadan, kino və fotoçəkilişlərdən, həmçinin vətəndaşların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmayan digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar texniki vasitələrdən istifadə olunması qanunvericiliklə tənzimlənir. « Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində texniki vasitələrin tətbiq olunmasının şərtləri qeyd olunmuşdur. Belə ki, həmin maddənin VIII hissəsinə əsasən, qanunla müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması, habelə gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələrdən (yəni, əməliyyat-axtarış tədbirləri çərçivəsində informasiyanın gizli yolla əldə olunması məqsədilə xüsusi olaraq yaradılmış, işlənib hazırlanmış, istehsal olunmuş, proqramlaşdırılmış, təkmilləşdirilmiş, avadanlıqlar, cihazlar, qurğular, ləvazimatlar və digər texniki vasitələr) istifadə olunması qadağandır. Bu qadağanın pozulması öz növbəsində CM-nin 302-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinin yaranmasına səbəb olur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində texniki vasitələrdən istifadə olunması şərtləri aşağıdakılardır:

- tətbiq olunan texniki vasitələr insan səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vurmamalı (mad. 13, III hissə);

- həmin texniki vasitələrin ƏAF-ın həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən izlənilməsi, satışı, alınması, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılması müəyyən olunmuş qaydada lisenziyalaşdırılmışdır;

- həmin texniki vasitələrin növləri dəqiq müəyyənləşdirilməlidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 noyabr 1999-cu il tarixli 296 nömrəli fərmanına görə ƏAF-da istifadə olunan texniki vasitələrin növlərinin müəyyən olunması və onların əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil edilməmiş fiziki və hüquqi şəxslər tərəfindən işlənilməsi, istehsalı, satışı, alınması, ölkəyə gətirilməsi və ölkədən çıxarılmasının lisenziyalaşdırılması qaydalarının işlənməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə tapşırılmışdır. Nazirlər Kabinetinin 23.11.1999-cu il tarixli 234 nömrəli sərəncamı ilə bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi məqsədilə təkliflərin verilməsi digər ƏAF subyektləri ilə birlikdə Milli

təhlükəsizlik Nazirliyinə həvalə olunmuşdur. Verilmiş təkliflər əsasında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 avqust 2000-ci il tarixli 139-G nömrəli qərarı ilə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti prosesində gizli qaydada informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərinin siyahısı» təsdiq edilmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən, obyektiv səbəblərdən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqini qeyri-mümkün edən şərait yarandıqda (qarşısı alın bilməyən fəvqəladə hadisə baş verdikdə və ya qarşısı alın bilməyən qüvvə mane olduqda və yaxud ictimai təhlükəsizliyə real təhlükə yarandıqda) tədbirlərin həyata keçirilməsi dayandırılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aşağıdakı hallarda son qoyulur:

1. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olunduqda;

2. Haqqında əməliyyat-axtarış tədbiri keçirilən şəxsin hərəkətlərində cinayət tərkibinin mövcudluğu 6 ay ərzində müəyyən edilmədikdə.

Bu o, deməkdir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əsas olmuş ilk məlumat 6 ay ərzində öz təsdiqini tapmasa, yəni şəxsin cinayət tərkibli əməli üzə çıxmasa, onda əməliyyat-axtarış tədbiri dayandırılmalıdır. Digər tərəfdən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi bu və ya digər cəhətdən vətəndaşların həyatına müdaxilə etməklə, onlar haqqında informasiya toplamaqla və s. ilə bağlıdır. Buna görə də əməliyyat-axtarış tədbiri əsassız olaraq uzun müddət davam etdirilə bilməz.

Həmin maddəyə əsasən, əməliyyat tapşırığını yerinə yetirərkən, ƏAF subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxsin cinayətkar qrupların və ya kriminogen obyektlərin tərkibində olması, habelə bu zaman zəruri özünümüdafiə və son zərurət halında yol verilmiş hərəkətlər Cinayət Məcəlləsinin 36, 38 və 40-cü maddələrinə görə cinayət tərkibi yaratmır. Cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmiş şəxs ifşa olunmamaq üçün həmin qrupun digər üzvləri ilə birgə hərəkət etməli, onların əməllərinin iştirakçısı olmalıdır. Bu əməllərin əksəriyyəti cinayətkar fəaliyyətlə bağlı ola bilər. Burada əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsindən söhbət getdiyi üçün, onun fəaliyyəti həm də CM-nin 40-cü maddəsində göstərildiyi kimi, «əmrin və ya sərəncamın yerinə yetirilməsi» ilə əlaqədar cinayət tərkibi yaratmır. Əgər şəxsin cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi tədbirinin tətbiqi qanunvericiliyin pozulması ilə həyata keçirilmişdirsə, buna görə bu tədbirin keçirilməsinə göstəriş vermiş vəzifəli şəxs məsuliyyət daşıyır. Bu fəaliyyətə görə şəxs özü o zaman məsuliyyət daşıyır ki, o, əmrin və sərəncamın qanunsuz olduğunu bilərək, onu icra etmişdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi, habelə ƏAF sahəsində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər məlumatlar dövlət sirrinin bir

növü kimi müvafiq qanunla («Dövlət sirri haqqında» 07.09.2004-cü il tarixli Qanun, ƏAF subyektlərinin daxili normativ aktları) müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən, dövlət sirri və xidməti sirr sayılan ƏAF-ın təşkilinə, əməliyyat məlumatlarının mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi və ailə həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlana bilər.

Yuxarıda qeyd olunan ümumi qaydalar bütün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına aiddir. Ümumi qaydalarla yanaşı, xüsusi qaydalar da mövcuddur ki, onlar ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına aiddir. Bu qaydalar əsasən konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır, bununla bağlı məsələlər fənnin növbəti mövzusunda təhlil olunacaqdır.

Mövzu № 7

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Plan:

1. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.
2. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, məzmunu, obyekt və subyektləri.
3. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunmasının ümumi qaydası və şərtləri.

Sual 1.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış tədbirləri müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu Qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata

keçirilməsidir. Anlayışdan göründüyü kimi, əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas struktur elementlərindən biridir. Əməliyyat-axtarış tədbirləri bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan hərəkətlər sistemindən ibarətdir və onlar konkret taktiki vəzifələrin həll olunmasına yönəlmişdir. Bu tədbirlər axtarış-kəşfiyyat səciyyəsi daşıyır və onu törədən şəxslər, hüquqazidd fəaliyyətin izləri, istintaqdan və məhkəmədən yayınan, cəzaçəkmə müəssisələrindən və digər yerlərdən qaçan şəxslərin yerləri, habelə itkin düşmüş şəxslər və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi barədə məlumatların alınmasına yönəlmişdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri insan və vətəndaşların həyat və sağlamlığını, əmlakını, hüquq və azadlıqlarını, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini cinayətkar əməllərdən qorunmasının təmin olunması məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həll edilməsinə yönəlmiş aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən əməliyyat-axtarış hərəkətlərinin məcmusudur.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri yalnız «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş vəzifələrin yerinə yetirilməsinə digər vasitələrlə nail olmaq mümkün olmadıqda həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə əlaqədar konkret vəziyyətdən, tədbirlərin nəticəsindən asılı olaraq əməliyyat aparatının vəzifəli şəxsləri müvafiq dövlət orqanının mənafeələrini rəsmi şəkildə təmsil edir və yaxud onun adından çıxış edir. Eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə yardım edən vəzifəli şəxs və ya vətəndaş öz səlahiyyətlərini gizli yolla yerinə yetirə bilər. Gizli tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi onunla əsaslandırılır ki, bəzi ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin qarşısının alınması və üstünün açılması hərəkətləri və yaxud digər aşkar tədbirlərin aşkar üsulla həyata keçirilməsi praktiki olaraq mümkün deyil.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini sistemli yanaşma baxımından təhlil edərkən, onun tərkibində aşağıdakı bir-biri ilə bağlı elementləri qeyd etmək olar:

- obyekt;
- məqsədli hərəkətlərin əlaqələndirilməsi və uzlaşdırılması;
- tədbiri həyata keçirən subyektlər;
- tədbirin səmərəliliyini artıran kompleks təşkilati fəndlər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin səmərəliliyi xeyli dərəcədə əməliyyat aparatı əməkdaşları tərəfindən müəyyən hərəkətlərin bacarıqla əlaqələndirilməsindən asılıdır. Bunlara konspirasiya fəndləri və faktiki məlumatların toplanması, qeydiyyatı, yoxlanması və istifadə edilməsi üsulları daxildir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin VIII hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata

keçirilməsi, habelə ƏAF sahəsində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər məlumatlar dövlət sirrinin bir növü kimi müvafiq nənunla müəyyən edilmiş qaydada mühafizə olunur. Bu maddənin X hissəsində qeyd olunur ki, ƏAF subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlıana bilərlər. Bununla əlaqədar konspirasiya qaydalarına riayət edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirərkən, onların təşkili və taktikası, tətbiq olunan qüvvə, vasitə və metodlar cinayəti hazırlayan və ya törədən şəxslərdən gizli saxlanılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tam siyahısı «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində öz əksini tapmışdır. Normanın təhlilinə əsasən bu tədbirlər vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran və məhdudlaşdırmayan qrupda qruplaşdırılır.

Vətəndaşların konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün həyata keçirilən və vətəndaşların konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə xarakterizə olunan hərəkətlər sistemidir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinə əsasən konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin növləri aşağıdakılardır:

1. telefon danışıqlarına qulaqasma;
2. poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
3. texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması;
4. binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
5. insanların güdülməsi.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin III hissəsinə və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 445-ci maddəsinə əsasən, texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidəsi də konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri sırasına aid edildiyinə görə məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilməsi tələb olunur.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlərin heç birinə qanunda anlayış verilmir. Müxtəlif müəlliflər tərəfindən yazılmış dərslik və monoqrafiyalarda bu tədbirlərin anlayışı verilmişdir.

Telefon danışıqlarına qulaqasma – cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya əməliyyat marağı kəsb edən digər şəxslərin telefon xətti ilə ötürdükləri informasiyaların əməliyyat yolu ilə əldə edilməsidir.

Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması – cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxslərin cinayətkar fəaliyyəti haqqında informasiyanın əldə olunması üçün onların poçt, teleqraf və digər göndərişlərinə əməliyyat yolu ilə gizli baxışın keçirilməsidir.

Texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması – əməliyyat-axtarış tədbiri yoxlanılan və tədqiq olunan şəxsin texniki vasitələrlə ötürdüyü informasiyaların əməliyyat yolu ilə əldə edilməsidir.

Binalara, o cümlədən yaşayış binalarına, habelə digər qapalı tikililərə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həll edilməsi üçün zəruri olan cinayətin izləri, cinayətin törədilmə aləti, cinayətkarların axtarışı, həmçinin digər informasiyaların əldə edilməsi məqsədilə qeyd olunan obyektlərdə əməliyyat baxışının keçirilməsidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəzəriyyəsinə bu tədbir əməliyyat baxışı metodu ilə əhatə olunur.

İnsanların güdülməsi – bu cinayətin fəaliyyətdə şübhəli olan şəxslərin hərəkətlərinin, onların olduğu yerlərin və istifadə etdikləri nəqliyyat vasitələrinin gizli izlənməsidir.

Qanunverici konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin dairəsinə konkret tələblər qoymuşdur. Belə ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin xüsusi prosedur formaları, müstəsna halları və subyektlərinin dairəsi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunda və digər normativ-hüquqi aktlarda dəqiq müəyyən edilmişdir.

Konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri yalnız Qanunun 1-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə digər vasitələrlə nail olmaq mümkün olmadıqda həyata keçirilir.

Bununla belə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti təcrübəsinin və qanunun təhlili əsasında belə fikir söyləmək olar ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin açıqlanmasına, ƏAF-ın bəzi metodlarının (məsələn, şəxsən axtarma) əhatə olunmasına, həmçinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtlərinin izahına ehtiyac vardır və cinayət-hüquqi siyasət, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi baxımından əsaslıdır. Bu məsələlərə aydınlıq gətirilməsi əməliyyat işçilərinin fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir, elmi və texniki nailiyyətlərə əsaslanan yeni forma və metodların tətbiq edilməsini asanlaşdırır.

Bu tədbirlərin mahiyyətini qeyri-aşkar formada hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayətlərdə şübhəli olan şəxslərin, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin olduğu yerin müəyyən edilməsi aşkar yolla mümkün olmadıqda, həmin tədbirlərin qeyri-aşkar yolla həyata keçirilməsi nəticəsində nail olunması təşkil edir.

Konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin hüquqi əsaslarını aşağıdakı normativ-hüquqi aktlar təşkil edir:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, mad. 24, 32, 33
2. Azərbaycan Respublikasının CPM, mad. 86, 137, 442-448
3. Azərbaycan Respublikasının CM, mad. 302
4. Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunu, mad. 4, 10-16
5. Azərbaycan Respublikası «Polis haqqında» Qanunu, mad. 3, 15, 19
6. Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» 28.06.2005-ci il tarixli Qanunu, mad. 15, 24, 30, 31
7. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanı
8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları
9. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların qəbul etdikləri normativ-hüquqi aktlar və s.

Sualın sonunda onu da qeyd etmək lazımdır ki, sonuncu bənddə qeyd etdiyimiz əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən orqanlar tərəfindən bu tədbirlərin təşkili qaydalarını tənzimləyən bir sıra normativ aktlar hələ də qəbul edilməmişdir. Bu da təcrübədə konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin keçirilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Hesab edirik ki, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi problemin həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Sual 2.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, obyekt və subyektləri

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində verilmişdir. 10-cu maddənin II hissəsində qeyd olunur ki, bu maddənin I hissəsində göstərilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı yalnız qanunla dəyişdirilə bilər. III hissədə isə qeyd olunur ki, bu maddənin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri bu maddənin IV hissəsində göstərilən hallar istisna olmaqla,

məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir. Qanunun IV hissəsində isə qeyd edilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakimin qərarı olmadan:

1) şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün telefon danışıklarına qulaq asa, poçt, teleqraf və digər göndərişlərini yoxlaya, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanı çıxara, habelə insanları güdə bilərlər;

2) cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, azadlıqdan məhrum etmə və ya həbs yerlərindən, yaxud mühafizə altından qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər.

Vətəndaşların konstitusiyon hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərindən biri telefon danışıklarına qulaqasmadır. **Telefon danışıklarına qulaqasma** – cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya əməliyyat marağı kəsb edən digər şəxslərin telefon xətti ilə ötürükləri informasiyaların əməliyyat yolu ilə əldə edilməsidir.

Azərbaycan Respublikası «Rabitə haqqında» Qanununda qeyd edilir ki, təşkilati, hüquqi və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən rabitə müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün şərait yaratmağa, bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən orqanın şərtlərinə uyğun rabitə şəbəkələrini əlavə texniki vasitələrlə təchiz etməyə, təşkilati məsələləri həll etməyə və bu tədbirlərin keçirilməsində istifadə olunan üsulları gizli saxlamağa borcludurlar. Bu səbəblərin pozulmasına görə rabitə müəssisələri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar. Bu zaman texniki vasitələr verilən məlumatlarla tanış olmağa və onları qiymətləndirməyə, habelə lazımi məlumatları yazı aparatları vasitəsilə məlumatların müxtəlif daşıyıcılarında (audiokasset, disket və s.) qeyd etməyə imkan verir.

Bu tədbirdən əsasən aşağıdakı hallarda istifadə olunur:

1. cinayət qrupunun üzvlərinin bir-birilə danışdıqları güman edildikdə;
2. şübhə edilən şəxs planlaşdırdığı cinayətin gələcək qurbanına zəng etdikdə;
3. axtarışda olan şəxs, onun qohumları və ya cinayətin digər iştirakçıları ilə əlaqə yaratdıqda.

Bu tədbirin obyektlərinə cinayət törətməkdə şübhəli olan şəxs, axtarışda olan şəxs, onun qohumları və yaxın əlaqələrindən keçən şəxslərə aiddir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanına əsasən telefon danışıklarına qulaqasma əməliyyat-axtarış tədbirini Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti həyata keçirmək səlahiyyətinə malikdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün telefon danışıklarına qulaqasma məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan həyata keçirilə bilər. Məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan keçirildiyi hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri həyata keçirilmiş tədbir barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərar təqdim etməlidirlər («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 10, V hissə).

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin VI hissəsinə əsasən, hər hansı bir şəxsə zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və ya hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zərurəti olduqda, onların telefon və ya digər danışiq cihazları ilə aparılan danışıklarına həmin şəxsin ərizəsi əsasında qulaq asıla bilər.

Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması – bu şübhəli şəxslərin cinayətkar fəaliyyəti haqqında informasiyanın əldə olunması üçün poçt, teleqraf və digər göndərişlərə gizli baxışın keçirilməsi üsuludur.

Bu tədbirin keçirilməsi nəticəsində şübhəli şəxsin əlaqələri, o cümlədən xarici əlaqələri haqqında məlumatların əldə edilməsinə nail olmaq olar. Bu, həmçinin digər əməliyyat-axtarış tədbirlərini, habelə istintaq hərəkətlərini daha səmərəli hazırlamağa və həyata keçirməyə, göndərişin içindəki əşyaları, ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin qarşısının alınması, açılması üçün maraq doğuran maddələri aşkar və qeyri-aşkar üsullarla qeyd etməyə imkan verir.

Poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması tədbirinin obyektlərinə aiddir:

- məktublar;
- teleqramlar;
- radioqramlar;
- banderollar;
- sovqatlar;

- poçt konteynerləri;
- pul baratları.

Bu obyektlər eyni zamanda Azərbaycan Respublikası CPM-in 235-ci maddəsində qeyd olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanına əsasən bu tədbiri Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, beynəlxalq göndərişlərin yoxlanılmasını isə Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan həyata keçirilə bilər. Məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan keçirildiyi hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri həyata keçirilmiş tədbir barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərar təqdim etməlidirlər.

Texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması əməliyyat-axtarış tədbiri yoxlanılan və tədqiq olunan şəxsin texniki vasitələrlə ötürdüyü informasiyalarının əməliyyat yolu ilə əldə edilməsidir. Bu əməliyyat-axtarış tədbiri əməliyyat-texniki tədbir hesab olunur. Tədbirin obyektlərinə aiddir:

1. telefaks;
2. faks;
3. selektor;
4. radioxətt;
5. kompüter şəbəkələri (internet) və s.

Əməliyyat-axtarış orqanlarının sərəncamında nəzərdən keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ağır və xüsusilə ağır cinayətlərlə mübarizənin səmərəliliyini xeyli artırır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanına əsasən bu tədbiri Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti həyata keçirir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün məhkəmənin

(hakimin) qərarı olmadan həyata keçirilə bilər. Məhkəmənin (hakimin) qərarı olmadan keçirildiyi hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri həyata keçirilmiş tədbir barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərar təqdim etməlidirlər.

Binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin həll edilməsi üçün zəruri olan, cinayətin izləri, cinayətin törədilmə aləti, cinayətkarın axtarışı, həmçinin digər informasiyaların əldə edilməsi məqsədilə qeyd olunan obyektlərdə əməliyyat baxışının keçirilməsindən ibarətdir. Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətində bu tədbir əməliyyat baxışı metodu ilə əhatə olunur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində konkret qeyd olunur ki, «hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır». Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

Bu tədbirin obyektlərinə tədbirin özündə qeyd olunmuş obyektlər daxildir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin qeyd hissəsinə əsasən bu Qanunun 10-cu və digər maddələrində “yaşayış yeri” dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.34-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş yerlər başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 7.0.34-cü maddəsinə əsasən isə **yaşayış yeri** — bir və ya bir neçə şəxsin yaşaması üçün müvəqqəti, yaxud daimi istifadə edilən mülkiyyətində olan və ya icarəyə götürülmüş yer, o cümlədən ev, mənzil, bağ evi, mehmanxanada, yataqxanada otaq, onlara bilavasitə bitişik aynabəndlər, terraslar, qalereyalar, eyvanlar, ümumi istifadə üçün yerlər (onların istirahət, əmlak saxlamaq, yaxud insanların digər tələbatlarını təmin etmək üçün istifadə olunan digər tərkib hissələri), çoxmənzilli evdən başqa tikililərin zirzəmisini və çardağı, habelə dəniz gəmisinin kayutası və ya uzaq səfərdə olan qatarın kupesidir (bunlardan əlavə bu Məcəllənin məqsədləri üçün yaşayış yeri anlayışı fiziki şəxsin xidməti kabinetini, ona məxsus çəpərli torpaq sahəsini, avtomobili, çay və dəniz gəmisini əhatə edir);

Qeyd olunanlardan belə nəticə çıxarmaq olar ki, yaşayış yeri hesab olunan yerlərdə bu əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün məhkəmə qərarı tələb olunur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanına əsasən bu tədbirin keçirilməsi üçün

müvafiq subyektlər arasında heç bir məhdudiyət qoyulmur. Bu tədbiri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bütün subyektləri həyata keçirə bilər.

Bu tədbirin keçirilməsi ilə aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi təmin olunur:

1. gələcəkdə maddi sübut kimi istifadə edilə bilən əşyaların və sənədlərin aşkar edilməsi;
2. cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakın və qiymətli əşyaların cinayət alətlərinin saxlandığı yerlərin müəyyən edilməsi;
3. aşkar edilmiş əşyalar, sənədlər haqqında məlumatların onların rəsmi qaydada qanunvericiliyə müvafiq olaraq götürülməsinə qədər saxlanılması;
4. əşyaların və sənədlərin xüsusi kimyəvi maddələrlə işlənməsi (nişanlanması);
5. qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş digər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin təmin olunması;
6. cinayət işləri üzrə istintaq hərəkətlərinin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi və s.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 2-ci bəndinə əsasən, ƏAF subyektləri hakimin qərarı olmadan cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisəsindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər. Hakimin qərarı olmadan keçirildiyi hallarda, tədbiri keçirən ƏAF subyektləri həyata keçirilmiş tədbir barədə 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər.

İnsanların güdülməsi tədbiri də qanunvericiliyə əsasən vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlər sırasına daxildir. İnsanların güdülməsi cinayətkar fəaliyyətdə şübhəli olan şəxslərin hərəkətlərini, onların olduğu yerlərin və istifadə etdikləri nəqliyyat vasitələrinin gizli izlənməsini özündə birləşdirir.

Güdmə prosesində aşağıdakılar aşkar edilə bilər:

1. cinayət hadisəsinin şahidləri;
2. bilavasitə cinayət törədən şəxslər və onun iştirakçıları;
3. oğurlanmış malların satış yerləri;
4. maddi sərvətlərin saxlandığı gizli yerlər;
5. mütəşəkkil cinayətkar qrupların gizli surətdə yığıldığı konspirativ yerlər.

Güdmənin aşağıdakı növləri var:

- fiziki (vizual);
- texniki;

-kompleks (fiziki və texniki güdmənin vəhdəti).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanına əsasən bu tədbiri Daxili İşlər Nazirliyi və Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhəddinin mühafizəsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Dövlət Sərhəd Xidməti həyata keçirə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsinin 1-ci bəndinə əsasən, şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri hakimin qərarı olmadan insanları güdə bilərlər. Hakimin qərarı olmadan keçirildiyi hallarda, tədbiri keçirən ƏAF subyektləri həyata keçirilmiş tədbir barədə 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər.

«Texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi» Bu tədbir barədə ötən mövzuda məlumat vermişdik. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 9-cu bəndində nəzərdə tutulmuş «binaların, o cümlədən yaşayış yerlərinin, hasarlanmış tikinti obyektlərinin, qurğuların, torpaq sahələrinin, nəqliyyat vasitələrinin və digər obyektlərin müşahidəsi əməliyyat-axtarış tədbiri vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması meyarına nisbətə qarışıq tədbirdir. Yəni qanunla müəyyən edilmiş istisna hallarda konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbir hesab olunur. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsinə əsasən texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səs yazan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə bu əməliyyat-axtarış tədbiri məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir. Çün ki, tədbirin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yuxarıda qeyd olunan texniki vasitələr tətbiq edilməklə, şəxsin mənzili və onun daxilində baş verən proseslər izlənilir, müşahidə edilir və əsas məqsəd hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması və törədilmiş cinayətlərin əməliyyat yolu ilə açılmasından ibarətdir.

Bu tədbirin məhkəmə qərarına əsasən həyata keçirilməsi konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə əlaqədardır. Belə ki, bu tədbir tətbiq edilərkən, şəxsin mənzilinin daxilində gedən proseslər izlənilir və bu artıq şəxsin mənzilinə müdaxilə etmək kimi qiymətləndirilir. Bu zaman şəxsin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş «mənzil toxunulmazlığı hüququ» məhdudlaşır. Bu iki halda baş verir:

1. şəxsin xəbəri olmadan onun mənzilinə daxil olunur və onun mənzilində müşahidə aparılması üçün texniki avadanlıqlar quraşdırılır;

2. texniki avadanlıqlar quraşdırıldıqdan sonra ondan xəbərsiz onun mənzilində baş verən proseslər müşahidə olunur.

Müşahidə olunarkən, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 32-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş «şəxsi toxunulmazlıq hüququ» məhdudlaşdırılır. Çünki həmin maddənin II bəndinə əsasən, hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirrini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Qanunla müəyyən edilmiş hal dedikdə isə, bu hal Konstitusiyanın 32-ci maddəsinin IV bəndindən təsbit olunmuşdur. Belə ki, həmin bəndə əsasən, şəxsi toxunulmazlıq hüququ qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

Bu tədbirin texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerində aparılması istisna olmaqla, qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda (məsələn, küçədə, digər ictimai yerlərdə müşahidə aparılması və s.) tətbiqi şəxsin hüquqlarını məhdudlaşdırmır.

Əməliyyat-axtarış orqanlarının sərəncamında nəzərdən keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin mövcudluğu və yeni texniki vasitələrin yaradılması ağır və xüsusilə ağır cinayətlərlə mübarizənin səmərəliliyini xeyli artırır. Ümumiyyətlə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericilik əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin yalnız istisna hallarında son zərurət kimi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin və eləcə də, cinayət təqibi vəzifələrinin həllinə başqa yolla nail olmaq mümkün olmayan hallarda və yaxud çətin olan hallarda mümkün olmasını müəyyənləşdirir.

Sual 3.

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunması qaydası və şərtləri

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin II hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini pozmaq qadağandır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılmasına yalnız bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada cinayətlərin qarşısının alınması, onların açılması,

məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin, itkin düşənlərin axtarışı zamanı yol verilə bilər.

Qanunverici bütün hallarda Konstitusiyada təsbit olunmuş əsas insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını ön plana çəkir və bu hüquqların müvəqqəti məhdudlaşdırılmasının qanunvericilik aktlarında xüsusi qaydalarını müəyyən edir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin III hissəsində qeyd olunur ki, bu maddənin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri bu maddənin IV hissəsində göstərilən hallar istisna olmaqla, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsində göstərilmişdir ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş əsaslar olduğu hallarda ƏAF-nin subyektləri hakimin qərarı olmadan insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirə bilərlər. Qanunverici belə hallara aşağıdakıları aid edir:

1. şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusilə təhlükəli dövlət cinayətlərin qarşısının alınması üçün telefon danışıqlarına qulaq asıla, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanıla, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiya çıxarıla, habelə insanlar güdülə bilər;

2. cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş, cəzaçəkmə müəssisələrindən və ya həbsdən qaçmış və gizlənən şəxslərin yaxalanması, yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə baxış keçirə bilərlər.

Bu qeyd edilən hallarda ƏAF-nin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidirlər.

Ayrı-ayrı şəxslərin həyatı, sağlamlığı və mülkiyyətinə təhlükə yaranarsa, həmçinin hər hansı bir şəxsə zor işlədilməsi, hədə-qorxu ilə tələb etmə və hüquqazidd digər hərəkətlər tətbiq edilməsi təhlükəsinin aradan qaldırılması üçün təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsi zəruri olduqda, onların telefonu və ya digər danışıq cihazları ilə aparılan danışıqlara həmin şəxsin ərizəsi əsasında müvafiq ƏAF-ın subyektini tərəfindən qulaq asıla bilər.

Bununla yanaşı «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqi üçün aşağıdakı şərtlər müəyyən edilmişdir:

- Qanunla mühafizə edilən yazışma, telefon, poçt-teleqraf və digər rabitə üsulları ilə ötürülən məlumatların sirlinin qorunması, eləcə də mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqinə ancaq cinayəti hazırlayan, törətməyə cəhd edən, törədən, həmçinin məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər barədə məlumat toplamaq, habelə oğurlanmış əmlakı tapmaq, dəlillərin gizlədilməsinin və məhv edilməsinin qarşısını almaq məqsədilə tətbiq edilə bilər («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 13, I hissə);

- Tətbiqinə ancaq nəticədə əldə olunacaq məlumatların cinayət işi üzrə sübut ola biləcəyini və axtarılan şəxslərin tutula biləcəyini güman etmək üçün kifayət qədər əsas olduğu halda icazə verilir («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 13, I hissə).

- Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı ƏAF subyektlərinin müvəkkil edilmiş şəxslərində həmin tədbirlərin tətbiqinə dair qərar və özlərinin xidməti vəsiqələri olmalıdır («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 13, II hissə).

Konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin məhkəmənin qərarı əsasında keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyekti prokuror qarşısında vəsatətlə çıxış edir. Prokuror vəsatəti yoxladıqdan sonra, həmin tədbirin keçirilməsi barədə məhkəməyə təqdimat verir (CPM, mad. 446.1.3.).

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 446.2-ci maddəsinə əsasən vəsatətdə aşağıdakılar göstərməlidir:

- tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;

- tərtib edən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;

-əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar törədilən, qarşısı alınan və ya xəbərdar edilən cinayət haqqında məlumatlar;

-əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində kimin və hansı hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırıla biləcəyi;

-barəsində vəsatət verilən əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

-əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində hansı nəticənin əldə edilməli olduğu və nə üçün həmin nəticənin digər üsul və vasitələrlə əldə edilməsinin mümkün olmaması;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin hansı müddətdə, harada və hansı üsullarla nəzərdə tutulduğu;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində hansı nəticələrin əldə edilməsinin güman edildiyi və həmin nəticənin hansı üsulla rəsmiləşdiriləcəyi;

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin kimə həvalə edilməli olduğu;

- məsələyə dair qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir (CPM, maddə 446.4)

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 447.4-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi barədə məsələlərə qapalı məhkəmə iclasında hakim tərəfindən təkbaşına baxılır. Qapalı məhkəmə iclasında yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş şəxs və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən prokuror iştirak edirlər.

Məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

-hakim məhkəmə iclasını açır, hansı müraciətə baxılmasını elan edir, məhkəmə iclası iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;

-vəsatət vermiş şəxs öz vəsatətini şifahi əsaslandırır, hakimin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir;

-ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror öz yekun sözündə məhkəməyə vəsatətin təmin və ya rədd edilməsini təklif edir (bu zaman prokuror özünün məhkəməyə göndərdiyi təqdimatdan imtina etmək hüququna malikdir);

- hakim vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir.

Cinayət-Prosesual Məcəllənin 448.2-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar qərar çıxarıldıqda, məhkəmə bu Məcəllənin və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müddəalarına əsaslanır.

Hakimin qərarında aşağıdakılar göstərilməlidir:

1. qərarın tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;
2. hakimin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
3. vəsatət vermiş şəxsin və prokurorun soyadı, adı, atasının adı və vəzifələri;
4. qərarın mahiyyəti;
5. qərarın qüvvədə olma müddəti;
6. qərarın icra edilməsi həvalə edilmiş vəzifəli şəxs və ya orqan;
7. məhkəmənin möhürü ilə təsdiq edilmiş hakimin imzası.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə məhkəmənin qərarında qərarın tərtib edildiyi tarix, vaxt, yer, hakimin soyadı, adı, atasının adı, vəzifəsi, vəsatəti vermiş şəxsin və prokurorun

soyadları, atalarının adları, vəzifələri, məhkəmənin möhürü ilə təsdiq edilmiş hakimin imzası, imtinanın növləri, habelə qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar göstərməli olan digər mühüm hallar öz əksini tapmalıdır.

Qəbul edilmiş qərarın surəti 3 gündən gec olmayaraq vəsatəti vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə hakim tərəfindən qərar çıxarıldıqdan sonra məhkəməyə təkrar müraciətə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən yeni hallar aşkar edildikdə yol verilir (CPM, maddə 448.8).

Konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlərin hamısının təşkili və həyata keçirilmə qaydası qeyri-aşkar olduğu üçün daxili normativ aktlarla tənzimlənir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilmə müddəti 6 aydan çox olmamalıdır. Bu müddətin axınına fasilə verilmir. Cinayət-Prosesual Məcəlləsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin (CPM, mad. 445.1) həyata keçirilməsinə dair ibtidai istintaqa prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt tərəfindən təqdim olunan vəsatətə əsasən məhkəməyə müvafiq qərarın çıxarılması barədə təqdimatın göndərilməsi və yaxud vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina olunmasının müddətinə dair konkret göstərişlər yoxdur. Bu isə öz növbəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin fasiləsizliyi, ardıcılığı, həmləliyi, səmərəliliyi, həmçinin qanunçuluğun təmin olunmasında müəyyən problemlərin, çətinliklərinin yaranması üçün şərait yaradır. Bir sözlə, aparılan araşdırmaların nəticələrinə əsaslanaraq, fikrimizcə, Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 444-448-ci və həmçinin 452-454-cü maddələrinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyac duyulur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirləri ƏAF-ın səlahiyyətli subyektlərinin qərarları yazılı tapşırıqları və sorğuları əsasında həyata keçirilir. Lakin bu qərarların yazılı və şifahi qaydada qəbul edilməsinə dair qanunda göstəriş yoxdur və bu məsələləri qanunverici orqan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin öhdəsinə verir (yəni, ƏAF-ın idarə səciyyəli normativ aktları ilə müəyyən olunur). Bununla yanaşı, qeyd edilən maddənin II hissəsinə əsasən bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə qərar, yazılı tapşırıqda və rəsmi sorğuda belə tədbirin zəruriliyi əsaslandırılmalıdır. Bu maddənin III hissəsində qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi barədə qərar bundan başqa aşağıdakılar mütləq qaydada öz əksini tapmalıdır:

1. müvafiq tədbir keçirmək təklifi verən əməkdaşın soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
2. haqqında tədbir keçirilməsi təklif edilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ya obyektin təsviri;
3. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiq olunması haqqında tələbi əsaslandıran faktlar;
4. adi təhqiqat üsulu vasitəsilə zəruri məlumatlar alınmasının qeyri-mümkünlüyünün əsaslandırılması;
5. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqinin nəzərdə tutulan müddəti;
6. tədbir keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilə bilən nəticə.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikasını, onun nəticələrinin sənədləşdirilməsi və cinayət prosesində istifadə edilməsinə dair idarə səciyyəli normativ aktlarına, ƏAF sahəsində qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsinə, hüquq yaradıcılığı və qanunşünaslıq elminin əsaslarına, xarici dövlətlərin bu istiqamətdə təcrübəsinə və xüsusilə də qanunçuluğun təmin edilməsi prinsiplərinə söykənərək, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə bağlı sənədlərin məzmunu da müxtəlif qaydada təsnif oluna bilər. Məsələn, nəzarət qaydasında mal alınması, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilməsi, hüquqi şəxsin yaradılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektləri tərəfindən təsdiq olunmuş yazılı qərar əsasında həyata keçirilir. Bu sənədlərin prokuror və yaxud məhkəmə ilə razılaşdırılması tələb olunmur.

Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, cinayətkar qruplara, kriminogen obyektlərə daxil edilmə, hüquqi şəxsin yaradılması kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin, həmçinin narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının nəzarətli göndərişinin tətbiqinə yalnız mütəşəkkil cinayətkar qurumlar tərəfindən hazırlanan və ya törədilən ağır cinayətlərin, habelə xüsusi təhlükəli dövləti cinayətlərin qarşısının alınması, həmin cinayətlərin açılması və onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi ilə əlaqədar olaraq yol verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsində belə bir mühüm halı nəzərə almaq vacibdir: obyektiv səbəblərdən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqini qeyri-mümkün edən şərait yarandıqda (qarşısı alına bilməyən fəvqəladə hadisə baş verdikdə, qarşısı alına bilməyən qüvvə manne olduqda və ya ictimai təhlükəsizliyə real təhlükə yarandıqda), belə tədbirlərin həyata keçirilməsi dayandırılır.

Vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi mövcud əməliyyat vəziyyətindən asılı

olaraq bilavasitə əməliyyat işçisi tərəfindən qərar çıxarılmadan həyata keçirilə bilər.

Bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin çoxmərhləli və mürəkkəb olmasını, onların keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bir neçə subyektinin iştirakının zəruriliyi, belə tədbirlərin keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bir çox metodlarından və bir sıra digər əməliyyat-axtarış tədbirlərindən istifadə edilməsini nəzərə alaraq, tədbirin keçirilməsinə dair qərardan başqa, tədbirin səmərəli keçirilməsi və tədbir iştirakçılarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri arasında qarşılıqlı işgüzar əlaqələrin yaradılması məqsədilə xüsusi tədbirlər planının hazırlanması vacib sayılır. Məsələn, mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş əşyaların və predmetlərin beynəlxalq nəzarətli göndərişinin həyata keçirilməsi barədə qərar çıxaran əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektin tədbirlər planı hazırlayır və onun məzmunu şəraitdən asılı olaraq müşahidə, insanların güdülməsi, telefon danışıqlarına qulaq asma, texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən informasiyanın çıxarılması əməliyyat-axtarış tədbirləri, həmçinin iştirakçıların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi DTX, DİN və s. hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyətlə bağlı tədbirlər əhatə olunur.

Sualın sonunda onu da qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün əməliyyat aparatlarının əməkdaşları onların məzmun və mahiyyətini bilməklə yanaşı, ilk növbədə qanunvericilik aktları ilə onların təşkili və taktikasına verilən tələbləri yaxşı bilmələri və ciddi riayət etməlidirlər. Bu tədbirlərin həyata keçirilmə səbəb və əsaslarını, habelə şərtlərini dərk edib və rəhbər tutmaqla, onların həyata keçirilməsində cinayətkarlığa qarşı mübarizənin müxtəlif istiqamətlərində yüksək nəticələr əldə etmək olar.

Mövzu № 8

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar.

Plan:

- 1.Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərin mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası.
- 2.Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsasların mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası.
- 3.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qəbul edilən qərarın mahiyyəti, növləri, tərkib hissələri və tərtib olunmasına verilən tələblər.

Sual 1.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərin mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulan kompleks əməliyyat-axtarış tədbirləri, kompleks əməliyyat-axtarış hərəkətlərindən ibarət olub, hazırlanması və keçirilməsi müddəti bir neçə saatdan altı aya qədər vaxt apara bilər. Bu tədbirlərin cinayətkarlıqla mübarizədə qanuniliyinin təmin edilməsi məqsədilə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səbəb və əsaslar olmalıdır. Diqqətə çatdırmaq istərdik ki, əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və məqsədinə nail olunması ilə əlaqədar həyata keçirilir. Məqsədə nail olunduqda həmin tədbirlərin nəticəsi realizə edilmiş hesab olunur. Əməliyyat-axtarış tədbirləri əsasən cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilərkən realizə edilir. Qanunvericilikdə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin sübut kimi qəbul edilməsinin şərtləri müəyyən edilmişdir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin cinayət təqibi üzrə sübut kimi qəbul edilməsinin şərtlərindən biri və birincisi tədbirlər tətbiçisində əldə edilmiş materialların bu qanuna müvafiq əldə edilməsidir. Qanuna müvafiq əldə edilmə dedikdə isə ilk növbədə həmin materialların əldə edilməsi məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş səbəb və əsasların olmasıdır.

Səbəblər əməliyyat işçisinə cinayətkar qəsdlər haqqında daxil olan məlumatlar ola bilər.

Qanunda səbəblərin və əsasların dairəsi dəqiq şəkildə müəyyən edilmişdir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun həmin səbəb və əsasları əks

etdirən 11-ci maddəsi 4 hissədən ibarətdir. Maddənin II hissəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan səbəblər öz əksini tapmışdır.

Qanunda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səbəblərinin anlayışı verilməmişdir. Nəzəriyyədə bu anlayış aşağıdakı formada verilmişdir:

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər dedikdə, konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsini bilavasitə zəruri edən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən irəli gələrək, onun obyektini təşkil edən hadisələr, faktlar və şəxslər barədə məlumatların məcmusu başa düşülür.

Səbəblər həm yazılı məlumatlarda (əməliyyat-xidməti sənədlər, müstəntiqin tapşırığı və s.), həm də kriminal situasiyalarda cəld reaksiya tələb olunursa, şifahi məlumatlarda ifadə oluna bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin II hissəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı səbəblər göstərilmişdir:

1. fiziki şəxslərin ərizələri;
2. müəssisə, idarə, təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləri;
3. kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar;
4. əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bilavasitə əldə etdikləri məlumatlar;
5. əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin digər subyektlərinin yazılı sorğuları;
6. Azərbaycan Respublikasının Ali Dövlət Hakimiyyəti Orqanlarını və Xüsusi Obyektlərini mühafizə edən orqanların yazılı sorğuları;
7. cinayət işləri üzrə təhqiqat və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqları;
8. xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatların rəsmi sorğuları;
9. kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərinin yazılı sorğuları.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səbəbləri iki cür təsnif oluna bilər: faktiki səbəblər və hüquqi səbəblər.

Faktiki səbəblər – əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin bilavasitə obyektiv səbəbləridir. Bu səbəblər konkret hüquqazidd hərəkətlər haqqında faktiki məlumat şəklində təqdim olunur. Səbəbin xarakterinə görə faktiki məlumatlar arasında onlar belə fərqləndirilir:

- cinayətin törədilməsinin qarşısının alınması və latent səciyyəli cinayətlərin aşkar olunması vəzifəsinin həll edilməsi vacibliyi;
- cinayətlərin törədilməsi barədə məlumatların mövcudluğu;
- şəxsin itkin düşməsi barədə məlumatlar;
- cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslər barədə məlumatlar;

- naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi istiqamətində məlumatlar.

Hüquqi səbəblər – əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi və yaxud digər normativ hüquqi aktlarda nəzərdə tutulmuş və əməliyyat işçisinə daxil olmuş məlumat mənbələridir (bir qayda olaraq sənədləşdirilmiş). Burada əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsini zəruri edən səbəblərdən biri fiziki şəxslərdən törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında daxil olmuş ərizələrdir. Nəzərdə tutulmuş bu səbəb Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 204-cü maddəsinə görə cinayət işinin başlanmasının səbəblərindən biri kimi müəyyən edilmişdir. Eyni sözləri «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin II hissəsinin 2 və 3-cü bəndlərində nəzərdə tutulmuş səbəblər haqqında da demək olar. Yəni, həmin bəndlərdə nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi səbəbləri həm də cinayət işinin başlanması üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə görə cinayət işinin başlanması üçün səbəb hesab edilən fiziki şəxslərin ərizələri yazılı və ya şifahi şəkildə daxil ola bilər. Onda o, şifahi ərizə protokolu formasında sənədləşdirilir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda fiziki şəxslərdən daxil olan ərizələrin qəbul olunma proseduru öz əksini tapmadığından, belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş forma bu hal üçün də qüvvədə qalır.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 207-ci maddəsində törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatların baxılması qaydası müəyyən olunmuşdur. Həmin maddədə qeyd olunur ki, (CPM, mad. 207.1) «törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən daxil olmuş, habelə kütləvi informasiya vasitələrində əks etdirilmiş məlumatlar dərhal qeydə alınmalı və ona baxılmalıdır».

Deməli, buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, ərizə daxil olduqdan sonra, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektivi cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsas olmasını yoxlamalıdır və bu məqsədlə uyğun əməliyyat-axtarış tədbiri həyata keçirə bilər. Belə olan hallarda əməliyyat orqanı daxil olmuş ərizəni normativ-hüquqi aktla müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatı alır və sonra isə uyğun əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirir. Keçirilən əməliyyat-axtarış tədbiri və ya digər cinayət tərkibinə daxil olan elementlərin əlamətləri haqqında informasiya toplamağa yönəlməlidir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 204.3-cü maddəsinə əsasən törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat verən şəxs on altı yaşına çatmışsa, ona bilə-bilə yalan xəbərçilik etməyə görə məsuliyyət haqqında yazılı xəbərdarlıq edilir və həmin şəxs bunu öz imzası ilə təsdiq edir.

Məcəllənin 204.6-cı maddəsinə əsasən törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında imzalanmamış və ya saxta imza ilə imzalanmış, yaxud uydurma fiziki şəxs adından yazılmış ərizə və ya digər anonim məlumat cinayət işinin başlanması üçün səbəb ola bilməz.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin digər səbəbi müəssisə, idarə və təşkilatların vəzifəli şəxslərinin müraciətləridir. Bu müraciətlər məktub, yaxud təsdiq edilmiş teleqramm, telefonqramm, telefaks və ya digər qəbul olunmuş müraciət formasında olmalıdır. Hüquqi şəxsin məktubuna cinayətin törədilməsini təsdiq edən sənədlər əlavə edilməlidir. Hüquqi şəxsin (vəzifəli şəxsin) məktubunda hüquqi şəxsin tam adı, yaxud vəzifəli şəxsin soyadı, adı, atasının adı, ərizəçinin xidməti ünvanı, onun cinayətə münasibəti, məlumatı aldığı mənbə, eləcə də məktuba əlavə edilən sənədlər haqqında məlumatlar qeyd edilməlidir.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 205.4-cü maddəsində göstərilir ki, törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında imzalanmamış və ya saxta imza ilə imzalanmış, yaxud uydurma hüquqi şəxs (vəzifəli şəxs) adından yazılmış ərizə və ya digər anonim məlumat cinayət işinin başlanması üçün səbəb ola bilməz. Lakin bu halı, yəni Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin həm 204.6-cı, həm də 205.4-cü maddəsində qeyd edilənləri əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinə aid etmək olmaz. Birincisi, bu barədə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda heç bir qeyd yoxdur. İkincisi isə, ola bilər ki, həmin müraciətlərdə göstərilən məlumatların doğruluq ehtimalı yüksək olsun, lakin müəyyən səbəblərdən bu anonim formada verilsin. Bu halda həmin məlumatların əməliyyat yolu ilə yoxlanması vacibdir. Bunun üçün bu məlumatlar yoxlanılması üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektə təqdim olunur. Bununla bağlı məsələyə Azərbaycan Respublikası DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq edilmiş «Törədilmiş və ya hazırlanan cinayət və hadisələr barədə məlumatların qəbulu, qeydiyyatı və baxılması qaydaları haqqında» Təlimatda aydınlıq gətirilmişdir. Həmin təlimatın 2.7-ci bəndinə əsasən törədilmiş və hazırlanan cinayətlər barədə anonim məlumatlar cinayətlərin qarşısının alınması və ya açılmasında istifadə edilməsi məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən struktur qurumlara həvalə olunur.

Törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi səbəblərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 206.1-ci maddəsində qeyd olunur ki, «cinayət törədilməsi və ya onun törədilməsinə hazırlıq faktına dair müvafiq kütləvi informasiya vasitələrinə məlum olmuş, cinayət işinin başlanması üçün səbəb hesab edilən kütləvi informasiya vasitələrinin məlumatları mətbuatda, radioda, televiziya da əks etdirildikdən sonra, cinayət təqibi orqanlarına

göndərilməlidir. Bundan fərqli olaraq «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində bu kütləvi informasiya vasitələrində dərc olunmuş məlumatlar kimi qeyd olunur. Buradan belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu yalnız mətbuat tərəfindən verilən məlumatları nəzərdə tutur. Lakin hər bir halda əməliyyat aparatları kütləvi informasiya vasitələrinin verdikləri hər bir məlumatın doğruluğunu, şübhəli şəxslər barədə informasiyaları yoxlamaq həmin informasiyalarda cinayət əməllərinin mövcudluğunun olub-olmamasını müəyyən etmək üçün müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirməlidirlər.

Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 206.2-ci maddəsinə əsasən törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlərlə əlaqədar kütləvi informasiya vasitələrinə ünvanlanmış, dərc edilməmiş yazışmalar kütləvi informasiya vasitələrinin vəzifəli şəxsləri tərəfindən bu Məcəllənin 205-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş qaydada, yəni törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında hüquqi şəxslərin (vəzifəli şəxslərin) məlumatları formasında cinayət təqibi orqanlarına göndərilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin digər bir səbəbi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin bilavasitə əldə etdikləri məlumatlardır. Həmin məlumatlar hazırlanan, törədilən, törədilmiş cinayətin əlamətləri, həmçinin onu hazırlayan, törədən, törətmiş şəxslər haqqında ola bilər.

Bir qayda olaraq hüquqazidd əməllər haqqında məlumatlar əməliyyat müvəkkilinin gündəlik iş fəaliyyəti dövründə əməliyyat şəraitinin təhlili, əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin həyat tərzini, davranışını öyrənən zaman, cinayət və əməliyyat materiallarını öyrənərkən əldə edilir. Belə məlumatların əsasında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması üçün onlar hökmən sənədləşdirilməlidir. Əməliyyat aparatı əməkdaşları öz fəaliyyətində bu məlumatları eyni zamanda məlum, qərəzsiz mənbələrdən də əldə edirlər. Bu cür məlumatlar əməliyyat müvəkilləri ilə əvəzsiz və ya əvəzli qaydada əməkdaşlıq edən şəxslərdən də daxil ola bilər. Belə məlumatların əldə olunması və yoxlanması DİN-in müvafiq normativ-hüquqi aktı ilə tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının ali dövlət hakimiyyəti orqanlarını və xüsusi obyektlərini mühafizə edən orqanların, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərinin və ƏAF-ın digər subyektlərinin yazılı sorğuları da əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin səbəblərindəndir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Fərmanında bu subyektlər tərəfindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə müəyyən məhdudiyyətlər qoyulmuşdur. Qeyd etdiyimiz Fərmanın III hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tətbiqi məhdudlaşdırılmış əməliyyat-axtarış tədbirlərini qanunvericiliklə müəyyən edilmiş

qaydada, onların icrası həvalə edilmiş orqanlara sorğu göndərməklə həyata keçirirlər.

Həmin orqanlardan daxil olan sorğular onların rəhbərləri tərəfindən imzalanır və möhürlənir. Bundan əlavə, sorğuda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə səbəb ola biləcək məlumatlar ətraflı şərh edilməli, onların alındığı mənbələr göstərməlidir (konspirasiya prinsiplərinə əməl etmək şərtilə). Qeyd etmək lazımdır ki, yazılı sorğunun daxil olması mexaniki olaraq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına səbəb ola bilməz. O, əməliyyat-axtarış orqanının rəhbərliyi tərəfindən öyrənilir və bundan sonra uyğun qərar qəbul edir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlərin keçirilməsi ilə bağlı sorğu ilə müraciət edən subyektə bununla bağlı məhkəmədən qərarın hansı subyekt tərəfindən alınması barədə dəqiq göstəriş yoxdur. Fikrimizcə, qanunverici tərəfindən buna aydınlıq gətirilməsi məqsəddə müvafiqdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinin səbəblərinə cinayət işləri üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxslərin yazılı tapşırıqları da aiddir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 85.4.5 və 86.4.5-ci maddələrinə əsasən müstəntiq və təhqiqatçı müvafiq təhqiqat orqanına cinayətin açılması, itkin düşmüş şəxsin və ya əmlakın tapılması üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini tapşırmaq və görülmüş tədbirlər barədə məlumat almaq hüququ vardır.

Tapşırıq müstəntiq tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hər bir subektinin mənsub olduğu əməliyyat orqanına verilə bilər. Müstəntiq tərəfindən verilmiş yazılı tapşırıqda aydınlaşdırılmalı məsələlər dəqiq ifadə olunur və onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri məlumat qeyd olunur. Tapşırığın yerinə yetirilmə müddəti 10 gündən artıq olmamalıdır. Onun bu müddət ərzində yerinə yetirilməsi mümkün olmadıqda, müvafiq əməliyyat aparatının rəhbəri və müstəntiq yeni icra müddətini, yaranmış şəraiti nəzərə alaraq müəyyən edirlər.

Bununla bağlı DİN-in müvafiq qərarı ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında DİN-in struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» Təlimatda xüsusi qeyd edilmişdir. Bunun digər mühüm hüquqi əsasını isə Cinayət-Prosessual Məcəllənin 207-ci maddəsi təşkil edir. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 207.1.2-ci maddəsinə əsasən zəruri hallarda törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumat alındıqdan sonra 3 gün müddətində, bu mümkün olmadıqda 10 gündən, ekspertiza rəyinin alınması ilə əlaqədar 30 gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlama aparılmalıdır.

Müstəntiq tərəfindən bu növ məlumatların yoxlanılması mümkün olmadıqda, onun əməliyyat yolu ilə müəyyən olunması üçün əməliyyat aparatına tapşırıq

göndərilir. Məhz yuxarıdakı əsasları nəzərə alaraq, bu tapşırığın icra müddəti 10 gün müəyyən olunmuşdur. Tapşırıq yerinə yetirilərkən, müstətiq ona məlum olan məlumatları (tapşırığın yerinə yetirilməsini şərtləndirən və asanlaşdıran) əməliyyat işçisinə verə bilər, lakin ona tapşırığın icrası ilə bağlı müəyyən qüvvə, vasitə və metodların istifadə edilməsi barədə göstəriş verməyə onun hüququ yoxdur, çünki bu yalnız əməliyyat-axtarış orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir.

Qeyd edək ki, cinayət işi prokurora göndərildikdən sonra təhqiqat orqanı bu iş üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərini yalnız müstətiqin tapşırığına əsasən keçirə və nəticələri barədə məlumat verə bilər.

Prokuror CPM-nin 84.5.7-ci maddəsinə əsasən təhqiqat orqanına əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə yazılı göstərişlər verməyə də səlahiyyəti vardır, lakin bu cür göstərişlər gizli tədbirlərin keçirildiyi yerlərə və onların keçirilmə vaxtına, habelə onları həyata keçirərkən istifadə olunmuş qüvvə və vasitələrə aid edilməməlidir. Bütün bu məsələlər müstəqil surətdə əməliyyat aparatının rəhbəri tərəfindən həll olunur.

Müstətiqin göstərişi ilə keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələri əməliyyat işçisinin raportu ilə rəsmiləşdirilir. Bu raportda cinayətin açılması, istintaqı və yaxud məhkəməyə iş üzrə qərarın çıxarılması üçün əhəmiyyəti olan məlumatlar verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün səbəblərdən biri də xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanlarının və ya müvafiq beynəlxalq təşkilatların rəsmi sorğularıdır. Bu sorğular Azərbaycan Respublikasının bağlamış olduğu və ya tərəfdar çıxdığı ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrə əsasən xarici dövlətlərin hüquq-mühafizə orqanları və cinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində ixtisaslaşmış beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən göndərilə bilər. Bununla bağlı MDB-yə üzv olan dövlətlər, İran, Türkiyə və s. dövlətlərlə bağlanmış müqavilələri misal göstərmək olar.

Beynəlxalq miqyasda tanınmış və hüquq-mühafizə funksiyasını həyata keçirən təşkilat – Cinayət Polisinin Beynəlxalq Təşkilatıdır (İnterpol). Bu təşkilatın mənzil qərargahı Fransanın Lion şəhərində yerləşir. Üzv olan dövlətlərin hər birində Milli Mərkəzi Bürolar fəaliyyət göstərir. Xarici ölkələrin hüquq-mühafizə orqanları istər birbaşa, istərsə də İnterpol vasitəsilə sorğular göndərə bilərlər.

İnterpolun üzvü olan hər bir ölkə bu təşkilata daxil olan ölkələrə sorğu və tapşırıqlar (istiqamətləndirmələr) göndərilməsinin təşəbbüskarı, yaxud müvafiq işin icraçısı da ola bilər.

Hazırda 7 növ istiqamətləndirmə tətbiq edilir:

1. «A» seriyalı – qırmızı istiqamətləndirmə. Bu sənəddə törətdiyi cinayətə görə haqqında həbs qətimkan tədbiri seçilmiş şəxsin həbs edilib cinayət törətdiyi ölkəyə ekstradisiyası barədə məlumatlar göstərilir;

2. «V» seriyalı – mavi istiqamətləndirmə. Bu sənəddə cinayət törətmiş şəxs haqqında məlumatların toplanması, o cümlədən onun olduğu yerin müəyyən olunması məqsədilə nəşr edilir;

3. «S» seriyalı – yaşıl istiqamətləndirmə. Bunlarda bir sıra ölkələrin maraqlarına toxuna biləcək cinayət törətmiş şəxslər barədə məlumatlar verilir;

4. «D» seriyalı – qara istiqamətləndirmələrdə tanınmayan meyitlərin eyniləşdirilməsi məqsədilə nəşr olunur;

5. «E» seriyalı – böyük mədəni və ya kommersiya dəyəri olan əmlakın oğurlanması və ya şübhəli şəraitdə tapılması barədə istiqamətləndirmə;

6. «F» seriyalı sarı istiqamətləndirmə – itkin düşmüş şəxslərin axtarışı ilə əlaqədar, yaxud xəstəliyi və ya azyaşlı olması ilə bağlı özü haqqında eyniləşdirici məlumat verə bilməyən (kim olduqlarını bilməyən) şəxslər haqqında informasiya nəşr olunur;

7. «MO» seriyalı çəhrayı istiqamətləndirmələr. Bunlarda «modus operandi» təşkil olunur, yeni cinayətlərin törədilmə üsulu, cinayətkarın «dəsti xətti» göstərilir.

Axtarılan şəxsin yeri müəyyən olunduqdan sonra tələb edən tərəfə ekstradisiyası məqsədilə, onun ibtidai həbsini təşkil etmək və ekstradisiya prosesini «Ekstradisiya haqqında» 1957-ci il tarixli Avropa Konvensiyasının 16-cı maddəsinin 3 və 4-cü bəndlərinin tələblərinə uyğun başa çatdırmaq üçün ekstradisiya sənədləri diplomatik kanallarla yanaşı, İnterpol vasitəsilə də göndərilə bilər.

Sualın sonunda onu da qeyd etmək lazımdır ki, bundan başqa, əməliyyat aparatlarının daha sadələşdirilmiş qarşılıqlı münasibətləri MDB-yə üzv olan ölkələrin daxili işlər nazirlikləri arasında mütəşəkkil cinayətkarlıqla və təhlükəli cinayətlərin digər növləri ilə mübarizə üzrə birgə tədbirlərinə dair dövlətlərarası proqram əsasında qurulur.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsasların mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərlə yanaşı, əsaslar da olmalıdır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin III hissəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əsaslar müəyyən edilmişdir. Bura aiddir:

1. məhkəmənin (hakimin) qərarları;

2. istintaq orqanlarının qərarları;
3. əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları.

Qeyd etdiyimiz normada səbəblər və əsaslar göstərsə də, səbəblər də olduğu kimi əsasların da anlayışı verilməmişdir.

Nəzəriyyədə «əsas» anlayışı fəaliyyətə bəraət qazandıran kifayətedici elementləri nəzərdə tutur. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinə münasibətdə onlar öz-özlüyündə bu tədbirlərin keçirilməsi üçün kifayətedici səbəbdir.

Məqsəd və vəzifələrə nisbətdə əsasları nəzərdən keçirərkən, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətlərin hazırlanmasına və ya törədilməsinə münasibətdə bu əməlləri, yaxud da onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxsləri göstərən ayrı-ayrı əlamətlərin mövcudluğu ehtimal üçün kifayətdir. Eyni zamanda belə ehtimallar dəlillərə əsaslanan fərziyyə xarakteri daşıya bilər.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 46-cı maddəsinə əsasən, cinayət işinin başlanması üçün əsas cinayətin əlamətlərinə işarə edən kifayət qədər dəlillərin olmasıdır. Hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayətin əlamətlərini göstərən dəlillərin kifayət qədər olması dedikdə, həmin dəlillərin elə bir məcmusu nəzərdə tutulur ki, bu qanunda təsbit olunmuş cinayət əməlinin törədilməsi barədə ilkin nəticə çıxarmağa əsas versin. Dəlillərin kifayət qədər olmasını qiymətləndirərkən əsas diqqəti cinayət tərkibinin obyektinə və obyektiv cəhətinə yönəltmək lazımdır, çünki cinayət işi başlama mərhələsində hələ subyektin şəxsiyyəti haqqında məlumat olmaya da bilər, törədilmiş əməlin subyektiv cəhətinin əlamətlərini isə dərhal müəyyən etmək çətinidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda qeyd olunmuş səbəblər yuxarıda qeyd etdiyimiz qərarlardan birində öz əksini tapdıqdan sonra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsas yaranmış olur. Qanunun 11-ci maddəsinin məhz bu şəkildə verilməsi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində qanunçuluq prinsipinin təmin edilməsinə, həmin fəaliyyətin aparılmasını nəzarətdə saxlamağa imkan verir. Həm də əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına imkan yaradan qanunda müəyyən olunmuş səbəb, qanunla nəzərdə tutulmuş formada qərarda öz əksini tapır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

1. başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
2. cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
3. dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan, hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;

4. şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırıqda, yaxud itkin düşdükdə;

5. naməlum meyit aşkar edildikdə.

Əvvəlki mövzuda qeyd etdik ki, qanunun 10-cu maddəsində göstərilən tədbirləri məhkəmənin qərarı əsasında keçirilən və belə qərar olmadan, yəni əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən səlahiyyətli subyektlərin qərarı əsasında keçirilən tədbirlər kimi qruplaşdırdıq. Belə olduğundan, birinci qrup tədbirlərin, yəni qanunun vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qərarda, yuxarıda qeyd etdiklərimizdən başqa, 12-ci maddənin III hissəsinə əsasən aşağıdakılar mütləq öz əksini tapmalıdır:

1. müvafiq tədbir keçirmək təklifi verən əməkdaşın soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;

2. haqqında tədbir keçirilməsi təklif edilən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və ya obyektin təsviri;

3. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiq olunması haqqında tələbi əsaslandırılan faktlar;

4. adi təhqiqat vasitəsilə zəruri məlumatın alınmasının qeyri-mümkünlüyünün əsaslandırılması;

5. müdaxilə xarakterli üsul və vasitələrin tətbiqinin nəzərdə tutulan müddəti;

6. tədbir keçirilməsi ilə əlaqədar əldə edilə bilən nəticə.

Konstitusion hüquqları məhdudlaşdıran tədbirlər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin əsaslandırılmış, prokuror qarşısında qaldırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun hakimə göndərdiyi təqdimatına müvafiq olaraq, məhkəmənin çıxardığı qərara əsasən həyata keçirilir. Bu qrupa aid olan tədbirlərin təşkili və keçirilməsi taktikası idarələrarası və idarə səciyyəli xüsusi normativ aktlarla tənzimlənir. Bu qrupa aid olan tədbirlər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV, V hissələrinin tələbləri rəhbər tutulmaqla, hakimin icazəsi olmadan da keçirilə bilər.

Cinayət işinin başlanmasının mövcudluğu dedikdə, məsələnin həm faktiki, həm də digər tərəfi nəzərdə tutulur. Yəni, cinayət işinin başlanması haqqında prosessual qərar və həmin qərarın da əsasında dayanan konkret cinayət əməli haqqında məlumatlar olmalıdır. Cinayət işi başlandıqdan sonra əməliyyat orqanı əməliyyat-axtarış tədbirini yalnız yazılı tapşırıq daxil olduqdan sonra apara bilər.

Cinayət törətmiş şəxs aşkar olunmadığı halda təhqiqat orqanı (əməliyyat aparatı) cinayəti törətmiş şəxsin müəyyənləşdirilməsi üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirməlidir və onun nəticələri barədə müstəntiqi xəbərdar etməlidir.

Müstəntiqin ayrıca tapşırığı olmadıqda, əməliyyat işçisi lazımı əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə müstəqil normativ aktlarda müəyyənləşdirilmiş qaydada qərar qəbul etməyə hüququ vardır. Bu halda öz fəaliyyətinin gedişi və nəticələri barədə əməliyyat işçisi müstəntiqə öz təşəbbüsü ilə məlumat verir. Əməliyyat işçisinin fəallığı müstəntiqin imzaladığı tapşırığın olmamasına əsaslanaraq məhdudlaşdırılmamalıdır və tamamilə onun peşəkarlığından, ixtisasından və cinayətlərin açılmasında qeyri-aşkar metodların tətbiqi nəticələrini bilməyindən asılıdır.

Cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimadı doğuran məlum, qərəzsiz mənbələr, bir qayda olaraq, əməliyyat şəraitinin təhlilindən, kriminal meyilli şəxslərin həyat tərzinin öyrənilməsindən və s. ibarət olur.

Təcrübədə, adətən hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayətlərlə bağlı məlumatlar bir neçə müxtəlif mənbələrdən alınır, təhlil olunur və yalnız bundan sonra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə qərar verilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edildiyi hallardan biri də dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisələrin baş verməsi və onun qarşısının alınmasıdır. Fikrimizcə, hadisə dedikdə, obyektiv olaraq insan iradəsindən asılı olmayaraq baş verən təbii hadisələr (məsələn, daşqın, zəlzələ və s.), həm də insan hərəkətlərinin nəticəsi kimi təzahür edən kriminal xarakterli hadisə də başa düşülür (məsələn, kütləvi ixtişaşlar, qiyam, dövlət əleyhinə yönəlmiş silahlı basqın, dövlət çevrilişinə cəhd, dövlət əhəmiyyətli obyektlərdə partlayış, terror və s.). Təbii ki, belə hadisələr əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün qərar qəbul edilməsinə səbəb ola bilər.

Təhqiqat orqanlarından, istintaqdan və məhkəmədən gizlənən və yaxud cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslər haqqında məlumatlar, müstəntiqin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmalı şəxs barədə axtarışa elan edilməsi barədə tərtib etdiyi qərarla, DİO-nun istiqamətləndirmələrində, axtarış tapşırıqlarında, habelə məxfi mənbələrdən alınan məlumatlarda göstərilə bilər.

Gizlənən şəxslərə aşağıdakılar aiddir:

- həbslə bağlı olmayan qətimkan tədbirinin tələblərini pozmuş şəxslər;
- ibtidai istintaq zamanı həbsdən qaçmış şəxslər;
- müşayiət edilən zaman qaçmış şəxslər;
- cəzaçəkmə müəssisələrindən qaçmış şəxslər və s.

İtkin düşmüş şəxslər və şəxsiyyəti müəyyən edilməmiş (tanınmamış) meyitlərin aşkar olunması barəsində məlumatlar vətəndaşların, vəzifəli şəxslərin ərizələrində və digər mənbələrdə ola bilər. Bu zaman tapşırıq müstəntiq tərəfindən yazılı şəkildə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hər bir subyektinin əməliyyat-axtarış orqanına verilir.

Tapşırığı yerinə yetirərkən müstəntiq ona məlum olan məlumatları əməliyyat işçisinə verə bilər, lakin ona tapşırığın icrası ilə bağlı müəyyən qüvvə, vasitə və metodların istifadə edilməsi barədə göstəriş verməyə onun hüququ yoxdur, çünki bu yalnız əməliyyat-axtarış orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən orqanlar üçün Azərbaycan Respublikası CPM-nin 53.1.3 və 278-ci maddələrinə əsasən, istintaqdan gizlənmiş təqsirli şəxsin axtarışı haqqında qərarın da icra edilməsi vacibdir.

Naməlum meyit aşkar edildikdə, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün qərar qəbul edilməsində məqsəd ondan ibarətdir ki, onun şəxsiyyəti, yaşayış yeri, əlaqələri müəyyən edilsin və ən əsası, onun ölüm səbəbi, cinayət faktının olub-olmaması müəyyənləşdirilsin. Yalnız bu hallar müəyyən edildikdən sonra, cinayət işinin başlanıb-başlanmaması aydın olacaq və ölümə səbəb cinayət əməlinin törədilməsi olarsa, onun tam, hərtərəfli açılması mümkün ola bilər.

Burada bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarı əsasında həyata keçirilən tədbirlər barədə qərarın yazılı və ya şifahi qaydada qəbul edilməsinə dair qanunda göstəriş yoxdur və bu məsələləri qanunverici orqan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin öhdəsinə verir (yəni, həmin subyektlərin idarə səciyyəli daxili normativ-hüquqi aktları ilə müəyyən olunur). Lakin, bu əməliyyat-axtarış tədbirlərinin sırasına diqqət yetirsək görərik ki, onların xarakterindən, təşkili və keçirilməsi taktikasından, xüsusiyyətlərindən, tətbiq olunma obyektlərindən, keçirilmə təhlükəsindən irəli gələrək, onlar arasında elə tədbirlər vardır ki, həmin tədbirlərin həyata keçirilməsi barədə mütləq şəkildə yazılı formada qərar qəbul edilməsi zəruridir. Bu həm onun keçirilmə prosesinin yazılı şəkildə əsaslandırılmasının, həm də nəticənin cinayət prosesində istifadəsinin mümkün olmasının, sübut əhəmiyyətinə malik olmasının vacibliyindən irəli gəlir. Məsələn, əməliyyat eksperimenti cinayətkar qrupa və ya kriminogen obyektlərə daxil etmə, nəzarətli göndəriş, nəzarət qaydasında mal alma və s. kimi tədbirlər.

Digər qrup tədbirlər də vardır ki, fikrimizcə, onların həyata keçirilməsi barədə yazılı qərarın mövcud olması zəruri deyildir. Belə tədbirlər səlahiyyətli şəxsin şifahi formada verdiyi göstərişə və ya əməliyyat müvəkkilinin əsaslandırılmış raportuna əsasən həyata keçirmək olar.

Sualın sonunda qeyd etmək istərdim ki, əməliyyat müvəkkilinin gündəlik iş fəaliyyəti prosesində belə tədbirlərin bir neçə dəfələrlə həyata keçirilməsinə zərurət yarana bilər və onların keçirilməsi mümkündür. Belə tədbirlərə misal kimi vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma, nəqliyyat vasitələrinə baxış keçirmə, məhkumların məktublarının yoxlanılması və s. göstərmək olar.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qəbul edilən qərarın mahiyyəti, növləri, tərkib hissələri və tərtib olunmasına verilən tələblər.

Əliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslar kimi məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanlarının və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları qanunda göstərilmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində təkcə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə bağlı deyil, həmçinin müvafiq əməliyyat-qeydiyyat işlərinin açılması və xitam edilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri müvafiq qərar qəbul edirlər.

Təcrübədə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində qəbul edilən qərarların son dərəcə böyük əhəmiyyəti vardır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinin 1-ci hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi barədə qərar, yazılı tapşırıq və ya rəsmi sorğu yalnız Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi əsasında belə səlahiyyətə malik olan şəxs tərəfindən verilə bilər».

Qeyd olunan maddənin məzmununa əsasən belə qənaətə gəlmək olur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qərar – əməliyyat-axtarış qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş nəticələrə səbəb olan faktiki məlumatların məcmusu əsasında vəzifəli şəxsin (əməliyyat-axtarış orqanı rəhbərinin, əməliyyatçının, hakimin, prokurorun və s.) qanunla müəyyən edilmiş çərçivədə əməliyyat-xidməti sənədləşmənin materialları və digər materiallar üzrə gəldiyi nəticədir.

Qərar qəbul edilmədən heç bir əməliyyat-axtarış tədbiri aparıla bilməz və deməli, faktiki olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin də həyata keçirilməsi mümkünsüz olar. Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, qərarların qəbul edilməsi təkcə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə məhdudlaşmır. Belə ki, hər bir əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması və xitam olunması müvafiq səlahiyyətli subyektlərin qərarı əsasında həyata keçirilir. Bundan başqa, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri konfidensial əsaslarla vətəndaşları məxfi əməkdaşlığa cəlb edərkən də uyğun qərar qəbul edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə qəbul edilən qərarlar subyektlərinə, formasına və qəbul etmə səviyyəsinə, təsir dairəsinə (və yayılma radiusuna), düzgünlüyünə və nəticəsinə görə fərqləndirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qəbul edilən subyektlərinə görə qərar əməliyyat-axtarış orqanlarının vəzifəli şəxsləri və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə əlaqədar digər vəzifəli şəxslər tərəfindən verilən qərarlara bölünür.

Formasına görə qərarlar şifahi və yazılı olur. Təcrübi işdə onu qeyd etmək lazımdır ki, əsasən yazılı formaya üstünlük verilir. Şifahi formada qəbul edilmiş qərarlar qısa müddətdən sonra yazılı formada rəsmiləşdirilir.

Qəbul edilmə səviyyəsinə görə qərarlar əməliyyat müvəkkili və əməliyyat-axtarış orqanının rəhbəri tərəfindən qəbul edilə bilər.

Təsir dairəsinə görə qərarın müəyyən kateqoriya şəxslərə ünvanlanan və yalnız əməliyyat-axtarış orqanı əməkdaşlarına aid olan formaları fərqləndirilir.

Məzmununa görə qərar həqiqi və ya səhv ola bilər. İkinci qrupa daxil olan qərarlar bilərəkdən və ya bilmədən qəbul edilə bilər. Bilərəkdən, qəsdən səhv qəbul edilmiş qərarlar onu qəbul edilmiş vəzifəli şəxs üçün müxtəlif hüquqi məsuliyyətlər, o cümlədən cinayət məsuliyyəti yarada bilər. Məsələn, səlahiyyət hədlərini aşmaya və ya vəzifəsindən sui-istifadəyə görə. Qərarlar qəbul edilməsinin hüquqi əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi və DİN-in daxili normativ hüquqi aktları təşkil edir.

Nəhayət, doğurduğu nəticələrə görə qərarlar hüquqi nəticələr yaradan və belə nəticələr yaratmayan qərarlara bölünürlər. Onu qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması hallarına zərurət yarandığı üçün hüquqi nəticələr verən qərarların qəbul edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsinin III hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsaslardan biri – məhkəmənin (hakimin) qərarıdır. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunması prosesində vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasının qanuniliyinə və əsaslı olmasına edilən məhkəmə nəzarəti insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunmasında mühüm yer tutur.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin I hissəsinin 3-5, 8, 9 (texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə yaşayış yerinə münasibətdə) və 10-cu bəndlərində nəzərdə tutulmuş vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirləri bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə başqa yolla nail ola bilmədikdə, məhkəmənin (hakimin) qərarı əsasında həyata keçirilə bilər.

Hakim konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı təqdim olunmuş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatına baxaraq aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

1. müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin təmin edilməsi barədə;

2.müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı hakim qərarının surəti həmin qərar çıxarıldıqdan sonra 3 (üç) gündən gec olmayaraq vəsatət vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir(CPM maddə 448.6).

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə hakim tərəfindən qərar çıxarıldıqdan sonra məhkəməyə təkrar müraciətə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən yeni hallar aşkar edildikdə yol verilir (CPM, maddə 448.8)

Məhkəmə tərəfindən qəbul edilən digər qərarlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması barədədir. Bu qərarlara aşağıdakılar aiddir:

-ƏAF subyektlərinin hərəkətlərindən və ya qərarlarından verilmiş şikayətlər üzrə çıxarılmış qərarlar;

-əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə birinci instansiya məhkəməsinin qərarından verilmiş şikayət və ya protest üzrə çıxarılmış qərarlar.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 4-cü və Cinayət-Prosessual Məcəllənin 449.1.3 maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərindən və ya qərarlarından şikayət verilə bilər. Aşağıdakı şəxslər şikayət vermək hüququna malikdirlər:

- təqsirləndirilən (şübhəli) şəxs və onun müdafiəçisi;

- zərər çəkmiş şəxs və onun qanuni nümayəndəsi;

- qərarın qəbul edilməsi və ya hərəkətin aparılması nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulan digər şəxslər.

Göstərilən şəxslər məhkəmə qərarı olmadan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəməyə şikayət vermək hüququna malikdirlər.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 450-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərindən və ya qərarlarından şikayətə onun daxil olduğu andan 10 (on) gün müddətində qapalı məhkəmə iclasında hakim tərəfindən təkbəşinə baxılır. Məhkəmə iclasında aşağıdakı şəxslər iştirak etmək hüququna malikdirlər:

- şikayət vermiş şəxs və onun qanuni nümayəndəsi;

- hərəkət və ya qərar barəsində şikayət verilən şəxs;

- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya yuxarı prokuror.

Şikayətin baxılması müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış, yuxarıda göstərilən şəxslərin məhkəmə iclasına gəlməməsi əməliyyat-axtarış

fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinin və ya qərarlarının qanuniliyinin yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

Hərəkətlərin və ya qərarların qanuniliyinin yoxlanılması üzrə məhkəmə iclası başlananadək məhkəmə ona təqdim olunmuş bütün materialları əvvəlcədən öyrənir.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 450.6-ci maddəsinə əsasən məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

1. hakim məhkəmə iclasını açır, hansı şikayətə baxılmasını elan edir, məhkəmə iclası iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;

2. şikayət vermiş şəxs öz şikayətini şifahi əsaslandırır, hakimin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir;

3. məhkəmə iclasında şikayətlə əlaqədar qanuni mənafeyinə toxunulan şəxslər, habelə onların müdafiəçiləri və ya nümayəndələri iştirak etdikdə, onlara izahat vermək və etirazlarını bildirmək imkanı yaradılır;

4. məhkəmə iclasında iştirak edən prokuror öz yekun sözündə məhkəməyə şikayətin təmin və ya rədd edilməsini təklif edir;

5. hakim əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinin və ya qərarlarının qanuni və əsaslı olub-olmaması barədə Azərbaycan Respublikasının qanunlarının tələbləri və özünün daxili inamı əsasında qərar çıxarır və məhkəmə iclasında iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən şəxsin hərəkətlərinin və ya qərarlarının qanuniliyinin yoxlanılmasının nəticələrinə dair hakim aşağıdakı qərarlardan birini çıxarır:

- barəsində şikayət verilmiş hərəkətin və ya qərarın qanuni hesab edilməsi barədə;

- barəsində şikayət verilmiş hərəkətin və ya qərarın qanunsuz hesab edilməsi və bu qərarın ləğv edilməsi barədə.

Şikayət edilmiş hərəkət və ya qərar qanunsuz hesab edildikdə, hakimin qərarına əsasən aşağıdakılar yerinə yetirilir:

1. ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya yuxarı prokuror şikayət vermiş şəxsin hüquq və azadlıqlarının yol verilmiş pozuntularına son qoyulması, pozulmuş hüquq və azadlıqların bərpa edilməsi üçün təxirəsalınmaz zəruri tədbirlər görür;

2. şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulmasına yol vermiş vəzifəli şəxsə qarşı təcəvilik qaydasında yuxarı orqanın rəhbəri təqsirli şəxsin məsuliyyəti barədə məsələni Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş qaydada həll edir;

3. şikayət vermiş şəxsə vurulmuş ziyanın ödənilməsini tələb etmək hüququ izah edilir.

Hərəkətlərin və ya qərarların qanuniliyinin yoxlanılmasının nəticələrinə dair hakimin qərarının surəti qərar çıxarıldıqdan sonra 3 (üç) gün müddətində aşağıdakı şəxslərə göndərilir:

- şikayəti vermiş şəxsə;
- hərəkətdən və ya qərarından şikayət verilən şəxsə;
- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və ya yuxarı prokurora, habelə şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulmasına yol vermiş vəzifəli şəxsə qarşı təbəçilik qaydasında yuxarı orqanın rəhbərinə.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair birinci instansiya məhkəməsinin (hakimin) qərarından şikayət və ya protest verilməsi və onun qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 452 və 453-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Belə ki, elan olunduqdan sonra 3 (üç) gün müddətində hakimin qərarından bilavasitə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə və ya qərarı qəbul etmiş məhkəmənin vasitəsilə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən protest, habelə tədqiq olunan şəxs, onun qanuni nümayəndəsi və ya nümayəndəsi tərəfindən şikayət verilə bilər.

Şikayəti və ya protesti almış birinci instansiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- şikayət və protesti qeydə almaq;
- şikayəti və protesti məhkəmədə olan materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərmək;
- şikayətin və ya protestin daxil olması barədə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və şikayətçiyə və ya onun qanuni nümayəndələrinə məlumat vermək.

Şikayət və ya protesti almış apellyasiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- birinci instansiya məhkəməsindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məsələnin baxılmasına aid olan materialları tələb etmək;
- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materialları tələb etmək.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarından şikayət və ya protestin alındığı gündən sonra 3 (üç) gün müddətində apellyasiya instansiyası məhkəməsi barəsində şikayət verilmiş qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasını keçirməlidir (CPM, maddə 453).

Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məsələyə apellyasiya instansiyası məhkəməsində qapalı məhkəmə iclasında 3 (üç) hakimdən ibarət tərkibdə baxılır. Məhkəmə iclasında şikayəti vermiş şəxs, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror iştirak etmək hüququna malikdirlər. Protest və ya şikayətin baxılmasının müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış şəxslərin gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- məhkəmə iclasında sədrlik edən məhkəmə iclasını açır, hansı qərardan verilmiş hansı şikayətə və ya protestə baxıldığını elan edir, məhkəmə iclasının iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır və onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;
- şikayəti və protesti vermiş şəxs öz müraciətini şifahi əsaslandırır, hakimlərin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir;
- məhkəmə iclasında müraciətlə qanuni mənafeyinə toxunulan şəxslər, habelə onların müdafiəçiləri və nümayəndələri iştirak etdiyi halda onlara izahat vermək və öz etirazlarını bildirmək üçün imkan yaradılır;
- hakimlər məhkəmə iclasının iştirakçılarına dəqiqləşdirmə üçün zəruri olan suallar verir və yerində məsləhətlər aparıb, qərar qəbul edirlər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarının qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının yekununda apellyasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir (CPM, maddə 453.6):

- birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlaması barədə;
- birinci instansiya məhkəməsinin qərarının ləğv edilməsi barədə.

Apellyasiya instansiya məhkəməsinin qərarının surəti həmin qərar qəbul edildikdən sonra 3 (üç) gün müddətində aşağıdakı şəxslərə göndərilir:

- şikayət vermiş şəxsə;
- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən hakimin qanuniliyi və əsaslılığı artıq yoxlanılmış qərarından şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əsas olan istintaq orqanının qərarları aşağıdakılardır:

- cinayət işinin başlanılması barədə qərar;
- cinayət işinə xitam verilməsi barədə qərar;
- cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi barədə qərar;
- cinayət işinin dayandırılması barədə qərar;
- şəxsin axtarışının elan edilməsi barədə qərar.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən biri törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılmasıdır. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün də qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilməlidir. Azərbaycan Respublikası DİN-in müvafiq Qərarı ilə təsdiq edilmiş «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə dair Təlimat»a əsasən cinayət törədildiyi halda həmin cinayəti törətmiş şəxs(şəxslərin) müəyyən edilməsi, tutulması və istintaq orqanına təhvil verilməsi ilə əlaqədar əməliyyat tədqiqinin həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı hallarda əməliyyat-qeydiyyat işi başlanılmalıdır:

1. Törədilmiş cinayətlə bağlı aparılan istintaq hərəkətləri və həyata keçirilən ilkin tədbirlər nəticəsində cinayət törətmiş şəxs müəyyən edilmədikdə, cinayət işinin başlandığı tarixdən 10 gündən gec olmayan müddətdə;

2. Təqsirləndirilən şəxs gismində cəlb edilmiş şəxs barəsində cinayət təqibinə xitam verilməsinə baxmayaraq, cinayət işi bağlı qaldıqda, xitam haqqında qərarın qəbul edildiyi tarixdən 10 gündən gec olmayan müddətdə.

Belə hallarda əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə əsas istintaq orqanının cinayət işinin başlanılması və ya xitam olunması barədə qərarıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əsas olan istintaq orqanının digər bir qərarı cinayət işinin başlanılmasının rədd edilməsi barədə olan qərardır. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 46.3 maddəsinə əsasən cinayət işinin başlanması üçün əsas cinayətin əlamətlərinə işarə edən kifayət qədər dəlillərin olmasıdır. Məcəllənin 212.1-ci maddəsinə görə isə cinayət işinin başlanması üçün səbəblərin qanunsuz olduğu və ya əsasın olmadığı halda təhqiqatçı, müstəntiq və ya ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar çıxarır. Buna misal olaraq şəxsin xəbərsiz itkin düşməsinə göstərmək olar. Çün ki, CPM-in 209.2.6-cı maddəsinə əsasən insanların oğurlanması və ya onların girov götürülməsi əlamətləri, habelə insanlar xəbərsiz itkin düşdüyü hallarda onların qətlə yetirilməsinə şübhələr olduqda dərhal cinayət işi başlanılmalıdır. Digər hallarda şəxsin itkin düşmə vəziyyəti araşdırılır və əgər cinayət işinin başlanmasına əsas olmadığı müəyyən edildikdə işin başlanılmasının rədd edilməsi barədə müstəntiq tərəfindən qərar çıxarılır. Həmin qərar əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektivi itkin düşmüş şəxsin axtarılması məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əsas olan istintaq orqanının digər qərarlarına cinayət işinin dayandırılması və şəxsin axtarışının elan edilməsi barədə qərarlardır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 53.1-ci maddəsinə əsasən cinayət təqibi üzrə icraatın dayandırılması hallarına aşağıdakılar da aid edilir:

- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxs müəyyən olunmadıqda;
- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin olduğu yer müəyyən olunmadıqda;
- təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizləndikdə.

Məcəllənin 53.3-cü maddəsinə əsasən təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxsin olduğu yer müəyyən olunmadıqda cinayət işi yalnız təqsirləndirilən şəxs haqqında axtarış elan edildikdən sonra, təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməli olan şəxs istintaqdan və ya məhkəmədən gizləndikdə isə təqsirləndirilən şəxsin axtarışının elan edilməsi ilə eyni vaxtda dayandırılı bilər. Qanunvericiliyə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrindən biri məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin axtarılmasıdır. Belə olan halda ƏAF subyektı tərəfindən bu istiqamətdə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə əsas istintaq orqanının (müstəntiqin) cinayət işinin dayandırılması və şəxs haqqında axtarış elan olunması barədə qərarlarıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının 7 dekabr 1999-cu il tarixli «Prokurorluq haqqında» Qanunun 18-ci maddəsinə əsasən, prokuror əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə dair qanunların tələblərinin əməliyyat-axtarış orqanları tərəfindən icrasını təmin etmək məqsədilə bu orqanlar tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi və onların qəbul etdiyi qərarların qanuniliyi üzərində nəzarəti həyata keçirir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində prokuror nəzarətinin predmetinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına riayət edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin qanuniliyi və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların qərarlarının qanuniliyi daxildir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirən prokurora əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən olunmuş qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanuniliyi yoxlandıqda, prokurorun sorğuları əsasında əməliyyat-axtarış orqanlarının rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslara dair sənədləri təqdim etməlidirlər. Prokuror buraxılmış qanun pozuntularının aradan qaldırılması üçün uyğun qərar qəbul edir.

Qeyd etdiyimiz qərarlar bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı öz səlahiyyətləri çərçivəsində qərar qəbul edə biləcək digər vəzifəli şəxslər kateqoriyasına aiddirlər.

Bundan başqa, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı əmrlər də qəbul edilir. Belə ki, onların hamısı müvafiq hüquqi nəticələr doğurur. Eyni zamanda qəbul edilmə səlahiyyətləri baxımından subyektləri qruplaşdırmaq olar.

Əmr – (xidməti münasibətlərin növ müxtəlifliyi kimi) əməliyyat-axtarış orqanının vəzifəli şəxsinin verdiyi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyinə əsaslanan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin iştirakçısına yönəldilmiş və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində onu icra etməyə borclu olduğu üçün müəyyən hərəkətlərin (əməliyyat-axtarış tədbirlərini) yerinə yetirilməsi tələbidir (məsələn, əməliyyat-axtarış orqanının rəhbəri əmri xidmət üzrə ona tabe olan əməliyyatçıya verir).

Belə əmri bir qayda olaraq müvafiq rəhbər qəbul edir. Əmri icra edən subyekt yalnız ona tabe olan şəxs ola bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericinin iradəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən vəzifəli şəxs əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən zaman bilavasitə və birbaşa öz rəisinə tabedir.

Rəisdən açıq-aşkar qanunsuz əmr və ya göstəriş aldıqda, o, qanunu rəhbər tutmalı və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqana bu barədə məlumat verməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müvəkkil edilmiş şəxsi tərəfindən rəisinin əmrini və yaxud göstərişini yerinə yetirdiyi vaxtda cinayət baş verərsə və ya verəcəyi ehtimal olunarsa, bu barədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabeliyi üzrə yuxarı orqana və yaxud məhkəməyə şikayət verə bilər. Verilmiş əmrin qanuniliyinə etinasız yanaşma cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Qərardad məhkəmə tərəfindən kollegial şəkildə qəbul edilən qərardır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məhkəmənin qərardadı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün əsas ola bilər. Bu halda da qərardad məhkəmənin icraatında olan cinayət işi ilə bağlı olmalıdır.

Digər istiqamətlərdə olduğu kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qəbul edilmiş qərarlar da bir sıra tələblərə cavab verməlidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qəbul edilən qərarların müəyyən tələblərə cavab verməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təcrübəsindən irəli gəlir. Bu tələblər bilavasitə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərinin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.

Qərarın qəbul olunmasına verilən tələbləri iki qrupda qruplaşdırmaq olar. Onların birinci qrupu qərarın formasına, ikinci qrupu isə qərarın mahiyyətinə aiddir.

Birincisi qərarın qəbul olunma formasına görə tələblər fərqləndirilir. Belə ki, hər hansı bir qərar buna qanunla, yaxud digər normativ-hüquqi aktla səlahiyyətli olan şəxs tərəfindən (bir qayda olaraq əməliyyat-axtarış orqanının rəhbəri) qəbul edilməlidir. Qəbul edilmiş qərar aydın və sadə formada, təhrif edilmədən icraçıya çatdırılmalıdır.

Konstitusion hüquqların məhdudlaşdırılması ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunması ilə əlaqədar qəbul edilən qərarlar xüsusi tələblərə cavab verməlidir. Bu tədbirlər mütləq şəkildə yazılı formada rəsmiləşdirilməli, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada müvafiq ada və zəruri olan rekvizitlərə malik olmalıdır.

Rekvizit – latın mənşəli söz olub (regisitum sözündəndir), mənası lazımi, zəruri deməkdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində rekvizitlər qanunvericilik və ya digər normativ-hüquqi aktlarla müəyyən edilən hər hansı bir sənəddə əks olunan, onun həqiqiliyini təsdiq edən zəruri əlamətlərdir. Bir qayda olaraq belə zəruri əlamətlər sənədin adından, tərtib olunma tarixindən, müvafiq vəzifəli şəxsin imzası və möhürdən ibarətdir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş rekvizitlərdən birinin olmaması sənədin həqiqi olmadığını, mübahisəli olduğunu ortaya qoyur.

İkinci qrup tələb qərarın məzmunu ilə bağlıdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı qərarlar elmi əsaslandırılmış, qanunların tələblərinə uyğun, vaxtında qəbul olunması və sadə başa düşülən olması kimi tələblərə cavab verməlidir.

Əsasən mürəkkəb məsələlərin həlli elmin ən yeni məlumatlarına əsaslanmalı, düzgün və tam məlumatların obyektiv və hərtərəfli təhlili əsasında qəbul edilməli, onların qəbul edilməsinə səbəb olan bütün şəraitlər dəqiq öyrənilməlidir.

Qəbul edilən qərarların elmi əsaslandırılmasının təmin edilməsinin vacib şərti – orqanın rəhbərinin səlahiyyətli olması, onun peşəkarlığıdır. Qərarları hazırladıqda rəhbər, bir qayda olaraq, qərarların variantlarının müzakirəsinə, xidmətlərin nümayəndələrini dəvət etməlidir ki, onlar baxılan məsələlər üzrə səlahiyyətli olsun və qəbul ediləcək qərarların icrasını təşkil edə bilsinlər.

Qərarların qanuniliyinə verilən əsas tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

Qərar – səlahiyyətli orqan və ya vəzifəli şəxs tərəfindən verilməli, daha doğrusu, səlahiyyətləri çərçivəsində orqanın və ya vəzifəli şəxsin vəzifələri və hüquqları dairəsində qəbul edilməlidir. Orqanın və onun əməkdaşının səlahiyyəti çərçivəsində qərarın qəbul edilməsi onların nəinki hüququdur, hətta vəzifələridir. Bu da idarəetmə sistemində onların yerinə yetirdiyi funksiyalardan irəli gəlir.

Qərar müəyyən olunmuş qaydada qəbul olunmalıdır. Bu tələb yerinə yetirilmədikdə, qərar qanunsuz sayılır. Bir sıra hallarda qərar qəbul etməmişdən qabaq, qərar layihəsinin əlaqədar orqanlar və ya vəzifəli şəxslərlə qabaqcadan rəyləndirilməsi tələb olunur. Belə razılaşdırılma olmadan qərar etibarlı sayıla bilməz.

Qərar müəyyən olunmuş formada çap olunmalı və müvafiq vəzifəli şəxslər tərəfindən imzalanmalıdır. Qərarın forması, adı, onun tərkib hissələrinin strukturu, dili, ifadə tərzini məzmununa aktiv təsir göstərir. O, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektini məsələnin həllinə xüsusi diqqətlə yanaşmağa vadar edir.

Qərarın effektivliyini bütövlükdə onda ifadə olunmuş icraçılara ünvanlanan məqsəd, məsələ, qayda, səlahiyyət, göstəriş, icazə, qadağaların müəyyənliyindən, konkretliyindən asılıdır.

Qərar icrası lazım olan vəzifələr və onların yerinə yetirilmə qaydası nəzərdə tutulur: icranın müddəti, məsul icraçılar, birgə icraçılar arasında koordinasiya və qarşılıqlı təsir məsələləri və s.

Qərarın vaxtında qəbul olunması o deməkdir ki, qərarın qəbul olunma anı problemin inkişafının lazımı mərhələsinə uyğun gəlməlidir. Qərarın qəbul olunmasına tələsmək olmaz, lakin gecikmək də olmaz.

Qərar sadə və başa düşülən olmalıdır. Qərar məntiqli, ziddiyyətsiz, ünvanlandığı şəxslərin tez və düzgün qavranması üçün əlçatan olmalıdır. Qərar qoyulmuş məsələlər, onların icra metodları və vasitələrinə uyğun xarakterizə olunmalıdır.

Qərar həmçinin əvvəlcədən daxili işlər orqanlarının qəbul etdiyi digər qərarlara və yuxarı orqanların qərarlarına zidd olmamalıdır.

Qərarlara verilən tələblər pozulduqda, onların etibarlılığı haqqında sual yarana bilər. Belə qərarlar əhəmiyyətsiz və şübhəli ola bilər. Əhəmiyyətsiz qərarlar elə qərarlardır ki, özünün qanunsuzluğu sayəsində hüquqi nəticələr yaratmır və yarada da bilməz. Onların qanunsuzluğu elə aşkardır ki, icra olunmağa məruz qalmır. Şübhəli qərarlar elə qərarlara deyilir ki, bunlar icra olunmalıdır, lakin əlaqədar orqan və ya şəxslər tərəfindən şübhə altına alınabilir.

Bir qayda olaraq qərar üç hissədən – giriş, təsviri və nəticə hissələrindən ibarət olur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin istintaq orqanına (təhqiqat, istintaq, prokuror, məhkəmə) verilməsi barədə qərarın misalında onun məzmununu nəzərdən keçirək.

Qərarın giriş hissəsində sənədin adı, qəbul olunma yeri və vaxtı, orqan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan rəhbərinin soyadı, adı, atasının adı, vəzifə və rütbəsi, həmçinin qərarın qəbul edilməsini zəruri edən əsaslar göstərilir.

Qərarın təsviri hissəsində materialların hansı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilməsi, hansı məqsədlə (cinayət işi başlamaq, istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi və s.) təqdim edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün sanksiyanın kim tərəfindən verilməsi və zəruri hallarda tədbirin aparılması barədə məhkəmənin qərarı öz əksini tapır.

Qərarın nəticə hissəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən əməliyyat-xidməti sənədlərin təqdim edilməsi barədə həmin orqanın rəhbərinin qənaəti ifadə edilir. Burada həmçinin istintaq orqanına (məhkəmə, prokuror, təhqiqatçı və s.) göndərilən sənədlərin siyahısı öz əksini tapır.

Qəbul edilmiş qərarın qüvvəyə minməsi bir sıra faktorlardan, ilk növbədə onun formasından və qəbul etmiş subyektdən asılıdır. Şifahi qərar (məsələn, əmr) bir qayda olaraq elan olunduğu andan qüvvəyə minir.

Yazılı formada rəsmiləşdirilmiş qərar isə imzalandığı (zəruri hallarda təsdiq olunduğu), sənədin mətnində göstərildiyi tarixdən və ya bilavasitə icraçının onunla tanış olmasını imzası ilə təsdiq etdiyi andan qüvvəyə minir.

Qərarın qüvvəyə minməsi həm də onun hansı subyekt tərəfindən qəbul edilməsindən asılıdır. Məsələn, əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması barədə qərar onu əməliyyat-axtarış orqanı rəhbərinin təsdiq etdiyi andan qüvvəyə minir. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə qərarın qüvvəyə minməsi («ƏAF haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin IV hissəsində nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla) üçün isə onu əməliyyat-axtarış orqanı rəhbərinin təqdim etməsi kifayət etmir. Belə ki, bununla yanaşı, həm də məhkəmənin icazəsi olmalı və bu onun əsaslandırılmış qərarında öz əksini tapmalıdır.

Mövzu № 9

Əməliyyat-qeydiyyat işi və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi.

Plan:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatının anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsası.

2. Əməliyyat-qeydiyyat işinin anlayışı, mahiyyəti hüquqi əsası və növləri.
3. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunması.

Sual 1

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatı anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsası.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini cinayətlərin qarşısının alınmasına, açılmasına yönələn bir fəaliyyət kimi ifadəli və qısa formada informasiya əldə etmə uğrunda mübarizə də adlandırmaq olar.

Məlum olduğu kimi, cinayət əməllərinin törədilməsinə hazırlıq, onun törədilməsi fasiləsiz olaraq, yenə də ifadəli formada desək, «informasiya istehsalı» ilə müşayət olunur və bu informasiya aşkar və gizli mənbələrdə, informasiya daşıyıcılarında əks olunur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirləri həmin informasiya mənbələrini aşkar etməyə, onlarda əks olunmuş müxtəlif informasiyalardan məhz hazırlanan, törədilən, törədilmiş cinayətlə əlaqəli yaranmış məlumatları müəyyən etməyə və götürməyə yönəlir.

İnsan fəaliyyətinin bütün növləri kimi, kriminal fəaliyyətin də həmişə informasiya istehsalı ilə müşayət olunduğunu bilən cinayətkarlar həmin informasiya istehsalını minimuma endirmək üçün hər cür vasitələrə əl atırlar. Təsadüfi deyildir ki, kriminal fəaliyyətin sonunda onlar bir qayda olaraq yaranmış izlərin informasiya daşıyıcılarının məhv edilməsinə çalışırlar. Lakin, bu təcrübi baxımdan qeyri-mümkün olduğundan, əməliyyat-axtarış orqanları inadla və əzmlə həmin informasiyaları axtarıb tapırlar.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 6-cı maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrindən biri də, hadisələrin, faktların, əşyaların və digər informasiya mənbələrinin uçotunu aparmaqdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatı hər şeydən əvvəl, toplanan məlumatın sistemləşdirilməsini nəzərdə tutur. Əks halda, quruluşuna görə son dərəcə mürəkkəb olan və bir qayda olaraq, fasiləsiz şəkildə gündəlik xidməti fəaliyyətdə daxil olan informasiya axınında sözün həqiqi mənasında lazımi məlumatların əldə olunması çətin olar. Ona görə də «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 7-ci maddəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin qeyd olunan hüquqlarından biri də əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təmin etmək üçün informasiya sistemi yaratmaq və ondan istifadə etməkdir. Qeyd olunanlardan nəticə çıxararaq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatına belə bir anlayış vermək olar: **Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatı-**

əməliyyat maraşı kəsb edən məlumatların toplanılması, sistemləşdirilərək saxlanması və onlardan istifadə edilməsi üzrə fəaliyyətdir. Əməliyyat marağı kəsb edən məlumat dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədinə nail olunması və vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün vacib olan, əhəmiyyət kəsb edən informasiyalar başa düşülür.

İnformasiya təminatının əhəmiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir:

-hazırlanan və törədilən cinayətlər barədə vaxtında, operativ məlumat əldə etməyə imkan yaradır;

-törədilmiş cinayətlərin açılması və onu törədənlərin müəyyən olunması məqsədilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsini istiqamətləndirir;

-əməliyyat axtarışının və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsini təmin edir;

-əməliyyat-profilaktiki tədbirlərin həyata keçirilməsini asanlaşdırır;

-əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların operativ informasiya ilə təmin olunmasına və bir-biri ilə qarşılıqlı informasiya mübadiləsinə imkan yaradır və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində əsasən iki cür: aşkar və qeyri-aşkar formada informasiyalar əldə olunur.

Aşkar informasiya – əldə olunması, işlənməsi, dövriyyəsi və istifadəsi məhdudlaşdırılmayan informasiyalardır.

Qeyri-aşkar informasiya – əldə olunması, işlənməsi, dövriyyəsi və istifadəsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq məhdudlaşdırılmış informasiyadır.

Bundan əlavə əməliyyat marağı kəsb edən informasiyaları lokal və mərkəzləşdirilmiş (universal) növlərə ayırmaq olar.

Lokal informasiya – ərazi (yerli) xarakterli informasiyalardır. Belə informasiyalar ərazi polis orqanlarında sistemləşdirilir, saxlanılır və yerli əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, xidməti ərazidə cinayət törətməyə meyilli olan şəxslər barədə olan informasiyalar.

Mərkəzləşdirilmiş (universal) informasiyalar – mərkəzləşdirilmiş qaydada sistemləşdirilən və saxlanılan informasiyalardır. Belə informasiyaların istifadə olunması ərazi hüduddları ilə məhdudlaşdırılmır. Həmin informasiyalar ümumi cinayətkarlıqla mübarizədə əhəmiyyətli olan informasiyalardır. Məsələn, Azərbaycan Respublikası DİN-in Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya idarəsi tərəfindən aparılan mərkəzləşdirilmiş axtarış uçotlarında olan informasiyalar.

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminal xarakterli informasiyalar öz təbiətinə görə də müxtəlif ola bilər. Məsələn, əsas və əlavə (köməkçi) informasiyalar. Birinci qrupa daxil olan **əsas informasiyalar** əməli tövsif edib, cinayət tərkibini müəyyən etməyə kömək edir. Bu informasiyalar hadisə və faktların mövcud olmasını, şəxsin

cinayətkar fəaliyyətini əsaslandıran informasiyadır. Məsələn, şəxsin cinayət törətməsinə dair məlumat.

Əlavə informasiyalar isə cinayətin digər hallarını müəyyənləşdirməyə imkan verən informasiyalardır. Belə informasiyalara köməkçi informasiya deyilir. Məsələn, cinayətin törədilməsi yeri, vaxtı, üsulu və s. barədə informasiyalar.

Kriminal xarakterli informasiyanın quruluşunun mürəkkəbləşməsi hər şeydən əvvəl, sosial həyatın özünün mürəkkəbləşməsi ilə bağlıdır. Cinayətkarlığın sərhədlərinin böyüməsi obyektiv olaraq onun axınına qoşulan insanların, obyektlərin, predmetlərin, alət və vasitələrin dairəsini böyüdür ki, bu da istər-istəməz informasiyanın özünün mürəkkəbləşməsinə səbəb olur.

Deməli, informasiyanın həcmnin, quruluşunun dəyişməsi birinci növbədə sosial həyatın formalarının mürəkkəbləşməsi ilə bağlıdır (maddi həyat şəraitinin, sosial qruplar, fərdlər arasında münasibətlərin dəyişməsi, informasiya vasitələrinin arasında münasibətlərin dəyişməsi, informasiya vasitələrinin dinamikliyi və s.).

Təsadüfi deyildir ki, xarici ölkələrin tədqiqatçıları da məsələ ilə bağlı analoji fikirdədirlər. Məsələn, alman tədqiqatçısı M.Şmer yazır: «Cəmiyyət böyük olmadıqda, bir qayda olaraq insanlar bir rayonda yaşayıb, qazandıqları pulu həmin rayonda xərcləyəndə, polis cəmiyyətin müxtəlif hissələri, həmçinin əvvəllər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuş şəxslər haqqında məlumatlar əldə etmək imkanına malik olur. Müasir dövrdə isə, şəhərlərin sürətlə böyüməsi bunu mümkünsüz edir.

Əməliyyat-axtarış məlumatı təcrübi olaraq cinayətkarlığa qarşı mübarizədə faktlar, hadisələr, məlumatlar kimi mənbələrdə öz əksini tapır. Tədqiqatçıları fikrincə, əməliyyat-axtarış məlumatının öyrənilməsi cinayətkar tərəfindən törədiləcək cinayət əməlinin əvvəlcədən qarşısının alınmasına imkan verir. Eyni zamanda əməliyyat-axtarış məlumatı öz növbəsində, iqtisadi, demografik, məişət və digər şərtləri əhatə etməlidir ki, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu amillərdən bəhrələnməklə, baş verəcək cinayət əməlini qabaqlamaq mümkün olsun.

Əməliyyat-axtarış məlumatı əldə olunma üsullarına görə digər məlumatların əldə olunmasından tamamilə fərqlənir. XX əsrin 60-cı illərində filosof və kibernetiklərin elmi araşdırmalarının ümumi nəticəsi belə oldu ki, məlumatların düzgün qiymətləndirilməsi üçün onlara yalnız kəmiyyət və statistik deyil, daha dərinə, keyfiyyət baxımından onun mahiyyətinin dərk edilərək öyrənilməsi vacibdir. Belə ki, bu məlumatlar nəzəri baxımdan daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Elə buna görə də, törədilmiş cinayət əməlinin istintaqı prosesində ortaya çıxan kriminalistik çətinliklər təhqiqatçı və ya müstəntiqi məcbur edir ki, cinayətlə əlaqəli bütün məlumatlara sübut əhəmiyyətli dəlil kimi yanaşsın, çünki həmin dəlillər cinayətin açılmasında mühüm rol oynaya bilər.

Əməliyyat-axtarış məlumatlarının əldə edilməsində məxfi əməkdaşların əvəzsiz rolu vardır. Lakin qeyd etmək düzgün olardı ki, məlumatı çatdıran hər hansı bir məxfi əməkdaş hər bir halda məlumatı tam olduğu kimi deyil, onu öz yanaşma tərzinə uyğun olaraq don geyindirilmiş şəkildə çatdırır ki, bu da öz növbəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən məlumatın düzgün analiz edilərək qiymətləndirilməsində müəyyən çətinliklər yaradır. Çoxsaylı məlumatlar axımında mütləq formada hüquqi müstəvidə informasiyanı sistemləşdirmək lazımdır ki, düzgün nəticə çıxardaraq, cinayətkarlığa qarşı mübarizədə bu məlumatlar özünü doğrultmuş olsun.

Əməliyyat-axtarış məlumatları da öz növbəsində əldə olunma mənbəyinə görə aktiv və passiv məlumatlara bölünür. Cinayətkarlığın spesifikasiyasının əsasını törədilmiş əməlin ört-basdır edilməsi təşkil edir. Məlumatı çatdıran şəxsin bu məlumatın ötürülməsində marağı varsa, bu zaman həmin şəxs aktiv məlumatçı hesab olunur. Əksinə, əgər məlumat verən şəxs məlumatın ötürülməsində heç maraq güdmürsə, passiv məlumat verən şəxs hesab olunur. Bundan belə nəticə çıxarmaq olar ki, istənilən bir vətəndaş öz şəxsi istəyinə uyğun məlumat verirsə, aktiv məlumatçılar sırasına daxildir.

Əməliyyat-axtarış məlumatları əldə edilməsi mənbəyinə görə hüdudsuzdur. Əldə edilmiş məlumatlardan düzgün nəticə çıxarmaq üçün onları dəqiqləşdirmək, müqayisə etmək mütləqdir. Bütün bunlarla yanaşı, əldə edilmə mənbəyindən asılı olmayaraq, alınmış hər bir əməliyyat məlumatının nə dərəcədə həqiqətə uyğunluğu əməliyyat müvəkkili tərəfindən yoxlanılmalıdır. Kibernetiklərin fikrincə, məlumatın istehsalı bir neçə məlumatların toplusundan yaranır. Məlumatın yaranma sxemi prinsipial olaraq çox sadədir, ilkin məlumat və digər məlumatlar toplusunda həqiqət, səhv və yalan analiz edilərək üzə çıxarılır, sonda isə hadisələrin ardıcılığına uyğun olaraq məlumatlar eyni sxem üzrə sistemləşdirilərək yerləşdirilir və sonda mütəxəssis tərəfindən düzgün nəticə çıxarılır.

Əməliyyat-axtarış xarakterli informasiyalar kartotekalar, kolleksiyalar və məlumat bankları vasitəsi ilə əməliyyat uçotlarında sistemləşdirilir və saxlanılır.

Kartotekalarda informasiyalar qanunla müəyyən olunmuş formada, rekvizitlər üzrə (kodlaşdırma, nömrələnmə və s.) tərtib olunmuş kartlar vasitəsilə saxlanılır. Məsələn, mərkəzləşdirilmiş axtarış uçotunun obyektləri (talanmış, itirilmiş və aşkar edilmiş silahlar, döyüş sursatları; axtarışda olan nəqliyyat vasitələri; talanmış və ya müsadirə edilmiş elmi-texniki, ədəbi-bədii və mədəni-tarixi sərəvətlər sayılan əşyalar) barədə tərtib edilən məlumat-axtarış kartları (MAK). Bu kartlar barədə geniş məlumat DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti fənni tədris olunarkən veriləcək.

Kolleksiyalarda olan informasiyalar isə eyniləşdirmənin aparılması üçün sistemləşdirilərək saxlanılır. Məsələn, hadisə yerindən götürülmüş güllə və

gilizlərin, aşkar olunaraq cinayətkarlardan götürülmüş saxta pulların, sənədlərin kolleksiyası və s.

Bəzi məlumatlar isə **məlumat bankları** vasitəsilə saxlanılır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin vəzifələrinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar həmin məlumatlardan istifadə olunmasına zərurət yarana bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikası DİN-in müvafiq əmri ilə yaradılan DNT məlumat bankında saxlanılan informasiyalar. DNT məlumat bankında hadisə yerindən və naməlum meyitlərdən götürülmüş bioloji izlər (qan, tük, dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) və nümunələr qablaşdırılaraq saxlanılır. Həmin izlərdən və nümunələrdən şübhəli şəxslərdən, xəbərsiz itkin düşənlərin yaxın qohumlarından və digər şəxslərdən götürülmüş bioloji nümunələrin müqayisəli tədqiqatı və başqa genetik tədqiqatları aparılması üçün istifadə olunur. Aparılan DNT tədqiqatlarının istiqamətləri aşağıdakılardır:

- şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi;
- itkin düşənlərin və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi;
- hadisə yerindən götürülmüş müxtəlif bioloji izlərin(qan, tük,dırnaq kəsintisi, bədənin xarici örtüklərinin mikroskopik qazıntısı, tüpürcək, tər və orqanizmin digər ifrazatları) tədqiqatı;
- ayrı-ayrı bədən hissələrinin mənsubiyyətinin və tanınmaz hala düşən meyitlərin şəxsiyyətinin təyin edilməsi.

Məlumat bankında saxlanılan digər məlumatlara misal olaraq narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına, habelə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsində iştirak edən, o cümlədən narkomanlıq xəstəliyinə düşər olan şəxslərə dair məlumatları göstərmək olar.

Əməliyyat-axtarış məlumatları üçün əsas tələblər aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Məlumatların səmərəliliyi. Məlumatların səmərəliliyinə ancaq onları sistemləşdirmək yolu ilə nail olmaq olar, yəni məlumatlar tipinə, növünə, əhəmiyyətinə görə qruplaşdırılır.

2.Məlumatın etibarlılığı. Əsas tələb məlumatı çatdıranın nə dərəcədə etibar edilən olması ilə yanaşı, qərar qəbul edəcək şəxsin də səriştəliliyidir. Əldə edilmiş «yeni» məlumatlar və onların mərkəzləşdirilməsi əməliyyat-axtarış məlumatlarından səhvsiz həqiqətəuyğun qərar çıxarılmasına imkan verir, bu da eyni zamanda cinayətkarlığa qarşı mübarizənin effektivliyini artırır;

3.Məlumatın tamlığı və dolğunluğu. Məlumat nə qədər dolğun, dəqiq və tamdırsa, bir o qədər də təhlil edilməsinə sərf edilən zaman kəsiyində düzgün qərarın çıxarılmasına imkan verir. Məlumatların ifrat çoxluğu və konkret olmaması səmərəli nəticə verə bilməz. Nəzəriyyədə məlumatın olması məlumatsızlıqdan

daha önəmlidir. Dəqiq məlumat onu həqiqətə uyğunlaşdırır və hadisələrin mahiyyətini açmağa köməklik edir. Təcrübə göstərir ki, əksər hallarda məlumatın dəqiqsizliyi hadisələrə subyektiv münasibətdən irəli gəlir. Sistemsiz məlumat vaxtında düzgün qərarın çıxarılmasına mane olur və bu da öz növbəsində, vaxtın həm itirilməsinə, həm də məlumatın köhnələrək öz əhəmiyyətini itirməsinə gətirib çıxarır. Məlumat nə qədər dolğun, dəqiq və düzgündürsə, bir o qədər də onun təhlil edilməsinə sərf edilən vaxt zamanında düzgün qərarın çıxarılmasına imkan verir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həddindən artıq çox məlumatın həm yaxşı, həm də pis cəhətləri vardır, belə ki, həddindən artıq çoxluq məlumatın dolğunluq və düzgünlük səviyyəsini itirir, belə olan halda isə o, lazımsız bir informasiyaya çevrilir. Təcrübə göstərir ki, məlumatın ifrat çoxluğu həmçinin cinayətlərin istizlərlə tez açılmasına maneçilik törədir. Sistemləşdirilmiş məlumat isə, əksinə xeyir verir. Buna görə də, əməliyyat-axtarış məlumatının əldə edilməsini təşkil edərkən, elə bir sistem yaratmaq lazımdır ki, əldə edilən məlumatların mənbəyini digər mənbələrdən alınmış məlumatlarla yoxlayıb qruplaşdırmaq mümkün olsun. Bir sözlə, əldə ediləcək məlumatların qruplaşdırılmasına nəzarət edə biləcək bir sistem yaradılmalıdır.

4. Məlumatların qısa və yığcam (lakonik) olması. Yığcam məlumatın təhlilinə sərf ediləcək vaxt minimuma enir və məlumatın dolğunluğuna xələl gəlmir. Məlumatın yığcamlığı onun xarakterindən asılıdır.

5. Məlumatın məntiqliyi. Məlumat ardıcıl, inandırıcı məntiqə uyğun, lazımsız fikirlərdən uzaq olan bir informasiya olmalıdır.

6. Məlumatın qiymətliliyi. Məlumat çoxluğu içərisindən qiymətli məlumatların seçilməsi və sistemə daxil edilməsi. Qiymətli məlumatlar qeyri-müəyyənliyə son qoyur və lazımı qərar çıxarmağa imkan verir. Məlumatın əhəmiyyətliliyi onun az və ya çox olmasında deyil, onun düzgün, ardıcıl və dolğunluğudur. Məhz çoxsaylı məlumatlar içərisində qiymətli məlumatı götürüb və həmin məlumatın əsasında cinayətkarlığa qarşı mübarizədə məqsədə çatmaq olar. Qiymətli məlumatlar qeyri-müəyyənliyə son qoyur və lazımı qərarı çıxarmağa imkan verir. Qeyri-müəyyənliyi aradan götürməklə, yalan məlumatların aşkar olunmasına və düzgün qərar çıxarmasına imkan yaradır, məhz verilən məlumatın dəyərliliyi bunda öz əksini tapır. Məlumatın əhəmiyyətliliyi onun az və ya çox olmasında deyil, onun düzgün, ardıcıl və dolğunluğundadır.

Əməliyyat təyinatlı məlumatlar aşağıdakı əməliyyat uçotlarında saxlanılır:

-əməliyyat məlumat xarakterli uçotlar (Bu uçotlarda istiqamətverici və anket məlumatlar sistemləşdirilir. Məsələn, şəxsin məhkumluluğu barədə olan məlumat.);

-əməliyyat-profilaktiki uçotlar (Bu uçotlar əməliyyat-profilaktiki işə nəzarət edilməsi məqsədilə aparılır. Məsələn, əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin uçotu);

-əməliyyat-axtarış uçotları (Bu uçotdakı məlumatlara misal olaraq mərkəzləşdirilmiş axtarış uçotunun obyektləri (oğurlanmış avtomobil, silah və s.) barədə olan məlumatları göstərmək olar.).

Əməliyyat uçotları aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

1. mərkəzləşdirmə;
2. tam həcmdə aparılma;
3. məqsədyönlülük;
4. qanunauyğunluq;
5. məxfilik və konspirasiya qaydalarına riayət olunma.

Əməliyyat uçotlarının aparılmasının təşkilini DİN-in Baş Əməliyyat və Statistik İnformasiya İdarəsi həyata keçirir. Baş İdarə respublika üzrə cinayətlərin vahid statistikasının və nazirlik sistemində statistikanın, daktiloskopik qeydiyyatın aparılmasını, əməliyyat-məlumat, əməliyyat-sorğu, axtarış, statistik və digər məlumatların, hesabatların, məlumat banklarının üzərində iş aparılmasını və onlardan istifadəni, sənədlərin arxivdə saxlanılmasını təşkil edir.

Baş İdarənin strukturuna daxildir: əməliyyat-sorğu və kriminal məlumatlar mərkəzi (idarə səlahiyyətli), onun tərkibində olan əməliyyat-sorğu və kriminal məlumatlar şöbələri, informasiya texnologiyaları və sistemləri üzrə mərkəz, həmçinin statistika, arxiv-uçot, proqramlaşdırma, məlumatların işlənilib hazırlanması, milli avtomatlaşdırılmış pasport sisteminin (MAPS) fəaliyyətinin təmini, texniki xidmət şöbələri, uçot-qeydiyyat intizamına nəzarət bölməsi, təşkilati-analitik qrup və katiblik.

İdarənin əsas vəzifələri uçot sənədlərinə əsasən cinayətkarlığın vəziyyəti, həmçinin axtarışda olan təqsirləndirilən və itkin düşmüş şəxslər, mülki işlər üzrə axtarışda verilən şəxslər, naməlum meyitlər, əl-barmaq izləri, həbs edilmiş və məhkum olunmuş şəxslər, onların həbsdə saxlanılma və cəzaçəkmə yerləri, oğurlanmış və ya qaçırılmış avtonəqliyyat vasitələri, oğurlanmış və ya itirilmiş odlu silah, nömrələri olan sənəd-əşyalar, xüsusi dəyərli və ya əntiq əşyalar barədə məlumatların toplanması, cəmləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi və mərkəzləşdirilmiş uçotunun aparılması, nazirliyin rəhbərliyini, xidmət sahələrini, ərazi orqanlarını, eləcə də dövlət qanunverici, icra və hüquq-mühafizə orqanlarını əməliyyat-sorğu, statistik, arxiv və s. informasiyalarla təmin edilməsi, qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada fiziki və hüquqi şəxslərə müvafiq məlumatların verilməsi və sairədən ibarətdir.

Bundan başqa, idarə giriş-çığış avtomatlaşdırılmış məlumat-axtarış sisteminin, sərhəd nəzarəti və giriş-çığışın məhdudlaşdırılması alt sisteminə aid edilən informasiyaların toplanması və sərhəd nəzarət-buraxılış məntəqələri ilə müvafiq informasiya mübadiləsinin aparılmasını da həyata keçirir.

Bununla yanaşı əməliyyat uçotlarını aparan subyektlərə DİN-in Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsi və şəhər (rayon) polis orqanlarının əməliyyat xidmətləri aiddir.

Kriminalistik Tədqiqatlar İdarəsində aşağıdakı kolleksiya və izlər toplusunun uçotu aparılır:

- saxta pullar və sənədlər;
- hadisə yerindən götürülmüş alət və vasitələrin izləri;
- saxta sənədləri hazırlayan şəxslərin yazı nümunələri və s.

Şəhər (rayon) polis orqanlarında aşağıdakı istiqamətlərdə uçotlar aparılır:

- ərazi polis orqanı üçün əməliyyat marağı kəsb edən şəxslərin uçotu;
- xidməti ərazidə qeydə alınmış bağlı qalmış cinayətlərin uçotu;
- polis orqanlarının icazəsi ilə vətəndaşlarda və təşkilatlarda saxlanılan silahların uçotu və s.

Məlumatların mərkəzləşdirilmiş uçotlar üzrə aparılması cinayətlərin qarşısının alınmasına, açılmasına və istintaqının aparılmasına xidmət edir. Hər hansı bir şəxs haqqında dəqiq məlumatlar toplusunu özündə cəmləşdirir, yəni onun əvvəllər məhkum olub-olmamasını, məhkum olunubsa da, harada və hansı maddəyə əsasən, onların yerlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Məhz mərkəzləşdirilmiş məlumatlar toplusu axtarışda olanq şəxsin, şəxsiyyəti naməlum olan meyitin, özü haqqında anket məlumatlarını gizlədənlərin şəxsiyyətinin müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır, çünki bu məlumatlar olmadan polis sistemi iflic vəziyyətinə düşə bilər.

Mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılan uçotlardan biri kriminal və axtarış uçotudur. Bu uçotlar toplusu özündə məlumatın obyektləri barəsində müəyyənləşdirici məlumatları, onların fərdi xüsusiyyətlərinin təsviri və cinayətlərin törədilmə halları barədə məlumatları cəmləşdirir. Bu uçotların köməkliyi sayəsində onlarda olan məlumatları tədqiq olunan obyekt barəsində olan məlumatlarla müqayisə etmək olar. Kriminal və axtarış uçotunun təyinatı – təhlükəli cinayətlərin qarşısının alınması, açılması və istintaqının aparılmasını (xüsusilə də, müxtəlif rayonlarda törədilmiş çoxsaylı cinayətlərin) əməliyyat məlumatları ilə təmin etməkdir.

Bu uçotlardan məlumat sorğu əsasında verilir. Alınmış məlumatlardan isə istintaq, əməliyyat-axtarış və kriminalistik fəaliyyətində istiqamətləndirici, diaqnostik material kimi, həm də eyniləşdirmə məqsədilə istifadə olunur.

Mərkəzləşdirilmiş məlumatlar eyni zamanda avtomatlaşdırılmış qeydiyyat formasında da aparılır (hal-hazırda kriminalistik və cinayət-axtarış qeydiyyatları avtomatlaşdırılmışdır). Məsələn:

- təqsirləndirilən və məhkum olunmuş şəxslərin qeydiyyatı;
- oğurlanmış və məhv edilmiş sənədlərin, nömrələnmiş əşyaların qeydiyyatı;

- itkin düşmüş, naməlum meyitlərin, yaşı və səhəti ilə əlaqədar özü haqqında məlumat verə bilməyənlərin qeydiyyatı;

- dövlətlərarası və beynəlxalq axtarışda olan şəxslərin qeydiyyatı.

Əməliyyat-axtarış və profilaktiki uçotlarda cəmləşmiş informasiyalardan yalnız cinayətkarlıqla mübarizə məqsədilə istifadə edilir. Müxtəlif uçotlarda cəmləşdirilmiş, insanları, predmetləri və hadisələri xarakterizə edən məlumatların müxtəlif əlamətləri ilə bağlı olub, axtarış əhəmiyyəti kəsb edir və əməliyyat-taktiki məsələlərin həllinə kömək edir. Bu məsələlər istintaqı aparılan hadisənin qeydiyyatda olan konkret şəxslə əlaqəsinin müəyyən edilməsindən, ayrı-ayrı əlamətlərə və yaxud onların məcmusuna görə axtarılan şəxsin müəyyən edilib tutulmasından, haqqında profilaktik tədbirlərin görülməsini zəruri edən şəxslərin müəyyən edilməsindən və s. ibarət ola bilər.

Axtarış əhəmiyyətinə malik olan əlamətlərin dairəsinin müəyyən edilməsi təcrübi olaraq mümkün deyildir. Onların seçilməsi müəyyən zaman kəsiyində əməliyyat-axtarış təcrübəsi ilə müəyyən edilir. Axtarış əlamətlərinin seçilməsi və onlara görə informasiya uçotlarının təşkil edilməsi uzun illər texniki imkanlarla məhdudlaşdırılmışdır. Məlumat uçotları əsasən əlifba sistemi ilə aparılmışdır. Son illərin sürətli texniki tərəqqisi bu sahədə imkanları xeyli genişləndirmiş, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemləri yaradılmışdır.

İstənilən informasiya sistemi onun fasiləsiz olaraq yeniləşməsini və tamamlanmasını təmin edən məlumat kanallarına malik olmalıdır. Cinayətkarlıqla mübarizədə və onun qarşısının alınmasında çoxlu sayda dövlət orqanlarının, ictimai təşkilatların iştirak etməsi informasiya kanallarının çoxluğunu və informasiya axınının intensivliyini labüd edir. Digər tərəfdən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların funksiyalarının mürəkkəbləşməsi də informasiya axınının intensivləşməsinə təsir edir. İnformasiya axınının intensivliyi, rəngarəngliyi daxil olan məlumatların müqayisəli təhlilini, sistemləşdirilməsini, təyinatı üzrə istifadəsini tələb edir. Bu zaman daxil olan məlumatların ilkin təhlili informasiya axınına təsadüfən düşmüş məlumatların çıxarılmasına, onların təyinatı üzrə uçotlarda sistemləşdirilməsinə imkan verir.

İnformasiya axınından danışarkən, nəzərə almaq lazımdır ki, o, mənbədən, daxil olduğu ünvandan və onun mahiyyətini əks etdirən faktlardan ibarət olur. Kriminogen faktorlar haqqında əməliyyat-axtarış informasiyasının mənbələri birdəfəlik və daimi fəaliyyətdə olan mənbələrə bölünür. Əgər məlumat verən mənbə bununla öz fəaliyyətini başa vursa, bu birdəfəlik informasiya mənbəyidir. Belə informasiya mənbələrinə törədilən, hazırlanan cinayətlər haqqında vətəndaşlardan, dövlət müəssisələrindən və ictimai təşkilatlardan daxil olan ərizə və məlumatları aid etmək olar.

Əməliyyat-axtarış orqanları əməkdaşları belə birdəfəlik informasiya mənbələri ilə zəruri iş aparmalı və onların daimi informasiya mənbələrinə çevrilməsində maraqlı olmalıdırlar. Şübhəsiz ki, bu zaman təsadüfi mənbənin perspektiv baxımdan məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Bu, əsasən daxil olmuş informasiyanın və onu göndərən mənbənin xarakteristikasını öyrənməklə mümkündür. İnformasiya verən mənbəni daimi əməkdaşlığa cəlb edən zaman «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun könüllülük prinsipi nəzərə alınmalıdır.

Təsadüfi informasiya kanalları ilə yanaşı, əməliyyat-axtarış orqanları daimi, stabil informasiya kanallarına da malik olurlar (məsələn, konfidensial qaydada əməkdaşlıq edən şəxslərdən daxil olan məlumatlar və s.). Həmin kanallar informasiya sistemlərinin onurğa sütununu təşkil edir. Daimi informasiya kanalları ilə daxil olan məlumatlar informasiya sistemlərinin yeniləşməsini, daimi fəaliyyətini təmin edir.

Daimi informasiya kanallarının fəaliyyətinin səmərəli olması həm də məlumatın daxil olduğu ünvandan asılı olur. Daxil olan hər bir informasiya diqqətlə təhlil edilməlidir. Bir çox hallarda qeyri-konkret, əhəmiyyətsiz hesab edilən informasiyalar sonradan cinayətin üstünün açılmasında mühüm rol oynayır. Daxil olmuş informasiyanın hərtərəfli təhlili, digər mənbələrdən daxil olan informasiyalarla müqayisəsi əməliyyat şəraitini düzgün qiymətləndirməyə, əməliyyat-axtarış tədbirlərini müvəffəqiyyətlə həyata keçirməyə imkan verir.

Buradan belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış orqanları informasiya kanallarının daimiliyini və sabitliyini təmin etməlidirlər. Bu və ya digər ərazidə aparılan əməliyyat işi daimi fəaliyyət göstərən, məlumat vermək imkanına malik olan informasiya mənbələri sisteminin yaradılması ilə müşayət olunmalıdır. Hər bir informasiya kanalının fəaliyyət göstərməsinin mühüm şərtləri ötürülən informasiyanın etibarlılığı, kifayət qədər olması, tamlığı və obyektivliyindən ibarətdir. Bu şərtlər informasiyanın alınması zamanı əməliyyat-axtarış taktikası vasitəsilə təmin edilir.

Buna görə də informasiyanı qəbul edən əməkdaşlar yüksək taktiki biliklərə və vərdislərə malik olmalıdırlar.

Daimi informasiya kanallarının fəaliyyət göstərməsi informasiya mənbələrinin düzgün seçilməsini, ardıcıl olaraq informasiya axınının təşkil edilməsini, daxil olmuş informasiyanın təhlilini və sistemləşdirilməsini nəzərdə tutur. Müxtəlif kanallardan daxil olan informasiyalar təyinatı üzrə sistemləşdirilərək, vahid informasiya sistemini təşkil edir.

Əməliyyat-axtarış orqanlarının informasiya sistemləri elə qurulmuşdur ki, həmin uçotlara kənar şəxslərin icazəsiz hər cür giriş cəhdi istisna edilir.

İnformasiya sistemlərinə məlumat almaq üçün hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri yalnız öz səlahiyyətləri daxilində müraciət edə bilərlər. Məlumatların əldə olunması sorğular (tələbnamələr) vasitəsilə həyata keçirilir. İnformasiya sistemlərindən alınmış məlumatlardan yalnız təyinatı üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi, istintaq hərəkətlərinin aparılması üçün istifadə edə bilər.

İnformasiya sistemlərində əks olunmuş dövlət və ya xidməti sirr olan, yaxud vətəndaşların qanuni mənafələrinə toxuna biləcək məlumatların yayılması qadağandır. Ona görə də buradan buraxılış forması olan şəxslər istifadə edirlər.

Şəxslərin, predmetlərin və obyektlərin hər hansı uçota daxil edilməsi, uçotdan çıxarılması əməliyyat-axtarış orqanlarının daxili normativ hüquqi aktları ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda, heç bir şəxs kifayət qədər əsas olmadan uçota götürülə bilməz. Qeyd olunan məsələlərlə bağlı «DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni tədris olunarkən geniş məlumat veriləcək.

Sual 2

Əməliyyat-qeydiyyat işinin anlayışı, növləri, hüquqi əsasları və həyata keçirilməsinə verilən tələblər.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılması «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Maddə beş hissədən ibarətdir və həmin hissələrdə əks olunmuş normalar əməliyyat-axtarış fəaliyyətində mövcud olan ictimai münasibətlərin mühüm qrupunu – əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılması prosedurunu tənzimləyir.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə xidmət etsə də, qanunverici onu bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirinin aparılması ilə bağlayır. Qanunun 15-ci maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, «əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi tələb olunduqda, bu Qanunun 11-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulmuş qərarların əsasında əməliyyat-qeydiyyat işi başlanmalı və bu iş əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekt tərəfindən mütləq qeydiyyata alınmalıdır.

Göründüyü kimi, əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılması əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hüququ deyil, vəzifəsidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektləri, istintaq və məhkəmə orqanlarının əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi haqqında çıxardığı qərarlar mexaniki olaraq əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması vəzifəsini yaradır. Deməli, əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması, aparılması, əməliyyat-axtarış

fəaliyyətinin gedişində toplanmış informasiyaların saxlanması, sistemləşdirilməsini və təyinatı üzrə istifadə üçün digər hüquq-mühafizə orqanlarına ötürülməsini nəzərdə tutur.

Qeyd etmək lazımdır ki, kriminal xarakterli informasiyalar öz təbiətinə görə müxtəlif ola bilər. Bura əsas və köməkçi informasiyaları aid etmək olar. Əsas informasiyalar əməli tövsif edib, cinayət tərkibini müəyyən etməyə kömək edir. Köməkçi xarakterli informasiyalar isə cinayətin digər halları ilə bağlı olan əlamətlərin müəyyənləşdirilməsinə kömək edir. Bundan başqa, informasiyalar lokal və universal xarakterli olur. Lokal xarakterli informasiyalar konkret cinayət əməlləri ilə bağlı olur və cinayət təqibinin istintaqının başa çatması ilə öz rolunu başa vurmuş olur. Universal xarakterli informasiyalar müxtəlif növ cinayətlərin istintaqında təkrarən istifadə edilə bilər, ona görə də belə xarakterli informasiyalar uyğun informasiya sistemlərində toplanır və zərurət yarandıqda onlardan istifadə edilir.

Hər hansı əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması hazırlanmaqda olan, yaxud törədilmiş cinayət hadisəsi haqqında informasiya toplanışının başlanması deməkdir. İnformasiya toplanışının subyektləri, üsul və vasitələri, əsasları qanunla müəyyən olduğundan və nəhayət, həmin informasiya-analitik təhlildən keçməli, təhqiqat və istintaq orqanlarına sonrakı istifadə üçün ötürülməli olduğundan, onun qanunla müəyyən olunmuş qaydada qeydiyyatı aparılır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək, əməliyyat-qeydiyyat işinə bu məzmununda anlayış vermək olar.

Əməliyyat-qeydiyyat işi – əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində toplanmış məlumatların sənədləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, yoxlanılması, qiymətləndirilməsi və realizə olunması istiqamətində həyata keçirilən fəaliyyətdir.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin məqsədinə aşağıdakılar aiddir:

- əməliyyat məlumatlarının və tədqiq materiallarının yığılması və sistemləşdirilməsi;
- tədqiq materiallarının yoxlanılması və qiymətləndirilməsi;
- tədqiq materialları üzrə qərar qəbul edilməsi.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin vəzifələri:

- hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;
- törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;
- cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;
- məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran şəxslərin axtarılması;
- naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

Beləliklə, əməliyyat-qeydiyyat işi əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş məlumatların ümumiləşdirilməsinə xidmət edir. Ona görə də əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılmasına formal yanaşmaq olmaz. Obyektivlik prinsipi əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılmasının əsasını təşkil etməlidir.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması əməliyyat-axtarış orqanının vəzifəli şəxsinin bu və ya digər əməliyyat-qeydiyyat işinin icraatının başlanması haqqında qərarının təcrübi cəhətdən realizə olunmasıdır. Əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması yalnız əməliyyat-axtarış orqanının vəzifəli şəxsinin səlahiyyətinə aiddir. Bu kateqoriya şəxslərin siyahısı DİN-in bu fəaliyyətini tənzimləyən daxili normativ-hüquqi aktlarında öz əksini tapmışdır. Bu barədə «DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni tədris olunarkən geniş məlumat veriləcək.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinin I hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zəruri olduqda, bu Qanunun 11-ci maddəsinin III hissəsində nəzərdə tutulmuş qərarların (məhkəmənin (hakimin) qərarları; istintaq orqanlarının qərarları; əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektlərinin qərarları) əsasında əməliyyat-qeydiyyat işi başlanmalı və bu iş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekt tərəfindən mütləq qeydiyyata alınmalıdır. Qanunverici əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanmasını bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi ilə tədbirlər əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması üçün ilkin məlumatların əldə olunmasına yönəlir. Məsələn, nəzarətli göndəriş, cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil etmə tədbirləri kifayət qədər təşkilati işlərin görülməsini, planlaşdırılmasının aparılmasını tələb etdiyi üçün bunlar əməliyyat-qeydiyyat işləri çərçivəsində həyata keçirilir. Digər tədbirlər, məsələn, vətəndaşların sorğusu, şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi və s. əməliyyat-qeydiyyat işlərinin başlanması üçün əsasları müəyyən etməyə yönəlmiş informasiyaların aşkar olunmasına xidmət edir. Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin başlanması eyni zamanda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin bir formasından digərinə keçidə şərait yaradır.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun, digər normativ-hüquqi aktlar və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq bu fəaliyyətin təşkilini və taktikasını tənzimləyən normativ-hüquqi aktları təşkil edir. Qanunda əməliyyat-qeydiyyat işinin növləri göstərilməyib.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin növləri əməliyyat-axtarış orqanlarının daxili normativ-hüquqi aktları ilə müəyyən edilir. Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin aparılma qaydası qapalı xarakter daşıyır.

Əməliyyat-qeydiyyat işi qanunçuluq, humanistlik, konspirasiya, aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması, obyektivlik, tamlıq, qərəzsizlik, ədalətlik, şəxsin şərəf və ləyaqətinə hörmət prinsipləri rəhbər tutulmaqla həyata keçirilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin əsas növlərinə əməliyyat işi, əməliyyat-axtarış işi və axtarış işi aiddir.

Əməliyyat işi – cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş cinayətin törədilməsində kifayət qədər şübhəli olan şəxsin (şəxslərin) əməlinin ifşa edilməsi məqsədilə başlanılır və keçirilən kompleks tədbirlərə dair materiallar həmin işdə toplanaraq sistemləşdirilir.

Əməliyyat-axtarış işi – cinayət törətmiş şəxsin (şəxslərin) müəyyən edilməsi, tutulması və istintaq orqanına təhvil verilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən əməliyyat tədqiqinə dair toplanmış materiallardır. Bu iş başlanmış cinayət işi üzrə keçirilən istintaq hərəkətləri və ilkin əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində cinayət törətmiş şəxs (şəxslər) müəyyən olunmadıqda açılır.

Axtarış işi – məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi məqsədilə başlanılır və bu istiqamətdə həyata keçirilən kompleks tədbirlərə dair materiallar bu işdə toplanaraq sistemləşdirilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin əsas növlərindən başqa qanunvericiliyə əsasən digər iki növü də var. Bunlar nəzarət-müşahidə işi və əməliyyat-yığım işidir.

Nəzarət-müşahidə işi – ərazi və nəqliyyatda polis orqanları tərəfindən başlanmış əməliyyat-axtarış və axtarış işlərinin aparılmasına nəzarətin təmin edilməsi və zəruri əməli köməkliyin göstərilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət çərçivəsində toplanmış materiallardan ibarətdir.

Əməliyyat-yığım işi – cinayətkarlığın ümumi vəziyyəti və cinayətkarlığa meyilli şəxslərlə əlaqədar əməliyyat və informasiya xarakterli məlumatların toplanılması, sistemləşdirilməsi, əməliyyat şəraitinin və kriminogen durumun öyrənilməsi, təhlili, nəzarətdə saxlanması və zəruri profilaktiki tədbirlərin tətbiqi ilə əlaqədar olan materiallardan ibarətdir.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə işin təşkili və həyata keçirilməsi «DİO-nun əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» fənni tədris olunarkən öyrəniləcək.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanması əsasları mahiyyət etibarını ilə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi səbəb və əsasları ilə oxşardır. Bu səbəb və əsaslar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 11-ci maddəsində öz əksini tapmışdır.

Bu maddənin IV hissəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin (hakimin), istintaq orqanının və ya

əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarı yalnız aşağıdakı hallarda qəbul oluna bilər:

1. başlanmış cinayət işi mövcud olduqda;
2. cinayət işinin başlanmasına kifayət qədər əsaslar olmasa da, cinayəti hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxs barəsində etimad doğuran, məlum və qərəzsiz mənbədən məlumat daxil olduqda;
3. dövlət təhlükəsizliyinə və ya müdafiə qabiliyyətinə təhlükə yaradan hadisə baş verdikdə, yaxud onun qarşısı alındıqda;
4. şəxs məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizləndikdə, cəza çəkməkdən boyun qaçırdıqda, yaxud itkin düşdükdə;
5. naməlum meyit aşkar edildikdə.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri üzrə materiallara əsasən, qərarın qəbul edilməsi yazılı formada əks olunur. Qəbul olunmuş qərar orqanın rəhbəri tərəfindən təsdiq olunur. Əməliyyat-qeydiyyat işi üzrə təşkilati və digər tədbirlər xüsusi tərtib olunmuş plana əsasən həyata keçirilir. Əməliyyat-qeydiyyat işində bütün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri, əməliyyat-xidməti sənədlər, həmçinin digər sənədlər (qərar, plan, raport, arayış, müstəntiqin və prokurorun yazılı göstərişləri və s.) yığılır, sistemləşdirilir, işdə olan sənədlərin siyahısı tərtib olunaraq tikilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və taktikası dövlət sirri təşkil etdiyi üçün («ƏAF haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin IX hissəsi və «Dövlət sirri haqqında» Qanunun 5-ci maddəsi) əməliyyat-qeydiyyat işində cəmləşən sənədlərə məxfilik dərəcəsinə uyğun olaraq qrif verilir. Bu sənədlərlə yalnız müvafiq qaydada məxfilik rejiminə buraxılışı olan şəxslər tanış ola bilər.

Əməliyyat-qeydiyyat işləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin nəzarəti altında həyata keçirilir. Nəzarət müxtəlif: qərar və planın təsdiq olunması yolu ilə; icraçının dinlənilməsi; əməliyyat-xidməti sənədlərin məzmununun yoxlanılması və icraatın istiqamətləri üzrə tapşırıqların verilməsi və s. formada həyata keçirilir. Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin saxlanma müddəti daxili normativ-hüquqi aktlara əsasən həyata keçirilir. Əməliyyat-qeydiyyat işlərində yığılmış sənədlərin məhv edilməsi ayrıca qərarlar və aktla rəsmiləşdirilərək həyata keçirilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin başlanması «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda konkret göstərilərsə də, onun xitam edilməsi qaydası daxili normativ-hüquqi aktla həyata keçirilir. Bəzi müəlliflər bunu əməliyyat-axtarış tədbirlərinin sona çatdırılması ilə eyniləşdirir. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin V və VI hissələrində qeyd olunur ki, obyektiv səbəblərdən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqini qeyri-mümkün edən şərait yarandıqda (qarşısı alına bilməyən fəvqəladə hadisə baş verdikdə və ya

qarşısı alına bilinməyən qüvvə mane olduqda və yaxud ictimai təhlükəsizliyə real təhlükə yarandıqda), belə tədbirlərin həyata keçirilməsi dayandırılır. Həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinə aşağıdakı hallarda son qoyulur:

1. bu Qanunun 1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş məqsədlərə nail olunduqda;
2. haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilən şəxsin hərəkətlərində cinayət tərkibinin mövcudluğu 6 ay ərzində müəyyən edilmədikdə.

Əməliyyat-qeydiyyat işlərinin təşkili və həyata keçirilməsini tənzimləyən daxili normativ-hüquqi aktlarda əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılma müddəti də 6 ay göstərilmişdir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektində məhkəmə, istintaq və ya təhqiqat orqanlarından gizlənilən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran, cinayət törətməkdə şübhəli olan və ya itkin düşən şəxslər haqqında eyni hüquqazidd hərəkətlərə görə yalnız bir əməliyyat-qeydiyyat işi aparılmalıdır.

DİN-in müvafiq normativ-hüquqi aktlarına əsasən, təcrübədə əməliyyat-qeydiyyat işinin xitam edilməsini zəruri edən halları iki qrupa bölmək olar.

Birinci qrupa əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsinə (realizə edilməsinə) aid edilən hallar daxildir. Bunlara konkret cinayətin törədilməsinin qarşısının alınması, cinayətin aşkar edilməsi, açılması, cinayəti hazırlayan, törədən, törətmiş şəxsin aşkar edilib tutulması, təhqiqat və istintaq orqanlarından, məhkəmədən gizlənən şəxsin yerinin müəyyən edilib tutulması, xəbərsiz itkin düşmüş şəxslərin tapılması və s. aiddir.

İkinci qrupa əməliyyat-qeydiyyat işinin aparılmasını obyektiv olaraq mümkün olmayan hallar daxildir. Bu hallara aşağıdakılar aiddir:

- əməldə cinayət tərkibini doğuran səbəb və şərait aradan qalxdıqda;
- konkret cinayətin törədilməsi üçün səbəb və şərait aradan qalxdıqda;
- şəxs və ya cinayətkar qrupun bütün üzvləri konkret cinayəti törətməkdən imtina etdikdə;
- işin aparılma müddəti başa çatdıqda;
- əməliyyat marağı kəsb edən şəxsin obyektiv olaraq onun cinayət törətməsini istisna edən vəziyyətdə, şəraitdə olması (psixi xəstəliyə tutulması, həbs edilməsi və s.);
- tədqiq olunan şəxs öldükdə.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin xitam olunması müvafiq qərarla sənədləşdirilir və həmin qərar onun başlanmasına icazə verən şəxs tərəfindən təsdiq edilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinə əsasən, əməliyyat-qeydiyyat işi onu aparan əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektində saxlanılır.

Ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qşaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxs haqqında əməliyyat-axtarış tədbiri nəticəsində əldə edilmiş materiallar bir il müddətində saxlanılır, sonra isə məhv edilir.

Əməliyyat-qeydiyyat işinin materialları ləğv olunanda, əldə edilmiş məlumatlar uyğun informasiya sistemlərinə köçürülür və orada saxlanılır. Əməliyyat-qeydiyyat işinin materiallarının ləğv edilməsi barədə ayrıca qərar çıxarılır.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi.

Mövzunun birinci sualını təhlil edərkən qeyd etmişdik ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini qısa şəkildə informasiya uğrunda mübarizə adlandırmaq olar. Ancaq bu o demək deyildir ki, informasiyanın əldə edilməsi özü-özlüyündə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məqsədini təşkil edir.

Təcrübədən məlum olduğu kimi, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti cinayət işləri üzrə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə, törədilmiş cinayət əməli ilə bağlı obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə xidmət edir.

Bildiyimiz kimi, cinayət təqibi üzrə obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsi prosessual qanunla müəyyən edilmiş qaydada və formada sübutetmə hüququna və nəzəriyyəsinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Şübhəsiz ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ciddi şəkildə qanunla tənzimlənən bir fəaliyyət olduğundan, ilk növbədə məsələnin hüquqi nöqtəyi-nəzərdən həlli mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bundan sonra məsələnin nəzəri və taktiki problemlərini araşdırmaq olar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman toplanılan məlumatların dairəsi, fikirimizcə daha genişdir. Əgər sübutetmə prosesində toplanılan sübutlar yalnız cinayət, onun müxtəlif halları ilə bağlı olursa, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən zaman toplanılan informasiyalar hazırlanan, törədilən və ya törədilmiş cinayətlərlə yanaşı, həm də itkin düşmüş şəxslərlə,

naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi ilə bağlıdır. Yəni əməliyyat-axtarış fəaliyyəti zamanı toplanılan informasiyalar kriminal olmayan hadisə ilə də bağlı ola bilər.

Əməliyyat-axtarış informasiyası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində əks olunmuş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin vasitəsilə toplanılır. Həmin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin siyahısı yalnız qanunla dəyişdirilə bilər. Qanunda öz əksini tapmamış vasitələrdən istifadə edilə bilməz.

Qətd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin səmərəliliyini təmin edən əsas şərt həmin tədbirlərin nəticələrinin realizə olunması, yəni rəsmiləşdirilməsidir. Çün ki, əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində toplanmış materiallar realizə edilənə qədər qeyri-rəsmi hesab olunur və birbaşa sübut etmədə istifadə oluna bilməz. Yalnız rəsmiləşdirildikdən sonra qanunla müəyyən edilmiş qaydada sübut kimi istifadə oluna bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri dedikdə, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada əldə edilmiş faktiki əməliyyat məlumatları və onları özündə əks etdirən materiallar başa düşülür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti və cinayət mühakimə icraatı özündə prosessual və qeyri-prosessual birliyi əks etdirir. Bu birlik təkcə istintaq hərəkətlərinin və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi ilə bitmir, o eyni zamanda prosessual və əməliyyat-axtarış xarakterli qərarların qəbul edilməsi üçün informasiyaların yığılması, onun istifadə olunması istiqamətlərini də nəzərdə tutur. Məsələn, nəzarət qaydasında mal almanın nəticələri ola bilər ki, prosessual qərarın qəbul edilməsinə (cinayət işinin başlanması) səbəb olsun və ya istintaq hərəkətlərinin keçirilməsini (axtarış, götürmə, hadisə yerinin müayinəsi) təmin etsin. Burada əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri mahiyyət etibarilə konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsində öz əksini tapır, qeyri-prosessual informasiyanın ədə olunması onun sonradan cinayət mühakimə icraatında istifadə olunması əsaslarına xidmət edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində istənilən əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin konkret vəzifələrinin həllinə nail olmaq olar. Məsələn, cinayətin əlamətlərinin aşkar olunması. Cinayətin əlamətləri barədə dəqiq və yoxlanılmış əməliyyat informasiyası nəticə etibarilə cinayət işinin başlanmasına və ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinə xidmət edir. Ancaq belə informasiyanın cinayət-prosessual qaydada istifadə olunması vacib deyil, yaxud dərhal istifadə olunmur. Belə ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinə əsasən prosessual qərarın qəbul edilməsi, yaxud istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi yalnız bir sıra əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsindən sonra mümkündür. Məsələn, soraqlaşma, nəzarət qaydasında mal alma, nəzarətli göndəriş və s.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinə yoxlanılmış və qiymətləndirilmiş məlumatlar sistemi kimi baxmaq olar. Məhz bu məqsədlə əməliyyat-qeydiyyat işi başlanır. Bununla əlaqəli olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu məlumatlar həqiqətə uyğun olmalı və onun düzgünlüyünə şübhə yaranmamalıdır. Ancaq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrini bütün hallarda düzgün saymaq olmaz, belə ki, bu məlumatlar digər məlumatların köməyi ilə yoxlanıldıqdan sonra obyektiv və düzgün sayılır.

Bəzi hallarda daxil olmuş informasiya mənbədən asılı olaraq dəqiq və tam olmur. Xüsusilə qeyri-aşkar mənbədən daxil olmuş məlumatlar ətraflı yoxlanılmalıdır. Belə ki, mənbəni aşkarlamaq əməliyyat-axtarış orqanını çaşdırmaq üçün bəzi hallarda yoxlanılan şəxslər qəsdən belə məlumatları sızdırırlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, real nəticələrin əldə olunmaması eyni zamanda fərziyyələr dairəsinin və işin yeni istiqamətlərinin müəyyən edilməsinə imkan verir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri bütün hallarda faktiki məlumatlar kimi qiymətləndirilməsə də, bu əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsi üçün səbəb ola bilər, tədbirin keçirilməsinin taktikasının müəyyən edilməsinə, fərziyyələrin qurulmasına xidmət edə bilər. Məlumat yoxlanıldıqdan sonra təsdiq olunarsa, bundan sonra o faktiki məlumat kimi qiymətləndirilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri həmçinin vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün də səbəb ola bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri bütün hallarda faktiki məlumatlar olmasa da, insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafələrini, dövlət sirrini, habelə mili təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədinə nail olmaq üçün hadisələr və ya hərəkətlər haqqında informasiyalar əldə olunmalıdır. Məqsədə çatmaq üçün ilk növbədə informasiyalar yığılır və bunun əsasında sonrakı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün müvafiq qərarlar qəbul olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin prosessual əhəmiyyəti özündə əməliyyat yolu ilə müxtəlif mənbələrdən əldə olunmuş, yoxlanılmış informasiya məhsulunu əks etdirir. Bu məlumatlar kağız, elektron və digər informasiya daşıyıcılarında qeyd olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri müvafiq əməliyyat-xidməti sənədlərdə (raport, arayış, müfəssəl arayış, hesabat, akt, izahat, ərizə və s.) əks olunur. Əməliyyat-xidməti sənədlərə əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş əşya və predmetlər də əlavə olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirən zaman texniki vasitələrdən istifadə edildikdə, əldə olunmuş məlumatlar maddi informasiya daşıyıcılarında

qeyd oluna bilər (səs yazısında, kino lentlərində, fotoplyonkada, foto şəkildə, maqnit və lazer disklərdə və s.).

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin cinayət işinin icraatında istifadə olunması üçün verilməsində informasiya daşıyıcısı olan sənədlərdən çox, prosesual yolla təsdiq olunan onların mənbələri əhəmiyyət kəsb edir. Əməliyyat-xidməti sənədləşmə ictimai təhlükəli əməli hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslər haqqında informasiyaları qeyd etmək üçün vasitədir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda «əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri» və «əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri» anlayışları işlədilsə də, nəzəriyyədə «əməliyyat-xidməti sənədlər» və «əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş materiallar» anlayışlarından da istifadə olunur. Burada görüldüyü kimi söhbət informasiya daşıyıcılarından gedir. Xüsusilə əməliyyat-xidməti sənədlərə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrini özündə əks etdirən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə olunmuş materiallar, əməliyyat-texniki vasitələrin nəticələri, həmçinin uçot-qeydiyyat sənədləri aiddir. Belə materiallar deyəndə, şəxsin hüquqazidd həyat tərzi, kriminal aləmdə əlaqələrini özündə əks etdirən sənədlər (raport, arayış, akt, şəkil və s.), texniki informasiya daşıyıcıları (audio-video kassetlər və s.), həmçinin əməliyyat-qeydiyyat işlərində əks olunan məlumatlar başa düşülür. Bu cür informasiyalar o vaxt əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri kimi qiymətləndirilir ki, bunlar əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilməklə əldə olunmuşdur.

Cinayət mühakimə icraatında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən rəsmi istifadə olunması üçün qeyd olunan şərtlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması, cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşmüş şəxslərin axtarılması və naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üçün əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi, istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin hazırlanması və keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri icraatında cinayət işi olan təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarına cinayət təqibi üzrə sübut kimi istifadə edilməsi üçün təqdim edilir. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri təhqiqat, istintaq və məhkəmə orqanlarına cinayət təqibinin başlanması üçün səbəb və əsas kimi təqdim edilə bilər.

Qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək, belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən cinayət mühakimə icraatında aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə olunur:

1. cinayət təqibinin başlanması üçün səbəb və əsas kimi;
2. istintaq hərəkətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi üçün;
3. cinayət təqibində sübut kimi.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 16-cı maddəsinin VII hissəsinə əsasən, hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir. Normanın təhlili bilavasitə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin konkret hansı orqanlara veriləcəyini dəqiq göstərir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim edilməsi qaydaları və həddi barədə «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda bilavasitə göstəriş yalnız 6-cı maddənin 3-cü bəndində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin vəzifəsi kimi əks olunmuşdur. Burada qeyd olunur ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş məlumatları, onların mənbəyini və əldə edilməsi üsullarını yaymadan, konkret cinayət işi üzrə təhqiqatı və ya istintaqı aparan şəxsə və yaxud məhkəməyə verilməlidir».

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin cinayət təqibini həyata keçirən orqanlara təqdim edilməsi, həmin nəticələr əsasında cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq sübutların formalaşdırılmasına imkan verməlidir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri Cinayət-Prosessual Məcəllənin 139-cu maddəsində qeyd edilən, sübutetmə predmetinə daxil olan halların bütünlükdə, həm də ayrı-ayrı halların müəyyən edilməsi üçün sübutların formalaşdırılmasına imkan verməlidir. Məcəllənin həmin maddəsinə əsasən cinayət təqibi üzrə icraat zamanı aşağıdakılar yalnız sübutlara əsasən müəyyən edilir:

1. cinayət hadisəsinin baş vermə faktı və halları;
2. şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin cinayət hadisəsi ilə əlaqəsi;
3. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməldə cinayətin əlamətləri;
4. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədilməsində şəxsin təqsirliliyi;
5. cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cəzanı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar;
6. bu Məcəllə ilə başqa hal nəzərdə tutulmamışdırsa, cinayət prosesi iştirakçılarının və ya cinayət prosesində iştirak edən digər şəxslərin öz tələbini əsaslandırıdığı hallar.

Qeyd olunan halların aşkar olunub cinayət təqibində sübut kimi istifadə olunması mahiyyət etibarilə əməliyyat-axtarış tədbirləri keçirilmədən və əməliyyat-axtarış subyektlərindən istifadə etmədən mümkün deyil. Cinayət işi üzrə təqdim edilən əməliyyat materiallarında Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tələblərinə uyğun bütün hallar tam və ya qismən əks olunmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təqdim edilən nəticələri cinayət təqibi üzrə sübut edilməli olan halların müəyyən edilməsi üçün əhəmiyyətli olan məlumatları özündə əks etdirməlidir. Bundan başqa, həmin nəticələrdə ehtimal edilən sübutun, yaxud maddi sübut ola bilən əşyanın və onların alınma mənbələrinin, həmçinin onların əsasında formalaşmış sübutların qanuna uyğun şəkildə yoxlanılmasına və qiymətləndirilməsinə (Cinayət-Prosessual Məcəllənin 144 və 145-ci maddələri) imkan verən məlumatlar öz əksini tapmalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri əməliyyat-qeydiyyat işində əks etdirilməli və sistemləşdirilməlidir («Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 15-ci maddəsinin 3-cü hissəsi). Əməliyyat-qeydiyyat işinin sənədlərinə əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilən zaman əldə edilən əşyalar və sənədlər əlavə edilə bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri məlumatların maddi (fiziki) daşıyıcılarında da (fonoqramlarda, kinolentlərdə, fotosəkillərdə, maqnit lentlərində və s.) əks etdirilə bilər. Təqdim edilən materiallar əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əşyaların və sənədlərin götürülməsi vaxtı, yeri və halları haqqında məlumatları özündə əks etdirməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri təhqiqat, istintaq, prokuror və məhkəmə orqanlarına əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli subyektinin qərarına əsasən verilməlidir. Qərarda əməliyyat-axtarış orqanının rəhbərinin vəzifəsi, rütbəsi, adı, soyadı, atasının adı, qərarın çıxarılma yeri, vaxtı və əsasları göstərilməlidir. Qərar həmçinin təqdim edilən materialların növünü, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hansı orqan tərəfindən keçirilməsini, kim tərəfindən icazənin verilməsini və məhkəmə qərarının olub-olmamasını dəqiqləşdirir. Burada eyni zamanda təqdim edilən konkret sənədlərin sayı göstərilir.

Ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxs haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş materiallar bir il müddətində saxlanılır, sonra isə məhv edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təqdim edilməsi haqqında qərar əməliyyat-axtarış orqanının rəhbəri tərəfindən qəbul edilir və əməliyyat-qeydiyyat işinin materiallarına əlavə olunur. Eyni zamanda materialların verilməsinin rədd edilməsi barədə qəbul olunmuş qərar da əsaslandırılmalıdır. Bu cür əsaslandırma «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-

cü maddəsinin IX hissəsində əksini tapmışdır. Burada qeyd olunur ki, «əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirərkən dövlət və xidməti sirr sayılan, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, əməliyyat məlumatlarının mənbəyinə, üsul və metodlarına, eləcə də vətəndaşların şəxsi həyatına aid olan məlumatlar aşkarlanmamalıdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə məxfi əməkdaşlıq etmiş və edən şəxslər barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlana bilər».

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində əldə edilmiş əşyalar da cinayət mühakimə icraatında maddi sübutların formalaşması üçün əsas ola bilər. Məsələn, gizli formada əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində vəzifəli şəxsin rüşvət alması anını audio və video yazıya köçürdükdən sonra, onların müəyyən edilmiş qaydada müstəntiqə təqdim edilməsi yolu ilə maddi sübuta çevrilməsi üçün müvafiq texniki vasitələr tətbiq edilməklə və hal şahidlərinin iştirakı (Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda) ilə müstəntiq tərəfindən onlara baxış keçirilməlidir. Cinayət təqibi üzrə əhəmiyyət kəsb edən audio və videoyazıda əks etdirilmiş faktlar və hallar haqqında məlumatların protokolda öz ifadəsini tapması maddi sübutun məzmununu təşkil edir. Baxış keçirildikdən sonra audio və videoyazının maddi sübut kimi tanınması haqqında qərar qəbul edilir və o, cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarına əlavə edilir. Həmin qərarla cinayət mühakimə icraatı çərçivəsində maddi sübutların formalaşdırılması istiqamətində başlanmış iş başa çatdırılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora, yaxud məhkəməyə təqdim edilməsi bir sıra hərəkətlərdən ibarətdir:

1. Əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən orqanın rəhbəri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin ibtidai araşdırma orqanlarına, yaxud məhkəməyə təqdim edilməsi barədə qərarın çıxarılması;

2. Göndərməli olan sənədlərin rəsmiləşdirilməsi və materialların faktiki verilməsi.

Qərarla hansı elementlərin öz əksini tapması haqda sualın əvvəlində qeyd etmişdik. Bundan başqa, qərar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 10, 11, 13 və 14-cü maddələrinə istinad olunmalıdır. Qərarla göndərilən sənədlərin siyahısı da göstərilməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə ümumiləşdirilmiş rəsmi məlumat (arayış), yaxud müvafiq nəticələrin əks etdirildiyi sənədlərin əsl şəklinə təqdim edilə bilər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələri haqqında məlumatlar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun əldə edildikdən və cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərinə uyğun təqdim edildikdən və cinayət işi üzrə onların sübut kimi qəbul edilib-edilməməsi məsələsi

yalnız həmin məlumatlar Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 144-cü maddəsində göstərilmiş qaydada yoxlanıldıqdan sonra həll edilməlidir. Həmin məlumatların yoxlanılması üçün zəruri olduqda təhqiqatçı, müstəntiq, prokuror, yaxud məhkəmə müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirini həyata keçirən orqandan keçirilmiş tədbir və onun nəticələri haqqında əlavə sənədləri və məlumatları tələb edə bilər.

Cinayət işinin başlanması mərhələsi cinayət prosesinin ilk mərhələsi olub, cinayət təqibini həyata keçirən orqanlar tərəfindən cinayət işinin başlanması və ya başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsini, habelə cinayət işinin icraatı üçün zəruri olan şərtlərin müəyyən edilməsini nəzərdə tutur.

Cinayət işinin başlanması mərhələsinin əhəmiyyəti həm də onda ifadə olunur ki, cinayət işi üzrə icraatın qanuni, əsaslı və vaxtında başlanması cinayətin tezliklə aşkar edilməsinə və onun tam, hərtərəfli, obyektiv araşdırılmasına təminat yaradır. Yaxud əksinə, vaxtında cinayət işi başlanmama və ya əsassız, yaxud qanunsuz cinayət işi başlama, qanunsuz və əsassız tutmalara, həbsə, axtarış aparılmasına və digər istintaq və prosesual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinə gətirib çıxarır.

Cinayət işinin başlanması mərhələsinin əsas vəzifəsi cinayətin əlamətlərinin, yaxud cinayət işinin başlanmasını istisna edən halların müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Cinayətin aşkar olunması cinayət işinin başlanması üçün əsas səbəblərdən biridir. Cinayət işinin başlanması səbəblərindən biri də təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokurorun törədilmiş və ya hazırlanan cinayətlər haqqında məlumatları bilavasitə aşkar etmələridir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 46-cı maddəsinə əsasən cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında fiziki şəxs tərəfindən verilən ərizə, hüquqi şəxsin (vəzifəli şəxsin) və ya kütləvi informasiya vasitəsinin məlumatları, yaxud bu məlumatların təhqiqatçı, müstəntiq və ya prokuror tərəfindən bilavasitə aşkar edilməsi olar.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 208.0.2-ci maddəsinə əsasən təhqiqatçı cinayət haqqında məlumatı təhqiqat orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşlarından və ya bu Məcəllənin 86-cı maddəsinə müvafiq olaraq digər cinayətin təhqiqatı zamanı öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən aldıqda bu hal cinayət işinin başlanmasına səbəb olur.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 208-ci maddəsinin şərhinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində də cinayətin əlamətlərinin aşkar edilməsi haqqında rəsmi sənəd tərtib edilir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini təhqiqat orqanları həyata keçirdiklərinə görə, cinayətin əlamətlərinin bilavasitə aşkar edilməsi haqqında rəsmi tərtib edilmiş sənəd əsasında təhqiqatçı tərəfindən

cinayət işi başlanıla bilər. Burada cinayətin əlamətlərini özündə əks etdirən sənəd konkret vəzifəli şəxs tərəfindən tərtib edildiyi üçün cinayət işinin başlanması üçün qanuni səbəb qismində çıxış edir. Həmin sənəddə cinayətin törədilmə şəraiti informasiyanın alınma mənbəyi, həmçinin cinayət barədə məlumatı əldə edən şəxsin vəzifəsi, rütbəsi, adı və soyadı əks olunur. Eyni zamanda informasiyanın əldə olunma mənbəyinin haqqında məlumatların konkretləşdirilməsi mütləq deyil, bunlar ümumi formada əks olunur. Məsələn, həyata keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinə əsasən. Yoxlanılmamış məlumatlar haqqında cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi sənəd tərtib oluna bilməz. Belə ki, təcrübədə yoxlanılmamış məlumatın sonradan yoxlama zamanı təsdiq olunmaması hallarına tez-tez rast gəlmək olur.

Əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində cinayətin əlamətləri, əldə olunmuş informasiya əlavə olaraq dəqiq yoxlanılmalı, qiymətləndirilməli və bundan sonra raport tərtib olunmalıdır. Cinayətin əlamətləri haqqında əldə olunmuş informasiya o zaman cinayət təqibinin başlanması üçün səbəb olur ki, vəzifəli şəxs tam əmin olur ki, əməliyyat yolu ilə əldə edilmiş və əməliyyat materiallarında əks olunan məlumatlarda cinayətin əlamətləri vardır. Qeyri-aşkar mənbələrdən əldə olunmuş məlumatlar aşkar və qeyri-aşkar üsullarla əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində yoxlanıldıqdan sonra məlumatlar təsdiq olunduqda, cinayətin əlamətlərinin aşkar olunması haqqında raport tərtib olunur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrinin cinayət işinin başlanması üçün səbəb qismində çıxış etməsi üçün tərtib olunmuş raport təcrübədə o zaman məqsəduyğun və əsaslandırılmış hesab olunur ki, onun əsasında cinayət işi başlanılsın.

Cinayət işinin başlanması mərhələsinin məzmununu cinayətlər haqqında ərizə və məlumatların qəbul edilməsi, qeydə alınması, həmin məlumatların yoxlanılması və onlara baxılaraq müvafiq qərar qəbul edilməsi təşkil edir. Anonim məlumatlar cinayət işinin başlanması üçün səbəb sayılmır və ümumi qaydaya görə qeydiyyatdan keçirilmir və onlara cinayət-prosessual qaydada baxılmır. Lakin anonim ərizədə cinayət əməlinin əlamətləri haqqında məlumat olarsa, həmin ərizə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən müvafiq orqanlara göndərilir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi yolu ilə yoxlanılır.

Əməliyyat yolu ilə əldə olunmuş faktiki məlumatlar cinayət-prosessual qaydada təsdiq olunmasa, sübut kimi istifadə oluna bilməz. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 144-cü maddəsinə əsasən cinayət təqibi üzrə toplanmış sübutlar tam, hərtərəfli və obyektiv yoxlanılmalıdır. Yoxlama zamanı cinayət təqibi üzrə toplanmış sübutlar təhlil olunur və bir-biri ilə müqayisə edilir, yeni sübutlar toplanır, əldə olunmuş sübutların mənbəyinin mötəbərliyi müəyyənləşdirilir.

Məcəllənin 145-ci maddəsində (Maddə 145. Sübutların qiymətləndirilməsi) qeyd edilir ki, hər bir sübut mənsubiyyəti, mümkünlüyü, mötəbərliyi üzrə qiymətləndirilməlidir. Cinayət təqibi üzrə toplanmış bütün sübutların məcmusuna isə ittihamın həlli üçün onların kifayət etməsinə əsasən qiymət verilməlidir. Məcəllənin 146-cı maddəsinə (Maddə 146. Sübutların kifayət etməsi) əsasən cinayət təqibi üzrə toplanmış sübutların kifayət etməsi dedikdə, müəyyən edilməli hallar üzrə mümkün sübutların elə bir həcmi nəzərdə tutulur ki, onlar sübut etmə predmetinin müəyyən edilməsi üçün mötəbər və yekun nəticəyə gəlməyə imkan versin.

Cinayət təqibi üzrə sübutların kifayət etməsi aşağıdakılara nail olunmasına kömək edir:

1. ibtidai araşdırmanın və ya məhkəmə baxışının məqsədyönlü aparılmasına;
2. cinayət təqibi üzrə məhkəmə perspektivinin vaxtında müəyyən edilməsinə;
3. cinayət təqibi üzrə düzgün və əsaslı qərar qəbul edilməsinə.

Sübutların toplanması prosesi informasiya daşıyıcılarının axtarışı ilə başlanır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin burada əsas vəzifəsi informasiya mənbəyini, cinayətin izlərini üzərində saxlayan predmetləri və iş üçün əhəmiyyət kəsb edən digər halları aşkar etməkdən ibarətdir.

İnformasiya mənbəyini və ya informasiya daşıyıcısını müəyyən etdikdən sonra istintaq və digər prosessual hərəkətlərin köməyi ilə sübutların toplanması mərhələsi başlayır. Belə məlumatlar baxış, axtarış və götürmə, poçt, teleqraf və digər göndərişlərin üzərinə həbs qoyulması, telefon danışıqlarına qulaq asılması və müqayisəli tədqiq üçün nümunələrin götürülməsi kimi hərəkətlər vasitəsilə toplanılır.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin gedişində əldə edilmiş əşyalar və predmetlər cinayət mühakimə icraatında maddi sübutların formalaşması üçün əsas ola bilər. Məsələn, qeyri-aşkar formada həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində vəzifəli şəxsin rüşvət alması anını audio və videoyazıya köçürdükdən sonra onların müəyyən olunmuş qaydada müstəntiqə təqdim edilməsi yolu ilə maddi sübuta çevrilməsi üçün müvafiq texniki vasitələr tətbiq edilməklə və hal şahidlərinin iştirakı (Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda) ilə müstəntiq tərəfindən onlara baxış keçirilməlidir. Cinayət təqibi üçün əhəmiyyət kəsb edən audio və videoyazıda əks etdirilmiş faktlar və hallar haqqında məlumatların protokolda öz əksini tapması maddi sübutun məzmununu təşkil edir. Baxış keçirildikdən sonra audio və videoyazının maddi sübut kimi tanınması haqqında qərar qəbul edilir və o, cinayət təqibi üzrə icraatın materiallarına əlavə edilir. Həmin qərarla cinayət mühakimə icraatı çərçivəsində maddi sübutların formalaşdırılması istiqamətində başlanılmış iş başa çatdırılır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununun 16-cı maddəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunmasını istisna edən aşağıdakı hallar göstərilmişdir:

1.Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar bu tədbirlərin məqsədlərinə uyğun olmadıqda, onların aşkar edilməsi və ya hüquqi və fiziki şəxslərin əleyhinə istifadə edilməsi qadağandır («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 16, IV hissə);

2.«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun tələblərinə riayət olunmadan əldə edilmiş məlumatlar dərhal məhv edilməlidir («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 16, IV hissə);

3. İnsanın şəxsi və ailə həyatına, şərəf və ya ləyaqətinə aid olan, lakin tərkibində qanunla qadağan edilməmiş hərəkətlərin törədilməsindən xəbər verən əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar saxlanıla bilməz və onlar məhv edilməlidir («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 16, V hissə);

4.Açılmamış cinayətlər üzrə insanların təhlükəsizliyinə və ya istintaqa ziyan vura biləcək, əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatları yaymaq qadağandır («ƏAF haqqında» Qanun, maddə 16, VI hissə).

Şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumat açıqlandıqda həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməyinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilər. Belə vəziyyətdə məhkəmə əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi qanuniliyini araşdırıb mübahisəli məlumatların qanuni yolla əldə edilməsini və ya hüquqi baxımdan qüvvəsiz hesab olunmasını elan edir.

Mövzu № 10

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi.

Plan:

- 1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.
- 2.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlığın ümumi əsasları.
- 3.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi.

Sual 1.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.

Müasir dövrümüzdə cinayətkarlıqla mübarizə dövlətin əsas vəzifəsi olaraq, daim diqqət mərkəzindədir. Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüququn müstəqil subyektini kimi cinayətkarlıqla mübarizədə qəti mövqə nümayiş etdirir. Hüquq-mühafizə orqanları cinayətlərin baş verməməsi, qarşısının alınması, açılması istiqamətində ciddi iş aparırlar.

Cinayətkarlıqla mübarizədə həmin orqanların qanunla müəyyən olunmuş müvafiq fəaliyyət formaları mövcuddur. Forma dedikdə, fəaliyyətin məzmununun ifadəsi nəzərdə tutulur. Belə fəaliyyət formalarından biri əməliyyat-axtarış fəaliyyətidir. Bu fəaliyyət cinayətkarlıqla müvəffəqiyyətli mübarizə aparmaq məqsədilə xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir və onun əsas təyinatı insanların, cəmiyyətin, dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinin əməliyyat-axtarış və digər tədbirlər vasitəsilə səmərəli müdafiəsidir. Qeyd olunan fikirlər bu fəaliyyətin cinayətkarlıqla mübarizə tədbirləri sistemində yerini müəyyən edir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən bu fəaliyyət aşkar və qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən bir fəaliyyətdir. Təcrübədə bu üsullar əməliyyat şəraitindən (vəziyyətdən), baş verən hadisədən, konkret məqsəddən asılı olaraq bir-birini tamamlamaqla tətbiq olunur. Bu fikir qanunvericilikdə də öz əksini tapmışdır. Belə ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsas prinsiplərindən biri «aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması» prinsipidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində kompleks şəkildə həm aşkar, həm də qeyri-aşkar üsullardan istifadə olunsa da, üstünlük qeyri-aşkar üsullara verilir. Bu onunla şərtləndirilir ki, aşkar tədbirlər vasitəsilə naməlum şəraitdə törədilmiş cinayətlərin üstünü açmaq təcrübi olaraq mümkün olmadığına görə, onları törətmiş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini təmin etmək olduqca çətin olur. Bu zaman qeyri-aşkar üsul və metodların tətbiqinə zərurət yaranır. Qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada bu üsul və metodlar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən təcrübədə tətbiq olunur.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin cinayətkarlıqla mübarizədə istifadə etdikləri qeyri-aşkar üsullardan biri vətəndaşların köməyindən gizli istifadə olunması və konfidensial əsaslarla (məxfi) əməkdaşlıq etmələridir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin kəşfiyyat-konspirasiya xüsusiyyətlərini nəzərə aldıqda, görürük ki, bu fəaliyyətin vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə vətəndaşları cəlb etmədən (onların köməyindən istifadə olunmadan) cinayətkarlığa qarşı səmərəli mübarizə aparmaq qeyri-mümkündür.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərə kömək göstərilməsi ilə bağlı məsələlərin hüquqi nizamlanması Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununda öz əksini tapmışdır. Bu sahədə yaranan münasibətlərin qanunvericilik səviyyəsində nizamlanması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hesab etmək olar ki, əməkdaşlıq məsələsinin qismən leqallaşdırılması ictimai-hüquqi şüur düşüncəsində əhəmiyyətli dəyişikliyə səbəb olur, vətəndaş bunun mahiyyətini, məqsədini dərk edir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlığa heç də mənfi bir hal kimi baxmır. Nəticədə isə ictimaiyyətin nümayəndələri cinayətkarlıqla mübarizədə yaxından iştirak edir və bu da həmin mübarizənin səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 9-cu maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin və respublika ərazisində olan hər bir şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi hüquq norması olaraq müəyyən edilmişdir. Həmin maddənin I hissəsinin məzmununa görə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxsləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərməyə borcludurlar. Qeyd olunan normaı şərh edərkən, belə bir fikir söyləmək olar ki, sıravı vətəndaşdan fərqli olaraq dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifəli şəxslərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə köməyi onların iradəsindən kənar edilən hərəkətdir. Yəni, köməkliyin göstərilməsi onların hüququ yox, tutduğu vəzifədən və qulluq mövqeyindən irəli gələrək borcudur. Maddənin II bəndinə əsasən, Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində kömək göstərə bilər. Heç kəs əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məcburi qaydada iştirak etməyə cəlb edilə bilməz. Normanın məzmunundan irəli gələrək qeyd etmək olar ki, birincisi «vətəndaşların əməkdaşlığa cəlb edilməsi» anlayışını biz şərti mənada işlədirik. Deməli, vətəndaşlığından, milliyyətindən, cinsindən, ictimai qurumlara aidiyyətindən, dinə münasibətindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq hər bir şəxs əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərə bilər. Bu hətta Azərbaycan Respublikasına qısa müddətə gəlmiş əcnəbi və ya vətəndaşlığı olmayan şəxs də ola bilər. İkincisi hər hansı bir şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi onun hüququdur və bu fəaliyyətdə iştirakı könüllülük əsasında həyata keçirilməlidir.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmələri bir neçə istiqamətdə ola bilər. Birinci istiqamət əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkilinə kömək göstərilməsindən ibarətdir. Bu halda o şəxslər cəlb edilir ki, onlar real köməklik göstərmək imkanına malik olsunlar. Real kömək göstərmək imkanları adətən bir sıra faktorlardan (məsələn, şəxsin peşə biliklərindən, tutduğu vəzifədən və s.) asılı olur və bütün bunlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə hazırlıq işlərini aparan əməliyyat işçisi tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların vəzifəli şəxsləri müxtəlif sahələrdə zəruri biliklərə malik olan mütəxəssisləri və digər kateqoriyadan olan şəxsləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili məsələləri ilə əlaqədar əməkdaşlığa cəlb edə bilər. Bu hazırlıq mərhələsində şəxslər əməkdaşlığa adətən tədbirin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi üçün əlavə hazırlıq işlərinin görülməsinə, zəruri şəraitin yaradılmasına ehtiyac olduqda cəlb edirlər. Belə hallar bir qayda olaraq vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə zərurət olduqda, yaxud əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qeyri-aşkar formada həyata keçirildiyi zaman mövcud olur.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlıq mərhələsinə cəlb edilmiş vətəndaşlar əsasən təşkilati xarakterli məsələlərin həllinə kömək edirlər. Eyni zamanda, həmin vətəndaşlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin bilavasitə həyata keçirilmə mərhələsində də iştirak edə bilərlər. Zəruri hallarda vətəndaşları əməkdaşlığa cəlb etmiş əməliyyat-axtarış orqanları onların bu fəaliyyətini pərdələmək üçün lazımi tədbirlər görürlər.

İkinci istiqamət isə şəxslərin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində bilavasitə iştirak etmələridir. Buna misal olaraq «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş «cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil edilmə», «əməliyyat eksperimenti, yəni cinayətkar fəaliyyəti təqlid edən davranış modelinin tətbiqi», «nəzarət qaydasında mal alınması» və s. kimi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə şəxslərin cəlb olunmasını göstərmək olar.

Kömək göstərmənin digər bir istiqaməti isə əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların əldə olunması ilə bağlıdır. Bu halda kömək göstərilməsinə məlumatların toplanılması və bu məlumatların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi istiqamətində istifadəsinə dair fəal hərəkətlər daxildir.

Belə məlumatları kömək göstərən şəxslər, cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş, cinayət hadisəsinin şahidi olmuş şəxslərin hərəkətlərinin vizual müşahidəsi, eləcə də onlarla söhbət zamanı əldə edə bilərlər. Əldə edilmiş məlumatlardan cinayətlərin törədilməsi səbəb və şəraitinin aradan qaldırılması və

ya cinayətlərin törədilməsini çətinləşdirən, qeyri-mümkün edən şəraitin yaradılması, eləcə də şəxsləri cinayət törətməkdən çəkindirmək və cinayətkarların hərəkətlərinin sənədləşdirilməsi məqsədilə istifadə edilə bilər.

Şəxslərin köməyindən istifadə edilməsi ilə əlaqədar «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri üçün müəyyən hüquq və vəzifələr müəyyən olunmuşdur. Belə ki, qanunun 7-ci maddəsinin 2 və 4-cü bəndlərinə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri öz səlahiyyətlərini yerinə yetirərkən, məxfilik əsasında onlara kömək etməyə razılaşan şəxslərlə əvəzli və ya əvəzsiz qaydada əməkdaşlıq etmək, müqavilə və ya şifahi razılıq əsasında fiziki və hüquqi şəxslərin yaşayış və qeyri-yaşayış binalarından, otaqlarından, nəqliyyat vasitələrindən və digər əmlakından istifadə etmək hüququna malikdirlər. Bu normanın şərhini deməyə əsas verir ki, kömək göstərmənin digər bir istiqaməti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təmin olunması ilə əlaqədar həyata keçirilən fəaliyyətdir.

Bu hüquqdan istifadə edərkən, qanunun 6-cı maddəsinin 8 və 9-cu bəndlərinə əsasən, hər hansı şəxslə əməkdaşlığın məxfiliyini və anonimliyini təmin etmək, kömək edən şəxslərin, onların yaxın qohumlarının şəxsi təhlükəsizliyini və əmlakını hüquqazidd qəsdlərdən qorumaq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifəsidir.

Kömək göstərən şəxslərin işinin müvəffəqiyyəti onların məxfiliyinin və anonimliyinin təmin edilməsindən çox asılıdır. Məhz ona görə də bu, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əsas vəzifəsi kimi qanunla müəyyən olunmuşdur.

Qeyd edilən maddələrin müddəaları rəhbər tutularaq, konfidentlərin (məxfi əməkdaşların) fəaliyyəti əsasən gizli üsulların tətbiq edilməsini zəruri edir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin II bəndində qeyd olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərində şəxslərin könüllü iştirakı bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilə bilər. Bununla şəxsin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində iştiraka razılığı obyektiv olaraq təsbit olunur. Qeyd edilənlərlə yanaşı, şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərmələri və buna razılıq vermələri müqavilə bağlanmadan, digər bir formada da həyata keçirilir və rəsmiləşdirilir. Bu aşağıdakı hallarda baş verir:

- əməkdaşlığa namizədin əməliyyat aparatının əməkdaşı ilə şəxsi söhbəti zamanı;
- tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı.

İkinci hal şəxsin öz rolunu və tapşırığın mənasını dərk etməyə imkan yaradır. Bu da yerinə yetirilən hərəkətlərin xarakteri haqqında nəticə çıxarmağa əsas verir və nəticədə şəxs əməkdaşlıq barədə yekun qərara gəlir. Daxili işlər orqanlarında

qeyd olunan məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi Daxili İşlər Nazirliyinin müvafiq normativ-hüquqi aktları ilə həyata keçirilir.

Köməkliyin rəsmi forması əməkdaşlıq haqqında mütləq şəkildə müqavilənin bağlanması nəzərdə tutur. Həmin müqavilədə əməkdaşlığa dair tələblər, xüsusi şərtlər, eləcə də tərəflərin hüquq və vəzifələri əks olunur. Belə müqavilənin müddəti tərəflərin razılığı ilə təyin edilir, eyni zamanda şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinə kömək göstərməsi imkanları nəzərə alınmaqla, pozulması şərtləri müəyyən olunur. Məsələn, şəxsin kəşfiyyat imkanlarının tükənməsi, əmək qabiliyyətini itirməsi və s. hallar.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı zamanı başlıca olaraq iki prinsipi nəzərə almaq lazımdır. Bu prinsiplər konspirasiya və aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipidir ki, həmin prinsiplər «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 3-cü maddəsində qeyd olunmuşdur. Bu halda məxfiliklə yanaşı, alternativ yaşamağa yol verilir, yəni şəxslərin öz razılıqları ilə onlar əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanmasına və keçirilməsinə aşkar, yaxud gizli formada cəlb edilə bilərlər.

Aşkar və gizli köməkliyin mahiyyətini açıqlayan bir neçə halı təhlil edək.

Birinci hal. Əməliyyat-axtarış orqanları onlara kömək edən şəxslərin iştirakı ilə aşkar və ya xüsusi konspirasiya tələb etməyən əməliyyat-axtarış tədbirləri hazırlayır və keçirirlər. Eyni zamanda şəxsin köməkliyi birdəfəlik xarakter daşıyır və o, əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirakının gizli saxlanılmasını tələb etmir və lazım gəldikdə cinayət işi üzrə şahid kimi çıxış etməyə hazırdır.

İkinci hal. Əməliyyat-axtarış tədbirləri gizli şəkildə təşkil olunur və həyata keçirilir. Belə halda şəxsin kömək göstərməsi aşağıdakı formada səciyyələnir:

1. Şəxs bu tədbirdə iştirakının gizli saxlanılmasını istəyir (məsələn, əşya və sənədlərin tədqiqi, nəzarət qaydasında mal alma tədbirlərinin keçirilməsində iştirak etmə və s.), lakin sonra cinayət işi üzrə şahid qismində çıxış etməyə razılıq verir. Deməli, cinayət prosesual araşdırmanın başlanmasına qədər əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin, həm də bu tədbirin keçirilməsində şəxsin köməkliyinin bir fakt olaraq aşkar edilməsi arzuolunmazdır;

2. Şəxs iştirakının gizli saxlanılmasını tələb edir və sonra da cinayət işi üzrə prosesin (şahid qismində) iştirakçısı olmaq istəmir. Belə bir halda əməliyyat işçisi müəyyən edir ki, hansısa bir səbəbə görə kömək göstərən şəxsin iştirakını aşkar etmək olmaz.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzrə təcrübə əsaslı olaraq təsdiq edir ki, əməliyyat aparatları əməliyyat-axtarış tədbirlərini tam şəkildə aşkar keçirmirlər. Çünki, bu həm əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin mahiyyətinə, həm tədbirlərin həyata keçirilməsi taktikasına, həm də müəyyən mənada həmin tədbirlərdə şəxslərin məxfi iştirak etməsinə ziddir. Lakin, sonradan bir qayda olaraq, əməliyyat-axtarış

tədbirinin nəticələrinin istifadəsi zamanı onlar müəyyən dərəcədə aşkarlanır, nəticələri isə cinayəti hazırlayan, törədən və törətmiş şəxslər barədə müvafiq tədbirlər görülməsi üçün istifadə edilir. Bu yolla aşkar və gizli iş üsullarının uzlaşdırılması prinsipi həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd olunanlar nəzərə alınaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti qanunvericiliyində bununla əlaqədar bəzi şərtlər və imtiyazlar nəzərə alınmışdır. Məsələn, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinə əsasən, cinayətin açılmasında iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvünün köməyindən istifadə edilməsinə yol verilir və belə şəxslər tərkibində cinayət əlamətləri olan ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibsə və vurulmuş zərəri ödəyibsə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə köməkliyinin bir forması da anonim köməklikdir. Onun əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin açılması, cinayət törətmiş şəxslərin, itkin düşmüşlərin və s. kateqoriyalı şəxslərin axtarışına dair əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və keçirilməsində kömək edən şəxs iştirak etmir, sadəcə hər hansı faktla bağlı məlumat verməklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə münasibətlərini anonim formada qurur. Bu eyni zamanda həmin şəxsdən şahid qismində istifadə olunmasını qeyri-mümkün edir. Belə halda qeyd edilən şəxslərin əməliyyat-axtarış orqanlarına göstərdiyi köməklik xüsusi köməklik forması sayılır və şəxsin müvafiq məlumatı verməsinə baxmayaraq, onun şəxsiyyəti anonim olaraq qalır. Şəxslər anonim məlumatların əksər hissəsini telefon vasitəsilə və yazılı formada verirlər. Nəzərə almaq lazımdır ki, «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən, vətəndaşlar tərəfindən edilən anonim müraciətlərə baxılmır. Lakin, əməliyyat marağı kəsb etdiyinə görə cinayətlərin hazırlanması və törədilməsi, onu törədən şəxslər barədə vətəndaşlardan daxil olan anonim məlumatların yoxlanılması mütləqdir. Bu yoxlama əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən həyata keçirilir.

Fikirlərimizi ifadə edərkən, bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, «kömək göstərmə» anlayışı ilə «əməkdaşlıq» anlayışı fərqlidir. Biz bu fərqi şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı məsələləri nəzəri və təcrübi baxımdan təhlil edərkən görürük. Bununla belə, məlum olur ki, bunlar mahiyyət etibarını ilə eyni olsa da, bəzi fərqli cəhətlərlə səciyyələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyin məzmunundan da bunu aydın başa düşmək olar.

Kömək göstərmək dedikdə, qanunvericiliyə müvafiq olaraq cinayətkarlıqla mübarizə məsələlərinin həllində konkret şəxslərin (vətəndaşların və vəzifəli şəxslərin) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə yuxarıda qeyd olunan

formalarda (aşkar, gizli, anonim) köməklik etmələri başa düşülür. Əməkdaşlığa cəlb etmə isə, birgə fəaliyyətlə məşğulolma deməkdir. Bu əməkdaşlıq birmənalı olaraq konfidensiallıq əsasında gizli formada həyata keçirilir.

Beləliklə, «kömək göstərmək» məfhumu «əməkdaşlıq» məfhumundan daha geniş anlayışdır və bir çox variantları, o cümlədən də əməkdaşlığı əhatə edir. Yəni köməklik göstərməni bütün hallarda əməkdaşlıq və ya cəlb etmə kimi qeyd etmək olmaz. Lakin, hər iki halda kömək göstərən şəxslə əməliyyat aparatlarının əməkdaşları arasında müəyyən münasibətlər yaranır və qanunla tənzimlənir.

Qeyd olunan xüsusiyyətləri kömək göstərmənin formalarını təhlil edərkən, aydın şəkildə görürük.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsinin mahiyyəti eyni zamanda kömək göstərən şəxslərlə əməliyyat işçiləri arasında mövcud olan münasibətlərin müddəti ilə səciyyələnir. Belə ki, köməklik birdəfəlik, qısamüddətli, vaxtaşırı və uzunmüddətli ola bilər.

Aşkar və anonim köməkliyin davamlılığı kömək göstərilməsinin zəruriliyi və yaxud bunun üçün müəyyən şəraitin (imkanın) olması ilə müəyyən edilir. Belə ki, konkret nəticələr əldə edildikdən sonra, yaxud mövcud şəraitin (vəziyyətin) dəyişməsi ilə əlaqədar və ya subyektiv səbəbdən kömək göstərən şəxslərlə olan münasibətlər bir qayda olaraq sona çata bilər. Lakin sonradan zərurət olduqda və ya şərait imkan verdikdə kömək göstərilməsi davam etdirilə bilər.

Kömək göstərilməsinin ən tipik növü olan gizli köməklik tamamilə başqadır. Məhz belə münasibətlərin qurulması zamanı onları quran subyektlərin rolu və vəzifələri, eləcə də onlara xas olan digər xüsusiyyətlər daha aydın özünü göstərir.

Belə ki, birdəfəlik, qısamüddətli, yaxud vaxtaşırı köməklik növləri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin idarəedaxili normativ sənədlərində müvəqqəti əməliyyat əlaqəsi kimi qeyd edilmişdir. «Əməliyyat əlaqəsi» sırf konspirasiya xarakterli olur, lakin eyni zamanda «əlaqə» sözünün qəbul edilmiş izahını tamamilə əks etdirərək bilavasitə ünsiyyət, qarşılıqlı anlaşma, əməliyyat-axtarış xarakterli məlumat verən şəxslərlə gizli münasibətlərin qurulmasını ifadə edir.

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsi anlayışını aşağıdakı məzmununda ifadə etmək olar: əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi dedikdə, onlara səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsində könüllü olaraq kömək göstərən və ya onlarla konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən şəxslərin əməliyyat marağı kəsb edən şəxslər və faktlar barədə məlumatların toplanılması və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanaraq, həyata keçirilməsi istiqamətində fəal iştirakı başa düşülür.

Cinayətkarlıqla mübarizədə belə şəxslərin köməklindən istifadə olunması təcrübədə özünü doğruldur və uğurlu nəticələr əldə olunmasında mühüm

əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə müvəkkil olunmuş şəxslər ictimaiyyətin nümayəndələri ilə daim sıx münasibətdə olmalı və onlar tərəfindən göstərilən köməklikdən cinayətkarlığa qarşı mübarizədə səmərəli istifadə etməlidirlər.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlığın ümumi əsasları

Şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə cəlb edilməsinin əsasını həmin fəaliyyətin qarşısında qanunla müəyyən edilmiş məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsi zərurəti təşkil edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin şəxsləri əməkdaşlığa cəlb etmək hüququ «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 7-ci maddəsinin II hissəsi ilə nəzərdə tutulmuşdur. Maddənin bu hissəsi əməkdaşlığa cəlb edilən şəxslərlə bağlı tələbləri özündə əks etdirməsə də, şübhəsiz ki, əməkdaşlığa cəlb edilən şəxs yetkinlik yaşına çatmış və fəaliyyət qabiliyyətli olmalıdır.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmək hüququnun qanunvericilikdə təsbit olunması, o demək deyil ki, hər bir şəxsin belə bir istəyinin olması həmin hüquqların reallaşması ilə nəticələnəcəkdir. Bunun üçün belə şəxslərlə əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulmasına, onların əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanma və keçirilməsinə cəlb olunması üçün əməliyyat-axtarış orqanlarının razılığı olmalıdır. Bununla bağlı məsələlərin həll edilməsi hər bir əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin müstəsna hüququdur.

Şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığı məqsədəuyğun formada olmalı və müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənməlidir. Bu zaman əməkdaşlığa cəlb edilən şəxsin imkanları, şəxsi keyfiyyətləri, verilən tapşırıqların yerinə yetirilməsinin nəticəsinin təhlili və s. hallar nəzərə alınmalıdır.

Şəxsin əməkdaşlığa cəlb edilməsi ilə bağlı təşəbbüs əməliyyat-axtarış orqanına məxsusdur. Əgər şəxs təklifi qəbul edərsə, bu mexaniki olaraq əməkdaşlığın yaranması demək deyildir. Əməkdaşlığa razılıq vermiş şəxsin faktiki fəaliyyətə başlaması ilə bağlı son qərarı əməliyyat-axtarış orqanı verir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyat-axtarış orqanı heç də istənilən şəxsi əməkdaşlığa cəlb edə bilməz. Qanunda bu barədə heç nə deyilməsə də, şübhəsiz ki, həmin şəxslər həm də əməliyyat-axtarış təcrübəsinin ümumiləşdirmələrindən irəli gələn tələblərə cavab verməlidir. Bundan başqa, müqavilə formasında əməkdaşlıq

edən şəxs müəyyən xüsusi tələblərə cavab verməlidir ki, həmin tələblər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin daxili normativ aktları ilə müəyyən edilir.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilir. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 9-cu maddəsinin II hissəsində deyilir: «heç kəs əməliyyat-axtarış fəaliyyətində məcburi qaydada iştiraka cəlb edilə bilməz». Deməli, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxslərin iştirakı onların vəzifəsi deyil, hüququdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, vətəndaşların əməkdaşlığa cəlb edilməsi təşəbbüsü əməliyyat-axtarış orqanına məxsusdur. Əməliyyat-axtarış tədbirinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində iştirakı ilə bağlı cəlb edilmiş şəxs təkliflərə şifahi və ya yazılı formada razılığını bildirə bilər. Əgər söhbət birdəfəlik köməkdən deyil, uzunmüddətli əməkdaşlıqdan gedirsə, onda hər bir halda tərəflər arasında müqavilə bağlanır və onların qarşılıqlı hüquq və vəzifələri meydana gəlir. Müqavilə bağlanmazdan əvvəl, əməkdaşlığa cəlb edilən şəxsə onun müqavilə bağladığından sonra hansı hüquq və vəzifələrə malik olacağı hərtərəfli izah edilməlidir. Ətraflı məlumat aldıqdan sonra, şəxs əməkdaşlıqdan imtina edərsə, buna görə onu qınamaq, ittiham etmək lazım deyildir. Hər bir halda vətəndaşın əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirakı yalnız könüllülük prinsipinə əsaslanmalıdır. Fiziki zorakılıq və ya psixoloji təzyiqlə göstərməklə, şəxsi əməkdaşlığa cəlb etmək sonradan gözlənilən sərəməni vermir, bir çox hallarda isə zərərli nəticələrə səbəb olur.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış fəaliyyətində könüllü iştirak etmək istəyi müxtəlif motivlərdən (maddi maraq, vətəndaşlıq borcunu yerinə yetirmək və s.) irəli gələ bilər.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlığı onların istəyindən asılı olaraq gizli və aşkar formalarda həyata keçirilə bilər. Konkret əməliyyat şəraitindən asılı olaraq əməliyyat-axtarış orqanı əməkdaşlığın gizli formada keçirilməsini təklif edə bilər. Bu zaman şəxsə bu əməkdaşlığın hansı zərurətdən irəli gəldiyi izah olunmalıdır.

Əməkdaşlığın gizli formada keçirilməsi zərurəti aşağıdakı səbəblərdən irəli gələ bilər:

1. gizli şəraitdə törədilən cinayətlərlə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi;
2. əməliyyat-axtarış orqanının yerinə yetirməli olduğu konkret vəzifələrin spesifikliyi;
3. cinayətlərin mütəşəkkil qurum tərəfindən hazırlanması və törədilməsi və s.

Bundan əlavə, son dövrlərdə cinayətkarların əsasən gizli üsul və vasitələrdən istifadə etməsi əməliyyat-axtarış orqanlarını obyektiv olaraq vətəndaşlarla məxfi əməkdaşlıq formasına üstünlük verməyə məcbur edir.

Vətəndaşların məxfi əməkdaşlığa əməliyyat-axtarış orqanlarının konkret fəaliyyət istiqamətləri üzrə konkret vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün cəlb edirlər. Məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş şəxslərin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla nəzərdə tutulmamış məqsəd və vəzifələrin yerinə yetirilməsində istifadə edilməsi qadağandır.

Məxfi əməkdaşlıq qarşılıqlı razılaşma anından qüvvəyə minir və tərəflərin birinin istəyi ilə və yaxud qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər hallarda (şəxsin öz əməkdaşlıq imkanlarını və yaxud əmək qabiliyyətini itirməsi, vəfat etməsi və s.) dayandırılır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən şəxslərin köməyindən istifadə zamanı yaranan münasibətlərdən irəli gələrək, qarşılıqlı olaraq həm əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri, həm də əməkdaşlıq edən şəxslər üçün müəyyən öhdəliklər yaranır. Yəni, şəxslər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq etməyə başlayarkən, əməliyyat xarakterli məlumatlar əldə edilməsinə istiqamətlənməlidirlər. Çünki, əməliyyat-axtarış orqanlarına hazırlanan, törədilən və törədilmiş cinayətlər barədə məlumat vermək onların vəzifəsidir. Qarşı tərəfin əsas öhdəliyi ondan ibarətdir ki, əməkdaşlıq edən şəxslərin məxfiliyi, anonimliyi təmin edilməlidir və «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinin X bəndinə əsasən onlar barədə məlumatlar yalnız həmin şəxslərin yazılı razılığı ilə qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda aşkarlana bilər.

Məxfi əməkdaşlığa cəlb edilmiş şəxslər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı əldə edilmiş informasiyaları gizli saxlamağa, yaymamağa borcludurlar. Bu tələb məxfi əməkdaşlığın özünün təbiətindən irəli gəlir. Əks halda onun məxfiliyini təmin etmək mümkün olmazdı. Bundan əlavə, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi zamanı əldə olunmuş informasiyalar dövlət sirri ola bilər və onların yayılması qanunla nəzərdə tutulmuş məsuliyyət yaradır. Eyni zamanda əldə edilmiş məlumatların yayılması əməliyyat-axtarış tədbirinin davam etdirilməsini çətinləşdirir və mümkünsüz edə bilər. Ona görə də, əməliyyat məlumatlarını yaymamaqla bağlı qadağa tək-cə dövlət sirri olan informasiyalar ilə məhdudlaşmır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin aparılmasına kömək edən şəxslər əməliyyat marağı kəsb edən obyektiv informasiyalar verməyə borcludurlar. Qəsdən yalan informasiyalar vermək qadağandır. Yazılı və ya şifahi formada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqana cinayətin hazırlanması və ya törədilməsi haqqında qəsdən yalan məlumat verilməsi cinayət məsuliyyəti yaradır. Konfident tərəfindən verilmiş məlumatın qismən və ya tamamilə yalan olması, əgər cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş tərkibin əlamətlərini bütünlükdə əks etdirmirsə, cinayət məsuliyyəti yarada bilməz. Cinayət qanununa görə bu əlamətlər şəxsi

xüsusi ağır və ya ağır cinayət törətməkdə ittiham edən informasiyalardan, həmçinin belə cinayətlərin törədilməsi ilə bağlı saxta sübutlar təqdim etməkdən ibarətdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şəxsin hazırlanan və ya törədilmiş cinayətlərin əlamətlərini qavrama prosesində vicdanlı yanılması cinayət məsuliyyəti yaratmır.

İnformasiyanın əldə olunmasının təcrübədə aşağıdakı formalarına daha çox rast gəlirik:

- müşahidə etməklə;
- söhbət etməklə;
- məlumat əldə etmək məqsədilə cinayətkar aləmin nümayəndələri ilə əlaqəyə girməklə;
- cinayətkar qrupa daxil olmaqla;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak etməklə.

Bununla yanaşı, konfidentlər (məxfi əməkdaşlar) əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində hazırlanan və ya törədilmiş cinayətlə bağlı düzgün məlumatlar əldə edə və onu şüurlu şəkildə əməliyyat-axtarış orqanından gizlədə bilirlər. Belə hallarda informasiyanın gizlədilməsi (hansı səbəb üzündən gizlədilməsinin əhəmiyyəti yoxdur) konfidentlə əməkdaşlığın kəsilməsinə əsas ola bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlığa cəlb edilə biləcək şəxslərin dairəsi ilə bağlı heç nə deyilmir. Rusiya Federasiyasının eyni adlı qanununda bu barədə düzünə göstəriş vardır. Deputatları, hakimləri, prokurorları və vəkilləri, dini təşkilatların xadimlərini əməliyyat-axtarış fəaliyyətində əməkdaşlığa cəlb etmək olmaz. Fikrimizcə, bu barədə xatırlamaya, təkrarçılığa heç bir ehtiyac yoxdur. Çünki göstərilən kateqoriyadan olan şəxslərin hüquqi statuslarını müəyyənləşdirən normativ aktlarda onlara elmi və pedaqoji fəaliyyətdən başqa digər fəaliyyət növü ilə məşğul olmaq qadağan edilmişdir.

Qeyd edildiyi kimi əməkdaşlıq barədə müqavilənin bağlanması hər iki tərəf üçün qarşılıqlı hüquq və vəzifələrin meydana gəlməsinə səbəb olur. Müqavilədə konfidentin informasiyanı hansı formada (yazılı, şifahi) ötürəcəyi, əməliyyat-axtarış orqanının öz üzərinə hansı vəzifələri götürməsi əks olunur. Əməliyyat-axtarış orqanının vəzifələri konfidentə zəruri iş şəraitinin yaradılmasından, onun və ailəsinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Müqavilədə həmçinin konfidentə veriləcək əmək haqqının miqdarı və verilməsi qaydası öz əksini tapmalıdır.

Müqaviləni bağlamış tərəflər onun şərtlərinin yerinə yetirilməsinə görə qarşılıqlı məsuliyyət daşıyırlar. Həmin məsuliyyətə tərəflərin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi zamanı vurulmuş maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi də daxildir. Bundan əlavə, müqavilədə konfident və onun ailə

üzvlərinin sosial təminatı ilə bağlı şərtlər də daxil edilir. Konfidentin qarşısında qoyulan vəzifənin xarakterindən asılı olaraq onun hüquqlarının müvəqqəti məhdudlaşdırılması ilə bağlı da (məsələn, xaricə getməmək barədə) müqaviləyə şərt daxil edilə bilər.

Müqavilənin mətni səlis və aydın dildə yazılmalı, cümlələr birmənalı məzmunla malik olmalıdır. Müqavilə konfident və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti orqanının rəhbəri tərəfindən imzalanır və gerbli möhürlə təsdiq olunur.

Müqavilə tərəflərdən birinin təşəbbüsü ilə xitam oluna bilər və bundan ümumi əsaslarla şikayət verilə bilər. Müqavilənin şərtləri vaxtında yerinə yetirilmədikdə, onun yerinə yetirilməsi vaxtından əvvəl dayandırıla bilər. Məsələn, müqavilənin vaxtından əvvəl əməliyyat-axtarış orqanı tərəfindən xitam edilməsi aşağıdakı səbəblər üzündən baş verə bilər:

- məxfi əməkdaşlıq barədə məlumatların yayılması;
- konfidentin əməliyyat orqanına kömək göstərmək imkanından məhrum olması;
- konfidentin cinayət törətməsi;
- konfidensial əməkdaşlıqdan cinayət izlərini gizlətmək məqsədilə istifadə edilməsi;
- qəsdən saxta informasiya vermə;
- əməliyyat marağı kəsb edən məlumatların gizlədilməsi, yaxud onların təhrif edilməsi;
- müxtəlif formalarda əməkdaşlıqdan yayınma;
- konspirasiya tələblərinin pozulması;
- fiziki sağlamlığın lazımi səviyyədə olmaması və s.

Məxfi əməkdaşlıq eyni zamanda «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 7-ci maddəsinin 2-ci bəndinə əsasən əvəzli və əvəzsiz formada ola bilər.

Əməkdaşlığın əvəzli xarakter daşması o deməkdir ki, şəxsin əməyinin əvəzi bu və ya digər şəkildə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyekti tərəfindən ödənilir. Bu ödəniş pul, mükafat, qiymətli hədiyyələr və s. formasında ola bilər. Dövlət orqanlarında qulluq edən şəxslərin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlığı yüksək vətəndaşlıq hissəsinə söykənir və bir qayda olaraq əvəzsiz xarakter daşıyır. Bu halda da səmərəli fəaliyyətə görə mükafatlandırma istisna təşkil etmir.

Fiziki və hüquqi şəxslərin qanunda qeyd olunan əmlaklarından istifadə etmək zərurəti olduqda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilk növbədə həmin əmlakın sahibinin razılığını almalıdır. Konkret vəziyyətdən asılı olaraq bu razılıq şifahi xarakter daşıya bilər və ya müqavilə bağlanıla bilər. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi prosesində təcili olaraq, qısamüddətli, fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakından istifadə zərurəti yaranarsa, bu, şifahi razılaşma yolu ilə

həyata keçirilir. Həmin əmlakdan istifadə uzunmüddətli olarsa, onun sahibi istifadə barədə müqavilə bağlanılmasını və köməkliyin əvəzində ödəniş tələb edə bilər.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi məqsədilə bir sıra müddəalar əks olumuşdur. Həmin müddəalar əsasən Qanunun 17-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Həmin maddənin I hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslər dövlət tərəfindən müdafiə olunurlar.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəzəriyyə və çoxillik təcrübəsində əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak edən vətəndaşların hüquqi və sosial müdafiəsinin daha çox yayılmış formalarına aşağıdakılar aid edilmişdir:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmələri ilə əlaqədar şəxslərin, onların yaxın qohumlarının həyat və sağlamlığının, eləcə də onların əmlakının mühafizəsinin təmin edilməsi;

2. Şəxsin xarici görünüşünün, anket məlumatlarının, yaşayış və iş yerinin dəyişdirilməsi haqda tədbirlər görülməsi (o məlumatları əks etdirən yeni sənədin verilməsi və s.)

3. Şəxsin müdafiəsi üçün pul vəsaitinin ödənilməsi (əgər əməkdaşlıqla əlaqədar olaraq onun sağlamlığına xəsarət yetirilərsə və s.);

4. Şəxsin cinayət məsuliyyətindən azad edilməsi, cinayət təqibinin iştirakçısı olan hallarda cəzanın yüngülləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin həll edilməsi.

Əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması həmin əməkdaşlığın səmərəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə kömək edən şəxslərin dövlət tərəfindən sosial və hüquqi müdafiəsi dedikdə, dövlət orqanları tərəfindən qanunda həmin şəxslərin sosial və hüquqi müdafiəsi ilə bağlı müəyyən edilmiş tələblərin yerinə yetirilməsi başa düşülür.

Qanunla dövlətin üzərinə düşən mühüm vəzifələrdən biri əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxsləri, onların ailə üzvlərini həmin fəaliyyətlə bağlı məruz qala biləcəkləri fiziki və psixoloji zorakılıqdan müdafiə etməkdən, onların şərəf və ləyaqətini qorumaqdan ibarətdir. «Əməliyyat-axtarış

fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətində iştirak etmələri ilə əlaqədar şəxslərin, eləcə də onların yaxın qohumlarının həyatına, sağlamlığına və əmlakına real təhlükə yarandıqda səlahiyyətli orqanlar onların mühafizəsi və dəymiş zərərin ödənilməsi, həmçinin təqsirləndirilən şəxslərin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün zəruri tədbirlər görürlər. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsinin təminatlarından biri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və aparılması zamanı konspirasiya prinsipinə ciddi əməl olunmasıdır. Ona görə də, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə yardım edən şəxslərə və onların ailə üzvlərinə edilə biləcək cinayətkar qəsdlərin qarşısını almaq üçün dövlət konspirasiya prinsipinin təmin edilməsi üçün real şərait yaratmağa borcludur. Bu məqsədlə vətəndaşlara onların köməyi ilə hazırlanan əməliyyat-axtarış tədbirləri qarşısında duran məqsəd və vəzifələrin mahiyyəti ətraflı açıqlanmalı, onların konkret rolunun nədən ibarət olması, əməliyyatın gedişində zəruri və mümkün davranış xətləri izah edilməlidir. Zəruri hallarda onların hazırlıq keçmələri üçün şərait yaradılmalı, lazım olduqda onlara şəxsiyyətlərini gizlədən şifrələnmiş sənədlər verilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının 11 dekabr 1998-ci il tarixli «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» Qanununun 5-ci maddəsində dövlət tərəfindən müdafiə olunan şəxslərin siyahısı verilmişdir. Bu siyahıda qeyd edilən müdafiə olunan şəxslərdən biri də hüquq-mühafizə orqanlarına cinayət haqqında məlumat vermiş və ya cinayətin aşkar edilməsində, qarşısının alınmasında və ya açılmasında iştirak etmiş şəxsdir.

Qanuna əsasən onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirlər həyata keçirilir. Həmin şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi bu şəxslərin həyatının və sağlamlığının, əmlakının qorunması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən hüquqi, təşkilati-texniki və digər tədbirlərin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Müdafiə olunan şəxslərin təhlükəsizliyini təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi haqqında qərar qəbul etmiş və bu qərar əsasında təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanlar təmin edir.

Qanunun 7-ci maddəsində aşağıdakı təhlükəsizlik tədbirlərinin növləri nəzərdə tutulmuşdur:

1. müdafiə olunan şəxsi, onun mənzilini və əmlakını mühafizə etmə;
2. müdafiə olunan şəxsə xüsusi fərdi müdafiə vasitələri vermə, onu mövcud təhlükə barədə xəbərdar etmə;
3. müdafiə olunan şəxsi müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerdə yerləşdirmə;
4. müdafiə olunan şəxs barəsində olan məlumatların məxfiliyini qoruma;
5. müdafiə olunan şəxsi başqa işə keçirmə, onun iş və ya təhsil yerini dəyişdirmə, onu başqa yaşayış yerinə köçürmə;

6. müdafiə olunan şəxsin sənədlərini və onun xarici görkəmini dəyişdirmə;

7. qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada müdafiə olunan şəxsin iştirak etdiyi məhkəmə baxışının qapalı keçirilməsi.

Zəruri hallarda təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən müdafiə olunan şəxslərin şəxsi mühafizəsi, mənzilinin və əmlakının mühafizəsi üçün təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilir. Müdafiə olunan şəxslərin razılığı ilə onların mənzili və əmlakı yanğın təhlükəsizliyinə qarşı vasitələr və mühafizə siqnalları ilə təchiz edilə bilər, onların istifadə etdikləri telefon nömrələri və nəqliyyat vasitələrinin dövlət qeydiyyat nişanları dəyişdirilə bilər.

Müdafiə olunan şəxslərin həyatı və sağlamlığı üçün real təhlükə mövcud olduqda Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq onlara xidməti və ya mülki silah verilə bilər və bundan əlavə onlar təhlükə barədə xəbərdar edilməlidirlər.

Zəruri hallarda yetkinlik yaşına çatmış müdafiə olunan şəxslər onların razılığı ilə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər isə valideynlərin və ya onların qanuni nümayəndələrinin razılığı ilə müvəqqəti olaraq təhlükəsiz yerdə yerləşdirilə bilərlər.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qərarı ilə avtomat telefon rabitə sorğu xidmətinə, pasport-viza xidmətinə və ya digər müvafiq məlumat-sorğu xidmətlərinə müdafiə olunan şəxslərin yaşayış yeri barəsində və ya hər hansı digər məlumatların verilməsi müvəqqəti və ya daimi olaraq qadağan edilə bilər.

Müdafiə olunan şəxslərin müraciəti və ya razılığı ilə həmin şəxslər müvəqqəti və ya daimi olaraq başqa işə keçirilə və ya başqa yaşayış yerinə köçürülə bilərlər, onların iş və ya təhsil yeri dəyişdirilə bilər. Göstərilən tədbirlər müdafiə olunan şəxslərin mənzil, əmək, pensiya və digər hüquqları pozulmamaqla həyata keçirilməlidir. Müvəqqəti olaraq başqa yaşayış yerinə köçürülən şəxslərin mülkiyyətində olan və ya daimi yaşayış yeri üzrə yaşayış sahəsi saxlanılır.

Müdafiə olunan şəxslərin təhlükəsizliyini başqa tədbirlərlə təmin etmək mümkün olmadıqda, onların razılığı əsasında müstəsna hallarda, onlara anket məlumatları dəyişdirilmiş şəxsiyyəti təsdiq edən sənəd və digər sənədlər verilə bilər, habelə onların xarici görkəmi dəyişdirilə bilər.

Müdafiə olunan şəxslərin təhlükəsizliyi tələb etdiyi hallarda məhkəmənin (hakimin) qərarı ilə Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada qapalı məhkəmə baxışına yol verilir. Müttəhimin iştirakı olmadan həmin şəxslərin dindirilməsi üçün məhkəmə (hakim) bu barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir. Həmin əsaslar ilə bir müttəhimin digərindən ayrı dindirilməsinə yol verilir.

Kömək etmələri ilə bağlı müdafiə olunan şəxslər barəsində öldürməklə hədənin icra ediləcəyi, zor tətbiq ediləcəyi, həmin şəxslərin əmlakının məhv

ediləcəyi və ya ona ziyan vurulacağı qorxusunun mövcudluğu barədə təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən müəyyən edilmiş real məlumatlar təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiqi üçün əsasdır.

Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin onların müdafiəsi üçün təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi barədə vəsatətlərinə və xahişlərinə cinayət prosesini həyata keçirən orqan təxirə salınmadan, lakin bu vəsatətləri aldıqdan sonra 72 saatdan gec olmayaraq baxmalıdır. Vəsətətə və ya xahişə baxılması nəticəsi ərizəçiyə dərhal bildirilməli və ona cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən müvafiq qərarın surəti göndərməlidir.

Ərizəçi onun müdafiəsi üçün təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi barədə vəsatətin və ya xahişin rədd edilməsinə dair qərarın surətini aldıqdan sonra beş gün müddətində məhkəməyə şikayət etməyə, yaxud vəsatətin və ya xahişin verildiyi andan yeddi gün müddətində cinayət prosesini həyata keçirən orqanın müvafiq qərarının surətini almadıqda, təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməsi üçün məhkəməyə müraciət etməyə haqlıdır.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin ləğv edilməsi halları aşağıdakılardır:

- 1) təhlükəsizlik tədbirinin tətbiq edilməsi müddəti keçdikdə;
- 2) mövcud təhlükə aradan qalxdıqda;
- 3) barəsində təhlükəsizlik tədbirləri tətbiq edilmiş şəxsin ərizəsi olduqda;

4) yazılı surətdə xəbərdar edilməsinə baxmayaraq təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qanuni göstərişləri mütəmadi olaraq müdafiə olunan şəxs tərəfindən yerinə yetirilmədikdə.

Yuxarıda göstərilən əsaslar olduqda müdafiə olunan şəxsə yazılı məlumat verilməklə təhlükəsizlik tədbirlərinin ləğvi haqqında əsaslandırılmış qərar qəbul edilir. Müdafiə olunan şəxs qəbul edilmiş qərar barədə prokurorluğa və ya məhkəməyə şikayət verə bilər. Bu şikayətə dərhal baxılmalıdır. Qəbul edilmiş qərar barədə üç gün müddətində şikayət etmiş şəxsə məlumat verilməlidir.

Müdafiə olunan şəxslərin aşağıdakı hüquqları vardır:

1) barəsində tətbiq ediləcək təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumat almaq;

2) barəsində təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi və ya ləğv edilməsi barədə vəsatət qaldırmaq;

3) tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirlərindən başqa, bu Qanunla nəzərdə tutulan digər tədbirlərin də tətbiq edilməsini və ya tətbiq edilən tədbirlərdən hər hansı birisinin ləğv edilməsini təhlükəsizliyi təmin edən orqanlardan tələb etmək;

4) prokurorluğa və ya məhkəməyə (hakimə) təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən vəzifəli şəxslərin qanunsuz qərarlarından və ya hərəkətlərindən şikayət vermək.

Müdafiə olunan şəxslərin aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtlərinə və təhlükəsizliyi təmin edən orqanların qanuni tələblərinə əməl etmək;

2) ona qarşı edilən qanunsuz əməllər və ya gözlənilən hər bir təhlükə barəsində təhlükəsizliyi təmin edən orqanlara dərhal məlumat vermək;

3) təhlükəsizliyi təmin edən orqanlar tərəfindən təhlükəsizliyin təmin edilməsi məqsədilə onun istifadəsinə verilmiş əmlakla Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada davranmaq;

4) təhlükəsizliyi təmin edən orqanların icazəsi olmadan barəsində tətbiq edilən təhlükəsizlik tədbirləri haqqında məlumatları yaymamaq.

Təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi barədə qərar qəbul etmiş orqanların aşağıdakı hüquqları vardır:

1) təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi əsasının müəyyən edilməsi məqsədi ilə zəruri materialları tələb etmək və izahatlar almaq;

2) zəruri hallarda təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanlardan əlavə tədbirlərin tətbiqini tələb etmək;

3) təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanlarla razılaşdırmaqla təhlükəsizlik tədbirlərini tam və ya qismən ləğv etmək.

Təhlükəsizlik tədbirlərini həyata keçirən orqanların aşağıdakı hüquqları vardır:

1) təhlükəsizlik tədbirlərini və onların tətbiqi vasitələrini müəyyən etmək, zəruri hallarda həyata keçirilən tədbirləri dəyişdirmək və ya onlara əlavələr etmək;

2) təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsi şərtlərinin əməl olunmasını, habelə bu tədbirlərin tətbiqi ilə əlaqədar təhlükəsizliyi təmin edən orqanların vəzifəli şəxsləri tərəfindən verilən qanuni göstərişlərin yerinə yetirilməsini müdafiə olunan şəxslərdən tələb etmək;

3) icraatında cinayət işi olan təhqiqat orqanına, müstəntiqə, prokurora, məhkəməyə (hakimə) müdafiə olunan şəxs barəsində təhlükəsizlik tədbirinin tətbiq edilməsi və ya həyata keçirilən təhlükəsizlik tədbirinin ləğvi barədə vəsatət qaldırmaq.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların aşağıdakı vəzifələri vardır:

1) müdafiə olunan şəxs barəsində edilən hər bir qanunsuz hallar haqqında məlumat olduqda həmin halların aradan qaldırılması üçün dərhal cavab tədbirləri görmək;

2) müdafiə olunan şəxslərin həyatının, sağlamlığının, mənzilinin və əmlakının toxunulmazlığını bu Qanunla müəyyən edilmiş təhlükəsizlik tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə təmin etmək;

3) təhlükəsizlik tədbirlərinin dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi ilə bağlı qəbul edilmiş qərar barədə müdafiə olunan şəxsə vaxtında məlumat vermək.

Təhlükəsizliyi təmin edən orqanların müəssisələrə, idarələrə və təşkilatlara göndərilmiş qərarının icrası həmin orqanların vəzifəli şəxsləri üçün məcburidir.

Əməliyyat-axtarış orqanları onlara gizli formada kömək edən şəxslərin və onların ailə üzvlərinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini daim diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Konfidentə və ya onun ailə üzvlərinə qarşı real təhlükə yaranması ilə bağlı məlumatlar aldıqda, bunun qarşısını almaq üçün dərhal ən ciddi tədbirləri görməlidirlər. Belə tədbirlər onların şəxsi əmlakına qarşı təhlükə yarandıqda da görülməlidir. Əgər konfidentə və ya onun ailə üzvlərinə qarşı cinayətqar qəsd artıq törədilmişsə, onda təqsirkar şəxslərin müəyyən edilib məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün təcili tədbirlər görülməlidir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlara kömək edən vətəndaşların şəxsiyyəti haqqında məlumatlar dövlət sirri hesab edilir və qanunla mühafizə olunur. Onların şəxsiyyəti haqqında məlumatlar vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində məhdudlaşdırılması ilə bağlı daxil olmuş şikayətlərə baxan məhkəmənin tələbi daxil olsa belə, həmin məlumatlar aşkarlana bilməz. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin VII hissəsində deyilir: «Hər hansı cinayətin törədilməsi ilə bağlı əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş məlumatlarla tanış olmaq hüququ məlumatların mənbəyini aşkarlamamaq şərti ilə yalnız həmin cinayət işi üzrə istintaqı aparan şəxsə, prokurora və ya məhkəməyə verilir». Gördüyümüz kimi, istintaq və məhkəmə orqanlarına yalnız məlumatların özü verilir, onları əldə etmiş subyektin şəxsiyyəti haqqında heç bir informasiya verilməz.

Konfidentlərin vasitəsi ilə alınmış informasiyaları əks etdirən əməliyyat-xidmət materialları cinayət işinə əlavə edilmir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti orqanlarının konfidentlərlə bilavasitə əməkdaşlıq edən vəzifəli şəxsləri onların şəxsiyyəti haqqında məlumatların məxfiliyini təmin etməyə borcludurlar. Onların təqsiri üzündən məlumatların açıqlanması cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

Əməliyyat-axtarış orqanı ilə konfidensial əsaslarla əməkdaşlıq edən subyektlərin şəxsiyyəti haqqında məlumatlar yalnız onların yazılı şəkildə ifadə olunmuş razılığı əsasında açıqlana bilər.

Belə məlumatlar həmçinin qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda da açıqlana bilər. Məsələn, məxfi şəkildə kömək göstərən zaman şəxsin törətmiş olduğu cinayətlə bağlı işin materiallarında məxfi əməkdaşlıq faktı ilə əlaqəli məlumatlar da əks olunur. Ancaq bu halda da şəxsin əməliyyat-axtarış fəaliyyətindəki iştirakı ilə bağlı məlumatlarla tanış olan şəxslərin dairəsi məhdudlaşdırılır. Çünki həmin məlumatlar dövlət sirri olduğundan məhkəmə iclası qapalı keçirilməlidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 17-ci maddəsinin VIII hissəsində göstərilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti ilə əməkdaşlığa

cəlb olunmuş və cinayətin açılmasında iştirak etmiş cinayətkar qrupun üzvü tərkibində cinayət əlamətləri olan və ağır nəticələrə səbəb olmayan əməllər törədibse və vurulmuş zərəri ödəyibse, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq olaraq cinayət məsuliyyətindən azad olunur. 17-ci maddənin bu hissəsində Cinayət Məcəlləsinin Ümumi hissəsinin 72-ci maddəsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə münasibətdə inkişaf etdirilmişdir. Cinayət Məcəlləsinin bu maddəsinin (səmimi peşmançılıqla bağlı cinayət məsuliyyətindən azad etmə) mahiyyətinə görə ilk dəfə böyük ictimai təhlükə yaratmayan cinayət törətmiş şəxs könüllü gəlib təqsirini boynuna aldıqda, cinayətin üstünün açılmasına fəal kömək etdikdə, cinayət nəticəsində dəymiş ziyanı ödədikdə və ya vurulmuş zərəri başqa yolla aradan qaldırdıqda, cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Bu məsələ qanunvericilik səviyyəsində tam göstərilməsə də, təcrübədə aşağıdakı üsullardan istifadə olunur:

- şəxs haqqındakı cinayət işini ayrı icraata ayırmaq;
- daha humanist qətimkan tədbiri seçmək;
- cəzanın yüngülləşdirilməsi və s.

Cinayət məsuliyyətindən yalnız cinayət törətmiş şəxsin azad oluna biləcəyini nəzərə alsaq, onda bu barədə qərar çıxarmazdan əvvəl cinayətin məhz həmin şəxs tərəfindən törədildiyi müəyyən edilməlidir. Ona görə də, şəxsin səmimi peşmançılıqla könüllü gələrək cinayət törətməsini etiraf etməsi əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə səbəb ola bilər.

Vətəndaşların əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlıq etməsi onların əsas fəaliyyət növü olmaya da bilər. Lakin hər bir halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə kömək edən şəxsin pul, yaxud hədiyyə formasında əmək haqqını almağa hüququ vardır. Əmək haqqının məbləği vətəndaşların köməyi ilə keçirilmiş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin real nəticələrindən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanmasına, aparılmasına sərf olunmuş vaxtın uzunluğundan, konfidentin bilavasitə əzmkarlığından, təşəbbüs göstərməsindən asılı olaraq müəyyən edilir. Müəyyən edilmiş məbləğ idarədaxili normativ hüquqi aktda öz əksini tapır.

Əksər hallarda vətəndaşların əməliyyat-axtarış orqanları ilə məxfi əməkdaşlığı onların əsas fəaliyyət növünü təşkil edir. Ona görə də məxfi əməkdaşlıq dövrü həmin şəxsin əmək stajına daxildir. Həmin şəxslərin pensiya təminatı "Əmək pensiyaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə tənzimlənir. Əmək stajının və pensiyanın sənədləşdirilməsi həmin şəxsin əməliyyat-axtarış orqanı ilə əməkdaşlıq etməsi faktını açıqlamamalıdır. Bu məqsədlə sosial təminat orqanları üçün sənədlərin hazırlanması və rəsmiləşdirilməsi qaydaları müvafiq normativ aktları ilə müəyyən edilir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərində iştirak edərkən həlak olmuş, yaxud şikəst olmuş şəxslərin ailəsinə müvafiq olaraq minimum əmək haqqının bir min misli

miqdarında və beş yüz misli miqdarında birdəfəlik müavinət verilir. Həmin şəxsin ailəsinə həmçinin Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada təqaüd təyin edilir.

Azərbaycan Respublikasının 2 iyun 2008-ci il tarixli «Şərti maliyyə vahidi məbləğinin, mütləq rəqəmlərlə əvəz olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası qanununa əsasən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda göstərilmiş «min misli» sözləri «min yüz manat», «beş yüz misli» sözləri isə «beş yüz əlli manat» sözləri ilə əvəz olunmuşdur.

18 dekabr 2008-ci il tarixli Nazirlər Kabinetinin 276-34 nömrəli qərarına əsasən isə əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsinə cəlb olunmuş konfident tapşırığı yerinə yetirərkən, sağlamlığına zərər dəydikdə (1-ci və 2-ci qrup əlil olduqda) onlara aylıq müavinətin məbləği 165 manat, birdəfəlik müavinətin məbləği isə 5500 manat müəyyən edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən verilmiş əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsinə cəlb olunmuş konfident tapşırığı yerinə yetirərkən, həlak olduqda, onların ailə üzvlərinə aylıq müavinətin məbləği 330 manat, birdəfəlik müavinətin məbləği isə 11000 manat müəyyən edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərin cinayətkar qruplara və kriminogen obyektlərə daxil edilməsi ilə əlaqədar vəzifələrini yerinə yetirməsi müddəti və müvafiq surətdə onun maddi təminatı birin üçə nisbəti ilə hesablanır (m. 17, h. V).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məxfi əməkdaşlıq etmiş şəxslərin sosial təminat hüququ təkcə təqaüdlə məhdudlaşmır. Onlar digər sosial xidmətlərlə (əlillər evində yaşamaq, əlil arabası almaq və s.) də təmin edilməlidirlər.

Şikəstlikdən əlavə, müqavilə əsasında əməliyyat-axtarış orqanları ilə əməkdaşlıq edən şəxslər əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi prosesində zədə ala bilər və bunun da nəticəsində o, müvəqqəti olaraq, qısa müddətə əməkdaşlığı dayandıra bilər. Belə hallarda da həmin şəxslərə sosial təminat verilir.

Mövzu № 11

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət.

Plan:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin mahiyyəti və onu həyata keçirən subyektlər.
2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarəti.
3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti.

Sual 1.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin mahiyyəti və onu həyata keçirən subyektlər.

Ümummillə liderimiz, ulu öndər Heydər Əliyevin Respublikamıza rəhbərliyi dövründən başlayaraq müstəqil, demokratik, sivil dövlət quruculuğu istiqamətində köklü islahatlar həyata keçirilmişdir. Həmin islahatlar zamanı əsas diqqət yetirilən məsələlərdən biri də fəaliyyət sahələrini tənzimləyən normativ hüquqi bazanın yaradılması və həmin sahələrdə qanunçuluğun təmin olunması olmuşdur. Bu məsələ əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində də aktuallığı ilə əhəmiyyət kəsb edirdi. Həmin dövrdən başlayaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, müxtəlif istiqamətləri, prinsipləri, metodları və eyni zamanda hüquqi nizamlanma səviyyəsi öyrənilməyə başlanmışdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çoxşaxəli və mürəkkəb bir fəaliyyət olduğundan, müxtəlif dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirildiyindən vahid normativ aktla əhatə edilməsi uzun müddət mümkün olmamışdır. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qismən leqallaşdırılması bu sahədə illər ərzində toplanmış materialların nəzəri təhlilinə, mövcud nəzəri materialların işıq üzü görməsinə, bir çox problemlə məsələlərin müzakirəyə çıxarılmasına və təbii ki, öz düzgün həllini tapmasına şərait yaratmışdır.

Bu baxımdan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin təşkil edilməsinə idarə nəzarətinin, həmçinin bu tədbirlər həyata keçirilən zaman insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə prokuror və məhkəmə nəzarətinin müasir tələblərə uyğun elmi səviyyəyə qaldırılması, onun hüquqi, elmi-metodiki əsaslarının tədqiq edilməsi zəruri hesab olunur.

Təqdim olunan mühazirənin məqsədi təhsil alanlara yuxarıda qeyd olunan məsələlərlə əlaqədar bilikliklər öyrətmək və peşə vərdişləri aşılamaqdan ibarətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin bir növü olmaqla, insanların, cəmiyyətin və dövlətin cinayətkar qəsdlərdən mühafizəsinə, həmçinin əməliyyat-axtarış orqanlarının üzərinə qoyulmuş müəyyən vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti hüquqi fəaliyyətin digər növlərini əvəz edə bilməz, lakin onlar arasında zəruri sıx əlaqələr mövcuddur. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti çox vaxt qeyri-aşkar metodlar, qüvvə və vasitələrin tətbiqi ilə həyata keçirildiyi üçün o, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması ilə səciyyələnir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insanların, cəmiyyətin və dövlətin həyati əhəmiyyət kəsb edən mənafeələrinin cinayətkar qəsdlərdən qorunması məqsədilə həyata keçirilir. Bununla əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilik dövlət və vətəndaş arasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyir və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiqində hüquqi təminatlar sistemini müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının 28 oktyabr 1999-cu il tarixli «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin prinsiplərindən biri qanunçuluq prinsipidir. Qanunçuluq prinsipi əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən hüquq normalarının tələblərinin dəqiq və tam həyata keçirilməsini ifadə edir. Qeyd olunan prinsipin tələblərinin təmin olunması məqsədi ilə qanunvericilikdə müəyyən mexanizmlər nəzərdə tutulmuşdur. Həmin mexanizmlərdən biri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsidir.

Nəzarətin mahiyyəti idarəetmə subyektinin idarə olunan obyektin onun göstərişlərini necə yerinə yetirməsini yoxlamaqdan və uçotunu aparmaqdan ibarətdir. Bu funksiyanın əsas məqsədi idarəetmə subyektini onun fəaliyyəti üçün müəyyən olunmuş idarə proqramlarından yayınma hallarından təcrid etmək, həmçinin normadan kənar çıxma hallarına rast gəldikdə, bütün sosial tənzimləyicilərdən istifadə edərək idarəetmə sistemlərini sabit vəziyyətə gətirməkdir.

Sosial idarəetmə və nəzarət – bir-biri ilə sıx bağlı olan hallardır. Hər ikisi müstəqil təsisat olsa da, onlar qarşılıqlı münasibətlərinə sabit sistem yaradırlar. Sosial idarəetmə prosesində (burada: əməliyyat-axtarış fəaliyyəti) nəzarət idarəedici dövrlər arasında əlaqələndirici element kimi çıxış edir. İdarəetmə prosesi aşağıdakı funksional-məntiqi funksiyalardan ibarətdir: idarəedici qərarlar; icranın yoxlanılması və ona nəzarət; nəticələrin qiymətləndirilməsi. Beləliklə, nəzarət idarəetmənin zəruri müstəqil mərhələsidir.

Hüquq ədəbiyyatında nəzarət və yoxlama terminləri arasında fərq müəyyən mübahisə predmetinə çevrilmişdir. Petruxin I.L., Tokareva M.E., Yakupoviç I.A., Solovev, A.B., Kolokolov I. və digər müəlliflər müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. B.I. Dallın lüğətində qeyd edilir ki, yoxlama anlayışı nəyinsə

yoxlanması, nəzarət isə «göz qoymaq» sözünün sinonimi kimi başa düşülür. Bu terminlərin etimoloji şərhinə əsasən prokuror nəzarəti qanunların düzgün icra edilməsinə onların riayət olunmasının dəqiqliyinə «göz qoymaq» yəni nəzarət etmək, məhkəmə nəzarəti isə mübahisəli məsələlərin əsaslı yoxlanması deməkdir. Yəni məhkəməyə daxil olmuş hər hansı bir ərizə, vəsadət, təqdimat müzakirə obyektinə çevrilir.

Nəzarət və yoxlama arasında fərqi müəyyən etmək olduqca mürəkkəb bir məsələdir. Çünki yoxlama orqanlarının fəaliyyətində nəzarət elementləri, nəzarət orqanlarının fəaliyyətində isə yoxlama elementləri mövcuddur. Doğrudur nəzarəti yalnız dövlət orqanları həyata keçirir, yoxlamayı isə ictimai təşkilatlar və birliklər də apara bilərlər.

İcraya nəzarət və yoxlama konkret icraedici qərarların öyrənilməsindən başlayır, fəaliyyət proqramının tərtibi prosesini müşayiət edir, qərarın faktiki icra olunması mərhələsində dolğun və tam şəkildə ifadə olunur. İdarəetmənin ilkin prosesini başa vuran nəzarət fəaliyyəti yeni idarəetmə mərhələsi üçün daha əlverişli perspektivlər yaradır.

Nəzarət zamanı aşağıdakılar aşkar olunur:

- idarə qərarının özünün keyfiyyəti;
- onun icrası üçün qəbul edilən təşkilati tədbirlərin səmərəliliyi;
- obyektin təşkilinin idarə qərarında əksini tapmış göstərişlərin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsi məqsədlərinə uyğunluğu;
- həmçinin qərarı icra edən kadrların seçilməsi, yerləşdirilməsi və tərbiyələndirilməsi.

Nəzarət fəaliyyəti hüquqi forma kimi hüquqi reallaşdırma mexanizminin idarə blokunun tərkib hissəsidir. O, hüquqi reallaşdırma proseslərinə onların dəqiqliyini, qanuniliyin tələblərinə uyğunluğunu təmin etmək məqsədilə daxil olur və hüququn tətbiq edilmə proseslərinin idarə edilməsinin əsas təşkilati-hüquqi üsuludur. Nəzarət fəaliyyəti ideal, konstruktiv qərarların icra prosesini istiqamətləndirən özünəməxsus maneə rolunu oynayır. Nəzarətin aktiv təşkilədiçi rolu da məhz bununla müəyyənləşir.

Təqdim olunan fəaliyyət ictimai həyatın dinamik prosesləri ilə yanaşı addımlayır, onları müşayiət edir, nəzarətdə olan obyektlərə mümkün olan model çərçivəsində müstəqil, təşəbbüskar hərəkətlər etməyə yardımçı olur və onları təmin edir. Bu baxımdan nəzarətin mahiyyəti bu və ya digər orqanların və şəxslərin fəaliyyətinin (bizim təqdim etdiyimiz halda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlar və onların vəzifəli şəxsləri) onların qarşısında duran tapşırıqlara, idarə subyektlərinin idarə olunan obyektlərə təsirinin nəticələrinə uyğunluğu, qoyulan məqsədlər və onlara nail olma üsullarından, məqsəd və yayınma hallarını, həmçinin onların səbəblərini aşkar etməkdən ibarətdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində nəzarətin mahiyyətindən danışarkən qeyd edilməlidir ki, nəzarətin məqsədi keçirilmiş hər hansı bir əməliyyat-axtarış tədbiri zamanı insan hüquq və azadlıqlarına təsir edəcək hüquq pozuntularının qarşısını almaqdan, qanun pozuntusu törətmiş vəzifəli şəxslərin hərəkət və hərəkətsizliyinə hüquqi qiymət verilməyindən, qəbul edilmiş qərarların qanuniliyi və əsaslığını yoxlamaqdan ibarətdir.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yoxlayan və nəzarəti həyata keçirən subyektlərin siyahısı göstərilməsə də, qanunun müxtəlif maddələrində bu haqda fikirlər öz əksini tapmışdır. Belə subyektlər qismində qanunvericiliklə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinə, təmin edilməsinə və ya həyata keçirilməsinə nəzarət funksiyasının verildiyi dövlət orqanları və onların vəzifəli şəxsləri eynilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış orqanlarının Azərbaycan Respublikasının qanunlarının icra etməsinə nəzarət funksiyasının həvalə olunduğu məhkəmələr, Azərbaycan Respublikası Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar çıxış edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən subyektlər bir neçə meyardan asılı olaraq təsnifləşdirilir.

Birincisi, onların funksiyalarına görə iki qrupa ayrılırlar:

1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində yoxlamayı həyata keçirən subyektlər (Məsələn,əməliyyat-axtarış fəaliyyətində maliyyə vəsaitlərinin xərclənməsini yoxlayan müvafiq orqanlar).

2.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti həyata keçirən orqanlar (Qanunvericiliyə görə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti baş prokuror və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirir).

İkincisi, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yoxlayan və nəzarəti həyata keçirən bütün subyektlər hüquqi və fiziki şəxslərə ayrılırlar.Hüquqi şəxslər qismində müvafiq dövlət orqanları, fiziki şəxslər qismində isə həmin dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri çıxış edir.

Üçüncüsü, subyektlərin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi sahəsinə görə xarici (idarədənənar) və daxili (idarə nəzarəti) nəzarəti həyata keçirən subyektlərə ayrılır. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanuna əsasən idarə nəzarətini əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri həyata keçirir. Bununla bağlı məsələlər mövzunun üçüncü sualında təhlil olunacaq.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə xarici (idarədənənar) nəzarət dedikdə, Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin həyata keçirdikləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə səlahiyyətli dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən edilən nəzarət başa düşülür. Həmin nəzarət «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti

haqqında» Qanunda və onun icrası məqsədilə qəbul olunmuş qanunqüvvəli aktlarda müəyyən olunmuş vəzifələrə, prinsiplərə və qaydalara uyğunluğunun müşahidəsi və yoxlanması sistemində ifadə olunur. Belə nəzarətin son məqsədi ondan ibarətdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində müəyyən olunmuş normativlərdən kənara çıxmaya yol verilməsin, zərurət yarandıqda isə müvafiq orqanların və vəzifəli şəxslərin fəaliyyətində düzəlişlər aparılsın, onların səmərəli işində maneələr aradan qaldırılsın.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun mahiyyətinə görə, Konstitusiya və müvafiq qanunlarla müəyyən olunan səlahiyyətlər daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarədənənar nəzarəti həyata keçirən subyektlər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti;
- Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi;
- Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti;

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin maliyyə nəzarətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nümayəndələri;

- vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına əsas olan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə qərar verən məhəmə (hakim);
- səlahiyyətli prokurorlar.

Qanunvericiliyə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanlardan biri də polisdir. Polisin fəaliyyətini tənzimləyən «Polis haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 12-ci maddəsinə əsasən polisin fəaliyyətinə idarədənənar nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti həyata keçirir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 5-ci maddəsinin 2-ci hissəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hansı subyekti tərəfindən və hansı həcmdə tətbiqinin mümkünlüyünü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

«Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 sayılı Fərmanı ilə müvafiq bölgü aparılmışdır. Burada nəzərdə tutulan səlahiyyət bölgüsünün hüquqi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 10-cu maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulan əməliyyat-axtarış tədbirləri əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyətləri daxilində onların tələbatına və müəyyən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti Konstitusiya və qanunlarla müəyyən olunmuş səlahiyyətləri çərçivəsində həyata keçirir. Konstitusiyaya görə, Prezident bu sahədə geniş səlahiyyətlərə malikdir. Ali vəzifəli şəxsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin funksiyasına

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrasının aid olduğu nazirlik və idarələrin fəaliyyətinə strateji nəzarətin həyata keçirilməsi daxildir. Bu nəzarətin gedişində aşağıdakılar qiymətləndirilir:

- qanunun bütövlükdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində aidiyyət nazirlik və idarələr tərəfindən tam və səmərəli icrası;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkilinin ölkədə mövcud olan real əməliyyat şəraitində cinayətkarlığa qarşı mübarizə vəzifələrinə uyğunluğu;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin qanunqüvvəli aktlar bazasının vəziyyəti, onun qanunlara uyğunluğu;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin ümumi peşəkarlıq səviyyəsi;

- dövlət orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri üçün müəyyən olunmuş hüquqi və sosial müdafiə təminatlarını yerinə yetirməsi.

Prezident həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə bağlı qəbul etdiyi hüquqi aktların və verdiyi tapşırıqların icrasına nəzarət edir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən subyektlərdən biri qismində çıxış edir. Qanunverici orqan tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət onun həyata keçirilməsində qanunçuluğa riayət olunmasının təmin edilməsi mexanizminin elementlərindən biridir. Lakin Konstitusiyanın göstərişləri nəzərə alınmaqla, parlament nəzarəti yalnız aşağıdakı hallarda realdır:

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanun layihələrini qəbul etmək (rədd etmək) hüququna malik olduğu qanunyaratma işinin gedişində;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə ayrılmış maliyyə vəsaiti xərcləndikdə.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrasına ümumi nəzarəti həyata keçirir. O, konkret əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin əsaslarına və qaydasına şamil olunmur, həm bütövlükdə ölkədə, həm də müvafiq nazirlik və idarələr tərəfindən «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun icrası sahəsində yaranan ümumi vəziyyətin qiymətləndirilməsi məqsədi güdür.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi hadisələr və vəzifəli şəxslər haqqında müəyyən məlumatların yoxlanması üçün xüsusi komissiyalar yaratmaq hüququna malikdir, lakin bu komissiyaların fəaliyyəti əməliyyat yoxlanmasının və tədqiqinin keçirilməsinin, məxfi əməkdaşlarla işin qanuniliyinin yoxlanmasını əhatə edə bilməz.

İdarədənənar nəzarətin üçüncü subyekt qismində Nazirlər Kabineti çıxış edir. Nazirlər Kabineti nazirlik və idarələrin cinayətkarlığa qarşı uğurlu mübarizə vəzifələrinin həlli üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsi üzrə verilmiş səlahiyyətlərindən tam və səmərəli surətdə istifadə etməsini yoxlamaq

səlahiyyətinə malikdir. Bu funksiyalar Nazirlər Kabinetinin sərəncamında olan müvafiq informasiyanın təhlili, icaslarda icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərlərinin məruzə və hesabatlarının dinlənilməsi prosesində realizə olunur.

Nazirlər Kabinetinin nəzarət fəaliyyətinin istiqamətlərindən birini əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid idarə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunvericiliyə uyğunluğunun yoxlanması təşkil edir. Bu nəzarət mexanizmi icra hakimiyyəti orqanlarının vətəndaşların hüquqlarına, azadlıqlarına və qanuni mənafeələrinə toxunan, yaxud idarələrarası xarakterə malik normativ aktlarının dövlət qeydiyyatından ibarətdir. İdarə normativ aktlarının dövlət qeydiyyatının mahiyyəti bundan ibarətdir ki, akt nazirlik və idarə rəhbəri tərəfindən imzalandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyinə təqdim olunur. Bundan sonra onun Konstitusiyaya, qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır və həmin akta müvafiq qeydiyyat nömrəsi verilir. Qüvvədə olan qanunvericiliklə ziddiyyətlər aşkar olunduqda normativ akt yenidən işlənməyə qaytarılır.

Nazirlər Kabinetinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nazirlik və xidmətlərin qanuna zidd olan və onların səlahiyyətlərindən kənara çıxan digər normativ-hüquqi aktlarını ləğv etmək hüququ vardır.

Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətlərinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə ayrılan maliyyə vəsaitinin əsaslı surətdə xərclənməsinin yoxlanması daxildir. Belə yoxlamalar Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən bu məqsədlə xüsusi ayrılan əməkdaşlar vasitəsilə həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 18-ci maddəsinin 2-ci hissəsində göstərilir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maddi-texniki və maliyyə təminatı Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabından maliyyələşdirilir. Bu vəsaitlərin xərclənməsi qaydalarını və normalarını Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti məyyən edir.

Qanunun 10-cu maddəsinin 10-cu hissəsində göstərilir ki, gizli informasiya alınması üçün nəzərdə tutulmuş xüsusi texniki vasitələrin növlərini Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti məyyən edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində maliyyə nəzarətinin subyektləri qismində aşağıdakılar çıxış edir:

1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanının rəhbəri;
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin maliyyə nəzarətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik nümayəndələri.

Əməliyyat-axtarış orqanının rəhbərləri maliyyə nəzarətini «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunla və digər qanunvericilik aktları ilə onlara verilmiş səlahiyyətlər çərçivəsində həyata keçirirlər.

Azərbaycan Respublikasının 7 sentyabr 2004-cü il tarixli «Dövlət sirri haqqında» Qanununun 5.4-cü maddəsində göstərilir ki, kəşfiyyat, əks-kəşfiyyat və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində məlumatlar dövlət sirrini təşkil edir. Həmin qanunun 29.3-cü maddəsində göstərilir ki, dövlət sirrinin mühafizəsi tədbirlərinin görülməsi üçün ayrılan vəsaitin xərclənməsinə nəzarəti dövlət hakimiyyəti orqanlarının müəssisə, idarə və təşkilatların rəhbərləri, habelə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin xüsusi səlahiyyət verilmiş vəzifəli şəxsləri həyata keçirirlər. Belə olan halda müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq həmin şəxslərin dövlət sirri təşkil edən məlumatlarla işləməyi rəsmiləşdirilməlidir. Onlar bundan sonra əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə dair müvafiq sənədləri yoxlamağa tam səlahiyyətli olurlar.

Sual 2.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarəti

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 19-1 maddəsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir. Qanuna əsasən vətəndaşların konstitusion hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına səbəb olan hər bir əməliyyat-axtarış tədbiri yalnız hakimin qərarı ilə keçirilə bilər.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 442.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, məhkəmə nəzarəti istintaq hərəkətlərinin məcburi aparıldığı, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edildiyi və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirildiyi yer üzrə səlahiyyəti daxilində müvafiq birinci instansiya məhkəməsi tərəfindən həyata keçirilir.

Məhkəmə nəzarətinin predmetinə aşağıdakılar daxildir:

1. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatət və təqdimatlara baxılması;

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cu maddəsinin III hissəsinə və Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 445-ci maddəsinə əsasən məhkəmənin qərarı əsasında aşağıdakı əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilir:

- telefon danışıklarına qulaqasma;

- poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılması;
- texniki rabitə kanallarından və digər texniki vasitələrdən məlumatın çıxarılması;
- binalara, o cümlədən yaşayış yerlərinə, hasarlanmış tikinti obyektlərinə, qurğulara və torpaq sahələrinə daxil olma və baxış keçirmə;
- texniki vasitələrdən istifadə etməklə və ya səsyzan, video, foto, kino və digər çəkiliş cihazlarının quraşdırılması yolu ilə mənzilin müşahidə edilməsi;
- insanların güdülməsi.

2. Təxirə salınmaz hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin məhkəmənin qərarı olmadan həyata keçirilməsinin qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması;

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar qərar və hərəkətlərindən fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə baxılması;

4. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə birinci instansiya məhkəməsinin qərarlarından fiziki və hüquqi şəxslərin şikayətlərinə yuxarı instansiya məhkəməsi tərəfindən baxılması;

5. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinə və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror arasındakı mübahisələrin həll edilməsi;

6. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinin və birinci instansiya məhkəmələrinin qərarlarının qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəllənin 446.1.3-cü maddəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın səlahiyyətli şəxsinin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı məhkəmədə baxmaq üçün əsasdır.

Qanunverici əməliyyat-axtarış orqanı rəhbərinin vəsatətinin əsaslandırılması üçün bir sıra tələblər irəli sürür. Vəsatətdə aşağıdakılar göstərməlidir:

- vəsatətin tərtib edildiyi tarix, vaxt, yer;
- vəsatəti tərtib edən şəxsin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi.
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar törədilən, qarşısı alınan və ya xəbərdar edilən cinayət haqqında məlumatlar;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində kimin hansı hüquq və ya azadlıqlarının məhdudlaşdırıla biləcəyi;
- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin əsaslandırılması;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində hansı nəticənin əldə edilməli olduğu və nə üçün həmin nəticənin digər üsul və vasitələrlə əldə edilməsinin mümkün olmaması;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin hansı müddətdə, harada və hansı üsullarla nəzərdə tutulduğu;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsində hansı nəticələrin əldə edilməsinin güman edildiyi və həmin nəticənin hansı üsulla rəsmiləşdiriləcəyi;

- əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin kimə həvalə edilməli olduğu;

- məsələyə dair qanuni və əsaslı qərarın qəbul edilməsi üçün zəruri olan digər məlumatlar.

Əməliyyat-axtarış orqanının vəsatətində qeyd olunan müddəalar əsaslandırılmaqla prokurora təqdim edilir. Prokuror öz növbəsində əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsi üçün məhkəmənin qərarının alınması haqqında əsaslandırılmış vəsatəti aldıqdan sonra müvafiq qərarın qəbul edilməsi barədə təqdimatı məhkəməyə verməli və ya vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina haqqında əsaslandırılmış qərar çıxarmalıdır.

Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyini təsdiq edən materiallar vəsatətə əlavə edilməlidir. Həmin materiallar kifayət etmədikdə, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə nəzarəti funksiyalarını həyata keçirən hakim onların tamamlanmasını tələb etmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 447.1, 447.2-ci maddələrində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müraciətlərə hakim tərəfindən təkbaşına qapalı məhkəmə iclasında baxılır. Həmin müraciətlərə məhkəməyə daxil olunduqdan sonra 24 saat müddətində baxılır. Həmin iclasda yalnız hakim, məhkəmə iclasının katibi, vəsatət vermiş əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin səlahiyyətli şəxsi və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror iştirak edirlər. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 447.7-ci maddələrinə əsasən məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

- hakim məhkəmə iclasını açır, hansı müraciətə baxılmasını elan edir, məhkəmə iclası iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır, onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;

- vəsatət vermiş şəxs vəsatəti şifahi əsaslandırır, hakimin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir;

- ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror yekun sözündə məhkəmədən vəsatətin təmin və ya rədd edilməsini təklif edir. Bu zaman

prokuror özünün məhkəməyə göndərdiyi təqdimatdan imtina etmək hüququna malikdir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələsinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim verilmiş vəsatətin təmin və ya rədd edilməsi barədə qərar çıxarır və onu həmin iclasda iştirak edən şəxslərə dərhal elan edir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 448.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi məsələlərinə dair məhkəmə iclasının nəticələri üzrə hakim müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə icazə verir və ya onun keçirilməsindən imtina edir, bu barədə əsaslandırılmış qərar qəbul edir. Həmin qərarda aşağıdakılar göstərilməlidir:

- qərarın tərtib edildiyi tarix, vaxt və yer;
- hakimin soyadı, adı, atasının adı və vəzifəsi;
- vəsatət vermiş şəxsin və prokurorun soyadları, adları, atalarının adları və vəzifələri;
- qərarın mahiyyəti (müvafiq əməliyyat-axtarış orqanı hansı konkret əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinə icazə verməyi xahiş edir; hansı materiallar təqdim olunub; onların əsasında qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu nəticəsinə gəlmək olarmı və s.);
- qərarın qüvvədə olma müddəti;
- qərarın icra edilməsi həvalə edilən vəzifəli şəxs və ya orqan.

Vəsatətin rədd edilməsi barədə məhkəmə qərarına yuxarıda qeyd olunanlardan əlavə imtinanın motivləri, habelə qərarın qəbul edilməsi ilə əlaqədar göstərilməli olan digər mühüm hallar daxil edilir.

Göstərilən qərarın surəti üç gündən gec olmayaraq vəsatəti vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir (mad. 448.6). Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətin rədd edilməsi barədə hakim tərəfindən qərar çıxarılsa, məhkəməyə təkrar müraciətə bu tədbirin aparılmasının zəruriliyini təsdiq edən yeni hallar aşkar edildikdə yol verilir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 14-cü maddəsinə görə hakimin çıxardığı qərarın qüvvədə olma müddəti sutka ilə onun qəbul edildiyi gündən etibarən hesablanır və qərarın özündə başqa hal nəzərdə tutulmadıqda, 6 aydan artıq ola bilməz.

Azərbaycan Respublikasının «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 10-cü maddəsinin 4-cü hissəsinə əsasən aşağıdakı hallarda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri hakimin qərarı olmadan hüquqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərini həyata keçirə bilər:

1. Şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayətlərin və ya xüsusi təhlükəli dövlət cinayətlərinin qarşısının alınması üçün.
2. Cinayəti hazırlayan, törədən, törtəmiş, cəzaçəkmə müəssəsindən və ya həbsdə qaçmış və gizlənən şəxslərini yaxalanması üçün.
3. Yanğın, partlayış və ictimai təhlükəsizliyə qəsd edən və ya qəsd edə biləcək halların aradan qaldırılması üçün.

Bu hallarda əməliyyat- axtarış fəaliyyətinin subyektləri həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora əsaslandırılmış qərarı təqdim etməlidir.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarından şikayət verilə bilər. Həmin müraciətlərə məhkəmə nəzarəti qaydasında apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən baxılır. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi bu zaman birinci instansiya məhkəməsinin qərarının qanuniliyini və əsaslılığını yoxlayır.

Birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı qərarlara apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən aşağıdakı hallarda baxıla bilər:

1. Əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi nəticəsində hüquq və azadlıqları məhdudlaşdırılan şəxsin şikayəti üzrə
2. İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində nəzarəti həyata keçirən prokurorun protesti üzrə.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair birinci instansiya məhkəməsinin qərarından şikayət və ya protest verilməsi və onun qanuniliyinin, əsaslılığının yoxlanılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 452 və 453-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir.

Protest və ya şikayət birinci instansiya məhkəməsinin qərarı elan olunduqdan sonra 3 gün müddətində bilavasitə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə və ya qərarı qəbul etmiş məhkəmənin vasitəsilə verilə bilər.

Şikayəti və ya protesti almış birinci instansiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

- Şikayət və protesti qeydə almaq;
- Şikayəti və protesti məhkəmədə olan materiallarla birlikdə apellyasiya instansiyası məhkəməsinə göndərmək;
- Şikayətin və protestin daxil olması barədə ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora və şikayətçiyə və ya onun qanuni nümayəndələrinə məlumat vermək.

Şikayət və ya protesti almış apellyasiya məhkəməsi təxirə salmadan aşağıdakı hərəkətləri yerinə yetirməlidir:

-Birinci instansiya məhkəməsindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair məsələnin baxılmasına aid olan materialları tələb etmək;

-İbtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurordan əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsinin zəruriliyinin təsdiq edən materialları tələb etmək.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarından şikayət və ya protestin alındığı gündən sonra 3 gün müddətində apellyasiya instansiyası məhkəməsi barəsində şikayət verilmiş qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclasını keçirilməlidir. Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məsələyə apellyasiya instansiyası məhkəməsində qapalı məhkəmə iclasında 3 hakimdən ibarət tərkibdə baxılır. Məhkəmə iclasında şikayət vermiş şəxs, ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror iştirak etmək hüququna malikdirlər. Protest və ya şikayətin baxılmasının müddəti və yeri haqqında vaxtında məlumatlandırılmış şəxslərin gəlməməsi məhkəmə iclasının keçirilməsinə mane olmur.

Qərarın qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılmasına dair məhkəmə iclası aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

-Məhkəmə iclasına sədrlik edən məhkəmə iclasını açır, hansı qərardan verilmiş hansı şikayətə və ya protestə baxıldığını elan edir, məhkəmə iclasının iştirakçılarının səlahiyyətlərini yoxlayır və onlara hüquq və vəzifələrini izah edir;

-Şikayəti və protesti vermiş şəxs öz müraciətini şifahi əsaslandırır, hakimlərin və məhkəmə iclasının digər iştirakçılarının suallarına cavab verir.

-Məhkəmə iclasında qanuni mənafeyinə toxunulan şəxslər, habelə onların müdafiəçiləri və nümayəndələri iştirak etdiyi halda onlara izahat vermək və öz etirazlarını bildirmək üçün imkan yaradılır;

-Hakimlər məhkəmə iclasının iştirakçılarına dəqiqləşdirmək üçün zəruri olan suallar verir və yerində məsləhətlər aparıb qərar qəbul edirlər.

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair hakimin qərarının qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması üzrə məhkəmə iclasının yekununda apellyasiya instansiyası məhkəməsi aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

-Birinci instansiya məhkəməsinin qərarını dəyişdirmədən saxlaması barədə;

-Birinci instansiya məhkəməsinin qərarını ləğv edilməsi barədə.

Apellyasiya instansiyası məhkəməsinin qərarının surəti həmin qərar qəbul edildikdən sonra 3 gün müddətində şikayət vermiş şəxsə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilir. Apellyasiya instansiyası məhkəməsi tərəfindən qanuniliyi və əsaslılığı yoxlanılmış qərardan şikayətə və ya protestə təkrarən baxılmasına yol verilmir.

Azərbaycan Respublikası «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 20-ci maddəsində qeyd olunur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri

tərəfindən qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar həyata keçirirlər. Korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini yerinə yetirməsi zamanı qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru həyata keçirir.

Qanunvericiliyə müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üzərində prokuror nəzarəti aşağıdakı yollarla həyata keçirilir:

- insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına dair əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin yazılı vəsatətlərinə baxmaq;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə qəbul edilmiş qərarların qanuniliyinin və əsaslılığının yoxlanılması;

- cinayət təqibi orqanlarının və ya məhkəmənin icraatında olan işlər üzrə onların tapşırıq və qərarlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən icra olunmaması və ya lazımi səviyyədə icra olunmaması faktlarının yoxlanılması;

- fiziki və hüquqi şəxslərin hüquq və qanuni mənafelərinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri tərəfindən pozulmasına dair müraciətlərinə baxılması.

Prokuror nəzarətinin tərkibinə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı prokuror tərəfindən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi də daxildir. Bu funksiyanı həyata keçirmək üçün prokurora aşağıdakı hüquqlar verilmişdir:

- qanun pozuntularından çəkindirmək məqsədilə rəsmi xəbərdarlıq etmək;
- qanun pozuntularının, onları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına dair təqdimat vermək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hərəkətlərində cinayətin əlamətlərini aşkar etdikdə, cinayət təqibi başlamaq;

- məhkəməyə müvafiq təqdimat verməklə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılması barədə vəsatətini dəstəkləmək, yaxud həmin vəsatətin müdafiə edilməsindən imtina haqqında qərar çıxarmaq;

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə özü tərəfindən məhkəməyə göndərilmiş təqdimatdan məhkəmə iclası zamanı imtina etmək;

- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair vəsatətinin təmin edilməsi və ya təmin olunmasının rədd edilməsi ilə bağlı məhkəmənin qərarı ilə razı olmadıqda, həmin qərarlardan protest vermək;

- icrası məcburi olan yazılı göstəriş, habelə cinayət işləri üzrə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə təhqiqat orqanlarına tapşırıq vermək.

Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarətinin təşkili haqqında» müvafiq əmri ilə şəhər və rayon prokurorlarına, hərbi prokurorlara, Baş Prokurorluqda isə Baş Prokurorun müavinlərinə, hərbi prokurora və onun müavinlərinə, idarə və şöbə rəislərinə və onların müavinlərinə, özlərinin funksional vəzifələrinə müvafiq surətdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə nəzarəti həyata keçirmək barədə göstəriş qeyd olunmuşdur.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən hazırda əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinə nəzarət edilməsi məqsədilə yaradılmış, Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğunun strukturuna aid olan «Ədliyyə və Vergilər Nazirliklərinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət İdarəsi, «Fövqəladə Hallar Nazirliyinin, Dövlət Təhlükəsizliyi və Dövlət Sərhəd Xidmətinin istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət İdarəsi, həmçinin Daxili işlər orqanlarının istintaq, təhqiqat və əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarət idarəsi fəaliyyət göstərir. Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qanunların icrasına nəzarəti Azərbaycan Respublikası Hərbi Prokurorluğu və qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətləri daxilində müvafiq tabe prokurorlar həyata keçirirlər.

Səlahiyyətli prokurorların təyin edilməsi haqqında əmrlərin surətləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarət olunan orqanlara göndərilir. Səlahiyyətli prokuror təyin olunana qədər onun dövlət sirri təşkil edən məlumatlara işləməyə buraxılması rəsmiləşdirilməlidir. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 200.4-cü maddəsinə əsasən dövlət sirrini özündə əks etdirən məlumatlarla bağlı cinayət işlərinin icraatı bu cür məlumatların yayılmaması barədə öhdəçilik götürmüş müstəntiqlərə, prokurorlara və ya hakimlərə həvalə edilir. Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 200.4-cü maddəsinə əsasən məhkəmə və prokurorluq orqanlarında dövlət sirrinin mühafizəsinin təmin olunmasına nəzarət bu orqanların rəhbərləri tərəfindən təşkil edilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə prokuror nəzarəti aşağıdakı formada həyata keçirilir:

1. Hüquq və azadlıqları məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin keçirilməsinə dair əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin yazılı vəsatətlərinə baxır;

2. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi barədə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin qərarlarının qanunliyini və əsaslılığını yoxlayır;

3. Şəxslərin hüquq və qanuni mənafeələrinin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri tərəfindən pozulmasına dair müraciətlərə baxır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 20-ci maddəsinin II hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı qanun pozuntularına yol verilməsi barədə materiallar, məlumatlar və ya vətəndaşların yazılı ərizələri daxil olduqda, habelə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair müəyyən qaydalar və qəbul olunmuş qərarların qanuniliyi yoxlanıldıqda, prokurorun sorğuları əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsaslarına dair sənədləri təqdim etməlidirlər.

Cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması halları istisna olunmaqla, cinayətkar qruplara və ya kriminogen obyektlərə daxil olmuş şəxslərin, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin ştatdankənar və məxfi əməkdaşlarının şəxsiyyəti haqqında məlumatlar həmin şəxslərin yazılı razılığı olduqda, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda prokuror nəzarətinin subyektinə təqdim edilə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında haqqında» Qanununun 20-ci maddəsinin IV hissəsinə əsasən, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili, taktikası, üsul və vasitələrinə dair məlumatlar prokuror nəzarətinin predmetinə daxil deyil. Lakin, korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ixtisaslaşmış prokurorluq orqanının əməliyyat-axtarış tədbirləri ilə bağlı məlumatları istisna təşkil edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru və onun tərəfindən müvəkkil edilmiş prokurorlar onlara verilən sənədlərdə əks olunan məlumatların məxfiliyini təmin etməlidirlər.

Sual 3.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanununun 19-cu maddəsi ilə nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddədə deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin rəhbərləri əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkili və həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğa əməl olunmasına nəzarət edir və buna görə fərdi məsuliyyət daşıyırlar». Çünki, idarə nəzarəti əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təşkili və taktiki məsələlərini əhatə edir. Ona görə də idarə nəzarətinin digər istiqamətləri idarədaxili normativ aktlarda öz əksini

tapmışdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların dairəsi müəyyənləşdirilib. «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 19 iyun 2001-ci il tarixli 507 sayılı Fərmanı ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri arasında səlahiyyət bölgüsü aparılmışdır.

Beləliklə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektı olaraq, Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər, Ədliyyə, Vergilər və Fövqəladə Hallar Nazirliklərinin, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidmətinin, Xarici Kəşfiyyat Xidmətinin, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidmətinin, Dövlət Sərhəd Xidmətinin və Dövlət Gömrük Komitəsinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan orqanlarının rəhbərləri bu fəaliyyətə idarədaxili nəzarəti həyata keçirirlər.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 19-cu maddəsi ilə yanaşı, həmçinin həmin fəaliyyəti həyata keçirən orqanları fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarında da dəqiqləşdirilmişdir. Məsələn, «Polis haqqında» Qanunun 12-ci maddəsinə əsasən, polisin fəaliyyətinə idarədaxili və idarədənəkar nəzarət həyata keçirilir. Polisin fəaliyyətinə idarədaxili nəzarət Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi, idarədənəkar nəzarət isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən həyata keçirilir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların rəhbərləri tərəfindən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində qanunlara riayət olunması, əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinin əsaslı olmasına nəzarət funksiyaları aşağıdakı formalarda həyata keçirilir:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilində və aparılmasında şəxsən iştirak etməklə;
- əməliyyat-qeydiyyat işinin başlanmasını rəsmiləşdirməklə;
- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasına məhkəmənin qərarını alarkən;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə kömək edən şəxslərlə müqavilə bağlayarkən;
- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin təşkilati cəhətdən təmin olunması ilə bağlı iş planı hazırlanarkən.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində nəzarət işinin inkişafının mühüm şərti və səmərəliliyi bu sahədə şəxsiyyətin hüquq və azadlığının pozulmasının qarşısının alınması üzrə profilaktiki işlərdən ibarətdir. Profilaktikanın məqsədi insan və vətəndaşların konstitusion hüquqlarının pozulmasının səbəblərini və şəraitini aşkar etmək, aradan qaldırmaq və yeni səhvlərə yol verməməkdir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində nəzarət işi subyektlərinin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onların hamısı tərəfindən müəyyən dərəcədə profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əhatə olunur.

Profilaktikanın məqsədlərinə aşağıdakı hallarda nail olunur:

a) pozuntuları və təqsirli bilinən şəxsləri aşkarlamaq üçün nəzarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi.

b) nəzarət nəticəsində aşkar olunan pozuntuların yaranma şəraitlərinin aradan qaldırılması ilə bağlı tövsiyələri formalaşdıran qərarların qəbul edilməsi;

c) nəzarət orqanları tərəfindən konkret profilaktik tədbirlərin aparılması.

Nəzarət subyektlərinin fəaliyyətində profilaktik iş zamanı aşağıdakı hallar birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır:

a) yoxlamaların nəticələrinin ümumiləşdirilməsi;

b) bu və ya digər çatışmazlıqları və pozuntuları yaranan səbəblərin aşkar edilməsi və öyrənilməsi;

c) təşkilati və tərbiyəvi xarakterli qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi;

Araşdırılan sahədə nəzarət fəaliyyətinin profilaktik funksiyası məhz yuxarıda sadalanan hallarda təzahür edir. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsində nəzarətin əsas vəzifələri bunlardır;

-bu fəaliyyəti nizama salan qanunvericiliyin təmini;

-əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişatı zamanı qəbul olunan qərarların vaxtında və keyfiyyətli təmini;

-təşkilati və əməliyyat xidməti fəaliyyətin səviyyəsini artırmaq, işdə olan çatışmazlıqların qarşısını almaq, aşkarlamaq və aradan qaldırmaq;

-müsbət təcrübəni aşkarlamaq və tətbiq etmək;

-kadrların düzgün qiymətləndirilməsinə və onlardan istifadəyə (yerləşdirilməsinə) yardım etmək.

Nəzarət fəaliyyətinin spesifik əlamətlərini də fərqləndirmək lazımdır.

Birincisi, nəzarət fəaliyyəti qarşısında duran vəzifə və məqsədli təyinatına görə geniş əhatəli məsələləri həll etməlidir:

a) nəzarət altında olan obyektin təşkilati, icraçılıq-bacarıqlılıq fəaliyyətində qoyulan idarə qərarlarının faktiki icrasını müəyyən etmək;

b) düzgün (obyektiv) xüsusi hüquqi qiymətləndirmək;

c) nəzarətdə olan obyektin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün səmərəli qərarlar qəbul etmək, hüquqa zidd hərəkətlər aşkar olunduqda isə müvafiq hüquq-mühafizə vasitələrini hərəkətə gətirmək, gələcəkdə əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının pozulmasının qarşısını almaq üçün profilaktik tədbirlər görmək;

ç) qəbul olunmuş qərarın operativ, tam və daha keyfiyyətli icrasına nail olmaq.

İkincisi, nəzərdən keçirilən aspektdə yoxlama fəaliyyətinin fərqləndirici əlamətlərinin sırasına onun məcburedici şəraitlərini də aid etmək lazımdır. Məcburedici şərait dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektlərin fəaliyyətində, davranışında normativ hüquqi göstərişlərin reallaşdırılması üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına obyektiv tələblər, hüquqi nizamlaşmanın səmərəliliyinin təmini, pozulmuş hüquq və qanuni maraqların bərpası başa düşülür.

Üçüncüsü, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsinə nəzarət fəaliyyəti onu həyata keçirən subyektlərin müxtəlifliyi ilə səciyyələnir.

Təcrübənin öyrənilməsi və idarə səciyyəli normativ hüquqi aktların təhlili əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasına idarə nəzarətini həyata keçirən subyektləri aşağıdakı qruplara ayırmaq olar:

1. Vəzifələri əməliyyat bölmələrinin işinin düzgünlüyünə və qanuniliyinə tam nəzarət etmək, həmçinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirməkdə məsul olan orqan rəhbərləri.

2. Əməliyyat bölmələrinin rəhbərləri. Onların vəzifə borcları şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının təmininə gündəlik nəzarətin iki istiqamətdə təmin olunmasını nəzərdə tutur:

- a) tabelikdə olanların fəaliyyətinin təşkili və həyata keçirilməsi sistemində;
- b) konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərinin aparılmasında.

3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik orqanların inspeksiya bölmələri. Onların əsas vəzifələrindən biri bütövlükdə hüquq-mühafizə fəaliyyətini, qismən də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasını təşkil edən idarə səciyyəli normativ hüquqi aktlarını, həmçinin müvafiq orqanların faktiki fəaliyyətini yoxlamaqdan ibarətdir.

4. Tutduğu vəzifədən asılı olmayaraq bilavasitə ayrı-ayrı əməliyyat-axtarış tədbirlərinin hazırlanması və aparılmasında iştirak edən operativ hissələrin vəzifəli şəxsləri (məsul icraçılar).

Nəzarətin məqsədinin müxtəlifliyi əməliyyat axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə idarə nəzarətinin bir neçə növünün olmasını şərtləndirir.

1. İdarəetmə mərhələsinə görə: xəbərdaredici, cari və növbəti.

Xəbərdaredici (ilkin) nəzarət – qərar qəbul edilən dövrdə həyata keçirilir. Məsələn, hər hansı tədbirin keçirilməsi planının təsdiqi və s. Bu yoxlama, həmçinin tabelikdə olanların planlaşdırılan tədbirlərinin reallaşdırılması, müəyyən şəraitlərdə fəaliyyətə hazır olub-olmamalarını yoxlamaq məqsədilə aparılır.

Cari (operativ) nəzarət qərarın icrası mərhələsində həyata keçirilir və təşkilati işin (orqan və əməliyyat bölməsi rəhbərliyinin aparılan əməliyyatın həyata

keçirilməsinə nəzarəti) tərkib hissəsi (elementi) hesab edilir. Cari nəzarət növlərindən biri kimi, həmçinin, etibarlı əməliyyat mövqeləri yaratmaq, tədqiq olunan şəxslərin və kriminogen obyektlərin əməliyyat müşahidəsi məqsədilə qüvvələrin yerləşdirilməsi üzrə əməliyyat aparatının işinin düzgün təşkilinə nəzarət də çıxış edir.

Məxfi əməkdaşlardan istifadə edilməsi, onlara rəhbərlik və onlarla əlaqənin təşkili idarə nəzarətinin əsas predmetini təşkil edən məsələlərdəndir. Bu halda məxfi əməkdaşlara rəhbərliyin tələblərinə riayət olunmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu da, rəhbərliyin verdiyi tapşırıqların, göstərişlərin düzgünlüyünə nəzarətlə, icranın reallığı, konkretliyi, məqsədyönlülüyü və qanunçuluq prinsipinə uyğun olması ilə əldə edilir.

İdarə nəzarətinin araşdırılan növünün əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aiddir:

- əməliyyat aparatı əməkdaşlarının və məxfi əməkdaşların konspirasiya qaydalarına riayət etmələrinə nəzarət;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə aid məxfi sənədlərin etibarlı qorunub saxlanılmasının müntəzəm yoxlanılması;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti üçün maddi vəsaitlərin düzgün və səmərəli istifadəsinə daimi nəzarət.

Növbəti nəzarət (icranın yoxlanılması) qərarın yerinə yetirilməsi bitdikdən sonra həyata keçirilir (məsələn, planın icrasının yoxlanılması və). Nəzarətin bu növü əməliyyat aparatlarının fəaliyyətinin ümumi öyrənilməsi çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

2.Təyinatına görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti ümumi (nəzarətdə olan hissənin və əməliyyat işçisinin bütün fəaliyyətini əhatə edir) və xüsusi nəzarətə (məqsədli-yəni işin ayrı-ayrı istiqamətlərinə nəzarəti əhatə edir) ayrılır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində nəzarət vasitələri, metodları və formaları da müəyyən əlamətləri ilə fərqlənir. Qeyd olunan kateqoriyalar idarə nəzarətində biri-birinə qarşılıqlı təsir edir. Yəni bunun nəticəsində forma konkret şəraitlərdə metod kimi, metod isə vasitə kimi çıxış edə bilər. Fəaliyyətin forma və metodları arasındakı qarşılıqlı əlaqə öz ifadəsini onda tapır ki, fəaliyyətin müəyyən formasının sistematik tətbiqi onun metodunu yaradır.

Bunu nəzərə alaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların işində əsas diqqəti hüquq və azadlıqların təminatına nəzarət sisteminin qeyd olunan elementlərinin reallaşmasına yönəltmək lazımdır. Çün ki, nəzarətin səmərəliliyini şərtləndirən əsas amil həmin forma, vasitə və metodlardır.

Nəzəriyyə və təcrübədə ümumi qəbul olunmuş belə qayda var ki, normal şəraitdə nəzarət sistemi çox da sərt olmamalıdır. Rəhbərliyin avtokratik üsulunun atributu olaraq belə nəzarət çox vaxt təşəbbüskarlığın itirilməsinə, rəsmiyyətçiliyə

və laqeydliyə səbəb olur, məsuliyyətdən əsassız çəkinmə və s.halları yaradır. Buna görə də, rəhbər, bir qayda olaraq, icraçıların fəaliyyətinə həddindən artıq qarışmamalıdır.

Bununla yanaşı, sərt yoxlamanın tətbiqi bəzi hallarda vacib və məqsədəuyğundur:

- a) yüksək gərginlikli qüvvə tələb edilən ekstremal vəziyyətlərdə təşkilatçılıq xüsusilə vacibdir;
- b) nəzərdə tutulmuş plandan hər hansı yayınma ağır nəticələr törədə biləcəyi güman edilən zaman xüsusi əhəmiyyətli məsələlərin qoyuluşunda;
- c) icraçıların fəaliyyəti əvvəlcədən işlənib hazırlanmış əlverişli alqoritmlər (alqoritmlərdən hər hansı yayınma bütün tədbirin pozulmasına səbəb ola bilər) üzrə həyata keçirilən standart şəraitlərdə.

Deyilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı sistemində yeganə mümkün olan nəzarət sərt yoxlamadır.

Birincisi, bunu mövcud mühitdə tərəflərin hüquqi davranışının əlverişli modeli kimi xüsusi qüvvə, vasitə və metodların istifadəsini nizama salan hüquq normalarına sözsüz riayət olunmasının vacibliyi tələb edir.

İkincisi, sosial-siyasi baxımdan, real ictimai təhlükə doğurmasından asılı olmayaraq, hüquq və azadlıqların pozulmasına qəti surətdə yol vermək olmaz. Onların məqsədə uyğunluğuna istinad etməklə bu kimi pozuntulara heç cür bəraət qazandırmaq olmaz (məsələn, bu üsulla ağır cinayətlərin qarşısının alınması və ya açılması). Buna görə də planlaşdırılan və keçirilən tədbirlərin bütün aspektləri ciddi nəzarət altında olmalıdır. Məqsəd şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının pozula biləcəyi üsul, qüvvə, vasitə və metodların, risk elementləri seçiminin vaxtında qarşısının alınmasıdır.

Tədqiqatlardan məlum olduğu kimi, onlardan ən çox yayılanı bunlardır: icraçıların fəaliyyəti ilə bilavasitə tanışlıq; icraçıların işini səciyyələndirən informasiya materiallarının öyrənilməsi; icraçıların işləri haqqında məlumatların dinlənilməsi.

İcraçıların fəaliyyəti ilə bilavasitə tanışlığa aiddir:

- rəhbərin icraçının işini bilavasitə müşahidə etməsi (məsələn, əməliyyat-axtarış tədbirləri zamanı nəzarət);
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti olan orqanın müvəkkil yoxlanması (həm ümumi, həm də şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı məsələləri üzrə);
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın və ya onun əməliyyat aparatının kompleks yoxlanması;
- şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyətinin məqsədli yoxlanması;

- yerlərdə rəhbərlik tərəfindən insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasının şəxsən yoxlanılması;
- əməliyyat-qeydiyyat işinin açılması, məxfi əməkdaşlığa cəlbətmə ilə bağlı materialların və digər operativ sənədlərin tədqiqi zamanı şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarına riayət olunmasına nəzarət;
- vətəndaşların şikayət və ərizələrinə, həmçinin yol verilmiş hüquq və azadlıqların pozulması haqqında məlumatlara baxılması;
- qanunilik nöqtəyi-nəzərinə konkret əməliyyat-axtarış tədbirlərinə, o cümlədən onların aparılmasında şəxsən iştirak etmək də daxil olmaqla, nəzarət;
- icraçıların işini səciyyələndirən informasiya materiallarının öyrənilməsi;
- əməliyyat bölmələri və əməliyyat işçilərinin fəaliyyətində şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyətini əks etdirən ümumiləşdirilmiş analitik-informasiya materiallarının sistemli təhlili (öyrənilməsi) ;
- tabelikdə olan şöbə və əməliyyat işçilərindən şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı vəziyyəti və aşkar olunmuş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üzrə görülən tədbirlər haqqında yazılı hesabatın tələbi;
- konkret əməliyyat-qeydiyyat işi materiallarının və tabelikdə olanların işlərini xarakterizə edən digər sənədlərin öyrənilməsi;
- tabelikdə olanların hazırladıqları iş planlarının və başqa sənədlərin qiymətləndirilməsi və təsdiq edilməsi.

Şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatının vəziyyəti haqqında icraçının dinlənilməsi həm kollektiv (yığıncaqlarda, iclaslarda, təlimatlandırılmalarda və s.), həm də fərdi yolla, yəni rəhbərin icraçını şəxsən dinləməsi şəklində aparıla bilər.

Nəzarətin konkret formaları (eyni zamanda, onlara müvafiq metod və vasitələr), onların məqsədləri, vəzifələri, subyektləri və obyektləri nəzərə alınmaqla seçilir.

Beləliklə, kompleks və məqsədli yoxlamalar, həmçinin təlimatlandırılmalarda əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək hüququna malik olan yuxarı orqanlar tərəfindən aparılır. Onların başlıca vəzifəsi xidməti fəaliyyəti yoxlamaq olsa da, şəxsiyyətin hüquq və azadlığının təminatı məsələsi mütləq öyrənilməlidir.

Bu işin səmərəliliyinin artırılmasında yoxlamaların və təlimatlandırılmanın metodiki cəhətdən düzgün təminatı əsas rol oynayır. Bir qayda olaraq onlar bütövlükdə xidməti fəaliyyətin proqramı üzrə həyata keçirilir. Nəticədə, hər şey, başlıca olaraq, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının pozulması hallarının qeydə alınması, hüquqi və xidməti intizamın, həmçinin onların həlli üzrə materialların rəsmi təhlilinə doğru yönəlir (töhmətlərin, cərimələrin və s.tətbiq olunması). Belə yanaşma, hər şeydən əvvəl, insan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulmasına şərait yaradan halların tam aşkarlanmasına imkan verir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin yoxlanması və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsinə nəzarət öz spesifik xüsusiyyətlərinə görə digər idarə, müəssisə, təşkilatların, ictimai birliklərin yoxlanmasından və onlara nəzarət edilməsindən fərqlənir. Buna görə də aşağıdakı təkliflər daha məqsədyönlü ola bilər:

a) şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin yoxlanılmasının xüsusi metodikasının hazırlanması;

b) konkret-sosioloji tədqiqat metodlarının təcrübəyə tətbiq edilməsi.

Şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə belə metodika əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin öyrənilməsi və yoxlanılmasını təmin etməlidir. Bunun əsasını onların təmini, yoxlamanın parametrlərinin müəyyən edilməsi təşkil etməlidir. Metodikanın strukturuna yoxlama aparən orqanın fəaliyyətinin əsas istiqamətləri daxil edilməlidir:

1) normativ tənzimləmənin vəziyyəti;

2) insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının orqanın bütün hissələrində təminatının vəziyyəti;

3) şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatı üzrə təşkilati iş formaları;

4) hüquq və azadlıqların pozulmasının profilaktikasının təşkili;

5) xidməti tədqiqatların keyfiyyəti və əsaslandırılması, onun konkret pozulması üzrə nəticələr.

Belə yanaşma gündəlik fəaliyyətdə konstitusion hüquq və azadlıqların təminatı üzrə tədbirlərin məzmun və nəticələri haqqında hərtərəfli dəqiq məlumat alınmasını, qanuniliyi və nizam-intizam vəziyyətində neqativ və pozitiv halları, onların təminatı işində tipik çatışmazlıqların müəyyən edilməsini, bu işin təşkilinin qiymətləndirilməsini və onun əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin məsələlərinin səmərəli həllinə təsirini, hüquq və azadlıqların aşkar olunmuş pozuntularının və onların baş verməsinə səbəb olan şəraitin dərhal aradan qaldırılması üzrə məcburi tədbirlərin işlənilməsinə, həmçinin hər bir xidmətdə, bütövlükdə isə orqanda nizam-intizamın və qanuniliyin yüksək səviyyəsinin təminatının gələcəkdə də təkmilləşdirilməsini təmin edir.

Hüquq və azadlıqların təmin olunması ilə bağlı vəziyyət müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınmalıdır ki, əsas informasiya dörd daşıyıcıda – insanların şüurunda, onların hərəkətində və sənədlərdə əks olunur. Onlar hər bir daşıyıcı üçün daha səmərəli olan müşahidə, sənədlərin təhlili, təcrübəli hərəkət və dindirilmə metodları ilə öyrənilməlidir.

Müşahidə metodunun yoxlama çərçivəsində istifadəsi məhduddur. Onun köməkliyi ilə, adətən insanların hərəkətləri öyrənilir. Məlumdur ki, heç kəs insan və vətəndaşların konstitusion hüquq və azadlıqlarını açıq pozmağa cəhd etməz.

Bununla yanaşı, müşahidə hüquq və azadlıqların təminatı vəziyyəti haqqında bilavasitə lazımi informasiya toplamağa imkan verir. Müşahidənin belə rəngarəngliyi dəqiq ölçü meyarı kimi rəhbərlərin, tabelikdə olanların fəaliyyətinə nə dərəcədə diqqət yetirmələrini göstərə bilər. Belə faktlar şəxsiyyətin konstitusion hüquq və azadlıqlarının təminatı işində nöqsanların dolaylı əlamətləri kimi qiymətləndirilir.

Qeyd olunduğu kimi, yoxlama aparıcılar bu məqsədlər üçün, hər şeydən əvvəl, insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təminatı və qanuniliyi məsələlərinə aid sənədlərin öyrənilməsi metodundan istifadə edirlər. Nəinki şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının təminatının əsas amillərini, həmçinin zahirən qaydasında görünən adi tədbirlərin konkret pozulması hallarını müəyyənləşdirməyə imkan verən təhlilə daha az diqqət yetirilir. Bəzi hallarda əməliyyat-qeydiyyat işlərində onların rəhbərlər tərəfindən öyrənilməsinin nəticəsi barədə sənədin olmaması, onların qanuni tələblərə uyğunsuzluğu, həmçinin şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının lazımi səviyyədə təmin olunmaması, aparılan işə nəzarətin zəif olmasına dəlalət edir.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarətinin forma və metodları arasında, əməliyyat-axtarış materiallarının öyrənilməsi və nəzarət subyektinin əməliyyat tədbirlərində bilavasitə iştirakı öz səmərəliliyi ilə fərqlənir. Rəhbərin daha mürəkkəb məsələlərin həllində şəxsən iştirak etməsi rəhbərliyin üsulu və metodunun təkmilləşdirilməsinin prinsipial şərti kimi təhlil edilməlidir (qiymətləndirilməlidir).

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin predmetini təşkil edən, əsas elementlərdən hesab olunan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının əsas mexanizmi əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquqları pozulmuş şəxslərin müraciətlərinə baxılmasıdır.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunda hüquqları pozulmuş şəxslərin şikayət hüququnun nəzərdə tutulması əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi zamanı insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları təminatlarının reallığını təmin edən faktorlardan biridir. Qanunun 4-cü maddəsinin IV hissəsində deyilir: «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin hərəkəti nəticəsində hüquq və azadlıqları pozulmuş hər bir şəxs həmin əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqanın rəhbərinə, prokurora və ya məhkəməyə şikayət etmək hüququna malikdir».

Əməliyyat-axtarış hərəkətləri aşağıdakı hallarda şikayət obyektinə ola bilər:

- vətəndaşın hüquq və azadlıqları pozularsa;
- vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneə yaradılsa;
- vətəndaşların üzərinə qeyri-obyektiv olaraq hansısa öhdəliklərin qoyularsa;
- vətəndaşın əsassız məsuliyyətə cəlb olunarsa.

Şikayət verilməsi üçün şəxsin ona qarşı edilmiş hərəkətləri əsassız, qeyri-qanuni hesab etməsi kifayətdir. Lakin şikayətin təmin olunması onun nə dərəcədə əsaslandırılmış olmasından və aparılmış araşdırmanın nəticəsindən asılı olacaqdır.

Aşağıdakı şəxslər şikayət etmək hüququna malikdirlər:

- əməliyyat-axtarış tədbirlərinin obyektinə olmuş şəxs;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi nəticəsində zərər çəkmiş şəxs və ya onun qanuni nümayəndəsi;
- əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində hüquq və azadlıqlarının hər hansı formada pozulduğunu güman edilən istənilən şəxs.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin tabe olduğu yuxarı orqan tabelik qaydasında şikayətə Azərbaycan Respublikasının «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» 30 sentyabr 2015-ci il tarixli Qanunu və digər normativ aktlara müvafiq olaraq baxmalıdır. «DİO-da vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında» DİN-in müvafiq əmri ilə təsdiq olunmuş Təlimat vətəndaşların müraciətlərinə baxılması və onların qəbulunun təşkili məsələlərini nizamlayır. Vətəndaşlar DİO rəhbərinin və yaxud onun müavininin qəbuluna yazıla bilərlər. Bütün daxil olmuş şikayətlər xüsusi jurnalda qeyd olunur. Rəhbər işçi şikayətin yoxlanılmasının vaxtını və icrasını təmin edir. Bu zaman vətəndaşların ərizələrini barəsində şikayət olunan orqanlara və vəzifəli şəxslərə göndərmək olmaz. Şikayət əsasında aparılan xidməti yoxlamanın nəticələri barədə şikayət emiş şəxsi tanış etmək əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin qarşısında bir öhdəlik kimi qoyulmuşdur. Xidməti yoxlamanın nəticəsində həqiqətən də vəzifəli şəxs tərəfindən şəxsin hüquq və azadlıqlarının pozulması barədə şikayətin əsaslı olduğu aşkar edilərsə, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektinin rəhbəri həmin vəzifəli şəxsin müvafiq qaydada cəzalandırılması və şikayətçiyə dəyən maddi və mənəvi ziyanın ödənilməsi barədə tədbirlər görməlidir. Vəzifəli şəxsin əməlində cinayət tərkibinin olduğu müəyyən edilərsə, xidməti araşdırmanın materialları hüquqi qiymət verilməsi üçün prokurorluq orqanlarına təqdim olunur.

Yuxarı orqan bir ay müddətində şikayətə baxmalı, nəticəsi barədə vətəndaşa yazılı cavab verməlidir. Əgər verilmiş cavab şikayətçini qane etməzsə, onda o, məhkəməyə müraciət edə bilər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 16-cı maddəsinin III hissəsinə görə şəxs haqqında xüsusi texnikanın köməyi ilə əldə edilmiş məlumatlar açıqlandıqda, həmin şəxs bu məlumatın qanunsuz əldə edilməsinə və ya əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi texnikanın tətbiqinə icazə alınmamasına əsaslanaraq, ifadələrindən imtina və məhkəməyə şikayət edə bilərlər.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 4-cü maddəsinin V hissəsinə görə, verilmiş şikayətin məhkəmə baxışının hərtərəfliliyini və dolğunluğunu təmin etmək məqsədilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyekti

məhkəmənin qərarına əsasən, dövlət və xidməti sirrin yayılması və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin keçirilməsinə gizli surətdə yardım göstərən şəxslər haqqında məlumatlar istisna olmaqla əməliyyat-axtarış işinin məzmunu ilə şikayətçini tanış etməyə borcludur. Lakin bu məlumatlar ona arayış vasitəsilə təqdim edə bilər. Bu arayışa əməliyyat-qeydiyyat işlərində və yaxud digər əməliyyat-xidməti sənədlərindəki məlumatlar daxil ola bilər. Məlumatla tanışlıqdan imtina etmə yazılı surətdə tərtib edilməlidir.

«Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanunun 15-ci maddəsinin V hissəsinə əsasən ədalət mühakiməsi naminə hallar istisna olunmaqla, cinayətin törədilməsində qanunla müəyyən olunmuş qaydada təqsiri sübuta yetirilməyən şəxslər haqqında əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində əldə edilmiş materialların saxlanma müddəti bir ildir və sonra isə məhv edilir.

Ədalət mühakiməsi və yaxud xidməti maraqlar naminə hallar dedikdə, ilk növbədə cinayətkarlıqla mübarizədə yaranan maraqlar, habelə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin vacibliyi və mümkünlüyü nəzərdə tutulur. Əməliyyat materiallarının saxlanılma müddətinin uzadılmasına tələbat, bir qayda olaraq, əməliyyat yolu ilə toplanmış məlumatların şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasına kifayət etmədikdə, lakin onun cinayətkar fəaliyyətinin təsdiq edildiyi halda yaranır. Əməliyyat-qeydiyyat işinin əsassız olaraq açılması, yəni şəxsin cinayətin törədilməsinə heç bir aidiyyəti olmadığı müəyyənləşdikdə, materialların saxlanma müddəti qanunun müəyyən etdiyi çərçivədən kənara çıxmamalıdır.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətlə bağlı məsələlər araşdırılarkən bu mövzunun elmi-nəzəri və təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi aydın şəkildə dərk edilir. Çün ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin cinayətkarlığa qarşı mübarizədə əhəmiyyətini və səmərəliliyini şərtləndirən başlıca amil bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi zamanı qanunçuluğun və insan hüquqlarının təmin olunmasıdır. Bunun üçün ilk növbədə bu sahədə fəaliyyət düzgün təşkil olunmalı və həyata keçirilməlidir. Bunu nəzərə alaraq təhsilanlar bu istiqamətdə biliklərə və peşə bacarığına yiyələnməlidirlər.

MÖVZULARA DAİR TÖVSIYƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

I. Normativ hüquqi aktlar

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının «Normativ hüquqi aktlar haqqında» Konstitusiya Qanunu. 21.12.2011.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, 2000.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, 2000.
5. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu. Bakı, 28.10.1999.
6. Azərbaycan Respublikasının «ƏAF haqqında» Qanunu. Bakı, 28.10.1999.
7. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı, 2011.
8. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı, 2012.
9. Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsi. Bakı, 2012.
10. Azərbaycan Respublikasının «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Qanunu. Bakı, 28.06.2005.
11. Azərbaycan Respublikasının «Vətəndaşların müraciətləri haqqında» Qanunu. Bakı, 30.09.2015.
12. Azərbaycan Respublikasının «Təhqiqat, ibtidai istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının və ya onların vəzifəli şəxslərinin qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında» Qanunu. Bakı, 29.12.1998.
13. Azərbaycan Respublikasının «İnformasiya əldə etmək haqqında» Qanunu. Bakı, 30.09.2005.
14. Azərbaycan Respublikasının «Prokurorluq haqqında» Qanunu. Bakı, 07.12.1999.
15. Azərbaycan Respublikasının «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanunu. Bakı, 10.06.1997.
16. Azərbaycan Respublikasının «Məhkəmə və hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin dövlət müdafiəsi haqqında» Qanunu. Bakı, 11.12.1998.
17. Azərbaycan Respublikasının «Cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin dövlət müdafiəsi haqqında» Qanunu. Bakı, 11.12.1998.
18. Azərbaycan Respublikasının «Rabitə haqqında» Qanunu. 20. 07. 1997.
19. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə» 11.11.1999-cu il tarixli Fərmanı.
20. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında» 19.06.2001-ci il tarixli Fərmanı.
21. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında» Azərbaycan

Respublikası Qanununun icrasının təmin edilməsi barədə» 22.05.2007-ci il tarixli Fərmanı.

22.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun və həmin qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə» 25.08.2000-ci il tarixli Fərmanı.

23.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haqqında Əsasnaməsinin təsdiq edilməsi barədə» 30.06.2001-ci il tarixli Fərmanı.

24.Azərbaycan Respublikası Prezidentinin «Dövlət sirrinə aid edilən məlumatların siyahısı»nın təsdiq edilməsi haqqında 03.06.2005-ci il tarixli 248 nömrəli Fərmanı.

25.Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin 10 avqust 2012-ci il tarixli Q18-001-12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin normativ hüquqi aktlarının hazırlanması və qəbul edilməsi qaydalarına dair» Təlimat.

26. Azərbaycan Respublikası DİN-in 05 Q-2015-ci il tarixli qərarı ilə təsdiq edilmiş «Cinayətlərin qarşısının alınması, istintaqı və açılmasında DİO-nun struktur xidmət sahələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin təşkilinə dair» Təlimat.

II.Dərslilər və dərş vəsailəri

1.F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları. 100 suala 100 cavab». Dərş vəsaiti. Bakı, 2014.

2.F.Muradov, N.Salmanzadə. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları». Sxəmlər albomu. Dərş vəsaiti. Bakı, 2015.

3.F.Məmmədov, M.Mustafayev. «Cinayət-axtarış hüququnun əsasları». Dərş vəsaiti. Bakı, 2002.

4.Ş.Hüseynov, R.Nəsirov, E.Muradov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərş vəsaiti. Bakı, 2008.

5. K.Səlimov, Ş.Hüseynov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin əsasları». Dərş vəsaiti. Bakı,2008.

6.Ş.İ.Hüseynov, K.N.Səlimov, F.H.Muradov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti». İmtahana hazırlıq üçün dərş vəsaiti. Bakı, 2007.

7. F.Muradov, N.Salmanzadə. «Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. 100 suala 100 cavab». Dərş vəsaiti. Bakı, 2014.

8.F.Muradov, N.Salmanzadə. «Əməliyyat-axtarış tədbirləri». Dərş vəsaiti. Bakı, 2015.

- 9.Ş.İ.Hüseynov, K.N.Səlimov, B.Ə.Əliyev. «Daxili işlər orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti» (Ümumi və Xüsusi hissə). Dərs vəsaiti. Bakı, 2011.
- 10.Ş.İ.Hüseynov, B.Ə.Əliyev, E.Y.İsmayılov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında» Qanun sxemlərdə və əməliyyat-axtarış qanunverijiliyi». Dərs vəsaiti. Bakı, 2008.
- 11.X.Ə.Bayramzadə. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət». Dərs vəsaiti. Bakı, 2007.
- 12.V.V.Lazarev. «Ümumi hüquq və dövlət nəzəriyyəsi». Dərslik. Bakı, «Qanun» nəşriyyatı, 2007.
13. R.T.Mansurov. «Azərbaycan Respublikası milli təhlükəsizlik orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi». Monoqrafiya. Bakı, 2005.
- 14.A.Ö.Şumilov. «Osnovı uqolovno-rozısknoqo prava». Uçebnoe posobie. Moskva, 2000.
- 15.A.A.Çuvilëv. «Operativno-rozısknoe pravo». Moskva, 2000.
- 16.A.Ö.Şumilov. «Naçalo uqolovno-rozısknoqo prava». Monoqrafiə. Moskva, 1998.
- 17.S.N.Zaxarüev. «Operativno-rozısknie meropriätie. Obhie polojenie». Sankt-Peterburq, 2004.
- 18.A.Ö.Şumilov. «Öridiçeskie osnovı operativno-rozısknix meropriätiiy». Uçebno-praktičeskoe posobie. Moskva, 1999.
- 19.V.Ö.Qolubovskiy. «Teoretičeskie i pravovıe aspektı informaüionnoqo obespeçeniə operativno-rozısknoy deätelğnosti». Sankt-Peterburqskiy Universitet MVD Rossii, 2000.
- 20.N.A.Qromov, A.N.Quhin, N.V.Luqoveü, M.V.Ləmin. «DokAzatelğstva, dokazıvanie i ispolğzovanie rezulğtatov operativno-rozısknoy deätelğnosti». Uçebnoe posobie. Moskva, 2005.
- 21.M.A.Viniçenko, S.İ.Zaxarüev, V.İ.Roxlin. «Pravovae reqlamentaüie ispolğzovanie rezulğtatov operativno-rozısknoy deätelğnosti v uqolovnom sudoproizvodstve». Sankt-Peterburq, 2004.
- 22.S.S.Ovçinskiy. «Operativno-rozısknaə informaüie». Moskva, 2000.

III.Elmi məqalələr

1. Ş.İ.Hüseynov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində qanunvericilikdə, onun tətbiqində və bu fəaliyyətə prokuror nəzarətinin həyata keçirilməsində olan bəzi problemlər və onların həllinin əsas istiqamətləri». «Qanun» jurnalı, № 4, 2002.
2. Ş.İ.Hüseynov, F.H.Muradov «DİO-da əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəzəriyyəsinin gələcək inkişafının əsas istiqamətləri». «Qanun» jurnalı, № 4, 2004.

3. Ş.İ.Hüseynov, F.H.Muradov. «DİO-da əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodları ilə bağlı problemlər». AMEA Fəlsəfə və SHTİ. Elmi əsərlər, № 2 (4), 2006.
4. Ş.İ.Hüseynov «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin metodları və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin qarşılıqlı əlaqələrinin bəzi elmi-nəzəri və təcrübi aspektləri». AMEA Fəlsəfə və SHTİ, Azərbaycan Respublikası dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. 16-cı buraxılış. Bakı, 2006.
5. Ş.İ Hüseynov. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti anlayışı və onun strukturu ilə bağlı aktual məsələlər». AMEA Fəlsəfə və SHTİ, elmi əsərlər, № 2(4). Bakı, 2006.
6. Ş.İ.Hüseynov, F.H.Muradov. «Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin istintaqında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi».AMEA Fəlsəfə və SHTİ. Elmi əsərlər, № 2-3 (9), 2007.
- 7.Ş.İ.Hüseynov, F.H.Muradov «Narkotiklərlə bağlı cinayətlərin istintaqında əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi». AMEA Fəlsəfə və SHTİ, elmi əsərlər, 18-ci buraxılış, № 2-3(9), Bakı, 2007.
8. F.H.Muradov, N.K.Salmanzadə. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinə kömək göstərilməsinin hüquqi əsasları və formaları». Odlar yurdu Universitetinin elmi və pedaqoci xəbərləri. № 32, 2011.
9. F.H.Muradov, N.K.Salmanzadə. «Əməliyyat axtarışının mahiyyəti və əsas istiqamətləri». Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. № 4(9), 2013.
10. F.H.Muradov, N.K.Salmanzadə. «Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsinin bəzi aktual problemləri» Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. № 3, 2014.
11. N.K.Salmanzadə.«Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı yaranan hüquq münasibətləri». DİN-in Məlumat bülleteni, №2, 2015.
12. N.K.Salmanzadə. «Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin olunmasının hüquqi tənzimlənməsi».Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. №2, 2016.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ

Mövzu № 1

Cinayət–axtarış hüququnun anlayışı, predmeti və metodları.

Sual 1. Cinayət-axtarış hüququnun anlayışı, predmeti, metodları və vəzifələri.....

Sual 2. Cinayət-axtarış hüququnun hüquq sahələri sistemində yeri və digər hüquq sahələri ilə əlaqəsi.....

Sual 3. Cinayət-axtarış hüquq elminin predmeti, prinsipləri və vəzifələri.....

Mövzu № 2

Cinayət-axtarış hüququnun prinsipləri.

Sual 1. Cinayət-axtarış hüququnun prinsiplərinin anlayışı, əhəmiyyəti və sistemi.....

Sual 2. Cinayət-axtarış hüququnun ümumhüquqi prinsipləri.....

Sual 3. Cinayət-axtarış hüququnun sahələrarası və sahəvi prinsipləri.....

Mövzu № 3

Cinayət-axtarış hüququnun mənbələri.

Sual 1. Cinayət-axtarış hüququnun mənbələrinin anlayışı, növləri və ümumi səciyyəsi.....

Sual 2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin hüquqi əsasları. Cinayət-axtarış hüquq normaları.....

Sual 3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti sahəsində yaranan hüquqi münasibətləri tənzimləyən qanunqüvvəli normativ hüquqi aktlar.....

Mövzu № 4

Cinayət–axtarış hüquq münasibətləri.

Sual 1. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin anlayışı və onların səciyyəvi xüsusiyyətləri.....

Sual 2. Cinayət-axtarış hüquq münasibətlərinin quruluşu və növləri.....

Mövzu № 5

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri.

Sual 1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin anlayışı və təsnifatı.....

Sual 2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələri, hüquqları və səlahiyyət həddi.....

Sual 3. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin hüquqi və sosial müdafiəsi.....

Mövzu № 6

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Sual 1. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti, hüquqi əsasları və təsnifatı.....

Sual 2. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, məzmunu, obyekt və subyektləri.....

Sual 3. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdırmayan əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunmasının ümumi qaydası və şərtləri.....

Mövzu № 7

Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirləri.

Sual 1. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.....

Sual 2. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin növləri, məzmunu, obyekt və subyektləri....

Sual 3. Vətəndaşların konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran əməliyyat-axtarış tədbirlərinin tətbiq olunmasının ümumi qaydası və şərtləri.....

Mövzu № 8

Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblər və əsaslar.

Sual 1. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün səbəblərin mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası.....

Sual 2. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi üçün əsasların mahiyyəti, təsnifatı və hüquqi əsası.....

3.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətində qəbul edilən qərarın mahiyyəti, növləri, tərkib hissələri və tərtib olunmasına verilən tələblər.....

Mövzu № 9

Əməliyyat-qeydiyyat işi və əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi.

Sual 1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin informasiya təminatının anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsası.....

Sual 2.Əməliyyat-qeydiyyat işinin anlayışı, mahiyyəti hüquqi əsası və növləri.

.....

Sual 3. Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə edilməsi.....

Mövzu № 10

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsi.

Sual 1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərilməsinin anlayışı, mahiyyəti və hüquqi əsasları.

Sual 2.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektləri ilə əməkdaşlığın ümumi əsasları.

Sual 3.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin subyektlərinə kömək göstərən şəxslərin hüquqi və sosial müdafiəsi.

Mövzu № 11

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarət.

Sual 1.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə nəzarətin mahiyyəti və onu həyata keçirən subyektlər.....

Sual 2.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə məhkəmə və prokuror nəzarəti.....

Sual 3.Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinə idarə nəzarəti.....

Mövzulara dair tövsiyə olunan ədəbiyyat siyahısı.....